M. Biržiška

LIETUVIŲ TAUTOS KELIAS

Į NAUJĄJĮ GYVENIMĄ

I tomas

Galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe

LOS ANGELES 1952

Išleido LIETUVIŲ DIENOS Los Angeles 1952 metais

Spaudos darbas THE BONNIE PRESS Los Angeles

Knygos tiražas 1200 egzempliorių

Kaina $3.00

SKIRIAMA

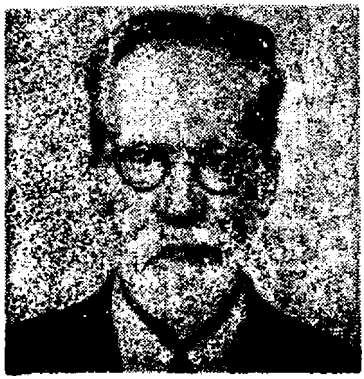
LIETUVIŲ TAUTOS

IR TĖVYNĖS LIETUVOS

REIKALAMS IR GARBEI

APIE SAVO RAŠINĮ

(biobibliografinė autometrika)

Čikaginių "Naujienų" 1951 m. sausio 19 d. nr. 16, tikriau jų Literatūros - Meno - Mokslo (Literatūros Draugijos Skyriaus) nr. 124 išspausdinta "Vieno Mykolo Biržiškos rašinio istorija (iš autobiografijos)", kurią čia pakartojame:

"1944 m. liepos 13 d. gavęs vykti iš Lietuvos, žinojau, jog ilgai negalėsiu jon grįžti, tad ir būsiu atskirtas nuo savo surinktos lituanistinės medžiagos ir Lietuvos bibliotekų bei archyvų. Iš pradžių Vienoje atsidūręs, aptikau tenykščio universiteto išleistą brošiūrėlę apie slovakų tautybę ir nutariau ką panašiai parašyti apie mūsų tautybę: lietuvių būdą, kaimo ir nekaimo Lietuvos kultūrą, kitų tautų įtaką, tautinio susipratimo kilimą, brendimą ir stiprėjimą, pagaliau valstybės atstatymą ir jos gaivinančią įtaką moderniai išsiskleidžiančiam tautiniam gyvenimui, kiek tam sugebėčiau išsiversti be bibliotekų pagalbos, kurių nesitikėjau karo metu laisvai prieiti ir rasti ten reikalingų mano darbui veikalų. Taigi turėjau remtis savo atmintimi, ne tik prisimindamas iš savo gyvenimo susijusius su visuomenės - tautos gyvenimu dalykus, bet ir kur kas mano buvo skaityta arba paties jau parašyta".

"Tuo tarpu kaip tyčia mano atmintis gerokai buvo apsilpusi, ne tiek gal dėl amžiaus, kad ir nemažo (1944 m. baigiau 62 metus), bet į atsiminimus net perdaug linkusio, kiek dėl staigaus fizinio ir dvasinio sukrėtimo išvykstant iš Tėvynės, sunkios ir pavojingos kelionės, tokių pat keliamų išgyvenimų. Tad gavau imtis visokių priemonių pavargusiai atminčiai gaivinti ir stiprinti, nevengdamas nė grynai mechaninių, tad prisiversdamas prisiminti net visai nerei-

kalingus mano darbui vardus iš Lietuvos gyvenimo ir įvairių jos kultūros sričių praeities ir dabarties, taip pat iš savo gyvenimo patyrimų. Tuo būdu per kelias savaites man pavyko savo atmintį pakenčiamai sudrausminti ("atstatyti"), kad vėl galėjau jąja pasitikėti ir imtis paties sumanyto darbo".

"Rugpiūčio ir rugsėjo mėn. gyvendamas Bad Reinerze (Silezijoje) ir Heiligendamme (Meklemburgijos pajūry), parengiau pirmąjį savo darbo planą, konspektinę jo užmazgą. Po to kelis mėnesius (ligi vasario 13 d.) gyvendamas universitetiniame Greifswaldo mieste, mano prieitoje universiteto bibliotekoje, deja, beveik nieko reikalingo savo darbui neradau. Dar blogiau. Tuometinės greifsvaldinio gyvenimo sąlygos labai trukdė dirbti, gavus gyventi savanaudės Frau Alexander, mane ir mano žmoną kone į badą įvariusios, šaltame ir neramiame bute, o paskui, iš to "velnio — ne bobos" nagų ištrūkus, viešbutyje (ties pat alarmine sirena kitoje gatvės pusėje), vis dažniau skelbiant oro pavojų — bėgiot po slėptuves ir su dideliu vargu ir laiko gaišinimu bepasiekiamose valgyklose šiaip taip užkandžiauti. Tad Greifswalde beveik nieko man nepavyko parašyti. Keista, bet mūsų reikalais nekartą šaukiamas Berlynan ir ten varinėjamas per šaltus, dažnai tamsius, išdaužytais langais, viešbučius, ne tik kas dieną, bet ir kas naktį per bombardavimus sėdėdamas slėptuvėse, kaip tik tuose viešbučiuose ir slėptuvėse per kelias spalio - lapkričio įtemptas naktis surašiau antrąją (platesnę) savo konstruktyvinio plano redakciją".

"Tik pasitraukus iš Greifswaldo, 1945 m. vasario 15 d. atsidūrus netoli Hamburgo garsingoje Lueneburgo "haidėje", tyliame Melbecko kaime, Greifswalde vos pradėtas darbas pamažėl ėmė slinkti pirmyn. Ypačiai, kai balandžio 18 d. kaimą užėmė anglai ir po kelių dienų išmetė mus iš viešbučio, o mudu su žmona atsidūrėva kitame kaimo gale, miškelyje, vokiečių moterų ir vaikų gyvenamame vasarnamyje. Ten — miškelyje — ligi pusės rugsėjo mėn. pieštuku surašiau visą savo darbą, tikriau, pirmąją jo dalį, nes plano numatytų ir konspekto nužymėtų skyrių — kaip lietuvių tauta atkūrė savo valstybę ir kaip toje valstybėje įvairiose kultūros srityse ji pasireiškė — nei tuomet, nei vėliau nesu parašęs. Tą pat rugsėjo mėn. persikėlus Uchtės stovyklon

ir gavus imtis kitų man pavestų darbų, ansai darbas visai nutrūko".

"Tiktai 1946 m. kovo mėn. atvykęs Hamburgan dirbti Pabaltijo Universitete, tuojau ėmiausi (jau rašalu!) savo juodraštį perrašinėti ir tvarkyti, tiek iš pradžių bendrame su kitais barake begyvendamas, tiek vėliau mudviem (su žmona) gavus atskirą cementinį dvikambarį, tiek ir, pagaliau, visus mus — Pabaltijo Universiteto profesorius ir studentus — perkėlus į netolimą Hamburgui nedidelį Pinnebergo miestą, kur mes, lietuviai, daugiausia susibūrėme trečiose kareivinėse (bloke), mūsų įprasmintose Vilniaus Rūmų vardu. Ten jau 1947 m. liepos mėn pradžioje baigiau perrašinėti".

"Mano darbas, kaip sakiau, nesiremia raštais nei dokumentais, moksline ar kitokia literatūra. Nėra net ištisinis galvojimas, tik sunkiose sąlygose atsidūrusio *tremtinio* vis nutrūkstantieji *galvojimai* apie savo tautą, atsirėmus vien savo atmintimi, ilgamečiu savo patyrimu dirbant visuomeninį, politinį ir kultūrinį, tautinį darbą. Tai yra ne tik aptariamuosius dalykus apibendrinančios (sintetinančios), bet ir sutrauktinės (konspektinės) mintys. Ne kokiam mokytumui parodyti ir ne tiek "moksliniam bešališkumui" (objektyvumui) siekti, kiek nekartą susietos su jų reiškimo valanda ir aplinka, o dar dažniau atstumiančios nuo perdaug žiaurios, sunkiai ir skaudžiai bepakeliamos aplinkos. Ne tik iš šalto praeities ir dabarties duomenų nagrinėjimo kilusios, iš faktų analizės, bet ir jausmo nebijančios turėti savo šaltiniu".

"Rašydamas vis gaudavau nutraukti nekartą ilgesniam laikui, čia karo ar pokario susimaigiusių įvykių skaudžiau paliestas, čia gavęs ką kita — mano ar kitų nuomone — šią valandą reikalingesnį rašinį skubiai parengti. Tiesą pasakius, kartais nebuvau tikras, ar bepasieks mano veikalas visuomenę, tad kaikada jutausi lyg tik sau terašąs, tolimosios ir netolimosios praeities vaizdų atsiminimu savyje teišryškinęs seniau gal neperaiškiausius (kitus) savo ryšius su Tauta. O kai pasvajodavau vis dėlto kada nors pamatysiąs savo rašinį išspausdintą, nebuvo man aišku, kaip, kur tat gali atsitikti ir kas tat gaus skaityti. Visa tai, suprantama, varžė mano plunksną. Juk savo rašinį suplanavau ir ėmiau rašyti dar hitlerinėje Vokietijoje, nežinodamas, kur

vėliau atsidursiu ir apskritai kas man dar benutiks, o ypačiai — koks bus mano Tautos likimas!"

"Nepasitikėdamas vien tik savo atmintimi, nekartą vienus ar kitus savo teigimus, ypatingai žymimus mūsų tautinio gyvenimo duomenis, nurodymus iš praeities ar paskirus vardus, pavardes, veikalų antraštes ar tikslius metus tikrinau sueidamas su savo universitetiniais bendradarbiais Hamburge - Pinneberge. Ypačiai svarbi man buvo brolio Vaclovo pagalba, kuris 1948 m. perskaitęs mano rankraštį, pastebėjo ten nevieną netikslumą ir net klaidą, sužymėdamas tat paraštėje, be to, papildydamas rašinį iš savo gausios Lietuvos kultūros istorijos medžiagos ir lietuviškųjų raštų bibliografijos mano pamirštais ar net nežinomais duomenimis. Dar reikšmingesnė tuo atžvilgiu buvo jo talka, 1949-1950 m. jam mašinėle perrašinėjant (baigta jau abiem mums esant Amerikoje) pagrindinai jo patikrintus mano "galvojimus". Mano priimtus jo papildymus, suprantama, sužymėjau atitinkamuose savo darbo puslapiuose, nesisavindamas to, kas man nepriklauso."

"Taip tatai susidarė... rašinys... mano pavadintas: "Tremtinio galvojimai apie savo tautą ir jos išeitą kelią, kaikuriuos jos reikalus ir veikėjus"... Bendrai imant, ligi 1914-1915 m., kai vokiečiai pirmą kartą užėmė Lietuvą, o mes ėmėme veržtis į nepriklausomą valstybinį gyvenimą, bet paskirus reiškinius ar asmenis aptariant kartais žvilgteriama ir į vėlesnius laikus".

Čia jau atsitraukime nuo "Naujienose" paskelbto mano rašinio, kurio tikslas buvo — atvirai kalbant — suraginti ką nors išleisti mano "Galvojimus", kam net išvardijau jų skyrius ir poskyrius. Suraginti savo kreipimusi nieko nesuraginau, tik vienas vienintelis teatsiliepė tautietis — Anis Rūkas, kuris patarė man išleisti savo "galvojimus" prenumeratos keliu ir čia pat pasisakė būsiąs jų pirmasis prenumeratorius. Šiaip vis man buvo neramu, kad mano darbas nenueitų niekais, ir tą neramumą išreiškiau tame straipsnyje žodžiais:

"... turiu jau nelinksmo patyrimo, jog man žuvo nevienas spaudai daugiau ar mažiau parengtas mano rašinys, pavyzdžiui, 1920-1921 m. žiemą iš Lietuvių Mokslo Draugijos sandėlio pavogta lietuvių dainų literatūros istorijos II (nebaigta) dalis ir , Povilo Višinskio pavedimu kaimui parengtos, lietuvių rašto istorijos rankraščiai, arba 1944 m.

vasarą nežinia kokio likimo sulaukė Vilniuje palikti mano rašiniai. Tad jeigu mano "galvojimus" ištiktų panašus likimas, bent liktų spaudoje ženklas, jog jie apskritai kadaise buvę, kaip tat dar nesunku buvo iš šalies patikrinti... Na, bet tai dar nekoks autoriaus, rašinio "kaltininko", pasiguodimas atsidūrus panašioje būklėje, kaip prieš pusantro šimto metų Telšių literatas Antanas Klementas (kad atsidūrė), kuris numatė, jog nieks jo kūrinių nespausdins (kaikas teišspausdinta tik mūsų šimtmetyje!), ir teprašė svajojamą bent atsitiktinį jo rankraščių skaitytoją, kad prisiminęs autoriaus išlaidas popieriui ir rašalui, būtų jo rašiniams atlaidesnis".

Vis dėlto viešas mano graudenimas, kad ir netiesiogiai, "galvojimų" dalyką padėjo teigiamai išspręsti. Mano losangeliniai tautiečiai, kad ir ne angelai, bet malonūs, tikrai geri angelaičiai, vis dažniau mane ėmė dėl "galvojimų" kalbinti, o 1951 m. rudenį — ir "Lietuvių Dienų" leidykla susipažino su jų rankraščiu ir pasisakė jį leisianti. Čia tad teko dar kartą tikrinti ir lyginti savo jau primirštą rašinį, šį (IV-tą) kartą atsirėmus mano anksčiau jau išlygintu mašinėliniu brolio nuorašu ir naudojantis reikšminga mano žento - mokytojo lituanisto Kazio Barausko pagalba, kalbiniais ir rašybiniais jo nurodymais ir patarimais.

Redaktorius kun. J. Prunskis "Draugo" 52.2.9 ir 23 d. nr. 33 ir 45 išspausdino "galvojimų" skyrelį apie lietuvių dainas, bet kovo 23 d. man su spaustuvės Bonnie Press savininku ir "Lietuvių Dienų" leidėju Ant. Skirium rausvame popieriuje pieštuku surašius leidimo sutartį, kaikieno vėlesni mėginimai savo laikraščiams gauti vieną kitą "galvojimų" ištrauką nebegalėjo būti patenkinti.

Birželio mėn. mano "galvojimus" ėmus rinkti, dar kartą, tad jau penktą, ėmiau tvarkyti ir lyginti savo rankraštį, labiausiai prisilaikant 1950 m. Lietuvių kalbos vadovo nurodymų. Kad ir labai atsidėjus korektūros tikrinimui, neišvengta betgi likusių laiku nepastebėtų spaudos riktų ir kitokių trūkumų, pvz., 47 pusl. 11 eilutėje nuo apačios vietoje "primintus" išspausdinta "priimtus" arba 127 pusl. 19 eil. nuo apačios viet. "Neselmanas" — Neselemanas". Svetimas pavardes stengiantis rašyti taip, kaip rašosi patys pavardininkai, bet ir įpratus kitas jųjų tarti taip, kaip jas taria arba tarė mūsų žmonės, tos pačios pavardės mano kartais nevienodai rašomos: Liandsbergiai ir Landsbergiai, Plioteriai,

Pliateriai ir Plateriai ir pan. Suslavintųjų pavardžių savininkai taip pat nevienodai tas pačias pavardes taria ir rašo, iš ko čia Malinauskis ir Malinauskas (girdėtas ir Malinauckas), Račkauskis ir Račkauskas ir tt. Jaunystėje sau nustatęs Širvydą, Duonelaitį ir Baužą, taip juos ir dabar rašau (tebūnie atleista mano senai plunksnai), kad ir žinau, jog ne tik skardiškai, bet ir visuotinai dabar rašoma Sirvydas, Donelaitis, vis dažniau — Bagužis. Taip pat iš jaunų dienų miela man "rūpesnis", "mokesnis", "reikalauna", "populiarus" ir pan., sunku atprasti ir nuo "Kijevo", "bazilijonų", "dijokų" ir tt. Šiaip betgi, kad ir prislėgta širdim, nevieną savo įprastą žodį arba jo rašymą skardiškai esu sutvarkęs.

Dėl kelių žodžių turiu čia dar skyrium pasiaiškinti. 1904 m. panaikinus mūsų spaudos uždraudimą ir greit po to atsiradus mūsų legaliajai spaudai, vietoj lietuvių gyvu žodžiu ir raštu vartotų "maskolių" ir kt. teko jau verstis "rusų" įvardu, kuris tebesilaikė ir Lietuvos Respublikoje. Per II Pasaulinį Karą ir po to maskoliams ne tik pasireiškus politiniu ir kultūriniu savo nuogumu (Lietuvos žmonėms jie tiesiog "aziatais" pasirodė) ir šlykščiausiu būdu pavergus mūsų kraštą, ypačiai mums — laisviems lietuviams tinka jau skirti "maskolius" nuo "rusų". Kotryna Palaidūnė arba Kruvinasis Stalinas yra maskoliai, bet ne rusai. Turime savųjų maskolbernių. Turėjome ir turime obrusitėlių, bet ir maskolintojų. Kitur lygiomis gali eiti maskolius ir rusas. Savo rašinyje rusams kur kas mažiau radau progų pasireikšti negu maskoliams.

Kadaise populiarus "suvalkietis" — Suvalkų gub. lietuvis — Lietuvos Respublikoje kad ir nemažiau reikšmingas už "kaunietį" ar "vilnietį", bet pats įvardas gerokai nustojo savo ryškumo ne vien todėl, jog Suvalkai su pietine buvusios gubernijos dalimi Varšuvos nuo Lietuvos buvo atplėšti (Vilnius irgi buvo atplėštas, bet dėl to nenustojo mūsų tautai savo aureolės!), bet ir cariniais ir vėlesniais laikais Marijampolė ir Seinai tikroviškai ir idėjiškai Suvalkus mums aiškiai nustelbia. "Suvalkietis" keista "užnemuniečiu" — "kauniečiams" neblogiausia, tik ar ne žemina tas "suvalkiečio"? Nusitvėriau čia respublikiniais laikais kaikada vartojamų "Sūduvos" ir "sūduvio", iš senprūsių laikų perkeliamų į dabartinius. Gal be didelio reikalo, gal perplačiai, bet ne iš piktos valios.

Vargas ir dėl "inteligento", "inteligentijos". Kalbinė

žodžių kilmė aiški — lotyniškai romaniškoji, bet Maskolijoje jų savoką įgijo savotiškos prasmės — išmokslinto žmogaus (šviesuolio) ir šitokių žmonių sluogsnio (šviesuomenės). Taip mūsų kalbininkų ir buvo įlietuvinta: šviesuolis, šviesuomenė. Na, o kas inteligentijai nepriklauso — bus neinteligentas? Arba lietuviškai — kas nėra išmokslintas (mokytas), taigi nėra šviesuolis — bus jau tamsuolis?! Visai negerai. Seniau mokinį vadinome mokytiniu, vėliau šį ore pakibusį įvardą (mokytinį) Jablonskis ėmė taikyti inteligentui, bet tas kažkaip sunkiai mums prigyja. Šiaip ar taip, savo rašinyje kiek galėdamas vengiau "šviesuolio", "mokytinį" kad ir pavartoju, bet labai nenoriai, jau bevelydamas svetimakalbį, tad mums čia santūresnį "intelektualą", na, pagaliau, kad ir raukydamasis — "inteligentą" ir "inteligentiją". Amerikinis "profesionalas'" šiuo tarpu "inteligento" dar neatstoja, bet jis aiškiai veržiasi "inteligentijon" ir turi savo ateitį, vertas mūsų kalbininkų dėmesio ir — įlietuvinimo.

Kad ir gavę čia skambią ir daug žadančią antraštę, šie mano galvojimai nepretenduoja būti laikomi istoriosofiniu veikalu ar iš viso sistemingu mūsų tautos išeito istorijos kelio nagrinėjimu. Neteikia išsamių enciklopedinio ar kitokio pobūdžio žinių. Nesiima nei užbėgti paskirų humanistinių mokslų specialistams už akių nei paveržti iš jų specialybinio autoriteto. Šie galvojimai yra visuomenininko - kultūrininko, atskirto nuo savo krašto ir tautos, tik galvojimai — ir nieko daugiau. Jie yra subjektyvūs, ne tik susieti su autoriaus kaip tremtinio išgyvenimais, bet ir įsąlygoti jo ilgamečio dalyvavimo tautos gyvenime — to gyvenimo raidoje, kas, be abejo, jo teigimams ir išvadoms suteikia tik labiau ar mažiau lygstamąją vertę. To betgi subjektyvumo nelaikau kažkuo nesuderinamu su mokslo ar šiaipjau galvojimo objektyvios tiesos siekimu; kuriai humanistinei mokslo disciplinai svetimas yra subjektyvumo pradas?! Turint galvoje, jog žiūrima čia iš savo daugko ribotos ir veikiamos kertės, galvotojui natūralu norėti ir laukti, kad jo galvojimai galėtų ir turėtų būti kitų galvotojų patikrinti ir iškoreguoti. Ne tik iš paskirų mokslo specialistų laukčiau šitokio patikrinimo ir mano duomeninių trūkumų, klaidų ar riktų sužymėjimo, taip pat ir mano teigimų arba neigimų pasvėrimo, bet ir tiesiog svajoju, kad ir šiaip mano tautiečiai, kurie skaitys šį rašinį, nebūtų perdaug jam neutra-

lūs, tik kad tikrintų mane kas sau "iš savo kertės". Tuo būtų pasiektas tikslas, kurį stataus, savo patyrimais ir išgyvenimais paremtas išdavas atplėšdamas nuo savęs ir visuomenei pateikdamas.

Nežinau, ar bereikia aiškinti, kad pradžioje nurodytomis sąlygomis begalvojant - berašant stilius virto apysunkis, nekartą neryškus ir net aiškiai sunkus. Tas natūralu, kad ir negirtina. Beredaguojant kaikas pavyko išlyginti, palengvinti, bet kas liko neišlyginta, rodo gal autoriaus nesugebėjimą, o kartais ir griežtą su jo būdu ar jausmu sutapimą.

Taip pat tik dalį tepavyko pašalinti įsispraudžiusių pasikartojimų, natūralių rašant ilgesnį laiką su įvairiomis kliūtimis ir nekartą grįžtant iš vieno ar kito šono prie tų pat galvojamų įvykių ir asmenų.

Mano žmona, ne tik drauge su manim pakėlusi melbekinį ir kitokį vargą, tad ir pirmųjų mano "galvojimų" liudininkė, bet ir pirmoji jų skaitytoja, tikriau klausytoja, nes aš vienas savo pieštukinius karakulius testengiau jai šiaip taip išskaityti, nekartą kritikė ir patarėja, čia man dabar primena:

— Argi neatsimeni, jog Kaestneraitės vasarnamy gavę kambarėlį, jokio stalo neturėjome, ir savo "galvojimus" rašei suole po medžių sėdėdamas, savo popiergalius ant kelių pasidėjęs?

Tai toks buvo rašymas, toks ir galvojimas, suprantama, šiems mano "galvojimams" nekaip teatsiliepęs, bet man gal dar brangesnius juos padaręs — sunkiau nuo manęs atskiriamus.

Dar šio leidinio reikalu. Rašinys perskirta dviem tomais daugiausia technikiniais sumetimais, bet ir turinio atžvilgiu toks padalijimas nėra peiktinas, pirmąją knygą laikant lyg ir įvadu antrajai. Lietuviškoje spaustuvėje trūkstant kaikurių lenkiškų ženklų, kad ir nenoromis teko lenkiškus žodžius pateikti kiek iškraipytus.

M. BIRŽIŠKA

Los Angeles Kalifornijoje
(toli nuo Lietuvos)
1952.9.17

Myliu aš visą tautą,
visas jos buvusias
ir būsimas kartas.
A. Mickevičius

I. SAVIEJI IR SVETIMIEJI, TARPUSAVIO ĮTAKOS IR DARBAI.

Kaimynų išdidumas. Europos tautų pasauly lietuviai paskutinieji priėmė krikščionybę, ilgiausiai laikydamiesi savo senos tikybos. Jiems giminingi prūsai (senprūsiai) ir latviai pakrikštyti XIII-XIV amž., o lietuviai tik XIV-XV (pradžia net XIII a. su Mindaugo krikštu), bet daugelis lietuvių ir vėliau slaptai tebegerbė senuosius dievus ir dar pusėje XVI a. šiaurvakariečiai žemaičiai atvirai buvo užkūrę šventąją ugnį, naudodamiesi kilusiu Lietuvoje reformaciniu sambrūzdžiu. Žemaičių vyskupui Merkeliui Giedraičiui, Vilniaus ir Kražių jėzuitams teko iš naujo varyti jų tarpe krikščioniško apaštalavimo darbas (XVI-XVII a.).

Krikščionija žiūrėjo į nekrikščionis ar naujakrikščius prūsus ir lietuvius visu viduramžio kryžkarių ir tikybinės aistros išdidumu. XIII-XIV a. popiežių laiminami ir lenkų pakviesti kryžiuočiai, puldami iš pradžių prūsus, paskiau ir lietuvius, ne tik naikino jų turtą ir savinosi žemes, žudė vyrus ir varė nelaisvėn moteris ir vaikus, bet ir patį narsų, didvyrišką puolamųjų gynimąsi nelaikė sveiko, natūralaus ir girtino patriotizmo reiškiniu, tik pakilusiomis prieš Kristaus Bažnyčią pragaro galybėmis, rautina ir naikintina pasaulio piktžole. Ir rovė!...

Net XIII-XV a. lietuvių prijungti Lietuvos valstybei plačiausi rusėnų[1] plotai, kad ir turėjo didžiųjų Lietuvos kunigaikščių valdžią, tik patyrė savo amžių prašokančias valstybinę lietuvių išmintį, tikybinę toleranciją, sakytume, tautinį teisingumą, o dėlto net vėlesnieji (XV-XVI a.) Maskvos rusų metraščiai ilgai "krikščioniškai" tebeniekino "pagonis" lietuvius (pohanaja Litva). O ir mūsų metu kiti karšti tautinio gudų sąjūdžio ideologai ir vadai kone visą Lietuvos praeitį, ypač kas aniems atrodo vertingiausia, mėgina iš lietuvių pasiveržti ir savo tautai priskirti, te-

[1] Skirkime rusėnus (gudus ir ukrainiečius), arba Lietuvos rusus nuo didžiarusių - Maskvos (maskvinių) rusų - maskolių (burliokų, kacapų) - rusų siauresne prasme (ruskių).

pripažindami lietuviams žemesnę negu kaimynų (gudų) kultūrą.

Išdidžiausiai žiūrėjo, iš dalies ir dabar tebežiūri į lietuvius lenkai — jųjų atsiųsti Lietuvon apaštalauti kunigai, XV-XVI a. ir vėlesnių laikų kronikininkai, XIX-XX a. publicistai ir kiti Lietuvos kultūrintojai bei pati jų visuomenė, ypačiai "lenkais" virtusi, nutautusi Lietuvos rytų parapijose negudri prastuomenė, lenkų kunigų ir jų talkininkų įstatoma į "polską viarą" ir atitinkamai veikiama.

Tik visus prašoko ne vien savo išdidumu ir lietuvių niekinimu, bet ir jiems neapykanta, kryžiuočių ir pritariantieji jų darbui kiti vokiečių kronikininkai, kurie vaizdavo prūsus ir lietuvius kone laukiniais, prisiėmusiais visokio pikto ir nedorumo žmonėmis, o senąją jų tikybą, žinoma, neapsakomo žmonių tamsumo, kvailumo ir dorovinio nešvarumo reiškiniu.

Atsiranda ir gerbėjų. Tačiau kiti kronikininkai, istorikai ir stebėtojai iškelia tųjų pat prūsų, jotvingų ir lietuvių karžygiškumą, stebisi vadu, kuris pilies gyvas neatidavė, savo ranka likusius gynėjus iššudė ir pats nusižudė (Margyris), gėrisi kunigaikščio Kęstučio riteriškumu, į padanges kelia didžiojo jo sūnaus Vytauto garsą, XV-XVI ir XIX a. pirmoje pusėje kildina lietuvius iš senovės romėnų, o jų kalbą iš lotynų, graikų ir net iš Šventojo Rašto hebrajų kalbos, kiti (XVI-XIX a.), pagaliau, suranda ir nustato ištisą lietuvių mitologiją su ryškiu kultu, kas XIX a. įkvepia poetus ir apysakininkus, o XIX-XX a. kelia lietuvių patriotinius jausmus.

Lietuvių dainos, pašaliečių seniau kartais laikomos "lyg ir dainomis" ir prilyginamos įvairių gyvulių bliovimui, staugimui ir pan., XVIII-XIX a. sukelia Lessingo, Herderio, Goethes ir kitų gėrėjimąsi. XIX a. kalbininkų susidomėjimas sanskritu išryškina jiems mokslinę lietuvių kalbos reikšmę. Etnologai ir folkloristai ima branginti kaip tik lietuviško "pagoniškumo" liekanas ir prisiminimus.

XIX a. tautinis lietuvių sąjūdis ir XX a. jųjų valstybinis atgijimas tuose kaimynuose (lenkuose ir vokiečiuose) ir sluogsniuose, kurie jautėsi tuo ypač pažeisti savo reikaluose ("teisėse"), iškėlė išdidžią ironiją, kultūrtregerinę panieką, pasipiktinimą ir priešveiksmį, bet kituose jųjų — vis stiprėjantį susidomėjimą lietuvių atgijimu ir pritarimą jų tautiniams ir valstybinams siekimams. 1919-1939 m. Europos galybių neįveikta "nesukalbamos" Lietuvos pozicija Len-

kijos atžvilgiu dėl Vilniaus paveržimo iš lietuvių tautos ne tik sukėlė Lietuvai kitų tautų pritarimą ir simpatijas, bet ir baigėsi pelnytu Lietuvos laimėjimu. Net Vilnių nuo Lietuvos atplėšęs, pats iš Lietuvos ir jos bajorų giminės kilęs, Varšuvos maršalas Juozapas Gineta Pilsudskis ne tik viešai pagerbė Vilniuje garsių didžiųjų Lietuvos kunigaikščių atminimą, bet ir dažnuose pasikalbėjimuose su lenkais neslėpė augščiau už juos statąs tuos pačius savo politinius priešininkus lietuvius, kuriems net ministerių pavydėjo, nors patys lietuviai savaisiais dar nepritykusiais administratoriais dažnai toli gražu nebuvo sužavėti. "Tamsi ir varginga", "neturinti nei naftos, nei anglies, nei druskos" Lietuvos respublika po kelerių metų nepriklausomo gyvenimo ėmė kaimynuose ir plačiau garsėti savo ekonomine gerove, visuomeniniu susitvarkymu ir drausmingumu, kultūrine pažanga, iš viso savo tautiniu keliu, leidusiu jai atsilaikyti sunkiausiose sąlygose trijų grobikų kaimynų tarpe, kurių vienas 15, kitas 40, o trečias net 75 kartus buvo už ją didesnis, ir tesuklupo ji tik visuotiniam karui kone visus kraštus savo sūkurin įtraukus.

Sveikai galvokime. Kaip šiame, saviškių ar svetimųjų, šviesiame lietuvių tautos atvaizdavime, iš tikrovės semiamame, dėmės ir šešėliai dažnai nyksta ar labiau mažiau įtušuojami, kiek tuo pasireiškia vaizduotojų ir sprendėjų diktuojąs savas, savo luomo, savo šalies, savo tautos ar net savo tikybos reikalas, kultūra, gyvenamoji valanda, taip ir anuose vaizduose, kur lietuviai ar jų giminaičiai buvo pavaizduojami tamsiomis, nekartą žiauriomis, spalvomis, tenka skaitytis su tuo pat reiškiniu, kas ypač kitataučiams labai kliudo pažinti tikrą senovės ar mūsų laikų lietuvių būdą, buitį, kultūros ar politikos kelius. O juk daugiausia kitataučiai per amžius rašė apie prūsus ir lietuvius! Rašė nesivaržydami nei prūsų nei lietuvių kalbos nemokėjimu, nei jų tikybos nepažinimu, nei pačių jų neprijėjimu, nei lietuvėdiškų savo instinktų nesulaikydami, nei jokių priešingos lietuviams ar juos užtariančios — sakytume — "propagandos" priemonių nevengdami, kaip štai senųjų Lietuvos valstybės aktų, dokumentų ir ištisų veikalų perdirbinėjimo ir net padirbinėjimo.

Tik ilgamečiu XIX-XX a. kritingu lietuvių ir nelietuvių darbu ir pastangomis atsiveria kelias į tikresnį lietuvių tautos pažinimą, išsiauklėja naujybinė jos kultūra ir pati

tauta aiškiau, tikriau išryškėja civilizuotam pasauliui. Čia minėtini tokių vyrų vardai kaip istorikai Voigt, Danilavičius, Jaroševičius, Valančius, Leontavičius, Liubavskis, Lappo, Prochaska, Jakubovskis, Haleckis, Chodynickis, Lovmianskis, Paškevičius, Totoraitis, Janulaitis, Jonynas, Ivinskis, Šapoka, Avižonis ir kiti, etnologai ir folkloristai Juškos, Basanavičius, Mierzynskis, Karlavičius, Krzyvickis, Niemi, Sabaliauskas, Baldžius, Balys, kalbininkai Schleicheris, Nesselmannas, Kuršaitis, Baronas, Jaunius, Bezzenbergeris, Jablonskis, Būga, Gerulis, Endzelynas, Fraenkelis, Salys, Skardžius, Spechtas, Leskienas, Jonikas ir dar nevienas; bibliografai, kultūros ir literatūros istorikai M. Stankevičius, Baltramaitis, M. Romeris, J. Tumas, broliai Mykolas ir Vaclovas Biržiškos, Petras Klimas, Ansas Bruožis, V. Maciūnas ir dar kiti; ekonomistai Rimka, Jurgutis, Šalčius, taip pat ir kiti; publicistai Kudirka ir kiti "varpininkai", Ad. Jakštas ir J. Tumas, Ant. Smetona, Juozas Purickis ir daugelis kitų.

Kaip netarpiškai ar tarpiškai su lietuviais susisiekdami kitataučiai sudaro apie juos šiokią ar tokią nuomonę, kuriai atsiliepia politinis, kultūrinis, visuomeninis, net ekonominis sprendėjo reikalas, jo dvasinė sandara ir kultūra, aplinkos ir laiko įtaka, taip ir lietuvių dvasinis ir buitinis, artimesnis ar tolimesnis, netarpiškas ar tarpiškas santykiavimas su kitų tautų ir kitų kraštų žmonėmis, suprantama, labiau ar mažiau mus veikia ir nustato. Mes vienaip ar kitaip reaguojame, taip nusistatydami kitų atžvilgiu, taip ir gaudami iš kitų ar iš kitur didesnės ar mažesnės įtakos savo buičiai ir psichikai. Giringo ir pelkėto krašto tauta ilgus amžius gyveno kitų pašalyje neišsišokdama, savyje užsidariusi ir susikaupusi, ir tik rytslavių, lenkų ir kryžiuočių puolama susyk pakilo iš savo guolio ir pareiškė nelauktą, nepaprastą plėtrumo galią, tad ne be reikalo savyje susikaupęs lietuvis bene dar XVI a. kaimynų buvo apibūdinamas esąs daugiau po žeme negu ant žemės, o tautosaka rodo jį savaip stebintį, apdairiai sekantį ir įvertinantį, kas svetima, ir lyginamieji įvairių mokslų (kalbotyros, psichologijos, sociologijos ir kitų) metodai – nesikratantį iš kitų savintis, kas jam atrodo gera ir naudinga.

Kalbininkai, etnininkai, proistorikai, kultūros istorikai nustato bendrąsias kalbos, buities ir būdo savybes bei tarpusavios, kryžminės įtakos duomenis, kurie rodo lietu-

vius kaip aiškius arijiečius, indoeuropiečius (vokiečių terminologijos žodžiu tariant - indogermanus) bei (būgiškai) aisčius (nelietuviams įprasčiau pasakant - baltus), nuo amžių Baltijos pajūry darbo prakaitu sau. įsitvirtinusius ir vienaip ar kitaip santykiavusius su suomių, germanų ir slavų giminėmis. Reikšmingos čia svetimų kalbų lietuvybės, o lietuvių - kulto, etnikos, ankstyvosios istorijos šiaurybės ir vėlesniosios kalbinės bei buitinės germanybės ir slavybės istoriniais Lietuvos laikais pasipildo dar kitokių įtakų "ybėmis": gudybėmis, lenkybėmis, rusybėmis, kazokybėmis, vokietybėmis, lotinybėmis, graikybėmis, prancūzybėmis, ispanybėmis, italybėmis, anglybėmis, net vengrybėmis, totorybėmis, turkybėmis, žydybėmis...

Paliekant nuošalyje kalbinę ir kitokią proistoriką su visu jos mokslo pažangos laikiniu ribotumu (reliatyvumu), mokslinėmis ir nemokslinėmis (ortodoksinėmis, humanistinėmis, klasicistinėmis, romantikinėmis, pozitivistinėmis, marksistinėmis, bolševistinėmis, nacionalistinėmis ir kitokiomis) kryptimis bei madomis, net paprastomis, žmogiškomis tyrėjų savybėmis ir silpnybėmis (savo tautos, kalbos ir krašto vertinimu "ueber alles", linkimu į pergreitą apibendrinimą, į šabloną, į žodžio vaizdingumą, sąmojį ir tt.), pakanka čia kai kas prisiminti tik iš istorinės Lietuvos žmonių santykių su kitomis tautomis ir kraštais.

Aisčiai ir germanai. Proistorinis, metraščių nei dokumentų dar nežymėtas, prūsų-lietuvių susidūrimas su šiauriagermaniškuoju (nordiškuoju) pasauliu siejamas ne tik su ankstyviausiuoju "proariškuoju" indoeuropinių kalbų laikotarpiu, įstačiusiu aisčių prokalbę slaviškosios ir germaniškosios tarpan, bet ir su vėlesniais valstybiniais gotų užsimojimais ir vykingų žygiais per Baltijos jūrą ligi Juodosios jūros, tarpiškai (per slavus), o gal ir netarpiškai veikusiais prūsų-lietuvių valstybinės organizacijos pradžią ir net jų kultui darusiais įtakos. Jis reikšmingai atsiekiamas kad ir iš tokių ankstyvųjų aisčių germanybių kaip rijkis (Reich), kunigas (latv. kungs, žemaičių konegs - Koenig), stiklas, alus arba iš Perkūno ir Kalvelio kulto, greta su skandinaviškos kilmės kijevėnų kunigaikščiais - riurikėnais Olegu (Helgi, mūsų Algis), Igoriu (Ingvariu), Olga (Helga), Vladimiru (Valdemar, čia ir lenk. ne tik Wlodzimierz, bet ir Wladyslaw, palyg. dar lenk. Kasi-mir[Kazimierz], sl. Jaromir-Jaroslav, Skalbimir-Skalbimierz, na ir, pagaliau, vla-

dimiriškai voldemariškos kilmės rusų veiksmažodis vladet, lenkiškas daiktavardis wladza, liet. Valdimierius, valdyti, valdžia) arba polockėnų Ŕohvolodu (Rangvald, Lietuvos kronikų Ryngovd, Ryngold, liet. Rimgaudas, Ringaudas), kurie ir lietuviams — kai kieno spėjimu — bus pateikę jau ir raštuose — nelietuvių nelietuviškai rašytuose — šiauriškai skambančius kunigaikščių vardus: Ringold, Mendog (Mindog), Olgerd, Kynstud, Witold (Vitovt) ir kitus (liet. Ringaudas, Mindaugas, Algirdas, Kęstutis-Keistutis, Vytautas).

Šie svarbūs, šiaip ar taip, nustatyti, išaiškinant lietuvių istorijos kelią, tautos būdą ir būklę, dalykai mokslo ligi šioliai mažai tėra ištirti ne tik dėl medžiagos ir metodų trūkumų, bet ir įsipinant čia mūsų dienų tautiniams bei politiniams reikalams. Prisiminkime kad ir "germaniškai-ostlandiškus" apetitus ir lietuvių-latvių reikalą prieš juos draustis!

Čia betgi — mums — svarbiausia, jog pačioje gyvoje lietuvių sąmonėje, kad ir tik neaiškiuose praeities prisiminimuose, tie dalykai visai nesveria. Nebent neaiškų vienos lietuviškos dainos, Liudo Rėzos (rašėsi Rhesa) prieš 130 metų Prūsų Lietuvoj aptiktos ir paskelbtos, posmą "Barzdoti vyrai, vyrai iš jūros... į krantą kopę", darže "rūtas numynė", o gal ir XVI a. lietuvių ponijos politinėse grumtynėse su lenkų bajorais savo vaidmenį vaidinusią, metraščiuose ir kitokiuose lietuviškuose raštuose atžymėtą legendą apie lietuvių (valdovų) protėvių atvykimą, su Palemonu priekyje, jūros keliu iš Romos, pakilimą Nemuno ir Dubysos upėmis augštyn ir įsivaldymą Lietuvos kraštuose leistume sau paversti per amžius išlikusiais pačios tautos atsiminimais apie vikingų ar gotų atvykimą? Deja, ir dainos žodžiai yra pernelyg neaiškūs, ir palemoninės kombinacijos perdaug atsiduoda XVI a. kultūriniu bei politiniu raugu, kad net aistringiausia vikingo- ar gotomanija nekuo begautų čia atsiremti.

Kryžiuočiai, prūsai ir lietuviai. Tačiau aiškūs, dokumentuoti ir ilgai iš lietuvių atminties nedilę buvo daugiausia kovos santykiai su kryžiuočių ordinu. Reikšminga jų įtaka nesunkiai susekama Lietuvos istorijoje. Kryžiuočiai ėjo į prūsų ir lietuvių kraštus (latvius čia paliekame nuošalyje) ne tiek "pagonių krikštyti" ir priskirti krikščioniškam pasauliui, tad jausdamiesi jų tikybinės kultūros kėlėjais-misininkais, kiek jų žemių su žmonėmis ar be jų užvaldyti ir

surišti su vokiškais kraštais, tad eidami čia tikraisiais germaniškojo Drang nach Osten reiškėjais. Prievartingas, kruvinas, žiaurus prūsų krikštijimas, užvaldymas kardu ir ugnimi ir griežtas geležine ranka jų krašto tvarkymas, gyventojus ten praretinus vokiečių kolonizavimas, o pačių prūsų nustūmimas užpakalin — štai būdinga kryžiuočių veiklai senprūsių krašte. Ordino metraštininkų šaltai ar net su pasigėrėjimu žymimus kryžiuočių žygių žiaurumus tinkamai įvertino patys vokiečių istorikai XIX a. (Aug. Kotzebue, Joh. Voigt ir kt.), kurių vienas, Benno Marting, 1872 m. rašė[2]: "Prūsijos užkariavimas vokiečių ordino jėgomis nereiškė augštesniosios ūkio kultūros įvedimo...: pradžioje kardas sunaikino daugiau materialinių gėrybių, negu vėliau kryžius sugebėjo atstatyti". Tačiau ypačiai po pirmojo Pasaulinio karo, labiausiai west- ir ostpreussinėje periodinėje spaudoje, brošiūrose, net didesniuose veikaluose daugiau kreipiamas skaitytojų dėmesys į organizacinius valstybinius kryžiuočių darbus ir užsimojimus bei reikšmę vokiškai prūsiškam valstybingumui, nutylint ar bent sušvelninant šiųjų žiaurumus, pačių prūsų kaip krašto savininkų ir šeimininkų reikalus ten nedaug teliečiant.

Senprūsiai gavo tautiškai išgaišti jų krašte įgyvendintųjų vokiečių, mozūrų, net prancūzų, šveicarų tarpe, virtusių vokiškais prūsokais (naujaprūsiais), kuriems senprūsiškoji praeitis telikusi metraščių ir knygų pasaka, nebeturinti gyvenimiškos reikšmės nei prasmės, nebeveikianti nė jausmų. Užtat senprūsišką praeitį paveldėjo kaip savą, labiau ar mažiau, lietuviai, neužilgo po prūsų gavę su kryžiuočiais grumtis dėl savo laisvės, tautybės ir net gyvybės išlaikymo. Prūsai krito nelygioj, bet jiems (ne kryžiuočiams!) garbingoj kovoj, savo didvyrišku gynimusi ir sukilimais, nekartą ir lietuvių remiami, kad ir neilgam užtęsė savarankišką buitį, bet tuo pat davė laiko lietuviams geriau suorganizuoti savo karinę ir politinę gynybą.

Apie 200 metų grumdamiesi su kryžiuočiais ir kardininkais, lietuviai tuo pat susidurdavo su Vidurine Vakarų Europą, tiesa, daugiau su neigiamomis šiosios vėlyvojo viduramžio savybėmis. Patirdami iš kryžiuočių dar didesnių už prūsus žiaurumų, jie pasimokė daugiausia karinių dalykų

[2] Vaclovo Biržiškos priminta autoriui.

ir politinių gudrybių, bet ir apsitrindami su lotyniškai vokiškąja bažnytine kultūra, nebijodami iš Vakarų šauktis sau amatininkų ir pirklių, vikriai naudodamiesi pačių savo vokiškųjų kaimynų nesutikimais ir įsigydami jų tarpe talkininkų, draugų ir patikėtinių, nejučiomis jie įsitraukdavo Vakarų Europos civilizacijos sritin. Ypačiai čia reikšmingi karalius Mindaugas XIII a., didieji kunigaikščiai Gediminas XIV a. ir Vytautas XIV-XV a., o kaip riteris dar Kęstutis XIV a.

Suprantama, ordinų vokiečiai paliko lietuviams tik biauriausią žiaurių puolikų atminimą ir neapykantą, tiek pasakojimuose apie piliakalnius, apie piktus kryžiuočių darbus Prūsuose ir Lietuvoje, tiek dainose, tokiuose posakiuose kaip "skendi, vokietėli" arba apie "Rygos melnią" - velnią - kardininką.Tą neapykantą įtvirtino dar ir tautiškai įsąmonino istoriniai veikalai, kaip štai XVI a. lenkiškoji mozūro Strikoviaus kronika, XVII a. jėzuito Vijuko Kojelavičiaus lotyniškasis Lietuvos istorijos atpasakojimas, XIX a. lenkiškoji dvarininko Narbuto ir žemaitiškoji Daukanto Lietuvos istorija, XX a. Jungtinėse Šiaurės Amerikos Valstybėse išleistoji Šliūpo "Lietuvių tauta senovėje ir šiądien", o taip pat XIX-XX a. lenkiškieji ir lietuviškieji literatūriniai kūriniai - Mickevičiaus, Bernotavičiaus, Krašiauskio, Kondratavičiaus, Maironio, Krėvės ir kitų. Kęstutis, Vytautas, mickevičinė Gražina ir Valenrodas, Kondratavičiaus Margyris kaip Lietuvos gynėjai prieš kryžiuočių puolimus, greta su jais ir mūsų metu vokiškų apysakų, išverstų lietuvių kalba, XIII a. prūsų sukilėlių prieš kryžiuočius vadas Montė virto tautiniais lietuvių didvyriais, o kryžiuočiai tebeina jiems žiauriausiais lietuvių priešais-kraugeriais. Čia jau vargiai begalima suderinti dvi tautini pažiūri — lietuvių ir vokiečių vienų prieš kitus poziciji, jei west-ostpreussinę laikysime šiuo atveju bendru vokiečių nusistatymu. Atrodo betgi, jog bendra mokslinė išvada apie augštesnį senovės prūsų ir lietuvių būklės - kultūros laipsnį prieškrikščionybės laikais, negu metraštininkų ir politikuojančių istorikų seniau buvo ir nekartą dabar tebesti vaizduojama, po Mierzynskio, Klimo, Lovmianskio ir kt. darbų neturėtų būti niekieno ginčijama.

Dėl Prūsų lietuvių. Ypatingas tautines lietuvių ir vokiečių vienų prieš kitus aistras kelia, ypačiai po I Pasaulinio karo, dėl Klaipėdos krašto 1923-1939 m. prisijungimo prie

Lietuvos respublikos politiškai įsmailėjęs ginčas, kas laikytina Prūsų Lietuvos, tad ryčiausio Prūsų krašto pirmutiniais, seniausiais gyventojais (autochtonais) — senprūsiai ar lietuviai. Kildinančių save iš senprūsių ost-westpreusserių arba ir nieko bendra praeityje su jais neturėjusių šiaip vokiečių visuomenė karštai priisima savo publicistų ir politikų nervingai kartojamą Heinrich-Mortensen, Gerullio, Kargės ir kt. tezę, jog to krašto XIII a. šaluviai, nadruviai ir sūduviai buvę prūsai (ne lietuviai), kurių kraštas XIII-XIV a. dėl viską naikinančių karų virtęs dykuma (Wildniss), į kurią kryžiuočiai traukę iš pradžių vokiečius, o paskiau ir lietuvius; tad lietuviai esą čia paskiausieji gyventojai, neturį teisės į šį kraštą. Kita pusė, lietuvių visuomenė, laikydamasi Bezzenbergerio ir kitų tezės apie lietuvių gyvenimą rytuose nuo Deimenos upės dar prieš kryžiuočiams į Prūsus įsiveržiant, arba drauge su savo publicistais Vincu Vileišiu, P. Pakarkliu, V. Pryšmantu ir kitais laikydama senprūsius ne tik aisčiais, bet ir tais pačiais lietuviais, jaučiasi turinti teisę dalyvauti Mažosios Lietuvos likimą sprendžiant abiejų tautų — lietuvių ir vokiečių — gera valia ir tarpusavio susipratimo pagrindu. Tik laukime iš prūsokų geros valios!

Anksčiau ar vėliau Mažojoje Lietuvoje lietuviai bus atsiradę, ligi XVIII a. sudarydami ištisą gyventojų masę su žeme nuo tėvų protėvių čia suaugusią ir tik kur nekur vokiškų miestų ar miestelių tepraskiestą, visur kur jie tebebuvo išlaikę savo kalbą ir būdą; tai buvusios, didžiausio lietuvių poeto Duonelaičio žodžiais betariant, "barzdotosios lietuviškosios gadynės"! Tik po 1709-1711 m. Rytprūsiuose siautusių marų pusiau išmirusiame, ištuštintame krašte Prūsijos vyriausybei kolonizavus daugybę zalcburgiečių, šveicarų, net prancūzų, lietuviai ne tik gavo jiems užleisti daug žemės ploto, bet ir savame, sau likusiame, nuo pietų ir nuo vakarų pusės susiaurėjusiame, svetimųjų vis labiau praskiedžiamame plote kad ir vokiečių atžvilgiu ilgai tebesijautė vieninteliais, tikrais, nuo amžių čiabuviais ir juto savo dvasinę, moralinę ir būklinę viršenybę prieš ateivius (būdingas čia XVIII-XIX a. populiarus prūsinių lietuvių posakis: "na jau, vokietis išmanys taip, kaip lietuvis!" arba duonelaitinis lietuvių draudimas prieš vokiečių įtaką), gavo dar trauktis ir tautiškai nykti prieš vis veržliau ir griežčiau veikiančią (ypačiai po 1870 m.) vokiečių administracijos, bažnyčios, mokyklų ir kitokiomis priemonėmis vokietybę,

kuri prūsiniams lietuviams ne tik kalbai atsiliepė, bet ir, suprantama, jų būklei bei būdui.

Kaimyniški kunigaikštiškos, vėliau karališkąja virtusios Prūsijos santykiai su Didžiąja Lietuva (tiek Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos metu, tiek vėliau jos maskoliškais laikais) pastarajai padarė, be abejo, kultūrinės įtakos: Nemuno prekyba, santykiai su Karaliaučium, Klaipėda, Tilže, mokymasis Karaliaučiaus universitete, administraciniai ir ūkiniai Prūsijos pavyzdžiai, prūsokų 1795-1807 m. Sūduvos tvarkymas, neskaitlingi prūsokiniai — dažnai tie patys lietuviai — kolonistai Did. Lietuvos apskrityse, šančiškiai meisteriai ir darbininkai Kaune ir kt. Svėrė čia ir tarpusavy abiejų šalių lietuvių bendravimas (XVI a. pirmieji Mažosios Lietuvos lietuvių protestantai kunigai, kilę iš Didžiosios Lietuvos, ypačiai 1865-1904 m. tilžiškė didžialietuvių spauda, 1883-1914 m. Mažosios Lietuvos patriotų santykiai su Didžiosios Lietuvos ir Amerikos lietuvių veikėjais, 1915-1918 m. šiųjų pagalba Mažosios Lietuvos tremtiniams Rusijoje), ne tiek betgi perteikęs vokiečių kultūrinių laimėjimų išdavas Did. Lietuvai, kiek kėlęs ir stiprinęs lietuviškuosius Maž. Lietuvos siekimus ir tautinį veikimą: peticijos ir deputacijos dėl lietuvių kalbos teisių, savarankiškas Prūsų lietuvių dalyvavimas Prūsijos seimo ir Vokietijos reichstago rinkimuose, dainos ir teatro draugijos su "Birute" ir "Giedotojų Draugija" priekyje, 1919-1920 m. politinė veikla, 1923-1939 m. veikimas Klaipėdos krašte ir kt.

Hegzametriniai Duonelaičio "Metai", 1825 m. Karaliaučiaus universiteto prof. Liudo Rėzos dainynas, hanoveriečio Zauerveino 80-90 m. lietuviškoji patriotinė poezija su virtusiu antruoju lietuvių tautos himnu "Lietuviai esame mes gimę, lietuviai turime ir būt", tilžiškio Storosto-Vydūno "Prabočių šešėlių" trilogija su "Ne-sau žmonėmis" ir Visuomio reiškiama tautos dvasia ir kitos jo misterijos, tragaidos, komedijos ir laikraštėliai (gilūs jo galvojimai apie žmogaus ir tautos kelius ir gyvybinius reikalus), klaipėdietės Simonaitytės Maž. Lietuvos ūkininkų buities romanai, suteikę jai pirmąją valstybinę Lietuvos premiją, įėjo bendron lietuvių literatūron kaip svarus ir įtakus *Prūsų lietuvybės* įnašas. V. Gaigalaičio ir Anso Bruožio reikšmingi raštai apie Prūsų lietuvių raštiją ir praeities

kovas, lingvistiniai prof. J. Gerulio tyrinėjimai labai brangināmi lietuviškame moksle.

Pats vokiečių plėšte plėšiamas nuo Lietuvos Respublikos Klaipėdos krašto lietuvių visuomenės bendravimas su didžialietuviais abi pusi vis dėlto jungia vienon Lietuvių Tauton, kur Prūsų ir Mažosios Lietuvos lietuvių sąmonė nekartą ima reikštis kaip Vakarų Lietuvos su tilžinėmis ir karaliaučinėmis svajonėmis, o po II Pasaulinio karo ir tokiais pat siekimais, kur didžialietuvių ir mažalietuvių priešpasistatymai vis labau virsta nebereikšmingu praeities atsiminimu, mūsų laikams anachronizmu. Kiek Prūsų lietuvybėje bus atsispindėję Prūsijos valstybės, vokiškos mokyklos ir bendravimo su vokiečiais įtakos, tiek Prūsijos vokiečių kultūra tarpiškai čia labiau mažiau pasiekė ir Didžiąją Lietuvą. Tačiau daugiau už netarpinį Lietuvos santykiavimą su Prūsiais ir su Prūsų lietuviais Didžiąją Lietuvą veikė tarpininkų jai perteiktoji vokietybės įtaka iš Lenkijos, Kuršo, Lyvžemio, net iš Maskolijos.

Vokiečiai ir lenkai. Nežiūrint dažnai priešingų tautinių ir valstybinių reikalų, kurie per amžius vis įtempdavo lenkų santykius su vokiečiais, iššaukdavo susirėmimus ir abiejose tautose sukeldavo tarpusavio aistras ir neapykantą (lenkų patarlė: "jak swiat swiatem, nie będzie niemiec polakowi brate"), kaimyniniai tų dviejų valstybių ir vidujvalstybiniai tų dviejų tautų santykiai pasireiškė dar tarpusavine įtaka, ypačiai lemtinga lenkams. Lenkų valstybės užuomazga, bažnytinė organizacija, šliachtos luomo susidarymas, miestų įkūrimas ir organizacija, žemės ūkis, daržininkystė, gyvulininkystė, amatai ir prekyba, mokyklos, mokslas, tautosaka, raštija ir literatūra, menas, technika, kariuomenė, administracija, statyba, namotvarka ir tt., žodžiu — nėra, turbūt, tokios gyvenimo srities, kuriai lenkai nebūtų gavę iš vokiečių — per visą savo valstybinį ir tautinį gyvenimą — įvairiu metu ir įvairiose srityse, labiau ar mažiau, nevienodos, bet reikšmingos kultūrinės įtakos — ne tik kalbinės, bet ir daiktinės, ir dvasinės, ir šiaip kasdieninės — ne tik iš vokiečių kultūros savų pradų, bet ir iš jos pasisavintų iš vidurinių amžių ir humanistinių lotyniškųjų, dar itališkųjų, prancūziškųju ir kitų šaltinių-teikinių.

Nėra mums čia reikalo kreipti dėmesį į tai, kas vokiečių pasiimta iš lenkų, nei į tiesioginį lenkų sėmimąsi

sau įtakos iš lotynų, italų, prancūzų ir kitų kalbų ir kultūrų. Mums čia svarbu tepažymėti, jog santykiuose su Lietuva ir lietuviais besididžiuodami savo "civilizacine misija" vakarietiškai juos civilizuoti, lenkai teikė jiems ne tiek originalią savą (slaviškai lenkišką) kultūrą, kiek ypač savo prisiimtąją vokiškai romaniškąją, iš kurios lietuviai ir per vokiečius, vėliau ir betarpiškai, patys sau sėmėsi. Ne be to, jog ir rytietiški lenkų instinktai tiek santykiuose su lietuviais, tiek su kitais kaimynais pro šią Vakarų kultūros dangą nekartą neprasiveržtų!

Lenkai ir lietuviai. Kaip šitokios sudėtingos Vakarų kultūros reiškėjai, lenkai stiprino lietuvių jau tiesiog iš vokiečių gaunamą Vakarų kultūros įtaką, tik jau ją praleidę pro savo buitinį ir dvasinį koštuvą, savo vardu ją pasirašę ir didžiuoju tautiniu savo antspaudu įtvirtinę.

Kad ir klaidingas ir šališkai neteisingas yra lenkų visuomenėje ir net už jos ribų įsigudytas įsitikinimas, jog Lietuva prieš susirišdama su Lenkija buvusi kone puslaukinė šalis, tačiau rimtas, nesusijęs su "tautinės" ar kitokios politikos reikalais, pačių lenkų ir vokiečių mokslas nekartą iškelia ir senprūsių ir senlietuvių ligikrikščioniškos ūkinės ir dvasinės, asmens ir visuomenės kultūros savotiškumą, nežemą ir vertingą laipsnį, kurį tvirtai čia nustačius, gerokai nublunka plepalai apie bent kieno mums "civilizacinę misiją", tesuprantami ir tereikalingi kurio Lietuvos kaimyno apetitams ir pretenzijoms į lietuvių tautą ir kraštą šiaip taip pateisinti. Tik jau ir mums patiems nėra ko čia pūstis ir užsimerkti dėl neginčytino istorinės tikrovės nuostato, jog kaip kiekviena kita tauta, taip ir mes per amžius esame prisiėmę iš arti ir iš toli įvairių tautų, tad ir tų pačių lenkų, vokiečių ir tt., vienų didesnę, kitų mažesnę kultūrinę įtaką, su savo dvasinėmis savybėmis ir savo būklės reikalais suderinę svetimus kultūrinius teikinius ir tuo pagausinę, praturtinę ir išplėtę savo kultūrinį lobyną ir akiratį.

Ne tik svetimų kultūrų pasėlys rado čia derlingą, pačių lietuvių jau įpurentą dirvą. Nustatyti, kas iš ko pasemta, kas lenkiškais skelbiamuose kultūriniuose kalbos ir daiktų skoliniuose tikrai bus lenkiška, o kas lenkų iš Vakarų ar iš kitur kur tik pasiimta ir mums perduota (panašiai su vokiškais, rusiškais ir kt. kultūriniais teikiniais), kas tebus tik svetimas (naujas) savo jau žinomo dalykò pavadini-

mas, tegali tik atidus, kruopštus ir darnus kiekvieno šio teikinio kalbinis ir daiktinis tyrinėjimas (lenkiška patarlė: "nie wierz gębie, polož na zębie"). Vien kalbinis nagrinėjimas gali čia kartais mus suklaidinti arba net jokių išvadų neduoti (vulgariniai sekimai: vok. cugas, rus. pojezdas, lenk. pociongas, angl. amer. treinas greta su liet. trukiu, dabartiniu traukiniu!). Šiaip ar taip, lenkų kaip Vakarų Europos germaniškai romaniškosios kultūros slaviškųjų perteikėjų įtaka Lietuvoje reiškėsi įvairiose srityse, labiau ar mažiau, dar XIII ir XIV a. iš Lenkijos atvaromų belaisvių žemės ir namų ūkyje naudojamu darbu, nuo XIV a. pabaigos kunigų ir vienuolių svoriu bažnytiniame, šeimyniniame ir visuomeniniame Lietuvos gyvenime, Vilniaus - Krokuvos - Varšuvos karališkojo dvaro XV-XVIII a. pavyzdžiu ir lietuvių bei lenkų dvarionių bendravimu, tarpusaviniais politiniais, visuomeniniais ir šeimyniniais Lietuvos bajorų santykiais su Lenkijos bajorais. Taip pat lenkų įtaka XV-XVI a. iškyla ir nusistatant Lietuvos bajorų luomui, iš viso dvarų kultūra, vienoda Lietuvos ir Lenkijos XVI-XVIII a. jėzuitų, XVII a. Edukacinės Komisijos išjėzuičių ir XIX a. (ligi 30-40-ųjų metų) pokomisinės vienuolių ir kt. mokyklos darbo sistema ir kultūra, ateivių įsigalėjimas Lietuvos miestuose (magdeburgijos, cechai ir kt.). XV-XVI a. Lietuvos valdovų ir didikų panaudojimas net lenkiškų plunksnų (dargi ginant Lietuvos pozicijas prieš Lenkijos pretenzijas!), XVI-XVIII a. literatūrinės Krokuvos ir Varšuvos įtakos Vilniui, o XIX a. tarpusavinės Vilniaus ir Varšuvos įtakos. Varšuvos pretenzijos vadovauti politiniam Lietuvos gyvenimui dar XIX ir XX a. ir tt.

Paveikdama Lietuvos visuomenę, ypačiai tautiškai mažiau atsparius bajorus ir neskaitlingus ateivių bendruomenėje miestelėnus, patraukdama juos lenkų visuomenės linkui, lenkų įtaka tiems lietuvių visuomenės sluogsniams, kaip ir daug mažiau jos paliestiems kaimo žmonėms, vis labiau svėrė savo lenkiškomis (turiniu ar tik vardu) savybėmis, tų sluogsnių įsavinamomis, o vakarietiškoji jos esmė vis mažiau čia reiškė, tad ir toji įtaka daug kuo įgydavo lietuviams visuomeninės ir kultūrinės pažangos stabdžių požymį. Reakcingiausi, atžagariausi Lietuvoje sluogsniai, kupini luominio pasipūtimo ir paviršutinio apsitrynimo, nusilpusio būdo ir be savaimingos kultūros yra nutautę,

sulenkėję bajorai ir miestelėnai, kuriais seka ir tokie pat valstiečiai. Tai tikri, galima čia sakyti Vydūno žodžiais, *"ne-sau žmonės"*. Išlaikęs per amžius savo tautinį būdą ir kalbą lietuviškas kaimas, pastabus ir sąmojingas, linkęs kaimiškai pajuokti kito luomo ir kitos tautybės žmones, tad ir lenkus, ponus, miesčionis, ypač savo sulenkėjusius tautiečius pravardžiuoja "lenkpalaikiais", "šunbajoriais", "liaudančikais s pagaliukiem", "panowie do lasu" ir dar kitaip, o tautiniam lietuvių sąjūdžiui Lietuvoje ir Šiaurės Amerikoje XIX-XX a. gavus ginti savo teises prieš lenkų agresingumą, net žodis "lenkas" arba "paliokas" lietuvių liaudyje įgijo neigiamos, niekinamos reikšmės, kas ypačiai paaštrėjo nuo 1919-1920 m., kai Varšuva ne tik ginklu, bet ir klasta (Suvalkų sutarties sulaužymas 1920.10.9) nuo Lietuvos buvo atplėšusi Vilniaus kraštą ir net po II Pasaulinio karo neslepia į jį savo apetitų.

Šiaip ar taip, kiek lenkai ėjo Lietuvai vakarininkais civilizacininkais, romaniškai germaniškieji jų teikiamos kultūros pradmenys ir savybės pasiekdavo lietuvius gerokai nublukę, nustoję savo vakarietiško gaivumo ir vaisingumo. Atitraukę nuo lietuvių tautos sau plačius sluogsnius, kurių dalis tegrįžo į tautinį lietuvių gyvenimą jau mūsų metu, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, lenkai nedaug tedavė lietuvių tautai savo žmonių, ir tai nekartą iš aplenkintų vokiškų šeimų. Pasiėmę sau lietuviškos, jotvingiškos ar gudiškos kilmės T. Kosciušką, Ad. Mickevičių, L. Kondratavičių, S. Moniušką, Pijų Veliuoniškį (Wielonskį), meno kritiką Stanislovą Vitkevičių, prof. Aleksą-Aleksandravičių, prof. Polikarpą Girštautą (Juozą Juzumą), muziką Paderevskį, politiką Pilsudskį, prof. Lovmianskį ir daugelį kitų, padarę iš jų, kaip ir iš daugelio Lietuvos bajorų "gente Lithuanus (arba Ruthenus), natione Polonus" tipo vyrus, lenkai jų vieton tedavė mūsų tautai prof. Mykolą Romerį, Aleksandrą Frommą, Landsbergius, Platerius, Goesą ir kitus su jąja sutapusius vokiškos kilmės vyrus, greta su XVI a. Mieleckiu (Rotundu) ar Strykovskiu (Stricovius), XVII a. poetu Sarbiauskiu (Sarbievius), XIX-XX a. Brzozovskiais, Zajączkovskiais, Chrząstovskiais, Malinovskiais ir kitais labiau mažiau naudingais Lietuvai tikrais lenkais, kurių dalis teįsiliejo mūsų tauton. Lietuvių kultūros ir raštijos istorijoje daug dažniau negu lenkiškomis pavardėmis randame reikšmingų veikėjų vokiškomis pavardėmis, kas

betgi nevisuomet tesako apie jų lenkišką ar vokišką kilmę: Klein, Schuster, Schimmelpfennig (ateivis iš Olandijos), Ostermeyer, Hassenstein, Gisevius (iš suvokietėjusių mozūrų Gižickių), Sauervein ir daugelis kitų Mažojoje Lietuvoje, Šulcai, Mileriai, Krigeriai ir kiti Didžiojoje, bet ir vokiečiai pasiėmė ne tik iš mūsų krašto Enriką Sudermanną ir Ernstą Vichertą, bet ir iš mūsų pačių Kurtą Mikoleitą, garsų biologą Szaudieną-Šiaudinį ir k. Labiau ar mažiau sutapdami su lietuvių tauta savo gyvenimu ir darbu, svetimtaučiai, žinoma, ir iš savo gimtosios tautos paveldėtomis savybėmis davė didesnį ar mažesnį įnašą į mūsų buitį ir dvasią.

Ir nuo šiaurės Vakarai mus siekia. Ne tik nuo Vakarų (Prūsų ir tt.) ir (lenkams čia tarpininkaujant) pietvakarių pusės vakarietiškoji Vidurinės Europos kultūra Lietuvą veikė. Čia nemažai svėrė ir artimieji šiaurės kaimynai, ypač latvių ir estų kraštus užvaldę vokiečiai, kurį laiką ir švedai.

Ankstyvesnieji Lietuvos santykiai su kardininkų ordinu ir Rygos arkivyskupais, kariniai lietuvių žygiai į Latviją ir Estiją kardininkų ir švedų laikais, ilgaamžiai prekybiniai santykiai su Rygos ir Mintaujos, vėliau ir su Liepojos vokiečiais, Kuršo ir Lyvžemio baronų žemės ūkio pažangos pavyzdžiai, Dorpato (Tartu) vokiško universiteto, ypačiai medicinos ir protestantų teologijos, taip pat Rygos politechnikos ir Rygos, Liepojos ir ypačiai Mintaujos gimnazijos reikšmė Lietuvai ir lietuviams, Rygos ir Liepojos lietuvių kolonijos su savo kultūrinėmis organizacijomis, Rygos ir Liepojos darbininkų sąjūdis - netarpiškai arba tarpiškai, maskolių vyriausybei Pabaltijį ėmus rusinti, o savo istorinio gyvenimo vokišką mokyklą išėjusiuose latviuose ir estuose ėmus stiprėti savarankiškam tautiniam ir socialiniam sąjūdžiui, - veikė Lietuvą vakarietiškai vokiškomis, vėliau ir nebevokiškomis savybėmis, nuo šiaurės rišo Lietuvą ir lietuvių kultūrą su Vakarais. Įsidėmėtinas taip pat tuo atžvilgiu Katalikų Bažnyčios vaidmuo, vakarietiškiems pačios Lietuvos veiksniams, leidęs Pabaltijy pasireikšti: XVI-XVII a. Vilnius kaip tikybinės propagandos centras Šiaurei ir Rytams, Lietuvos jėzuitų ir kitų ordinų vienuolių misijos Latvijoje ir ypačiai Latgalijoje, aprūpinimas katalikiškųjų Latvijos parapijų ligi XX a. pradžios veik išimti-

nai kunigais iš Lietuvos, sukurusiais latviams ir visą jų katalikiškąją tikybinę literatūrą.

Rytai ir Lietuva. Rytai, kurie Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją iš tolo teveikė, bet jai praradus nepriklausomybę ir atsidūrus po maskoliais čia pat ją užšoko, kad ir silpniau už Lietuvos vakarų, pietų ir šiaurės kaimynus, irgi šiai teikė kiek vakarietiškų pradų, kurių Maskolija pati nuo Petro Didžiojo laikų vis daugiau prisiėmė ir taikė savo istorijos gyvenimo sąlygoms, buities ir būdo savybėms. Jau išgyvenę totorių jungą ir pavergę Rytų Europos ir Sibiro suomoidus ir mongoloidus ir vis daugiau jų pavergdami, kiaurai paveikti rytietiškos aplinkos ir savo slaviškumą susieję su mongoliškumu, sudarę jau savas (bizantines) bažnytinės ir užbažnytinės kultūros tradicijas ir tik ėmę veržtis į Vakarų pasaulį (Petro "langas į Europą"), maskoliai-rusai sunkiai tederino gaunamus arba tiesiog imamus vakarietiškus pradus su savo jau nusistovėjusia rytietiška ("slaviška") psichika, būkle ir tradicijomis. Vakarietiškumas juose paprastai tiek tesireiškė, kiek jis leidosi surytietinti, arba reiškėsi tik neplačiuose sluogsniuose, per diduomenę, dvarininkiją ir šviesuomenę, pamažėl tesiekdamas platesniuosius rusų tautos sluogsnius.

Popetrinėj Maskolijoj vakarietiškais pavyzdžiais paremta ar vakarietiškos įtakos labiau ar mažiau gavusi administracija, kariuomenė, mokykla, mokslas, literatūra, menas, šviesuomenės būklė, žemės, teismo ir kitos visuomeninės reformos, žemietiškoji savivalda, 1825 m. konstituciškai nusistačiusių gvardijos karininkų sukilimas ir tolesnė revoliucinio šviesuomenės sąjūdžio raida, pasibaigusi 1905 ir 1917 m. revoliucijomis milijoninių "mužikų" minių, paprastai nusistačiusių rytietiškai abejingai arba maištiškai (jų aktingas dviejų revoliucijų parėmimas buvo susijęs su žemės reikalu). Kiek kur buvo vakarietiškų savybių, jos gal tik mažiau reikšmingos labiau prigydavo rusų tautai, bet reikšmingesnės sukeldavo kartais net neapykantą ir pasipriešinimą (maištai prieš sanitarines gydytojų priemones, juodašimčių sąjūdžiai ir tt.).

Per amžius su Vakarų kultūra susijusios Lietuvos, kaip ir Lenkijos, Latvijos ir Estijos, įjungimas į Rusijos valstybę reiškė tų kraštų vakarietiškų savybių priverstinį ir net prievartinį palenkimą Maskvos rytietiškumui, bet kiek toji pat Maskva prisiimdavo ir vakarietiškų pradų, šieji iš jos gauna-

mi tuose kraštuose, tad ir Lietuvoje, rasdavo daug derlingesnę, daugiau parengtą dirvą negu maskvinėje Rusijoje ir lengviau prigiję, paskiau svariau buvo reiškiami tų kraštų visuomenėj. Prisiminkime Lietuvos mokyklų istoriją carizmo laikais, kol jos buvo pačios visuomenės tvarkomos (su senuoju Vilniaus universitetu priekyje), ir vėliau jaunimo veržimąsi į mokslus, reikšmingą Lietuvos vaidmenį baudžiavas naikinant, vakarietiškai kultūringą lietuvių dalyvavimą 1905 m. revoliucijoje ir 1940-1941 m. efektingą tautinį nusistatymą tarybinės tvarkos atžvilgiu ir tt. Vakarietiškai tvirtas, rimtas lietuvių laikymasis ir statymasis prieš centralistinę, nudildančią tautų atskirybes rytietišką caristinės administracijos politiką, 1794, 1831 ir 1863 m. lietuvių sukilimai, malšinami kazokų, baškirų ir kalmukų pagalba, 1865-1904 m. suboikotavimas Maskvos primestų lietuvių raštui maskoliškų raidžių, vadinamosios graždankos, energingas savo spaudos organizavimas Mažojoje Lietuvoje ir kupinas aukų jos palaikymas Didžiojoje Lietuvoje, žemaičių priešinimasis ginkluotai maskolių pajėgai uždarant Kęstaičių ar Kražių bažnyčias, mokinių priešinimasis rusiškoms maldoms, 1905 m. lietuvių reikalavimai ir tt. dar vakarietiškiau stiprino jų būdą ir kultūrą, podraug ir jų politiką, kuri apsivainikavo 1905 m. Didžiuoju Vilniaus Seimu (2000 lietuvių susivažiavimo politiniais nutarimais), 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu Vilniuje ir jos įvykdymu vakarietiškais pagrindais.

Rytietiškai rusiškoji, tad maskoliškoji, kariuomenės, mokyklos ar kolonistų įtaka Lietuvoje giliau neveikė, greitai nuplaunama atsparaus vakarietiško lietuviškumo ir silpnesniesiems charakteriams tepalikdama kai kurių maskoliškai rusiškųjų posakių, papročių ar įpročių pavidalu arba mišriose lietuviškai rusiškose šeimose, gyvenančiose vidurinėse Rusijos gubernijose ar dar toliau, nekartą sumaskolindama jaunąją kartą. Rytietiški pradmenys veikė besimokantį lietuvių jaunimą ir suaugusią šviesuomenę, prasiskverbdami mokykloje iš įmonopolintos joje rusų literatūros pro jos vakarietiškus pradus, kuri lietuviams virsdavo nekartą kone sava, iš svetimųjų literatūrų jųjų dažnai vienintelė tepažįstama. Šiaip Rusijos žmonės ir rusų kultūra lietuvių sodžionims neimponuoja; į maskolius žiūrima paprastai išdidžiai, net paniekinančiai. Ypačiai 1940-1941 m. bolševikmetis pasireiškė laisvėje sustiprėjusio lietuviškojo kaimo daugybe

pajuokiančių eilėraščių ir dainelių, sukėlė visuotinį priešingą bolševizmui nusistatymą, griežtai ir taikliai išreiškiamą dažnai tuomet kartojamu, Maskvos atėjūnams taikomu žodžiu "aziatai", kas jau ne taip toli ir nuo mokslo suvokiamos maskoliškos Eurazijos.

Šiaip ar taip, rusų kultūra lietuviams buvo reikšminga ir savo vakarietiškomis ir savo rytietiškomis savybėmis, savo teigiamybėmis ir neigiamybėmis, kurių negalima paneigti ir nesveika šališkai tevertinti. Netarpiškai ėmusi siektis su Vakarais ir privengti Rytų įtakos, Nepriklausomoji Lietuva pašalino iš mokyklų rusų kalbą net kaip dėstomąjį dalyką, taip jog naujoji lietuvių kartą nebemoka rusų kalbos, kiek jos nebuvo priversta pramokti vėliau, 1940-1941 m. bolševikmečiu, po 1941-1944 m. vokiečių okupacijos vėliau atnaujintu. Beje, rusų kultūrai ir lietuviai yra kaiką davę: nemaža sąžiningų valdininkų, gydytojų, vaistininkų, inžinierių ir kitų specialistų, admirolą Rušiną (Rusiną), mokslui medicinos profesorius Siauruką (Sevruką), Červinskį ir kitus, biologus Dogelį, Šimkevičių, Knipavičių (S. Daukanto sesers vaikaitį, mokslo akademijos narį Kniuipį), dar Vaškį-Ceraski, literatūrai poetą Jurgį Baltrušaitį, vieną iš šešių didžiųjų Rusijos simbolizmo B-ų: Balmontas, Baltrušaitis, Bugajev-Belyj, Blokas, Briusovas ir Buninas, kurių dar Balmontas, kaip seniau Dostojevskis ar dabar Berdiajevas, taip pat kildino save iš Lietuvos ir lietuvių. O dar maskviniai Glinskiai, gediminaičiai Trubeckiai ir Golicinai ir kiti didikai. XVI a. ir spaudos meno rusų Fedorovas pramoko iš atvykusio iš Lietuvos spaustuvininko Petro Mstislaviškio, ir tamsiai juodai miniai sugriovus Maskvoje įjudviejų ten įkurtą pirmąją rusų spaustuvę, tas pats Fedorovas rado prieglaudą Lietuvoje. Net reakciniai Petrapilio ministeriai, iš Lietuvos kilę Plėvė ir Stolypinas vakariškesni pasireiškė už tikrai rusiškus biurokratus, o ir bolševikinis teisininkas Pašukanis, permažai rytietiškas, iš Maskvos gretų greit iškrito[8].

Tolimieji Vakarai ir Lietuva. Vakarų kultūros pasaulis lietuvių buvo ir tebėra pasiekiamas ne vien per kaimynus ir tarpininkus, kurie, suprantama, praleidžia jį pro savo tautinę būseną ir šitokį jau terodo lietuviams. Ne tik su Prūsų ir Pabaltijo vokiečiais turėta santykių, bet ir su tolimes-

[8] Kai kurie vardai čia Vacl. B-kos priminti.

niais Vakarais, kaip štai dar XV-XVI ir kiek dar XVII-XVIII a., taip pat dar XIX-XX a., o labiausiai po Pirmojo Didžiojo Karo Lietuvos jaunimui lankant įvairius Vakarų universitetus, ne vien vokiečių, bet ir olandų, šveicarų, italų, prancūzų[4]. Vokiečių mokslininkai dirba drauge su Lietuvos mokslininkais XVI-XVIII a. Vilniaus jėzuitų akademijoje (taip pat ispanai, italai ir kt.), XIX a. Vilniaus universitete (čia jų didelė reikšmė — Frankai, Groddeck, Bojanus ir kt.), XX a. Kauno ir Vilniaus universitetuose. Jėzuitinėje Vilniaus akademijoje mokė arba mokėsi dar anglai, švedai, norvegai, airiai, danai, portugalai, prancūzai, ispanai ir kiti. Deja, kruvinose kryžiuočių reizose prieš lietuvius dalyvavo ne tik vokiečiai, bet ir prancūzai, anglai ir kitų tautybių riteriai, kunigaikščiai, karaliai ir karalaičiai, kuo jie, žinoma, Vakarų Europą lietuviams nekokią teparodė, kaip ir lietuvių iš lenkų bajorų vėliau (bene nuo XVI a.) pažintoji "danskinė" (Dansko arielka - Dancigo degtinė), kurios, suprantama, nepalaikysime kultūriniu Lietuvos laimėjimu.

Jėzuitiniame ir iš viso Lietuvos, ypačiai Vilniaus, bažnytiniame mene, greta su vietiniais žmonėmis, reiškėsi dar vokiečiai, flamai, italai. Italų vaidmuo Lietuvai reikšmingas ne tik dėl jos santykių su popiežių Roma, bet ir (XV-XVI a.) savo augštosiomis mokyklomis, XVI a. karalienės Bonos Žygimantienės lietuviškųjų savo dvarų administracija,

---

[4] Tam veržimuisi į mokslą Vakaruose būdingi ir kai kurie skaičiai. Jau XV a. Krokuvos, Prahos, Leipcigo, Erfurto, Rostocko ir Merseburgo universitetuose studijavo ne mažiau, kaip 183 jaunuoliai lietuviai. XVI a. tos pačios Krokuvos, bet ir Karaliaučiaus, Paduvos, Romos, oderinio Frankfurto, Leipcigo, Vittenbergo, Rostocko, Tiubingeno, Bazelio, Sienos, Dillingeno, Freiburgo i. Br., Ingolstadto, Altdorfo, Braunsbergo, Olomuneco, Greifsvaldo, Heidelbergo, Leideno, Viurcburgo universitetuose jau randame ne mažiau, kaip 548 lietuvius studentus. XVII a., nors jau ir Vilniuje veikė savoji augštoji mokykla, dar ne mažiau kaip 614 lietuvių studijuoja Karaliaučiuje, Heidelberge, Bazelyje, Braunsberge, Leipcige, Leidene, Giessene, Strasburge, Freiburge i. Br., Frenekere, Altdorfe, Ingolstadte, oderiniame Frankfurte, Dillingene, Vittenberge, Marburge, Rostocke, Viurcburge, Herborne, Groningene, Paderborne, Bamberge, Oksforde. Pagaliau, jau mažiausia 404 studijuoja XVIII a. Karaliaučiuje, Leidene, Braunsberge, oderiniame Frankfurte, Strasburge, Goettingene, Groningene. Ir tie skaičiai yra dar toli nepilni, nes čia nenurodyta ir žymi dalis tų, kurie studijavo Italijos, Prancūzijos ir kai kurių kitų kraštų universitetuose, kurių studentų sąrašai ligi šiol dar nėra paskelbti, taigi ir negalima dar nustatyti ir juose studijavusių lietuvių pavardžių. Jau tik neperdaug tenusidėsime, bendrą svetur studijavusių lietuvių skaičių XV-XVIII a. nustatydami apie 2.000 (Vacl. B-ka).

XVI-XVII a. (nuo Bonos laikų) italų kalbos, rūmų papročių (dvariškumo), italų literatūros ir net itališkų valgių patiekalų populiarumu Lenkijos karalių, tad ir Didžiųjų Lietuvos Kunigaikščių dvare, iš ten veikusių didžiūnus, iš dalies bajorus, o maisto atžvilgiu itališkomis daržovėmis ir jų pavadinimais (pvz., kopūstai ir šiaip lenkų vadinamoji "wloszczyzna" daržovės, nuo lenk. Wlochy - Italija, Vakarai) net ir, pagaliau, kaimiečius. Dar XIX a. Vilniaus universiteto visuomenė, profesoriai ir studentai, ima domėtis italų istorija, literatūra ir kalba, vėliau dar karbonarų žygiais, o Garibaldžio vardas buvo pasiekęs net Lietuvos liaudį...

XVII a. anglai spausdino lietuviškąją Bibliją, o olandai Lietuvos katalikų ir reformatų leidinius. Šveicarai prisidėjo, spausdindami Lietuvai skiriamus raštus. Prancūzų kalba ir kultūros įtaka XVII a. ėmė reikštis karališkame Varšuvos dvare, iš ten siekdama ir ypačiai XVIII a. plisdama Lietuvos didžiūnų, kiek ir bajorų tarpe, vėliau dar palaikoma Napoleono kultu. Plačiai žinomas Nepriklausomos Lietuvos jaunimo didelis pritarimas savo vyriausybės mokyklose stiprinamai prancūzų kalbai ir Paryžiaus, kaip meno ir literatūros pasaulinio centro, populiarumas mūsų laikų lietuvių visuomenėje. Prieš II-jį Pasaulinį Karą Anglijoje išpopuliarėjama lietuvišku bekonu ir sviestu. XIX-XX a. Šveicarija virsta politinių Lietuvos kovotojų prieglauda ir pritraukia lietuvių jaunimą savo universitetais. Pirmojo Didžiojo karo metu Šveicarija virsta vienu iš svarbiausių lietuvių akcijos Lietuvai išlaisvinti iš maskolių jungo centru, o po karo duoda jai jaunų mokslo talkininkų. Be to, Leysine ir kituose Šveicarijos gydymo įstaigose nemaža džiovos kertamų mūsu vyrų ir moterų atgauna savo pairusias jėgas, nors kiti ten pat suranda ir amžino poilsio vietą (Romas Bytautas ir kiti)[6].

XX a. lietuvių protautojai laiko sau politiniu ir kultūriniu pavyzdžiu ypačiai nedideles šalis - Šveicariją, Švediją, Čekiją, Daniją ir kt. Tautinio lietuvių atgimimo pradininkas dr. Basanavičius per 25 metus gyvena Bulgarijoje ir stebi joje ir kaimyninėj Serbijoj, kaip tautos kuria savo valstybes. Danijoje lietuviai mokosi pažangaus žemės ūkio. Literatūrai ieškome subtilaus modernumo švedų, nor-

[6] Vacl. B-kos pastaba.

vegų, danų ir k. literatūrose, dažnai tepažindami jų kūrinius tik iš vokiškų arba rusiškų vertimų, o tų pat norvegų, suomių, latvių, estų literatūras laikydami sau lyg ir gimingomis dėl tokios pat, kaip ir mūsų šviesuomenė, sodietiškos tų tautų šviesuomenės.

Lietuvos santykiai su Vengrija prasideda dar XIV a. tiek dėl susikertančių abiejų šalių politinių interesų, tiek ir tarpiškai per Lenkiją (karalių Liudviką ir jo dukterį karalę Jadvygą, paskiau per Vengrijai duotus jogailiūnus), vargiai betgi patiems lietuviams padarę reikšmingos įtakos. Daugiau vengriškai kalbai, rūbams, papročiams lietuviams bus davę karaliaus Stepono Batoro valdymo metai, ir čia betgi labiau lenkams negu lietuviams, kad ir artimasis Batorui, Vilniuje ant kalno palaidotas, vengras Bekešas įėjo ne tiek į Lietuvos istoriją, kiek į pasakojimus apie jį Vilniaus miesčionių; jo vardą prisiėmusioji vengriškoji kepurė - bekeša labiau pritapo lenkų bajorams negu lietuviams. Net nekartą politikoje pažymimoji, vengrišku vynu sustiprinamoji dviejų tautų bajorų oficialioji bičiulystė terišo vengrus su lenkais, bet nesiekė lietuvių. 1848 m. vengrams sukilus prieš Austriją ir lenkams ginklu juos parėmus, lietuviai čia ne tik nedalyvavo, bet ir Lietuvos bajorų pasakojimuose ilgai tebebuvo minimi kai kurie mūsų dvarininkai, kaip padėję Austrijai vengrus malšinti caro Mikalojaus pasiųstos rusų kariuomenės karininkai, bemalšindami prisiplėšę vengrų turto. Yra betgi vienas Juliaus Anusevičiaus 1848 m. parašytas lietuviškas eilėraštis, kuriame buvo sveikinami vengrų sukilėliai[6].

Lietuvai kur kas reikšmingesni buvo santykiai su Čekija ir čekais. Vytauto santykiai su husitais ir jo populiarumas čekų tarpe, Kaributo kandidatūra į čekų valdovus, čekų dalyvavimas Žalgirio kautynėse lietuvių ir lenkų pusėje prieš vokiečius, karalienės Jadvygos lietuviškosios bursos įsteigimas Prahos universitete (deja, ja pasinaudojo vos keletas lietuvių, ir pati fundacija dar Vytauto laikais buvo panaikinta, Prahos universitetui perėmus visą jos turtą)[7], čekų kalbos įtaka pirmiesiems lenkų raštams, tad tarpiškai ir jų skaitytojams Lietuvoje, o grynai technikiniu atžvilgiu

[6] Vacl. B-kos pastaba.

[7] Vacl. B-kos pastaba.

ir pirmiesiems Vilniaus spaudiniams (pirmasis Vilniaus spaustuvininkas Pranas Skorina iš čekų Prahos čion perkėlė spausdinimo meną). Drauge su tautine čekų tragedija XVII a. ir jų apmirimu bemaž du šimtu metų Lietuva ne ką težino apie čekus, bet jų tautinis XIX a. atgimimas savo laimėjimais veikia atgyjančios lietuvių tautos patriotus (Jokūbą Daukšą, J. Basanavičių ir kitus), kurie neprisileisdami maskoliškų raidžių ir kratydamiesi lenkiškomis, pritaiko savo raidynui čekiškas arba jų pavyzdžiu nustatytas raides. Atgyjanti Nepriklausomoji Lietuva randa Nepriklausomoje Čekoslovakijoje simpatijas ir pritarimą savo tautiniam ir valstybiniam darbui, o lietuviškas jaunimas mielai mokosi "zlatoje" Prahoje.

Tolimoji Amerika ir lietuviai. Trečia lietuvių dalis netarpiškai, o šiaip visa tauta tarpiškai nuo antrosios XIX a. pusės gauna sueiti su Jungtinių Šiaurės Amerikos Valstybių savotišku užjūrio pasauliu, iš visų Europos ir daugelio Azijos tautų ateivių, dar buvusių vergų juodukų ir Amerikos indėnų likučių, labiau ar mažiau šiame mišinio katile senųjų Anglijos išeivių laisvėmis ir anglų kalba amerikiškai sucementuotų. Vakarų, šiaurės ir vidurio rytų bei pietų Europos, taip pat ir užeuropio tautų ir kraštų žmonės čion suėję darbo ir pelno jieškodami, judresni ir gudresni virsta biznieriukais, biznieriais ir (retai) dar didesniais antbiznieriais, o kiti dirba amatuose, fabrikuose, anglių kasyklose ir kitur.

Nevienodai čia įvertinami ateiviai. Juodukai vis atlikdavo sunkiausius ir pigiausius darbus, kad ir kalbiškai suanglėję, teisių atžvilgiu prilyginti baltiesiems, ne tik buvusių vergovaldžių pietinėse valstybėse, bet ir šiaurinėse vergų išlaisvintojų-baltųjų rezervuotai, nekartą su pasibiaurėjimu, kitų net ir piktai privengiami, nes daugelio baltukų ilgamečiu įsitikinimu juodukai nelaikytini esą rasiškai lygūs baltiesiems. Kinai, dar indai ir kiti nebaltaodžiai dirba paprastai taipgi sunkesniuosius darbus, išskyrus sumanesnius už juos japonus, darbo paskirstymo kopėčiose daug augščiau pakilusius, bet baltaodžių tik vienodai skersaujamus ir privengiamus. Antrasis pasaulinis karas žymiai prisideda prie socialinio ir kultūrinio rasinių nelygumų išlyginimo.

Iš baltųjų ateivių tarpo žemiausią vardą turi skaitlingi, bet nekultūringi italai ir lenkai, katrų pastarųjų vardas Polak ilgai eina čia ne tik menko darbininko, bet ir tamsaus,

menkos moralės ir netvarkingo būdo sinonimu; augščiau statomi ne tik lietuviai, bet ir nelenkiški slavai. Airiai, skaitlingi ir įtakingi, ypačiai pasireiškia katalikų dvasiškių vyriausybėse, be to policijoje, šiaip betgi, kad ir suanglėję, neturi čia didelio vardo. Čekai, skandinavai, šveicarai statomi ne tik lygiomis su anglais ar vokiečiais, bet kartais lyg ir augščiau.

Nors, turbūt, nėra čia tokios tautinės grupės, kuri nebūtų susidariusi savo tautinės šviesuomenės, šioji betgi, savo visuomeninį stažą pradėjusi paprastai savo ar savo tėvų sunkiu fiziniu darbu ar bizniavimu ir prasistūmusi pro amerikinę, lengvesnio negu Europoje svorio, bet nemažiau reikšmingą mokyklą, dažnai neprilygsta savo mokykliniu lygiu ir raštinės kultūros augščiu gimtojo krašto šviesuomenei, bet ją prašoksta praktinės kultūros nustatytu būdu, sumanumu, ryžtumu, nekartą ir aštresniu patriotizmu remiant savo kilmės tėvynę ir jos reikalus. Žinoma yra Amerikos airių reikšmė XIX-XX a. Airijos kovai dėl nepriklausomybės, Amerikos lenkų, čekų, lietuvių vaidmuo panašioje jų kraštų kovoje ir kt. Užsigrūdinę kietose užjūrio darbo sąlygose, išsitiesę ir pakilę, išeiviai bendradarbiauja su savo tautomis, kad ir kitos jųjų ten įgytosios ar įtvirtintos savybės dažnai sunkiai derinasi ar net ir labiau mažiau susikerta su jų tautos būdu, istoriniu keliu ir tradicijomis.

JAValstybėse lietuvių priskaitoma 600.000 - 800.000 drauge su nutautėjusiais ir pasitraukusiais iš tautiečių tarpo, kiti net — amerikoniškai, tad drąsiai — teigia jų ten esą net apie milioną.

Iš Lietuvos dar caristiniais laikais atvykę dvarų bernai ir ūkininkaičiai stojo prie sunkiausio ir juodžiausio darbo, dažnai jį pradėdami Pensilvanijos anglių kasyklose, kriaučiai ir šiaučiai prie savo amato, kiti dirbdami fabrikuose arba versdamiesi bizneliais, ilgainiui nekartą virsdami tikrais, kad ir ne didžiausiais, biznieriais, graboriais ir kt., kiti dar prasimušdami ligi specialios ar augštosios mokyklos, įgijo gerą vardą ir per tris kartas taip sutapo su Amerika ir amerikine kultūra, trečioje kartoje kalbėdamiesi paprastai nebe lietuviškai, tik angliškai, jog vis mažiau jų grįždavo tėvynėn, o daugumas net nežada skirtis su Amerika. Tai jau nebe sodiečiai, tik Amerikoje apsitrynusi, labiau mažiau miestinė visuomenė, vis labiau įsitraukianti į pačios Amerikos politinį gyvenimą, laikanti jį kaip ir savu.

Antra vertus, toji pati Amerikos lietuvių visuomenė, laisvose gyvenimo sąlygose gavusi sueiti su lenkais ir kitų tautų ateiviais, aiškiau pajuto savo skirtingumą nuo kitų, griežčiau ėmė žymėtis savo lietuviškumą, ypačiai skirdamasi nuo lenkų ir grąžindamasi sau šiųjų paveiktus ir pasigautus savo tautiečius ("naujalenkius"), susispietė savo parapijose su lietuviais kunigais ir nesurištose su Bažnyčia organizacijose, įsteigė savo spaudą, mokyklas, chorus ir kt., susiskirstė visuomeninėmis-politinėmis grupėmis ir tt.

Nenutraukdami santykių su paliktomis tėvynėje giminėmis ir jas savo doleriais šelpdami, Amerikos lietuviai sekė ir visuomeninį, taip pat ir politinį savo tautos gyvenimą, gyvai atsiliepdami ir remdami jos kovą dėl savo teisių ir geresnės krašto ateities. Ypatingai pasireiškė jie Pirmojo Didžiojo Karo metu, pinigiškai, politiškai ir asmeniškai remdami Europos lietuvių žygius dėl Lietuvos nepriklausomybės. Amerikinių lietuvių pastangomis, pavyzdžiui, buvo surinkta vienas milionas amerikiečių parašų po reikalavimu, kad JAV pripažintų Lietuvos nepriklausomybę, kas ir buvo pasiekta. Kiti patys įsijungę į kūriamąjį politinį, visuomeninį ir ekonominį Lietuvos gyvenimą, kaip sugebėdami pritaikė jam savo amerikoniškai išugdytas jėgas ir patyrimą (Šliūpas, Žilius-Žilinskas, Balutis ir kt.).

Lietuvių išeivija Pietų Amerikoje (Argentinoje, Brazilijoje ir kt.) kaip ir Kanadoje, daugiausia atvykusi po Pirmojo Pasaulinio karo, perdaug jauna ir neskaitlinga, kad ji kuo žymiau svertų Lietuvos gyvenime, jau nekalbant apie tai, kad ir kiek skirtingos tenai politinės gyvenimo sąlygos nėra palankios savarankiškesniam lietuvių darbui.

Gudai ir lietuviai. Ypatingai, savotiškai pasireiškė Lietuvos ir lietuvių tautos istorijoje gudai (be reikalo kitų baltgudžiais vadinami), arba baltarusiai. Rytų slavai, kaip rusai ir ukrainiečiai istorijos lapuose anksčiau už lietuvius pasirodę ir jau X a. turėję savo Polocko kunigaikštiją, vėliau dar kitas kunigaikštijas, bet nesudarę bendros savo valstybės, gudai anksti pateko didžiųjų Lietuvos kunigaikščių valdžion, kuri juos nuo totorių jungo apsaugojo, nevaržė jų gyvenimo ir, nors Lietuvos valdovai nebuvo krikščionys, nepersekiojo rytinės gudų krikščionybės. Ilgainiui gudų ir iš viso rusėnų žemės sudarė 9/10 Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos ploto, tik retokai apgyventos, palyginti su lietuviškomis žemėmis, Lietuvos kariuomenei tedavė pusę jos sąsta-

to (XVI a.). Užtat kalbos atžvilgiu Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos valdovų ir iš viso lietuvių tolerantingumas išėjo pačių jų nenaudai.

Palikdami rusėnams, tad ir gudams, jų žemėse aptiktą tvarką, tik pašalindami kunigaikščius ir jų vietoje statydami didžiojo Lietuvos kunigaikščio vietininkus, lietuviai ne tik neprimetė jiems savo kalbos, bet ir susisiekdavo su jais jųjų kalba. Anksčiau už lietuvius priėmę krikščionybę, gudai jau turėjo bažnytininkų raštiją cerkvine kalba, sekdami čia ankstyvesniu pietinių slavų pavyzdžiu. Toji kalba buvo slaviškoji bulgarų kalba, kuria kiti slavai, tad ir gudai, nekalbėjo. Tačiau šioji cerkvinė slavų (bulgarų) kalba tebuvo pritaikyta labiausiai Bažnyčios ir jos pamokymų reikalams, nelengvai bepalenkiama platesnio, nebe bažnytinio ir ypač vis judresnio, žodingesnio gyvenimo reikalams patenkinti, kuriems skiriamuose raštuose tekdavo artintis prie visuomenės šnekamosios kalbos, prie šios šnektų, iš ten sau semtis. Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių raštinės skiriamuose rusėnų žemėms raštuose juo mažiau buvo reikalo naudotis Rytų Bažnyčios kalba, tad lengvesnis buvo kelias į raštą ir vietinių žmonių šnekamajai kalbai, ypačiai kai tuos raštus gavo rengti ir nurašinėti vietos dijokai (bažnytiniai tarnautojai). Tųjų oficialiųjų raštų kalba, kad ir nevirsdama žmonių kalba, tik vis daugiau iš jos sau prisiimdavo. Pati tųjų gyventojų kalba nebuvo dar gudiška dabartine to žodžio prasme, tik bendra rusėnų, kitaip šakant - vakarinių arba Lietuvos rusų, iš kurios ilgainiui čia nusistatė gudiškoji, arba baltarusiškoji, o pietuose ukrainiškoji, arba — carinės rusų valdžios žodžiu betariant — mažarusiškoji, o lenkų savo valdomuose, tikriau valdytuose Ukrainos vakaruose, tevadinama rusiniškąja. Tad nestebėtina, jog į daugelį tųjų raštų, parengtų labiau ar mažiau priartinta prie šnekamosios kalbos, bet vis dėlto konvencionalia (rašytine) kalba, ne vien gudai, bet ir ukrainiečiai žiūri kaip į savo tautos raštus ir nekartą dėl jų vieni su kitais susiginčija.

Santykiuose su savo žmonėmis, su lietuviais, ilgai nesinaudodami jokiais raštais, vėliau valstybės reikalams reikalingi rašto, ir šiems Lietuvos valdovai ėmė naudotis tais pačiais dijokais, jųjų rašymu ir kalba, kuri virto oficialia didžiojo kunigaikščio raštinės, teismų ir įvairių dokumentų rašto kalba, ir šioji retai tesueidavo su šnekamąja oficialaus

rašto nelabai tereikalingų lietuvių (augštaičių ir žemaičių) kalba, tik, suprantama, kiek primetė lietuviams rusėniškųjų administracinių, teismininių ir kitokio viešojo, iš dalies net ir naminio - šeimyninio gyvenimo žodžių, vadinamųjų rusėnybių ir net gudybių. Šitokia rašytine kalba ne tik rusėnai, bet ir patys lietuviai XV-XVI a. rašėsi sau dar metraščius, XVI a. Lietuvos statutą ir kitus raštus, kurie todėl turi būti laikomi bendrąja lietuvių, gudų ir ukrainiečių nuosavybe. Bendros konvencionalios kalbos vartojimas lietuviškos ir rusėniškai gudiškos Lietuvos raštuose veikė ir rusėnų kalbą: daugelis teisinio ir ekonominio gyvenimo terminų, nežinomų rytinei ir pietinei (rusėniškai) Lietuvai, tuose nelietuviškai surašomuose raštuose buvo imama iš lietuvių kalbos, o per raštus pateko ir į šnekamąją gudų ir ukrainiečių kalbą.

Nuo XVII a. į oficialiuosius Lietuvos aktus vis labiau spraudžiasi lenkų kalba, kuri į šimtmečio pabaigą Varšuvos seimo nutarimu išstumia iš jų rusėniškąją. Lietuvoje rusėniškoji kalba iš raštijos iš viso pranyksta, iki atsigauna XIX a. ne senosios rašto kalbos sekimu, bet iš gyvų tarmių jau kaip gudų kalba, o Kijeve ukrainiškoji XVII a. raštijoje jau reiškiasi savarankiškai. Lietuviškieji raštai gimtąja lietuvių kalba pasirodo, kaip žinoma, nuo XVI a.

Oficialioji Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos rusėnų rašto kalba ne tik duoda progos gudų veikėjams laikyti ją gudiškąja, o tąja kalba pasirodžiusius raštus - gudiškąja literatūra, bet ir pačią Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją - gudų valstybe, didžiuosius Lietuvos kunigaikščius - gudų kunigaikščiais ir gudais, Lietuvos diduomenę, bajoriją ir liaudį - gudais, tad ir Lietuvos (Litva) ir lietuvių (litoucy) vardą laikyti Gudijos ir gudų vardu, kaip seniau tie patys gudai ir Gudija krivičiais ir Krivija tebuvę vadinami, o negudais skelbti Lietuvoje-Gudijoje tik "neskaitlingus ir nereikšmingus žemaičius"; iš viso Lietuvos (Litva) vardas istorijoje tebuvęs atsitiktinis ir nesuprantamas (gudams, bet ne lietuviams!) Gudijos pavadinimas, kažkoks istorijos riktas. Tie patys gudų plunksnos veikėjai savo kalba ėmė dabar lietuvius vadinti nebe senoviškai "litoucais", tik "lietuvisais".

Nesigindami dėl šitokio tautinio putimosi, turime betgi prieš save aiškius ir neginčytinus istorijos faktus, jog Didžioji Lietuvos Kunigaikštija ne vien buvo lietuvių, bet ir rusėnų (gudų, ligi 1569 m. ir ukrainiečių) kraštas, jog

lietuvių įsteigtoje ir sucementuotoje valstybėje rusėnų kalba kaip oficialioji darė įtakos lietuvių kalbai, rusėnų lietuvių santykiai darė įtakos abiem pusėm ir ne visa, kas buvo vadinama lietuviška, kilmės ir esmės atžvilgiu tikrai buvo lietuviška, tik nemažai čia buvo ir rusėniško, tad gudiško ar ukrainiško, ir lietuviais–kitaip sakant, Lietuvos žmonėmis – kitų būdavo vadinami arba ir patys vadindavosi taip pat Lietuvos rusėnai, ypačiai gudai. Lietuvoje (Vilniuje ir kitur) rusėnų kalba leidžiamieji raštai Maskvos nekartą buvo vadinami lietuviškais raštais, ir tų raštų kalba - lietuviška (litovskij jazyk). Dar XX a. tolimuose buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos pakraščiuose, pačioje gilioje Rusijoje - Maskolijoje, tebepasitaiko rusiškai, ukrainiškai ar gudiškai kalbančių žmonių, kurie pasivadina ir lietuviais, nors nei jie nei jų protėviai lietuviškai niekados nekalbėjo. Tad kaip buvo viena Lietuvos valstybė, taip ir krikščioniškieji jos gyventojai jautėsi esą vienos valstybės tauta, esą lietuviai. Patys lietuviai vis dėlto save aiškiai skyrė nuo gudų, į kuriuos žiūrėjo iš augšto, kartais net ir neprietelingai ("Perkūne dievaiti, nemušk žemaičio, mušk gudą, kaip šunį rudą"), gudo sąvoką ir į maskolius (rusus) perkeldami.

Kai nuo XVI a. Lietuvos bajorai ėmė save kildinti iš Lietuvon tariamai atvykusiųjų romėnų ir šį savo įsitikinimą rėmė lietuvių kalbos panašumu į lotynų kalbą, lietuvių kalbą laikydami pagadinta lotynų kalba, tad lietuviai ėmė žiūrėti į romėnus kaip į savo protėvius, čia ir gudų žemėse gyveną, dažnai (nevisados!) gudų kilmės bajorai, taip pat keldami save iš romėnų, tuo pat pasireikšdavo lietuviais, lietuvių kalbą statė *sava* kalba, tad pagadintąja *savo protėvių* lotynų kalba, nors daugelis jų ne lietuviškai, tik rusėniškai ar (vėliau) lenkiškai kalbėjo.

Negana to! Patys lenkai, ypačiai Lietuvos kaimynai mozūrai, įsigyvendami Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje (tiek lietuvių, tiek rusėnų, bent gudų apgyventose srityse), dažnai taip sutapdavo su kraštu ir jo gyventojais, jog jautėsi ir sakėsi lietuviais, kad ir į romėnų palikuonis tik jau pretenduoti negalėjo.

Poliublininės įtakos. Po 1569 m. Liublino unijos Lietuvai esant vis labiau įtraukiamai į bendrą Lenkijos-Lietuvos valstybės visuomeninį ir šeimyninį bajorų gyvenimą, nuo XVII a. pabaigos lenkų kalbai virtus ir Lietuvos valstybine bei administracine kalba, Lietuvos bajorai vis labiau nusto-

ja savito veido, sekdami lenkų bajorų pavyzdžiu lenkėja būdo ir kalbos atžvilgiu, tik vis dėlto savotiškoji *lietuviškoji*, sakytume, *savijauta*, ne tik kaip Lietuvos krašto gyventojų, bet ir kaip *lietuvių tautos* narių-atstovų juose labiau ar mažiau tebesireiškia. Taip ir gudų žemėse, nors šiaipjau tenykščiai bajorai, lietuviškai nemokėdami, nesikratė ir gudų kalbos. Buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos plotams patekus Rusijos valdžion, lenkų kalba dar ilgą laiką tebebuvo administracijos, teismo, mokyklos kalba, kuri cementavo lietuvių ir gudų bajorus vienon, sakytume, *bajorų tautom*. Toji "tauta" Lietuvoje labiau ar mažiau palaikydavo politinius lenkų bajorų žygius, tik nekartą pasireikšdavo ir savarankiškiau, statydamasi lietuviškąja, bet čia jau ir imdama skirtis, vieni labiau pabraukdami savo (tų pat augštaičių!) *žemaitiškąjį*, kiti (silpniau) *gudiškąjį*, o daugumas tenkindamiesi savo *lenkiškuoju* lietuviškumu.

Ypačiai po 1863 m. sukilimo ir baudžiavų panaikinimo bajorijos keliai nesilaiko vienos linkmės: daugumas tebesilaiko labiau ar mažiau lenkiško nusistatymo, iš savo tarpo vis dažniau betgi matydami išsiskiriančių į tautinį lietuviškąjį, o kai Gudijoje - iš dalies į gudiškąjį gyvenimą. Šitokioje padėtyje nestebėtina, jog politiniame, visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime turime nemažai šiaip ar taip pasireiškusių asmenų, kurių tautinis veidas yra sudėtingas arba ginčytinas.

XVIII a. lenkų istorijos didvyriai Reitanas, Kosciuška, kilę iš gudų apgyventų Lietuvos plotų, laiko save lietuviais. XIX a. keliąs save iš lietuvių kunigaikščių ir iš lietuvių tarpe gyvenusios šeimos, bet gimęs gudų gyvenamame krašte, Adomas Mickevičius savo lenkiškais kūriniais kelia Lietuvos vardą, bet varo lenkų politiką, ir jų yra išgarsintas didžiausiu lenkų poetu. Guduose gimęs ir užaugęs Liudvikas Kondratavičius sielojasi nemokėjęs savo tautos lietuviškosios kalbos, kuria tik lenkiškai ir truputį gudiškai, Lietuvą ir lietuvius savo poezijoje nuolatos linksniuodamas. XX a. trys broliai Ivanauskai jaučiasi kiekvienas kitokios tautybės esąs - vienas lenkas, vienas gudas ir vienas lietuvis. Lietuvių rašytoja Marija Ivanauskaitė - Lazdynų Pelėda II-ji yra gudų rašytojo ir patrioto Vaclovo Lastauskio žmona, gudų poetė Paškevičiutė - lietuvių veikėjo Stepono Kairio, o lietuvių poetė Micūtė - gudų veikėjo Šutavičiaus žmona. Taigi bendrajam istorijos likimui surišus tiedvi — lietuvių ir gudų

— tauti vienoje Lietuvos valstybėje, panašiai kaip ir tris tautas — lietuvius, gudus ir lenkus — sujungus Lietuvos-Lenkijos valstybėje, šio bendrojo gyvenimo įtaka nevisai tenustoja veikusi valstybei žlugus ir jos tautų keliams svetimoje valdžioje išsiskyrus, kiekvienai jųjų nuėjus atskiru, savo tautiniu keliu.

Dėl tendencingos ir neteisingos Vilniaus vyskupijos prolenkiškos bažnytinės politikos, daugiausia tik poniškąja-lenkiškąja kalba tesirūpinančios, skriaudžiamųjų kalbos atžvilgiu tenykščių lietuvių kaimiečių likimas savotiškai susipynė su gudų gyvenimu. Ypatingai nusistatę prieš lietuvių kalbą kaip prieš "tamsios pagonybės" kalbą, neprilygstančią "augštesnei" lenkų kalbai, tikindami žmones, jog tik su lenkiškais poteriais ir iš viso tik su tąja kalba tegalima esą tikrai būti išganytam, tikrai jau tamsūs lenkai ar lenkuojantieji Vilniaus, panašiai — tik retesni — kitų dviejų Lietuvos vyskupijų tokie pat kunigai nenoriai tevartojo lietuvių kalbą, kurios jie nei nesirūpino geriau pramokti, paversdami ją kažkokiu lenkiškai lietuvišku žargonu, kuriame daugiau buvo lenkiškų žodžių negu lietuviškų, dėl vieno ar kelių parapijos dvarininkų ir bajorpalaikių sakė pamokslus lenkiškai, vertė žmones giedoti lenkiškai ir iš viso santykiuose su jais dažnai vartojo tik lenkų kalbą, niekino jiems "pagoniškąją kalbą", stumte juos stūmė nuo lietuviškos prie lenkiškos, kurios šie, pagaliau, ir griebdavos kaip dvasinio išganymo.

Kaip lenkininkų kunigų "lietuviškoji" kalba pamoksluose ir šiaip su žmonėmis susieinant dažnai tebuvo koks lenkiškai lietuviškas jovalas, kur lenkiškieji žodžiai teturėjo lietuviškas galūnes, taip ir jų parapiečių "lenkiškoji" kalba darėsi panašus jovalas, kur pilna buvo lietuviškųjų žodžių, tik nukąstomis galūnėmis arba kitaip kaip iškreiptų. Gudams, kurių daugumas daugiau kaip per du šimtu metų buvo unijotai, jų kunigai ir vienuoliai bazilijonai taip pat griebdavosi lenkų kalbos, juo lengviau, jog gudų ir lenkų kalbos abidvi buvo slaviškos, viena kitai giminingos, tad ir šnekamoji gudų kalba dar lengviau prisiimdavo lenkų kalbos įtakos ir lenkiškų žodžių, vis labiau virsdama lenkiškai gudišku žargonu. Kur lietuvių kaimai turėjo kaimynais gudiškuosius kaimynus, tad Vilniaus vyskupijos rytuose ir pietuose, tuo būdu lietuvių kaimiečių gaunamas žargonas priartėdavo gudų kaimiečių žargonui ir abu virsdavo savo-

tiška "tutejsza mowa", kurią savinasi katrie sau ir gudų ir lenkų tautiniai veikėjai ir nuo kurios nebesunku buvo – antroje ir trečioje kartoje – pereiti ir prie paprastosios lenkų kalbos, kad ir labai prastai čia tariamos.

Lenkiškoji mokykla, prieš 1863 m. maskolių valdžios leidžiama, o paskui slaptoji, tų pačių lenkininkų kunigų palaikoma, dar labiau įtvirtindavo lenkų kalbą gudų ir lietuvių tarpe. 1865-1904 m. lietuvių spaudos draudimas ypač neigiamai veikė Vilniaus kraštą, toli nuo Prūsų sienos, pro kurią Lietuvon slaptai buvo gabenami lietuviški elementoriai, maldaknygės ir kiti leidiniai. Tad šis lietuviškojo rašto sunkiai pasiekiamas kraštas, nedaug teturėjęs tuo laiku lietuvių kunigų ir dar mažiau jų tarpe savo kalbą mylinčių ir branginančių, lietuviškuosius raštus platinančių patriotų, liko bemaž visai be lietuviško rašyto žodžio.

Tuo tad keliu Vilniaus vyskupijoje ištisi lietuviškieji kaimai, ištisos parapijos ir valsčiai dar XVIII ir ypačiai XIX a., labiausiai lietuvių spaudą uždraudus, vis labiau "tuteišavo", kaip ir artėdavo į gudus, o jau antroje ar trečioje kartoje ir visai virsdavo gudais ir net lenkais. Vilniaus vyskupijos klebonų 1850 m. patiektieji Petrapilio akademikui Keppenui duomenys apie parapijų ir kaimų gyventojų šnekamąją kalbą rodo lietuvius ir jų kalbą daugelyje vietų, kur XX a. žmonės jau nebeprisiminė savo senelius lietuviškai kalbėjus!

Greičiausiai nutausdavo menkesnieji ūkininkai, silpnesnės moralės žmonės ir šiaip menkesnės vertės gaivalai, kurie, įeidami į kitą tautą, ne tik anos nepraturtindavo, bet ir patys dažniausiai dar labiau ir buitiškai ir dvasiškai nusmukdavo. Šitokis nutautęs Vilniaus kaimas sudarė mūsų metu išgarsėjusią tamsią ir stangią masę, kurią Varšuvos lenkų politikai per savo agentus Vilniaus kunigus ir miesčionis naudoja savo imperialistiniams tikslams kaip gryniausius "lenkus".

Kylant tautiniam lietuvių sąjūdžiui, Vilniaus vyskupijos kunigai lietuviai, begindami lietuvių kalbos teises parapijų bažnyčiose, nekartą gavo nuo savo bažnytinės vyresnybės ir nukentėti. Šalinami iš lietuviškųjų parapijų, jie atsidurdavo tolimose gudų parapijose, kur nekartą rėmė tautines gudų pastangas ar bent nepalaikė jų lenkinimo. Taip pat ir šiaip lietuvių inteligentija visados rėmė tautinį gudų sąjūdį, kiek šis nepretendavo į lietuviškąjį Vilnių ir kiek ji pati jautėsi

teisi esanti sugudintose ar sulenkintose lietuvių parapijose lietuviškai sąmoninti savo tautiečius.

Kai 1920 m. Lenkijos maršalo Juozo Pilsudskio įsakytas generolas Želigovskis pasiskelbė "maištininku" prieš tą patį Pilsudskį ir spalių 9 d. užėmė Vilniaus miestą, kurį 1922 m. Varšuvos politikai tiesiog prijungė Lenkijai, Kaune susitarta su pasitraukusia iš bolševikų užimto Minsko Lastauskio gudų vyriausybe, kuri sutiko remti lietuvių kovą dėl Vilniaus krašto. Po to prasidėjo energingas Vilniaus krašto lietuvių ir gudų bendradarbiavimas prieš lenkų pastangas galutinai jį sau paglemžti, nenutrukęs ligi pat 1939 m. spalių mėnesio, kada Vilnius grįžo Lietuvai.

Gudiškąjį kaimą, kiek jis susisiekia su lietuviškuoju, veikia tvirtesnis lietuvių ūkis ir jų per kelis pastaruosius dešimtmečius pakilęs tautinis susipratimas, kuris reiškiasi politine ir kultūrine kova prieš lenkų veržlumą. Nepriklausomosios Lietuvos žemės reforma ir visuomeninis bei ūkinis susitvarkymas, o taip pat griežtas savo teisių į Vilniaus kraštą gynimas sukelia gudiško kaimo pagarbą ir simpatijas Lietuvai, kurios dar sustiprėjo nuo 1939 m. rudens lietuviams ėmus sunkiausiose pasaulinio karo sąlygose šį kraštą valdyti. Kiek tolimoje praeityje reikšminga buvo rusėniškųjų kraštų įtaka Lietuvos valstybei, iš dalies ir patiems lietuviams, tiek naujaisiais laikais daugiau bepastebima lietuvių įtakos gudams, negu priešingai.

Šiaip, mozūrų ir rusėnų beveik be likučio išnaikintų jotvingų, sulenkintame ir sugudintame, Gardino krašte ligi mūsų dienų išlikusi lietuviškoji Zytelos valsčiaus kalbinė sala kad ir beveik visai užlieta aplinkinių gudiškų bangų, yra padariusi ir gudiškai aplinkai savo įtakos. Priešingai, po 1709-1710 maro metų Lietuvos ponų į savo žemaitiškuosius ir augštaitiškuosius dvarus perkelti iš gudiškųjų dvarų žmonės sutirpo lietuvių masėse be kokios įtakos aplinkai ir tebepažįstami vien tik iš jų pavardžių (ir tai žymiai sulietuvintų) ar šeimyninių tradicijų, o maskolių XIX a. konfiskuotuose ir priverstinai parduotuose Lietuvos dvaruose apgyvendinti gudai tik iš dalies teįėjo lietuvių tarpan, bet daugiausia surusėję, suburliokėję, laikosi skyrium nuo lietuvių, kad ir gavę iš šiųjų įtakos, bet šiems nieko nedavę.

Tolimesni Lietuvai už gudus *kazokai ir ukrainiečiai* lietuviams yra davę, ypačiai gudų pusėje, ponų ir dvarų kazokėlius, kazoko šokį ir nemažai kazokiškai ukrainiškos įta-

kos dainoms (jų turiniui dunojiniai motyvai, kai kurie siužetai, kiek ir ritmikos), kiek valgiams, bet maskolių valdžios laikais paliko ir nekokį atminimą kaip surusėję chochlai-mažarusiai (taip pat ir surusėję baltarusiai) činauninkai ir mokytojai — Lietvos rusintojai (obrusiteliai), arba kaip 1863 m. sukilimo ir 1893 m. Kražių bažnyčios gynėjų žiaurūs ir kruvini malšintojai doncai (Dono kazokai). Tautinis ukrainiečių sąjūdis lietuvių visuomenėj visados rasdavo karštą pritarimą.

Totoriai ir karaimai Lietuvoje. Pačioje Lietuvoje nuo Vytauto laikų gyvenama dar totorių, karaimų ir žydų. Neskaitlingi Trakų (iš dalies ir Panevėžio) karaimai, laikydamiesi atskirai, ilgai nesimaišo su lietuviais, ir tik kaip daržininkai teturėjo šiems kiek įtakos, paskleidę Lietuvoje kaikurias, anksčiau čia nežinomas daržoves. Skaitlingesni už juos totoriai, tiek kilę iš belaisvių, tiek ir iš savo noru Lietuvoje apsigyvenusių, per keturius šimtmečius ne tik davė Lietuvai gerų raitelių (totorių, vėliau ulonų) pulkus, bet ir visiškai sutapo su kraštu. Kad ir dėl Vytauto Didžiojo, kurio vardas Lietuvos totorių ligi šioliai minimas su didžiausia pagarba, ir šiaip dėl lietuviškos tolerancijos Lietuvos totoriuose ligi mūsų dienų išliko Mahometo tikyba su mečetėmis ir ten išlikusia arabų kalba, kurios jie nesuprato ir nesupranta, tik jie ir savąją totorišką kalbą seniai jau yra pamiršę, sueidami su kaimynais ir net šeimoje vartodami vyraujančią krašte kalbą - gudiškuose plotuose - gudų, paskiau lenkų, pagaliau ir rusų, lietuviškuose - lietuvių ar lenkų, XIX-XX a. ir rusų. Daugelis Lietuvos totorių ilgainiui priėmė krikštą (katalikų, XIX a. kiti ir stačiatikių) ir vedybomis įėjo į lietuviškai-gudiškąjį, lenkiškąjį, vėliau ir rusiškąjį pasaulį. Rusai iš Lietuvos totorių gavo žinomąjį ekonomistą prof. Tuhan-Baranovskį, lenkai antropologą Talko-Hrincevičių, rašytoją Mariją Rodzevičiutę, socialistų veikėją Mykolą Sulkevičių, lietuviai Bieliakus, Botyrius, Bukotas, Bulotas, Kalmantus, Murzas, Tallat-Kelpšus, Urbšius ir kt. Tuo, žinoma, nenorima pasakyti, kad kiekvienas tos pavardės lietuvis būtų totoriškos kilmės, kitaip tariant, koks pustotoris[8].

[8] Ligi šiol mano rašyta Melbeko kaime (Vokietijoje, apie Luneburgą, netoli Hamburgo), Hitleriui tebeviešpataujant. Čia atvyko (45.4.18) anglai, ir toliau jau rašiau ten pat dar kelis mėnesius hitlerininkų nebesisaugodamas.

Žydai ir lietuviai. Lietuvos gyvenime žydai vaidino ypatingai svarbų vaidmenį, kurio betgi nustatymas nėra lengvas dėl iškilusių jų santykiuose su vietiniais gyventojais aistrų, ypač paaštrėjusių nuo 1940 m.

Didžiojon Lietuvos Kunigaikštijon atėję iš Vokietijos per Lenkiją arba tiesiog iš Vokietijos, tad šiaip ar taip perėję jau per Vakarų kultūrą, iš ten parsinešę ir savo šnekamąją jiddiš kalbą[9], Lietuvoje galutinai išsivysčiusią, bet ir tikybos reikalams pasilaikydami senąją hebrajų kalbą, naudodamiesi Vytauto ir kitų didžiųjų kunigaikščių globa ir suteiktomis privilegijomis, ypačiai ghetine savivalda (kaip ir uždara tautine autonomija), žydai taip sutapo su kraštu, jog jų tautoje susidarė savotiškas *lietuviškojo žydo* tipas.

Kad ir dalis jųjų savo gudrumu, sumanumu ir gabumais, kaip stambūs pirkliai ar šiaip pinigingi verslininkai, prireikus ar pareikalavus skolinę didiesiems Lietuvos kunigaikščiams ir didikams nemažas sumas, sugebėjo įsigyti valdžios malonę, kuri jiems užstatydavo ar pavesdavo muitus, net pritraukdavo valstybės iždui tvarkyti (vienas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos iždininkas XVI a. buvo žydas), tačiau daugumas žydų nešvariame ghete vargą vargo, šiuo tuo besiversdami, tik ne kuo begaudami pasireikšti, magdeburgijoms ir cechams žydų neprisileidžiant. Kai nuo XVII a. pusės ir ypačiai XVIII a. dėl dažnų svetimos ir savo

---

45.2.16 - 45.4.17 rašiau pieštuku Wilhelmo Hahno viešbutyje, tikriau Hahno pašto agentūros kambarėlyje, o vėliau anglų pašalintas iš viešbučio ir atsidūręs Kaestneraitės vasarnamy kitame kaimo pakraštyje, Uelzenerstr. 16, čia pat esamame miškelyje. Darbas nutruko, rugsėjo mėn. mudviem su žmona persikėlus Uchtės stovyklon, kur gavau pasiskirti kitiems rašto darbams.

[9] Artimesnis lietuvių susidūrimas su vokiečiais pačioje Vokietijoje, 1944-1945 m. išeivių susipažinimas bemaž su visais jos miestais ir kaimais, su visais jos sluogsniais, verčia mus laikyti žydus ne tik Vakarų kultūrą perėjusiais rytiečiais, bet dar ypatingai susigiminiavusiais su vokiečiais ir ne tik kalbos (jiddiš) atžvilgiu, kas ir seniau buvo žinoma, o I-jo Pasaulinio Karo metu pastatė žydus Lietuvoje ypatingai privilegijuoton vieton vokiečių santykiuose su okupuoto krašto gyventojais, bet ir kultūros, net būdo atžvilgiu. Vokiečių miestelėnai, taip pat Vokietijoje atsidūrę flamai savo elgsena ir kultūrinėmis savybėmis lietuviams vis primena jų taip gerai pažintus žydus. Taigi, atrodo, jog vertinant žydų vaidmenį Lietuvos istorijoje, tatai reikia turėti galvoje, o ne vien atsiminti, jog žydai esą ateiviai iš Rytų, esą rytiečiai. Lietuvoje jie ne vien ir gal ne tiek rytietiniu, kiek vidureuropiniu vokiškai semitinės kultūros bus gaivalas. (45.4.21 melbekinė pastaba prieš pat Hahnui įsakius mums iš jo viešbučio "raus" nešdintis).

kariuomenės plėšimų, gaisrų, bado ir maro Vilnius sunyko, jo prekyba ir amatai, taip pat kitų miestų ir miestelių gyvenimas nupuolė pirkliams ir amatininkams išmirus ar išbėgiojus, kad ir taip pat nemažai dėl karų iš priešų ir nepriešų nukentėję, bet lankstesni ir gudresni už kitus žydai sugebėjo ir priešus prieiti bei paveikti ir iš viso prie pablogėjusių gyvenimo sąlygų greičiau už kitus prisitaikyti. Lietuvos ponai juos dabar mielai sodino aptuštėjusiuose miesteliuose (kitus miestelius žydai ir įsteigė), o ir miestuose jie labiau ėmė reikštis prekyboje ir amatuose.

Jie buvo sutapę su kraštu, bet ne su jo visuomene, kuri ne tik juos laikė svetimu ghetiniu organizmu, bet ir, daugiausia būdama neaugšto (XVII-XVIII a.) polėkio krikščionė, su panieka žiūrėjo į juos kaip į "nukankinusią Kristų tautą", tik dėl savo būdo ir tradicijų nepasireiškė jų atžvilgiu jokiais žiaurumais, nors ir šiems nemažai pavyzdžių turėjo tiek kazokinėse, tiek Vakarų Europos žydų skerdynėse, ir tenkinosi negudriais, berniškais jėzuitinių ir kitokių mokyklų mokinių ("jėzuitvaikių" ir kt.) išsišokimais. Taip pat neapkęsdami juos niekinančių gojų, bet tai paprastai priversti savyje paslėpti, žydai gavo žemintis ir pataikauti bajorams, čia pat šiųjų silpnybėmis pasinaudodami. Nieko bendro neturėdami su karo amatu, bet per karus pirmi nukentėdami, jie nesilaikė tvirtai vienos katros šalies, tik vieni vieniems, kiti kitiems, o kartais tie patys abiem šalim pasipelnydami patarnaudavo, tuo užtraukdami sau nepasitikėjimą, įtarinėjimą ir net kaltinimą įdavinėjimu, šnipinėjimu ir tt.

Lietuvos atitekimas Maskolijai, tad vienų ponų pakeitimas kitais, sukelia žydams susirūpinimą savo padėtimi naujose sąlygose, bet ne gilesnį susijaudinimą dėl šalies prarastos laisvės, kuri jiems buvo svetima, neprieinama. Tačiau buvo ir išimčių, pvz. 1794 m. Kosciuškos sukilimo dalyvis kretingiškis Berelis Joselavičius ir vėliau jo sūnus Berkavičius, arba Adomo Mickevičiaus poemos "Pan Tadeusz" patriotinis Jankelis.

Rusų vyriausybė žydų neglosto, apkrauna mokesčiais, ima jų vaikus kantonistais, visaip žemina ir niekina, bet varžydama visą Lietuvos visuomenę, mažai besirūpindama Lietuvos miestų (Vilnius carui Mikalojui I tebuvęs tik Čortovgrad - Velniamiestis) ir kaimų gerove, turinti lengvai paperkamus činauninkus, ji žiūri pro pirštus žydams įsigalint miestuose, o miestelių amatus ir prekybą jiems imant

visai į savo rankas, dvaruose virstant patogiais ponams paktininkais ir karčiamininkais, tad prieinant ir kaimiečius.

Žemaičių vyskupo Valančiaus griežta žmonių blaivinimo akcija užgauna rusų valstybės iždo ir mūsų dvarininkų reikalus, kerta ir į skaitlingus žydus smuklininkus, o jo rūpinimasis įtraukti sodžiaus žmones į amatus rengia konkurentus žydams amatininkams, tad suprantama, jog žydų visuomenė nekokiomis akimis į jį žiūri, mūsų dienų žodį betariant - kaip į antisemitą, nors šiaip jau žydų varguomenei didysis vyskupas yra parodęs aiškios krikščioniškos užuojautos. 1863 m. sukilėliams žydai parduoda prūsinį paraką, bet kiti sukilėlių ir kariami, kaip susekti ar tik įtarti maskolių šnipai ir išdavikai. Vilniaus žydas Judelis Kliačko (kumelė, lenkams virtusi Julionu Klaczko), Paryžiuje karštai dalyvauja politinėje lenkų akcijoje priešrusinio sukilimo naudai, bet jau kitas žydas vilnietis, Morkus Antokolskis (antakalnis), garsusis "Mefistofelio" ir "Ivano Žiauriojo" skulptorius, vėliau "pagražino" Vilnių atėmusios iš Lietuvos nepriklausomybę carės Kotrynos II paminklu, kurį 1915 m. iš Vilniaus pasitraukdami maskoliai nusiėmę išsivežė.

Griežtoje talmudo dvasioje chederuose auklėjami, žydai ilgai nesiekė bendrojo mokslo, tačiau ghetiniam ir šiaip jų uždaram gyvenimui vis dėlto susiduriant su aplinkiniu krikščioniškuoju pasauliu, šiojo buvo judinami, veikiami. Susiprasdami su bajorais lietuvių (o Gudijoje gudų) arba lenkų kalba, su kaimiečiais lietuvių arba gudų kalba (kai kur irgi taip pat lenkų kalba), santykiuose su rusų činauninkais reikalingi rusų kalbos griebtis, žydai vis labiau ėmėsi rusų kalbos mokytis, ėjo į rusų gimnazijas ir universitetus, gavo susipažinti su 40-jų ir vėlesniųjų metų rusų literatūra, ne tik talentingų plunksnų, bet ir demokratinių bei liberalinių siekimų kupina, universitetuose sueidami su opoziciškai savo valdžios atžvilgiu nusiteikusiais rusų studentais ir šiaip su liberalia rusų visuomene, ne ką bendra beturinčia su Lietuvos činauninkais, tad įgaudami pagarbos rusų šviesuomenės kultūrai. Dar seniau linkę į gydytojų darbą, dabar plačiau jie eina į gydytojus ir vaistininkus; atsiranda žydų advokatų ir inžinierių. Ne visi jie iš universitetų grįžta Lietuvon, bet daugelis pasilieka Rusijos sostinėje ir kituose miestuose, net pačioje gilioje Maskolijoje. Ten traukia taip pat stambesnieji žydų pirkliai, finansininkai ir kt.

80-aisiais metais įvairiose Maskolijos vietose kilus žydų

mušimams ir skerdynėms, išryškėjus dar žydų dalyvavimui revoliucinėse rusų studentų organizacijose ir artimose maskolių vyriausybei visuomenės grupėse kilus prieššydiškam nusistatymui, caro vyriausybė ėmėsi "spręsti žydų klausimą" griežtomis priemonėmis, kurių aštrumą pajuto ne tik žydai, bet dar Lietuva ir lietuviai. Vyriausybė jį išsprendė maskoliškai, pašalindama žydus iš tikrosios, taip sakant - rusiškosios Rusijos per vadinamąją "žydų sėslumo liniją" (čerta jevrejskoj osedlosti) Lietuvon, Gudijon, Voluinėn, Podolėn ir į Lenkijos gubernijas, kuriose teleido jiems gyventi. Sostinėse ir rusiškuose miestuose teleido lankytis, kai kada ir pastoviai gyventi, stambiesiems žydų pirkliams, išėjusiems ar tebeinantiems augštuosius mokslus žydams, šiaip vyriausybei reikalingiems žmonėms, bet universitetuose nustatė žydams vos porą nuošimčių bendrojo studentų skaičiaus (procentinę normą), o gimnazijose Lietuvoje ir šiaip, kur leista žydams gyventi, - 10%. Žydai neįsileidžiami maskolių tarnybon, sunkiai bepatenka advokatūron ir tt.

Lietuvoje ir kituose žydams gyventi maskolių skirtuose kraštuose jųjų išsyk padaugėjo. Iš rusiškųjų gubernijų atvykę, jie dar labiau suartino vietinius žydus su rusiškumu, kad ir drauge žydų persekiojimas kėlė jų nusistatymą prieš vyriausybę ir vis didesnį jų skaičių traukė į revoliucinį darbą. 90-aisiais metais įsikuria socialistinė Lietuvos ir Lenkijos žydų organizacija Bund, ilgainiui įgijusi didelės įtakos ne tik žydų darbininkams (tiksliau amatininkams ir krautuvių tarnautojams), bet ir šiaip jų visuomenei, kuri mielai rusėjo. Tuo pat betgi metu kyla tautinis žydų sąjūdis, taip sionistinis (hebraistinis, palestiniškas, taip ir liberalistinis (jidišinis). Socialistų ir liberalų spaudos jidišinė kalba ilgainiui įsivyrauja ir sionistų spaudoje. Seniau pasireiškęs tikybinės žydų raštijos ir ideologijos centru Vilnius, kuriame žydai sudarė apie pusę gyventojų, tebepasilieka "Lietuvos Jeruzale" ir naujybiniam kultūriniam žydų gyvenimui – įvairiaspalviam, įvairioms jo linkmėms, ypačiai gyvam ir, sakytume, triukšmingam, su karštais ginčais ir aistringomis diskusijomis, nuo 1905 m. revoliucijos ligi pat 1940 m. bolševiklaikio.

Antra vertus, iš Lietuvos, kaip ir iš kitų žydų gyvenamųjų vakarinių Maskolijos sričių, sustiprėjo dar anksčiau prasidėjusi jų išeivystė į Šiaurinę Ameriką, Pietų Afriką, Australiją ir kitur, iš Lietuvos net į gretimą Lenkiją, kurios

pramonė ir gyvesnis miestų gyvenimas juos viliojo ir kur lietuviškieji (tikriau - dažnai tik perėję per Lietuvą rusiškieji) žydai atsikėlę taip skyrėsi nuo gerokai aplenkėjusių vietos žydų, jog šiųjų buvo skersaujami kaip aprusėję "litvakai". Amerikos žydai šelpia savo likusius Lietuvoje tautiečius ir remia jų kultūrinius sumanymus, organizacijas ir darbus. Sionizmo veikiami, kiti traukia iš Lietuvos Palestinon.. Tik vis dėlto nenormalus, dirbtinis žydų suvarymas Lietuvon aiškiai juos tebetroškina ir skaudžiai atsiliepia jų santykiams su lietuviais.

Tikybiškai ir rasiškai skirdamiesi nuo žydų, kaip kaimo gyventojai nusistatę prieš miestelėnus, Lietuvos kaimiečiai, kaip ir visur aplinkui, kiek iš augšto, kartais be be ironijos žiūrėjo į žydus, prastuolišku sąmoju aštrokai, net smarkiau negu tikrai nusistatę, juos pajuokdavo ir paniekindavo. Karčiamininkai, šinkoriai, smuklininkai, ligi 90-aisiais metais caro vyriausybė įvedė valstybinį degtinės monopolį (tad "monopolką") ir panaikino žydų karčiamas, kuo būdu šie nustojo buvę žmonių girdytojai, - miestelių krautuvininkai ir ėję per sodžius kromelninkai, dvarininkų paktininkai, miestų ir miestelių amatininkai, felčeriai, pinigų skolintojai nekartą dideliais nuošimčiais ("žmonių lupikai", "siurbėlės" ir tt.) - štai žydų visuomenė, su kuria nuolatos turėjo reikalą kaimo visuomenė, kuri paprastai visai žmoniškai su jais santykiavo, kad ir linkusi pajuokti žydų silpnybes (tikriau - skirtingas nuo lietuvių būdo savybes), dažnai padejuodavo dėl kitų jųjų virtusių tikrais kaimiečių vorais, kai kada pasipiktindavo vieno ar kito jųjų smarkesniu kaimo žmogaus prispaudimu, o retkarčiais, turgaus dieną ar jomarke, karščiau susiginčijus kuriam pirkėjui su pardavėju, įsismaginę bernai ir gaspadoriai kurį įpykinusį žydą ir pakumščiuodavo ("pamokė") arba langus jam iškrušindavo. Tik visa tai nebuvo taip dramatiška, kaip gal kam iš tolo atrodė, kur kas mažiau reikšminga negu Alytaus ar kurios kitos parapijos tarpusaviniai lietuvių su "lenkais" susirėmimai dėl lietuviškųjų ir lenkiškųjų pamokslų, giesmių ar Evangelijų skaitymo.

"Parka", "žydparkis", "žydpalaikis", be abejo, buvo užpykusio žemaičio, augštaičio ar dzūko paniekos žodis, bet jau pats žodis "žydas" tebuvo paprasto tautinio vardo pažymėjimas, nieko bendro neturįs su rusiškuoju "žid" (greta su neodioziniu "jevrej") ar net su lenkiškuoju "żyd", paprastai "izraelitu" ar dar kuo kitu sušvel-

ninamu, o jau "žydelis" buvo susijęs su prietelingu kaimyniniu nusistatymu, šiltesniu jausmu. Bene geriausiai, tikroviškiau ir, sakytume, kaimiškai prieteliškai, kad ir nebičiuliškai, atvaizdavo Keturakis-Vilkutaitis toli gražu ne teigiamą, bet natūralų ir gyvą Faibčiką žydelį, be kurio neišsiverčia jo naudojamas sodietis, savo klasiškoje komedijoje "Amerika pirtyje", be reikalo žydų ir antisemitų laikomoje prieššydiniu kūriniu.

Dar glaudesnio šių dviejų tautų santykiavimo reiškinys buvo nereti jaunų žydų ir ypačiai žydaičių krikštai, labiausia vedybų tikslais, kurių išdavoje lietuvių kaimiečiuose radosi kiek žydiško kraujo priemaišos, nekartą nenoriai teprisipažįstamos, bet pašaliečių labiau ar mažiau pagrįstai nustatomos iš veido bruožų, būdo savybių ir tikros kilmės žinojimo, kaip štai Matulaičių arba bankininkų Vailokaičių šeimose. Pusžydžiai daug kur lietuviams tiesia kelią į prekybą ar šiaip išveda juos iš kaimo į miestelį ar miestą. Tikrai nenustatyta, bet seniai iškelta — ir aistrų sukelta — dar Adomo Mickevičiaus žydiško kraujo iš motinos šeimos gavimas (poeto apsibūdinimas, esąs kilęs z matki obcej). Vienas Vygrių-Seinų diecezijos vyskupas buvo žydas (Marcijevskis).

Dar baudžiavų laikais Lietuvoje prasidėjęs traukimas iš kaimo į artimesnį ar tolimesnį užkaimį, į artimuosius miestelius, į kitas parapijas, vėliau siekęs dar didesnį svietą: savo krašto miestus, latviškai vokišką Rygą ar Liepoją, Petrapilį ir pietų Rusijos miestus, Varšuvą, pagaliau net kitus kraštus, kaip štai JAV-es, Angliją bei Škotiją, Vokietiją, Pietų Afriką ir kitur—svetur statė daugiausia fizinio darbo darbininkus, kurių kiti vėliau įsitaisydavo ir kitokio darbo srityse, labiau ar mažiau rungdamiesi su kitomis tautybėmis, bet su žydais negaudami kur varžytis. Tačiau Lietuvos miesteliuose eidami į amatus, vėliau ir į prekybą, išmokslintieji ūkininkų sūnūs dar imdamiesi gydytojo ar vaistininko darbo, neišvengiamai turėjo varžytis su žydais, net skaudžiai paliesti įvairiose darbo rūšyse, labiau ar mažiau, šiųjų reikalus, kartais net įsisenėjusią monopolinę padėtį.

Pasijuntančių "sau-žmonėmis" sodžiaus žmonių, besitiesiančių į svietą - miestelio amatus, prekybą, miesto mokslus, kaimo reikalų reiškėjai — baudžiavų laikais Daukantas, Ivinskis, Valančius ir jo kunigai, pobaudžiaviniai "Varpo" - "Ūkininko" ir "Apžvalgos" - "Tėvynės Sargo" krypčių darbuoto-

jai kunigai, gydytojai ir kiti tautinio darbo vairuotojai gavo taip pat veikti prieš užvaldžiusių įvairias darbo sritis žydų reikalus. Labiau temperamentingas ir nekultūringas poetas kun. Šnapštys-Margalis, iš dalies net tautinio himno autorius didysis "varpininkas" Kudirka, iš dalies ir publicistas kun. Tumas-Vaižgantas, "Pragiedrulių" apysakoje atvaizdavęs kaikuriuos miestelio žydus, kaip ir Valančius, užsitraukė sau žydų tarpe antisemitų vardą, bet savo tautoje dėl to (Kudirka ir Tumas, bet ne Šnapštys) nenustojo sau didelės pagarbos. Pagarsėjusioje žydo Beilio byloje kviestas kaip talmudo žinovas lietuvis kun. Pranaitis sukėlė prieš save žydų visuomenę, bet savo visuomenėje jokio vaidmens nevaidinęs, tuo pat savo dalyvavimu byloje lietuvių ir žydų santykių labiau neįskaudino.

Pavojingesni žydų kromininkų reikalams buvo vartotojų bendrovių steigėjai ir šiaip koperatininkai (kun. Pabijonas Kemėšis, Domas Šidlauskis ir kiti), kurių veikla prieš Pirmąjį Didįjį Karą davė lietuviams gražių vaisių ir ypačiai lemtinga buvo Lietuvos ateičiai, kai jau naujose nepriklausomos Lietuvos sąlygose nauja, senųjų ("tikrųjų") koperatininkų kartais net skersaujama, valstybinio koperatizmo kryptimi išdygo tokios lietuviškos ūkio įmonės kaip "Lietūkis", "Maistas", "Pienocentras", "Parama", ėmė megstis "Linas", "Sodyba" ir kitos, keliančios lietuvių tautos pajėgumą ir savarankiškumą, bet ir aiškiai siaurinančios žydų veikimo sritį. Per dešimtmečius užsimezgęs ir ypačiai Nepriklausomoje Lietuvoje pakilęs, nustūmęs lenkus ir žydus nuo miestinio pirmavimo lietuvių miestelėnų (amatininkų ir krautuvininkų) luomas ėmė ir veržliau, sakytume nebe kaimiškai lietuviškai, tik miesčioniškai, tad kromininkiškai ("lenkiškai" ar "žydiškai"?!) rėksmingai reikštis, pvz. neaugštos kultūros Verslovininkų Sąjungoje, įaštrindamas lietuvių santykius su žydais.

Neskaitlinga prieš Pirmąjį Didįjį Karą lietuvių ir žydų šviesuomenė Lietuvoje ne tik neturėjo aštresnių tarpusavio susidūrimų, bet ir nedaug vienų su kitais tebendravo, krašto reikalus labiausia nulemiant caro vyriausybei ir lenkiškai nusistačiusiai dvarų ir miestų inteligentijai. Nepriklausomybės atgavimas ir valstybės sutvarkymas buvo jau vien lietuvių šviesuomenės nuopelnas ir reikalas, nekartą bemaž nepakeliamas jos jėgoms, kad ir šios buvo sustiprintos grįžusių iš Maskolijos nevisuomet tautinių sumetimų ir patriotinio

jausmo nustatomų, bet kitų tik jieškančių geros duonos ir iš viso bėgančių iš revoliucinės anarchijos išmokslintų išeivių. Lenkiškoji šviesuomenė prie lietuvių darbo bemaž neprisidėjo, daugumoje klusniai sekdama Varšuvos pastangomis šiokiu ar tokiu būdu surišti Lietuvą su Lenkija ir Varšuvos duodamais nurodymais ar bent tik prisitaikydama prie naujų salygų savo lenkiškoms pozicijoms apginti, sustiprinti, gal net ir išplėsti. Visiško tarpusavio sutarimo Lietuvos lenkai nebuvo pasiekę, kas matyti kad ir iš šitokio pavyzdžio: sulenkėjęs žemaičių bajoras inžinierius Gabrielius Narutavičius buvo Lenkijos prezidentu, o jo brolis advokatas Stanislovas Narutavičius pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo aktą, kuriuo Lietuva pareiškė nutraukianti bent kokius politinius saitus su kitomis valstybėmis, tad ir su Lenkija, kuri ir toliau mėgino Lietuvą sau pasijungti.

Žydų visuomenė per I Pasaulinį karą taikėsi prie naujų sąlygų, lengviau už kitus Lietuvos gyventojus prieidama prie vokiečių. Išlyginusi žydų teises ir visuomeninę padėti Rusijos revoliucija tiek tepalietė Lietuvą, kiek 1919 m. per kelis mėnesius jos Rytai buvo užimti bolševikų, kurie mėgino ten įgyvendinti savo revoliucinius reikalavimus. Suprantama, jog ji žyduose sukėlė didelio pritarimo ir vilčių, kad ir tik dalis jųjų, ypačiai Bundo veikiamos grupės, tepasekė bolševizmu, o daugumas tenkinosi paprastu liberaliu demokratizmu. Lietuviai, ypačiai iš Maskolijos grįžę, tad bolševizmui jau prisižiūrėję karo tremtiniai, retas tebuvo palenktas bolševizmo ir bemaž visi gynė ir apgynė savo krašto nepriklausomybę. Svetimas žydams Lietuvos prisikėlimas jųjų tautinės vadovybės gana greit buvo suprastas ne tik kaip neišvengiamas faktas, bet ir kaip galimas naudoti jųjų tautinei būklei stiprinti ir gerinti. Pradžioje sionistai, paskiau ir kitos žydų srovės stojo prie bendro su lietuviais valstybinio darbo, kam pritarė ir išėję iš Lietuvos žydai, JAV-ėse palaikydami tenykščių lietuvių žingsnius JAV visuomenei ir vyriausybei paveikti, kad pritartų ir palaikytų Lietuvos nepriklausomybę ir jos teisingus politinius siekimus (grąžintų Vilnių iš Lenkijos ir kt.)

Lietuviai priėmė žydus Lietuvos Tarybon, kuri dėjo valstybinio gyvenimo pagrindus, įsteigė žydų reikalams ministeriją, leido jiems steigti savas mokyklas, iš viso savaip organizuotis. Nesutarimai pačių žydų tarpe, kuriuos gavo

spręsti jau lietuviai, nevisai aiški žymios žydų dalies laikysena Lietuvos valstybingumo atžvilgiu (augštas bolševikų nuošimtis žydų jaunimo tarpe), dažnas lietuvių kalbos ignoravimas ne tiek žydų, kiek rusų kalbos naudai, karštuolių išsišokimai (žydų jaunimo dėl lietuvių kalbos, o lietuvių jaunimo dėl žydų darbo universiteto anatomikume prie krikščionių lavonų, savųjų neduodant), nekartą tautinio žydų autonomiškumo prasmės iškreipimas paskirų asmenų ar grupių ne tautiniams, tik asmeniniams ar grupiniams savanaudiškiems tikslams ir reikalams — visa tai reikalavo iš Lietuvos vyriausybės ir administracinių organų budrios priežiūros, nekartą ir įsimaišymo į žydų reikalus, o lietuvių visuomenę erzinte erzino, juo labiau, jog ne tik lietuviai miestelėnai gavo grumtis prekyboje su žydais, kurie pradžioje kaikurias jos sritis aptarnaudavo visu 100% ir, suprantama, visokias kliūtis statė atsirandantiems ne iš jų tarpo konkurentams, bet ir laisvų profesijų lietuvių šviesuomenė — advokatai, gydytojai, vaistininkai, dantų gydytojai — ir ypačiai studentija žvairomis, net piktomis akimis žiūrėjo į žydų mokyklų ir lietuvių universiteto parengiamą vis didesnį lietuvius konkuruojančių žydų specialistų skaičių (kai kuriose darbo srityse žydų nuošimtis net augo), tepasiliekančių, kaip sakėme, dažnai dar svetimais Lietuvos gyvenimui, nesikratančių rusiško raugo ir dažnokai linkstančių į bolševizmą, kurio lietuviai vengė politiniais, tikybiniais ir tautiniais sumetimais, su TSRS palaikydami betgi korektingai gerus santykius - visa tai, kartu su dažnais vienų kitiems priekaištais ir pretenzijomis (žydai dažnai priekaištavo, jog nežiūrint paskelbtosios visų gyventojų lygybės teisių atžvilgiu, žydai nesą beveik įsileidžiami į valdžios aparatą, administraciją, teismus ir kt.), neleido abipusiams santykiams sveikai ir pastoviai nusistatyti, tautinės autonomijos supratimui ir dėsniams tvirčiau abiejose pusėse prigyti.

1926 m. gruodžio 17 d. perversmas Lietuvoje, įvykęs kaip tautiškai griežčiau ir smarkiau už kitas nusistačiusių grupių reakcija prieš persilpną, jų nuomone, demokratinės santvarkos pajėgumą atsispirti pavojingoms Lietuvos nepriklausomybei visuomeninėms ir politinėms kryptims, labiau apsidrausti prieš lenkų ir bolševikų agresingumą, ir suteikęs valdžią tautininkams ir į juos linkstantiems, nuvedė respubliką naujuoju keliu, griežčiau pabrėždamas lietuvių

tautos pirmavimą ir darydamas iš to praktines išvadas, kas atsiliepė tautinei žydų būklei ir jųjų santykiams su lietuviais. Ne tik aštrios priemonės prieš bolševikus, kurių daugumą sudarė žydai, bet ir valdžios organų griežtesnis žydiškųjų organizacijų ir mokyklų sutvarkymas, budresnė jųjų priežiūra, reikalavimas mokytis lietuvių kalbos, priverstinis žydų išėmimas iš rusiškųjų ir vokiškųjų mokyklų, teleidžiant jiems mokytis žydiškose ar lietuviškose, aiškesnis lietuvių pramonės ir prekybos rėmimas, mėginimai suvaržyti žydų nuošimčio didėjimą laisvose profesijose ir kt. — labiau ar mažiau paliesdavo ekonominius ir tautinius žydų reikalus, sukeldavo, žinoma, ir jų didesnį ar mažesnį nepasitenkinimą, susierzinimą ir reagavimą, komunistiniam sąjūdžiui žydų jaunimo tarpe nė kiek nemažėjant ir net didėjant.

Tačiau žydų mokyklų palikimas, tik su didesniais reikalavimais iš lietuvių kalbos ir literatūros, Lietuvos geografijos ir istorijos, tad žydų jaunimą labiau įtraukiant į valstybinį gyvenimą ir lietuvių visuomenės kultūrinius santykius bei reikalus, ne tik leidimas kurti tautines žydų organizacijas, bet ir jų kultūrinių reikalų rėmimas bei šelpimas (pvz. universitete hebrajų kalbos ir literatūros katedra), visiška žydų lygybė su lietuviais administracijos ir teismo atžvilgiu (kita vertus, teismų reforma, tarp kita ko įvedusi kandidatams į advokatus stažą teismuose, žymiai sumažino jaunųjų žydų advokatų skaičių) ir žydų apdraudimas nuo bent kokio ir bent kieno, asmens ar įstaigos, savivaliavimo švelnino žydų ir lietuvių santykius, vienos ar kitos šalies išsišokėlių kai kada mėginamus sudrumsti, sveikai veikė abidvi visuomeni, daugelį žydų vertė valstybiškai nusistatyti ir labiau domėtis lietuvių kalba bei literatūra, kratytis rusiškumo ir artintis į lietuviškumą, taip jog žydai ne tik mielai leido savo vaikus į lietuvių mokyklas, bet ir kiti jųjų ėmė su vaikais lietuviškai kalbėti.

Abi pusi jieškojo tarpusavinio susipažinimo ir susipratimo. Žydai leido lietuvių kalba laikraštį "Apžvalgą lietuviams susipažinti su tautiniais žydų siekimais, o lietuviai įsteigė lietuvių žydų kultūrinio bendravimo draugiją. Žydų kalba buvo išleista lietuvių literatūros apžvalga, o lietuviškai - žydų poezijos ir novelių rinkiniai. Universitetas išleido docento Šapiros monografiją apie žydų romanistą Mapu (iš Kauno, ar tikriau iš Aleksoto, iš kur taip pat yra kilęs žymus žydų matematikas Minkovskis, kurį dabar lenkai mėgina

paversti lenku), kurio vardu buvo pavadinta viena Kauno gatvių, ir kitą jo monografiją – apie Lietuvos žydų poeziją, o Vilniui Vaduoti Sąjunga, remiama žydų, kurie įsteigė atskirą tos Sąjungos žydų sekciją, išspausdino Šapiros veikalą apie Vilnių žydų poezijoje. Išeivis Kanadon Kacenelenbogenas anglų kalba išleido didelę monografiją apie lietuvių dainas, gausiai jų išversdamas tąja kalba. Mokytojas Goldšmidtas lenkų atplėštame nuo Lietuvos Vilniuje žydų spaudoje karštai aiškino savo tautiečiams lietuvių kultūros dalykus. Advokatas Robinzonas vokiečių spaudoje rėmė Lietuvos respublikos politines ir teisines pozicijas. Rutenbergas lietuviškai ir rusiškai parašė knygeles apie Simaną Daukantą. Sereiskis rusų kalba išleido plačią lietuvių kalbos gramatiką ir lietuvių kalbos žodyną. S. Bieliackinas ir gydytojas Landau rašė noveles lietuviškai ir tt. Taigi lietuvių santykiai su žydais II Pasaulinio Karo išvakarėse buvo gyvi ir sudėtingi, abiem pusėm reikšmingi.

1939 m. rugsėjo mėnesio trijų savaičių vokiečių karas su lenkais davė Lietuvai, praleistą per kelias savaites čia valdžiusių bolševikų rankas, seniai jos reikalaunamą ir siekiamą Vilnių, drauge betgi ir raudonosios armijos bazes. Vilniaus žydai drauge su kitais jo gyventojais su džiaugsmu sutiko Lietuvos kariuomenę ir kilusioje po to kaikurių lenkų akcijoje prieš Lietuvą nedalyvavo, tik rėmė Lietuvos administracijos žygius. Tačiau Vilniaus bolševikai, kaip ir kitose Lietuvos srityse daugiausia žydai, stiprino savo darbą, laukdami iki visa Lietuva bus raudonosios armijos užimta ir prijungta prie Tarybų Sąjungos. 1940 m. vasarą, kaip žinome, tatai įvyko.

Nuo pat pirmųjų šios neteisingai kartais vadinamos "revoliucijos" dienų Lietuvos žydų jaunimas pasireiškė komunistų partijos vos besuvaldomu, kartais net nebesuvaldomu netaktiškumu, nepaprastu veržlumu ir aistringu jausmų reiškimu. Dėl mažo lietuvių komunistų skaičiaus partijoje daug sverdami, partiniai žydai tiek suprato padėtį, jog į tarybinių komisarų vietas įstatė lietuvius, kad nebūtų erzinama lietuvių visuomenė, tačiau šiajai nesiartinant prie komunizmo, o žydų amatininkams, krautuvių tarnautojams, moksleiviams, lipte partiją aplipus, mokyklose, įstaigose, įmonėse, spaudoje žydai savaime ėmė pirmauti ir rėksmingai, net agresingai reklamuoti, taip sakant, savaip antspauduoti naują tvarką, tuo sukeldami lietuvių visuomenę ne tik prieš

ją, bet ir prieš žydus. Vyresnioji žydų karta ir sionistinis ar šiaip tautiškai aiškiau nusistatęs žydų jaunimas liko bolševizmui svetimas ir įspėdavo kits kitą, jog dėl išsišokėlių teksią visai Lietuvos žydijai nukentėti, bet kiek nauja tvarka leido žydams pasireikšti, suprantama, jie tuo nesikratė, net — žemės ūkiui svetimi miestelėnai — pasiimdavo sodžiaus instruktorių vietas ir savo negudriais pamokymais, kaip reikią ūkininkauti, tik juokino, erzino kaimo žmones.

Žydai taip pat, tiek dar nesuskubę lietuviškai pramokti vilniečiai, tiek ir apsipratę su lietuvių kalba kauniečiai, taikydamiesi dabar į raudonąją armiją ir atvykusius iš Maskvos instruktorius, ėmė visur kur kišti rusų kalbą. Patys ne ką bemokėdami maskoliškai, jie mėgino pašalinti lietuvių kalbą iš universitetų ir kai kurių įstaigų, puldami ginančius lietuvių kalbos teisę pirmauti LTSRespublikoje lietuvius kaip "smetonininkus", tad pasitraukusiojo iš Lietuvos prezidento šalininkus, reakcininkus, Tarybų Sąjungos priešus, nors ne tik Tarybų Sąjungos konstituciją, bet ir vietos komunistų partija nesistengė dar rusų kalbos primesti ir pažeisti lietuvių kalbos teisių, besitenkindama rusų kalbos, kaip atskiro dalyko, dėstymu mokyklose. Kai po dvidešimties metų nepriklausomojo Lietuvos gyvenimo su aiškiu lietuvių kalbos vyravimu žydai ėmė demonstruoti ir sprausti svetimą, ilgametę politinę lietuvių tautos nelaisvę primenančią rusų kalbą, lietuvių santykiai su žydais vis labiau įsitempdavo ir sukomplikuodavo bendrą padėtį, dėl kurios komisarai ir partijos vadovybė (generalinis sekretorius Sniečkus ir kiti) savo tarpe vėliau prisipažindavo 1940-41 m. Maskvos klaidingai buvę instruktuojami.

Lietuvių kantrybė plišo 1941 m. birželio mėn., maskoliams suėmus keliasdešimts tūkstančių Lietuvos gyventojų ir juos išvežus į Kazachstaną ir kitas TSRS sritis bei paaiškėjus, jog parengta dar du, dar didesniu suimtinųjų ir išveztinųjų asmenų sąrašu, kuriuos sudarant nemažai svėrė žydai (partiečiai ir pareigūnai). Jau buvo žinomas, o vėliau dar plačiau paaiškėjo (birželio 22-24 d. išvadavus iš kalėjimų lietuvių veikėjus, kurie 1940-1941 m. bolševikų buvo suimti) dažnas žydų dalyvavimas ir nekartą žiauresnis už daugelį kitų NKVD pareigūnų jųjų elgimasis su suimtaisiais tardymo metu. Išbėgęs į miškus patriotinis lietuvių jaunimas skubiai ėmė ginkluotis, ir kai vokiečiai puolė raudonąją armiją, lietuvių partizanai puolė ne tik ją, bet ir komunistus

- tikruosius ar tik spėjamuosius. Ten, kur žydai agresingiau nei kitur lietuvių atžvilgiu buvo pasireiškę, puolė ypačiai žydus, jei vyresnieji nesuskubo laiku prišokti ir karštuolius sudrausti. Lietuviams su raudonarmiečiais ir komunistais susišaudant, žuvo nemažai žydų ir lietuvių.

Daugumas žydų komunistų ir jiems artimųjų išbėgo kartu su raudonąja armija. Likusioji Lietuvoje žydų visuomenė kad ir nesitikėjo sau nieko gero iš vokiečių kaip okupantų – žydėdrių prieššydininkų nacionalsocialistų, tik prisimindama pirmosios (1915-1918 m.) vokiečių okupacijos laikus, tikėjosi, kad ir sunkesnėmis sąlygomis pakelsianti ir antrąją okupaciją, juo labiau, jog Laikinosios Lietuvos Vyriausybės sudarymas teikė vilties susigrąžinti sau dar "smetoninius laikus", ne tik bolševikmečiu lietuvių, bet dabar ir žydų svajojamus ir sapnuojamus. Susidarę žydų komitetai įėjo kontaktan su lietuvių vadovybe, kurią betgi vokiečiai greit pašalino nuo valdžios ir paėmė krašto administracijos vadovavimą į savo rankas, prieš tai dar pareikalaudami, jog žydų reikalai turį būti tik vokiečių žinioje ir visa, kas žydiška, priklausą vokiečiams. Vokiečiai vertė pačią lietuvių administraciją skelbti savo vardu pirmuosius prieššydiškus potvarkius, o šiajai to privengiant ir atsisakant – patys ėmė žydus "tvarkyti".

Tad žydams buvo uždrausta eiti šaligatviais, kiekvienas buvo atžymėtas prisiūtu prie rūbų geltonu ženklu ir, pagaliau, uždaryta juos improvizuotuose ghetuose, tąja proga apiplėšus jų butus, sandėlius, slėptuves, o vėliau išvežus ir jų kultūrinius turtus, kaip štai Vilniaus žydų mokslo instituto rinkinius, ten pat garsią Strašuno biblioteką, Kauno žydų Mapu vardo biblioteką ir kt. Seniai pamirštieji Lietuvoje ghetai ir visa šlykšti, svetima lietuvių dvasiai, dorovingumui ir tradicijoms ghetinimo akcija ir procedūra darė lietuviams slėgiamo įspūdžio, juo didesnio, jog lietuvių policijos pareigūnai ginkluotų vokiečių buvo verčiami tatai vykdyti. Dalis žydų išsigelbėjo nuo gheto, pasislėpdami pas pažįstamus lietuvius, nekartą pas tuos pačius policininkus, arba išsipirkdami iš vokiečių pareigūnų, bet daugumas atsidūrė ghete. Kauno lietuviai policininkai išgelbėjo iš gheto apie 500 žydų vaikų.

Priverstinis gheto žydų darbas vokiečiams ne kuo bebuvo sunkesnis už panašius nežydų darbus, tad kitų žydų net buvo laikomas esąs bemaž "naudinga fizine mankšta"(!)

nepratusiems fiziškai dirbti žmonėms. Pats gheto gyvenimas, žydams sugebėjus ten padoriai susitvarkyti, taip pat pradžioje buvo pakenčiamas, kaikur net kultūrinėmis pramogomis pajvairinamas, o nuo sadistinių vokiečių viršininkų ar budinčių prie vartų lietuvių policininkų negudrių priekabių buvo pasiliuosuojama tradiciniu maskolišku būdu - kyšiais šiokia ar tokia forma. Sunkiausia buvo sava žydų policija, nepaperkama ir nekartą perdaug uoli vokiečių įsakymų vykdytoja, nevengianti griežtų ir aštrių priemonių savo tautiečių atžvilgiu.

Jau pirmomis savaitėmis vienur kitur ne paskiri žydai, tik ištisos jųjų grupės būdavo sušaudomos, kas kėlė lietuviams didelio susijaudinimo ir pasipiktinimo šaudytojais, bet ir buvo aiškinamasi, kaip atsitiktiniai kovos įkarščio faktai, kuriems nesuskubta užbėgti už akių. Tačiau vėliau patikrinant tuos faktus vis ir vis buvo nustatoma, jog žydus šaudyti ragino, įsakinėjo ir kliudė juos gelbėti vokiečiai, patys pribaigdami sužeistuosius ar bėgančius, prireikus ginklą pavartodami prieš atsisakančius šaudyti lietuvius ir nelietuvius arba tiesiog juos čia pavaduodami, tik viską stengdamiesi paskiau primesti lietuviams. Ilgainiui paaiškėjo, jog Lietuvoje, kaip ir kitose Pabaltijo valstybėse, Lenkijoje ir kitur, vokiečių vadovybė nusistatė fiziškai žydus išnaikinti. Tad prasidėjo sistemingi, grupėmis, visaip iš gheto išviliojamų žydų šaudymai.

Vokiečių įsakymu tai gavo atlikti tam tikri vietos žmonių būriai ar policininkai, vokiečių pareigūnų girdomi, prižiūrimi, padedami arba ir nudedami, kurie pritrūkę drąsos ir rankai sudrebėjus netaikliai šaudė arba ir visai atsisakydavo beginklius šaudyti, be to dar kaikada filmuojami ir rodomi Vokietijoje, vokiečių visuomenėje sukeldami, partinių vyrų dar pritariamą, pasišlykštėjimą tuo, "kaip lietuviai (arba kiti nevokiečiai) žydus šaudo". Vėliau vokiečiai patys jau nesivaržydami šaudė, nebegalėdami vietos žmonių priversti atlikinėti šias egzekucijas.

Šiaip ar taip, net prileidus nemažą žydų nuošimtį išbėgusių į TSRS ir iš ten 1941-1945 m. grįžusių Lietuvon, taip pat lietuvių (dažnai tų pačių policininkų) paslėptų ir susilaukusių vokiečių pasitraukimo iš Lietuvos, 1939 m. pabėgusių iš Lenkijos, Lietuvoje laimingai išsisaugojusių ir 1945 m. grįžusiųjų Lenkijon, tenka nustatyti žiaurų faktą,

jog ne mažiau kaip 80-85% visų buvusiųjų Lietuvos teritorijoje žydų tuo būdu vokiečių fiziškai sunaikinta.

Taigi nieko bendro neturinčių su lietuvių tauta, prieš jos amžiais nusistačiusią moralę ir tradicijas, sužvėrėjusių vokiečių prieššydininkų sadistinėmis priemonėmis "spręstas" Lietuvos žydų likimas vis dėlto, šiųjų laimei, galutinai nėra išspręstas, nes dalis žydų išsigelbėjo arba buvo išgelbėta, tik visas "žydų klausimas" Lietuvoje visad bus susijęs su be galo sunkiu, visus — ir žydus ir lietuvius — slegiančiu ir niekados nebeišdildysimu 1941-1944 m. baisenybių, "sistematiškai" ir "nesistematiškai" iššudytų tūkstančių aukų atminimu. Taip, kaip nieks iš Lietuvos istorijos nebeįstengs išbraukti 1942 m. 500 lietuvių, lenkų ir gudų sušaudymo Švenčionių aps. už bolševikų nudėtą vokiečių pareigūną arba 1944 m. gegužės mėn. tų pačių vokiečių grįčiose uždarytų ir sudegintų Valkininkų val. Pirciupių kaimo 200 lietuvių (nuo 90 metų ligi vienos valandos amžiaus) už tai, jog netoli nuo šio kaimo lenkų partizanai buvo vokiečius apšaudę. Skaitmenys čia mažesni už nužudytų žydų skaičių, bet sistema ta pati, tik nežinia, kam čia vokiečiai suvers tas žudynes, kai žydiškas žudynes jie vis mėgina lietuviams suversti. Nesiimame čia teisti vokiečių tautos, net nacionalsocialistų partijos ar vokiečių pareigūnų, nei gilintis į istorinius, rasinius, socialinius ar kitokius motyvus vokiečių vykdytos Lietuvoje žydų atžvilgiu žiaurios akcijos, tik rūpėjo mums 1941-1944 m. Lietuvos įvykiuose, kiek galima, kas "vokiška" ir kas "lietuviška" atskirti, "vokišką" tiek tepaliečiant, kiek tatai galėjo ne tik padėti nustatyti kas lietuviška, bet kiek galima aiškiau nusistatyti šio "lietuviškumo" atžvilgiu.

Tk vis dėlto kas per lietuviai žudė žydus? Galima nuošalyje palikti augščiau priimtus pirmuosius "nesistemingus" šaudymus, tik neprošalį bus čia dar priminti, jog pirmosios aukos krito dažnai iš tų jaunuolių rankų, kurių artimieji tik ką buvo į TSRS išvežti arba ilgai buvo laikomi NKVD kalėjimuose, arba patys labiau ar mažiau buvo nukentėję, arba nukentėjusiųjų buvo užvesti ant tikrųjų ar tariamųjų jųjų kankintojų. Kiti jųjų pateko dar į tam tikrus "valymo akcijos" sudarytus būrius, šaudžiusius tiek žydus, tiek ir nežydus. Klasiškiausias ir baisiausias savaimingo įsijungimo į žydų naikinimo akciją pavyzdys būtų kapitonas Kirkila. NKVD kalėjime ligi beprotystės ypačiai žydų prikankintas,

iš ten ištrūkęs ir dar patyręs, jog jo artimieji taip pat partinių žydų pastangomis yra į Kazachstaną išvežti, jis prisiekė keršyti žydams ligi jų 2000 (?) nužudysiąs. Nustatęs savo nužudytų 2000-tinį (?) žydą, jis čia pat lauke nusišovė. Kiek tame mūsų žmonių pasakojime tiesos, kiek perdėjimo, nežinau. Vilniaus universiteto profesoriui Viktorui Biržiškai teko užeiti į "valytojų" būrį. Mėgindamas išgelbėti suimtąjį žydą, jis nuėjo į tūlo Žeromskio vadovaujamo būrio buveinę, kurioje jis jokiu būdu lietuviškai negalėjo susikalbėti, nes visi šio būrio ginkluoti jaunuoliai tekalbėjo lenkiškai, nors pats būrys lenkų visuomenėje buvo žinomas kaip "lietuviškas"; tokiu jį skelbė ir vokiečiai.

Daugelis žudikų pačių vokiečių pareigūnų buvo likviduoti, kaip žydiško turto pasisavintojai, nes turėję jį vokiečių įstaigoms atiduoti. Štai tokiu būdu buvo likviduoti literatų Kazio Puidos ir Onos Pleirytės Puidienės du degeneruotu, gimnazijos nesugebėjusiu baigti ir jau kalėjimo dėl visokių šelmysčių suskubusiu paragauti sūnu, pasisavinusiu savo nužudytų žydų daiktus; jų sesuo už žydo ištekėjusi, išvyko su juo Palestinon ir bene po savaitės ten nusižudė. Arba vėl, Viekšnių miestelyje, keli žydų žudytojai, juos šaudę Mažeikiuose, vienas po kito "namine" mirtinai nusilakė; žudytojų tarpe buvo išvytas dar iš "smetoninės" policijos girtuoklis ir vagilius, vienas stengęsis pats likti gyvas "puszydis" (žydės ir žemaičio sūnus), keli girtuokliai ir nei vieno "paprasto" ar kurios "idėjos" nustatomo žmogaus.

Nei lietuviai, nei lenkai, nei kiti kurie "žydšaudžiai" atlikdami savo baisųjį darbą, ne tik nereiškė čia savo "atstovaujamos" tautos nusistatymo, tik kiek kurio jųjų darbas yra paaiškėjęs, savo tautiečių su pasibiaurėjimu yra vengiami, kaip nustoję žmogaus vardo ir tautos išmesti iš savo tarpo. Šiaip dar turi būti pravestas rimtas ir autoritetingas jų darbų tardymas laisvose, iš šalies neveikiamose sąlygose, kuris aiškiai nustatys kiekvieno jųjų (net jau mirusiųjų) dalyvavimo sąlygas ir aplinkybes, laipsnį ir tt., po kurio jau atitinkamos laisvos Lietuvos įstaigos ir istorija padarys savus sprendimus.

Vakarietiškų pradmenų vyravimas. Šitaip atrodo — trumpai paėmus — lietuvių santykiai su kitomis tautomis Lietuvos istorijoje, kurie kaip joms, taip ir lietuviams (tai mums čia labiausiai rūpi) yra padarę didesnės ar mažesnės įtakos. Kas ir kiek iš ko lietuvių gauta, nelengva dar ir nebetaip jau svarbu nustatyti, kai mūs nebesugraudina jokių

pašaliečių pretenzijos vaidinti Lietuvos atžvilgiu kažkokių kultūros misininkų vaidmenį, o lietuvių tauta taip jau subrendusi ir susipratusi, jog neprisiims sau jokių pretendentų išvedamų dar iš anų pretenzijų reikalavimų ar net "teisės" politiniam globojimui ir paglemžimui. Svarbiau bus šiuo tarpu iš viso prisiminti anksčiau iškeltą lietuvių santykiavimą ir bendravimą su kitomis tautomis ir pažymėti, jog amžių bėgyje susidurdama su daugeliu tautų, lietuvių tauta turėjo prisiimti nemaža svetimo kraujo ir svetimos įtakos, vienų labiau, kitų mažiau paveikiama, kūniniu ir buitiniu atžvilgiu per daugelį šimtmečių gavo sujvairėti ir kultūriniu atžvilgiu iš kitų daug ko pasisavinti, kas betgi jos nesuskaldė ir neišdraskė ,kad ir nemažai ją apdraskė, tik dėl gyvos jos tautinės individualybės labiau ar mažiau sklandžiai susiderino su jos per amžius išlaikytomis senomis savybėmis, pagilino jos kultūrinę būklę ir jos kultūrinį veidą padarė labai sudėtingą.

Tebepasireikšdama tarp Rytų ir Vakarų, katrie vieni ir kiti ją ne tik veikė, bet ir įskaudino, tiek karais, tiek ir — kas dar svarbiau — paveržd̃ami iš jos ištisus plotus (taip iš rytų, kaip iš pietų ir iš vakarų pusės), tad sumažindami jos tautinę teritoriją, ji liko kad ir siauresnėse ribose daug skaitlingesnių už ją kaimynų tarpe, tik šiaurėje susisiekdama su lygaus ūgio latviais, vis labiau įsitraukianti į Vakarų pasaulį, bet nenutraukianti ryšių ir su Rytais, su kuriais grumiasi dėl savo vakarietiškų pozicijų, jųjų daugelį praradusi, ima jas vėliau atgauti ir tuo būdu aktingai įsijungia į Vakarų įtakos Rytams plėtimo istorinę raidą. Taigi Lietuvos kultūroje aiškiai vyrauja ir vis stiprėja vakarietiški pradmenys prieš rytietiškus.

Lietuvių tauta nėra sustingusi vietoje, tik tebėra vis gyva, jautri į aplinkos veikimą, iš kurios lengvai prisiima, kas gali su ja sutapti. Nepažeisdama savo reikšmingų savybių, pasigauna iš kitų ir lengvai sau prisitaiko taip pat greitėjantį, smarkėjantį visuomeninės pažangos tempą, kuris atrodo lyg jau svetimas, nesveikas, net priešingas kaimynų jau kanoniškai ir patarliškai nustatomoms, kaip ir sustingusioms, lietuvių senovės būdo savybėms - nejudrumui, lėtumui, nekalbumui ir tt. Garsingos pasaulyje lietuvių dainos, pavyzdžiui, XIX amž., lenkų ponų ir rusų uriadninkų bei žandarų valdžios gadynėje, susiaurėjusios į moteriškąsias, bemaž vien moterų tebedainuojamos, su vyraujančiu liūdnu

turiniu ir tonu, liūdesio ir ilgesio perimta gaida, o daug kur ir visai nutilusios, Nepriklausomoje Lietuvoje ne tik atgyja, bet kariuomenės ir moksleivių kartojamos, nustoja būti tik moterų dainomis, o giedresnė ir tvirtesnė dainininkų nuotaika praskaidrina, paveikia ir pačias dainas. Naujos dainos dažnai turi gyvesnį, linksmesnį ir ryžtingesnį ritmą; kaimo daina, veikiama naujo visuomenės gyvenimo, patriotinių jausmų, literatūros, ypačiai daug pasigauna iš moksleivių, kariuomenės, šaulių, bendruomenės pergyvenimų, o 1940-1941, 1941-1944 m. ir vėlesni įvykiai sustiprina joje ir sąmojo, satyros, šaržo ir sarkazmo veiksnius. XX-ajam amžiui įpusėjant daina nenutraukia savo išvidinio ir išorinio ryšio su XIX ar XVIII a. daina, bet vis dėlto dabartinės visuomenės daina jau kitėja, dažnai ir nebe ta, kas anuomet. Taip ir kitose tautinio lietuvių gyvenimo srityse.

Ypatingai ryškėja vis labiau įsitempiančio kultūros gyvenimo įtaka tautos būdui palyginus XIX-ojo amžiaus 80-90-ųjų metų ("Aušros", "Varpo" - "Ūkininko" ir "Apžvalgos" - "Tėvynės Sargo" laikmečio) lietuvių kartą, tiek kaimo visuomenę, tiek ir šviesuomenę, su Nepriklausomosios Lietuvos dešimtmečių karta, ypačiai su jos jaunimu, veikdama abiejų kartų būdą, temperamentą, reiškimosi formas ir tt. Ne be pagrindo lėtumu, kaip žinome, svetur garsėjęs lietuvis, besantykiaujant mūsų studentams su savo šiaurės kaimynais, dėl savo reiškiamo gyvumo, judrumo ir, deja, nekartą perdidelio triukšmingumo kitų prieteliškai esti pavadinamas "Baltijos ispanu". Kaip tad toli bus jau atšokta nuo tų pat latvių lietuviui per dešimtmečius taikyto kitų stumdomo liurbio - "leišio" vardo!

Lietuvių tauta - savaimingas, gyvas ir jautrus socialinis organizmas, tik ji reikalinga laisvų sąlygų tam savaimingumui dar gyviau, visuotiniškiau ir įspūdingiau išreikšti, visokiose nelaisvėse ir ypačiai dabartinėje tarybinėje pažeistoms savybėms išlyginti, tautų bendruomenėje savo užsitarnautai vietai išsikovoti ir svariau joje pasireikšti.

II. SAVIJA (BAJORAI IR NEBAJORAI, MIESTIEČIAI, IR KAIMIEČIAI, ŽEMAIČIAI IR AUGŠTAIČIAI).

Lietuvos bajorai. Artimieji ir tolimieji lietuvių kaimynai pačioje Lietuvoje ir už jos ribų, betarpiškai ir tarpiškai, labiau ar mažiau veikia lietuvių tautos kultūrą ir patį tautinį būdą. Net toms pat svetimoms įtakoms tautai perteikti svarbūs yra paskirų jos luomų tarpusaviniai santykiai, kaip jie nusistatė ir reiškėsi Lietuvos istorijoje. Seniai jau pasakyta ir dažnai kartojama teisinga pastaba, jog *lietuvybė* (tautinė gyvybė) *išliko po šiaudiniu stogu,* tik klaidinga iš čia išvada — taip pat kartojama — jog tiktai valstiečiai (valsčionys, sodžionys, sodiečiai, kaimiečiai), tad liaudis (palyg. lenkų lud, rusų liudi - žmonės), vieni bebus ją išlaikę, taigi jog esanti išlaikyta tik *kaimo lietuvybė.* Kad ji sudarė vyriausią, tvirčiausią ir seniausią naujybinės lietuvių kultūros pagrindą, tai tiesa, kuri betgi reikalinga dar papildyti tuo, kad lietuvybei išlaikyti nemažai svėrė ir po tokiu pat šiaudiniu stogu seniau gyvenusi bajorija, kurios įtaka reiškiasi tajai pat kaimo ir tautos kultūrai.

Nors lenkų istorikai ir publicistai Lietuvos bajorijos kilimą griežtai sieja su savo szlachta ir jos pavyzdžio įtaka, Gardelio ir Liublino unijos aktais ir šiaip savo XV-XVI a. politikų veikimu, bet jau Vytauto vaidmuo palenkiant sau sritinius kunigaikščius ir įkeliant jųjų vieton ištikimus sau vyrus, dar įtvirtinant jųjų padėtį tiek valstybėje, tiek ir santykiams su Lenkija ir Vakarais paveldėtiniais lenkų šlėktos garbės ženklais (herbais), taip yra aiškus, jog Lietuvos bajorų pradžia paprastai esti kildinama iš Vytauto karžygių. Tačiau pats jųjų vardas — bajorai, o ne daug vėliau teprigijęs — szlachta, rodo čia buvus dar senesnės negu lenkų įtakos — rusėniškos, net gal dar tiksliau — vikingiškai-variagiškos, ypačiai turint galvoje dar senesnį kunigą, ne dabartine dvasininko prasme, tik senovine — vyresniojo viršininko, vado, turinčio galią-valdžią žmogaus, pradžioje tvarkančio ir tikybinius žmonių reikalus (vaidilos, krivio). Mums čia ypač svarbu nustatyti, jog toli gražu ne kiekvienas Vytauto bajoras buvo homo novus (naujokas), nes dar XIII-XIV a., o gal ir anksčiau, Lietuvos visuomenėje ne vien kunigaikščiai ir vaidilos priekyje bestovėjo, bet ir turėjo jai įtakos už ją augščiau iškilę, dar nesudarydami atskiro paveldėtinio luomo, didesnieji ir mažesnieji

kariniai vadai bei šiaipjau giminių vyresnieji. XIII-XIV a. karuose ir politikoje savarankiškai pasireiškią žemaičiai yra vadovaujami savų bajorų, nustatančių savo krašto žygius, savo žmonėms turinčių įtakos, na ir dažniau santykiaujančių su išoriniu (nebe Lietuvos, tik kaimyniniu) pasauliu, tad, suprantama, lengviau ir daugiau gaunančių iš kitur įtakos ir labiau ar mažiau jos perteikiančių savo siauresnei aplinkai ir platesnei visuomenei.

Įherbinimas ir įšlėktinimas ne tik politiškai sulygino Lietuvos bajorus su Lenkijos šlėkta, bet ir uždarydino juos luomu, iškeldamas ir iš aplinkos išskirdamas, o XVI a. įpusėjus žemės reforma (valakų sistema, žemės matavimas) jų luomą dar labiau įtvirtino, galutinai priskyrusi žmones jų dirbamai žemei, tad ponams-bajorams (karališkiesiems žemlionims - žemvaldžiams). Pilnateisiai buvo bajorai, o beteisiai baudžiauninkai, bet atsiradusi jųjų tarpe visuomeniškai teisinė, tad ir būklinė skirtybė netaip jau buvo neperžengiama, kaip iš rašto ji galėjo atrodyti. Tiesa, patekti į bajorų luomą iš šalies buvo labai sunku, o iš belaisvių žmonių, galima sakyti, net ir neįmanoma. Tepatekdavo kare pasižymėję savi ar svetimi nebajorai (vargiai kuris baudžiauninkas tuo būdu bebuvo įšokęs!), o ypačiai kitų kraštų bajorai (XVIII a. Lietuvos bajorai net maskolius į savo tarpą nužemintai įrašydavo!), dėl šių ar kitų nuopelnų valstybei (bajorų respublikai, bajorų visuomenei), tikriau, dažniausia sugebėję patys ar su kurio galiūno (karaliaus, didiko ir tt.) protekcija įsiteikti seimo bajorijai. Tais keliais Lietuvoje atsirado nemažai iš svetur atvykusių ir čia įbajorintų vyrų, tarnavusių Lietuvos kariuomenėje ar jai samdomuose pulkuose, karaliaus ar didikų rūmuose. Drauge su vedybomis ir kitaip Lietuvon patekusių lenkų bajorais, o vėliau, nuo Kotrynos II-sios laikų, ir maskoliškais ponais, jie nemažai svėrė Lietuvos bajorijai, dar labiau ją nutolindami nuo savo krašto įpročių ir tradicijų, kalbos, žmonių, jai nutaustant dar labiau praskiesdami jos branduolį svetimais pradmenimis ir palenkdami ją savajai įtakai.

Ponas ponui, bajoras bajorui nelygus. Kelios dešimtys Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos ponų - didikų (magnatų), turinčių daugybę dvarų ir miestelių ėtmonų, vaivadų, kaštelionų, vyskupų ir kitų Lietuvos galiūnų, turėjo čia didžiausią ir beveik visišką galią, tad ne be pagrindo

laikomi Lietuvos karaliukais, su savo dvariškiais, kareivių pulkais ir šalininkais turėjo įtakos plačiai bajorų visuomenei, iš kurios toji įtaka kiek siekdavo ir kaimą. Vidutinio turto dvarininkai, vieno ar kelių dvarų savininkai, betarpiškai ar tarpiškai, veikė savo aplinką, savo baudžiauninkus, su kuriais santykiai kartais būdavo ypatingai geri (Chodkevičiai, Brastauskai, Karpiai, Oginskiai ir kiti), nekartą labai blogi (Morikoniai, Ropai, pirmasis Zubovas, kaikurie Tiškevičiai, Nariškinai ir kiti), kas dar nenulemdavo įtakos buvimo ar nebuvimo. Biržiškių ir kėdainiškių Radvilų valdžia tūkstančius baudžiauninkų išlaikė ištikimus Kalvino mokslui. Chodkevičiaus įsteigtoji Kražių mokykla auklėjo žemaičių bajorų kartų kartas, XVIII-XIX a. pasiekdama ir nebajorus, o šiaip Chodkevičių, kurių net šeši buvo Žemaičių krašto seniūnai (reikšmingiausi XVI a. Jonas ir garsusis XVI-XVII a. Jonas Karolis), įtaka žemaičių bajorams ir nebajorams neginčytina. Sapiehų-Sapijų kriaušės (lenk. sapieżanki, tad sapieginės), vėliau Nariškinų vyšnios (lenk. żagorki, tad żagarinės) ir Zubovų ūkis, galvijai ir sviestas ėjo pavyzdžiu bajoriškai ir nebajoriškai Lietuvai. Joniškėlio Karpiaus ar rietaviškio Ireniejaus Oginskio (Uoginto) santykiai su savo baudžiauninkais išskyrė tų dvarų "dūšias" iš kitų tarpo ne tik savo gerove, bet ir tvirtesniu, statesniu būdu, ūkiniu jų sumanumu, kas jau veikė ir kaimynus; čia nemažai darė ir jųjų įsteigtos geresnės už kitas mokyklos (joniškėlinė su mokytoju Blusiu, rietaviškė su Ivinskiu). Plungės Oginskio rūpinimasis vietos arkliais — žemaitukais pakėlė ir išplėtė Žemaičiuose jų veislę. Vladimiras (Mikalojaus sūnus) Zubovas pavertė Šiaulius ūkinės ir visuomeninės pažangos ir ryžtumo centru. Tai pavyzdžiai, kurių ir daugiau galima būtų prisiminus pririnkti. Kita vertus, toji ūkinė pažanga prieš ir net po baudžiavų panaikinimo turėjo žmonėms ir savų, kartais labai skaudžių dyglių. Tų pačių Karpių Joniškėlio Ignas, 1808 m. testamentu užrašydamas stambią pinigų sumą Joniškėlio mokyklai ir ligoninei statyti bei išlaikyti, kartu atleido ir savo baudžiauninkus laisvėn, bet be žemės, ir po kelių dešimčių metų jo įpėdiniai, kada buvo baudžiavos naikinamos visoje Lietuvoje, tuo pasinaudoję išlaikė visus savo dvarus pilnumoje, nei vienam savo buvusių valstiečių neduodami nei sklypelio žemės, nes, mat, šie tuo laiku jau nebebuvo baudžiauninkai. Šiems bežemiams teko paskiau per keliasdešimt metų nesėk-

mingai bylinėtis su savo buvusiais ponais, mėginant atgauti savo valdytus žemės sklypus, kurie pažangiųjų ūkininkų Karpių seniai jau buvo palivarkais paversti[10]. Ireniejus Oginskis visomis savo jėgomis ir įtaka mėgino sutrukdyti žemės reformos pravedimą jo rietaviškiuose ir plungiškiuose dvaruose, norėdamas, jau baudžiavos panaikinimą paskelbus, išlaikyti savo senuosius patriarchalinius ("tėviškus" ar "dėdiškus") su buvusiais valstiečiais santykius, neperduodant jų valdomosios žemės jų nuosavybėn[10].

Nemažiau, net daug daugiau rasime dvarininkų, kurie nei savo ūkio, nei santykių su žmonėmis atžvilgiu nedavė kitiems gero pavyzdžio, iš viso kraštui nebuvo naudingi, tik vis dėlto kad ir nekokiu gyvenimu šiaip ar taip savo apylinkę veikė. Nematuojant čia gerumu ar blogumu, galima aiškiai nustatyti sritį, kurioje bajorai nebajorams turėjo ypatingos įtakos — tai šeimyniniai, kaimyniniai ir kitokie papročiai. Vestuvinėse sodžiaus apeigose, pavyzdžiui, nemaža bus iš bajorų pasekta.

Daugumas bajorų nedaug teturėjo žemės arba jos ir visai neturėjo. Nuolatos sueidami su savo baudžiauninkais, jei šių turėjo, ir su kaimynais bajorais ir nebajorais, šie mažažemiai ir bežemiai bajorai nekuo tesiskyrė nuo nebajorinių laisvųjų ūkininkų ir nuo baudžiauninkų. Žemaičiuose net kalbos atžvilgiu neperdaug jie buvo nuo sodos žmonių bepasitraukę, XVIII a. pabaigos mozūro domininkono Baginskio liudijimu žemaitiškai savo tarpe tebekalbėję ir su svetimaisiais kalbėtis nenoriai teprisiversdavę labai šlubuojančia lenkų kalba ("trem brem" pliauškę). Kiti tik kardu prie šono nuo nebajorų tesiskyrė (pav., visų pajuokiamieji "liaudančikai su pagaliukais", kurie betgi Enriko Senkevičiaus apysakoje "Potop" augštai buvo iškelti).

Lietuvai patekus maskolių valdžion, šioji patikrino iš jai pristatytų raštų bajorų bajorystę; kurių ji nebuvo įrodyta, tuos išbraukė iš bajorų luomo, neleisdama naudotis bajorų privilegijomis. Tūkstančiai bajorų, neturėjusių ar per karus, gaisrus ir pan. neišsaugojusių bajorystės raštų, pateko į vadinamuosius vienkiemius ("odnodvorcy"), kiti į karališkuosius ūkininkus, net į baudžiauninkus, tuo būdu susiliedami su nebajorų mase, bepasilaikydami tik prarastos gar-

[10] Vacl. B-kos priminti neigiamieji pavyzdžiai.

bės atsiminimą, šiokį ar tokį išdidumą ir visokius bajoriškus papročius. Tačiau žymią tų pačių vienkiemių (odnodvorcų) dalį sudarė ir buvę valstiečiai - nebajorai, kurie įvairiomis progomis ir visokiais būdais sugebėdavo nusikratyti baudžiavos, o kiti net pretendavo į bajorų titulą bent asmeninei laisvei išsaugoti. Pavyzdžiui, XIX a. pradžioje keli tūkstančiai buvusiųjų Šiaulių ekonomijos valstiečių pasiskelbė bajorais, formaliai savo bajorystę remdami tuo, jog jų pavardės ekonomijos inventoriuose įrašytos sulenkintos, taigi lyg įbajorintos, ir savo kilmei iš bajorų patvirtinti pristatydami liudininkus. Nors ekonomijos administracija stojo prieš juos ir daugeliui jų nepavyko pakilti į bajorus, bet vis dėlto tik dalis tebuvo grąžinta į apleistuosius ekonomijos ūkius, o daugumas pateko į asmeniškai laisvų vienkiemių tarpą[10].

Vienas toks kilęs iš nubajorintų išbajorių, Varšuvos universitetą išėjęs Viekšnių valsčiaus pluogiškis ūkininkaitis Jonas Beržanskis XIX a. pabaigoje ne tik atgavo savo bajorystę, bet ir kildindamas save iš didžiųjų Lietuvos kunigaikščių, pretendavo į "šviesiausiojo kunigaikščio Gedimino-Beržanskio-Klausučio" titulą. Jei 12 metų, kuriuos jis paskyrė savo kunigaikštiškai kilmei raštais įrodyti, tuose pat archyvuose jis būtų žymėjęs savo krašto istorinę medžiagą, kiek jis būsų galėjęs pasitarnauti Lietuvos istorijos mokslui!

Šiaip ar taip, santykiaudami aplinkui su nebajorais, smulkesnieji bajorai turėjo šiems įtakos, suprantama, ir patys jos iš šiųjų gaudami, o vėliau, ypačiai nubajorintieji, labiau ar mažiau su šiais sutapdami. Baudžiavų laikais vienas kitas vidutinis ar smulkesnysis bajoras pasireiškė susidomėjęs lietuvių kalba ar šiaip lietuviškais dalykais (Baužas, Klementas, Poška, Stanevičiai, Plioteris, Kontrimas ir kt.), o baudžiavas panaikinus ir daugiau jų rados (Davainis-Silvestraitis, Malinauskis, Liandsbergis, Petkevičaitė, Ivanauskaitės, Pečkauskaitė, Bortkevičiai, Domaševičius, Putvinskiai, Sirutavičius, Sleževičius, Ivanauskas ir kt.), tačiau tiktai nepriklausomai Lietuvai atgijus ir bajorystei nustojus bent kokių luominių privilegijų, tad nubajorėjus, prasidėjo vis dažnesnis šių išbajorių pasisakymas aiškiais lietuviais, jų dažnas dalyvavimas ne tik bendrame valstybiniame, bet ir

[10] Vacl. B-kos priminta.

tautiniame darbe, tuo būdu dar labiau įnešant į bendrąją lietuvių kultūrą bajoriškų ir išbajoriškų savybių.

Nėra, turbūt, valstybinio ar tautinio naujybinės Lietuvos gyvenimo šakos ar srities, kurioje nerastume daugiau ar mažiau išbajorių: valdžios įstaigose, karininkų tarpe, profesūroje, mene, diplomatijoje, prekybos ir pramonės įmonėse, politinėse partijose, kultūrinėse ir kitokiose organizacijose. Atplėšusios Vilnių nuo Lietuvos lenkų kariuomenės vadas gen. Želigovskis buvo sumuštas išbajorio Lietuvos kariuomenės vado generolo Silvestro Žukausko. Išbajoris buvo dėl to paties Vilniaus kovojančios Lietuvos Šaulių Sąjungos steigėjas ir vadas Vladas Putvinskis, išbajoris ir Vilniui Vaduoti Sąjungos pirmininkas M. Biržiška arba Valstiečių Sąjungos pirmininkas ir kelis kartus Lietuvos Respublikos ministeris pirmininkas Mykolas Sleževičius. Išėję iš bajorų tarpo ir atsikirtę nuo bajoriškai "lenkiškų" pretenzijų ir kultūrinių bei politinių jų siekimų, su savo tauta sutapę, kiti išbajoriai Lietuvos santykiuose su Lenkija nekartą ne tik lietuviškai, bet ir išbajoriškai pasireiškia, čia palengvindami, čia ir pasunkindami vieno ar kito reikalo sprendimą, o ypačiai sukeldami priešingoje pusėje priekaištą, jog jie esą tautiniai "renegatai", lenkų tautos reikalų išdavikai (zdraicos), kaikada ir iš savo tautiečių susilaukdami abejojimų dėl savo lietuviškumo tvirtumo.

Tarpusaviniuose lietuvių santykiuose lietuviškai susipratę bajorai ir išbajoriai pasireiškia dažnai, bet ne visuomet, didesniu už nebajorus valstybinio ir net tautinio gyvenimo tradicingumo branginimu, pradedant didžiųjų Lietuvos kunigaikščių garsiąja gadyne ir baigiant (suprantama!) jėzuitiškojo ir bajoriškojo senojo Vilniaus universiteto gynimu nuo lenkinimo priekaištų, net iš viso senbajorių lietuviškosios garbės atlaikymu, ir tas tradicingumas naujybinei lietuvių visuomenei gerokai ima sverti, kai ką teatmetus, pavyzdžiui Gabrieliaus Žemkalnio arba Jono Beržanskio mėginimus demokratinėje visuomenėje mūsų laikais (Ž. 1905 m., o B. net po 1918 m.) organizuoti bajorus atskiru visuomeniniu vienetu (bajorų draugija). Lietuvių beletristiką užmezgė daugiausia bajorės, įgavusios nemažai bajoriškos lenkų literatūros įtakos, tad ir perteikusios jos lietuviškajai. Įdomų pavyzdį to, kaip keitėsi mūsų visuomenės pažiūra į kaikuriuos tradicinius mūsų praeities faktus, duoda mūsų nepriklausomosios kariuomenės orga-

nizacijos istorija. Kada dar 1921-1922 m. mūsų lietuviškoje spaudoje Vaclovas Biržiška pradėjo kelti senosios Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kariuomenės tradicijas, pateikdamas jos etmonų biografijas ir aprašydamas žymesniąsias anų laikų Lietuvos karines tradicijas, žymioje mūsų karininkijos dalyje tas iššaukė griežtą protestą, tvirtinant, kad nepriklausomosios Lietuvos kariuomenė nesanti surišta jokiais praeities saitais su anąja senąja Lietuvos kariuomene, ir tie visi karo vadai buvę tik lenkai, nieko bendro su Lietuva neturėję. Tačiau praėjo dešimt metų, ir tų pačių senųjų karo vadų-etmonų vardais jau vadinami kaikurie mūsų pulkai, o kitų atmintinų senosios Lietuvos kautynių dienos virsta mūsų kariomenės šventėmis[31].

Bajorai ir Bažnyčia. Bažnytiniame Lietuvos gyvenime bajorai ypatingai daug svėrė. Daugiau kaip per keturis šimtus metų Lietuvos vyskupai buvo ne tik bajorai, bet dažniausia net didikai — Radvilos, Giedraičiai, Sapiehos, Valavičiai, Pacai (Pociai), Tiškevičiai, Lopacinskiai, Masalskiai, Kosakauskiai ir kiti. Tik 1828 m. paskirtas valdyti Vilniaus vyskupiją, 1830 m. prekonizuotas, o 1839 m. ir įtvirtintas vyskupu Benediktas Klongevičius buvo ne tik ne didikas, bet net ir nebajoras, kurio 1819 m. Vilniaus kapitula nenorėjo priimti, kaip mužiko sūnaus, į savo tarpą; apie 1830 m. Tirkšlių kamendorius kun. Antanas Savickis savo lietuviškame eilėraštyje vadina jį žemaičių Klunge, nors iš tikro šis buvo gimęs padauguvyje Klungis. XVIII a. pabaigoje jis tebuvo kuklus pasaulietinis Kražių mokyklos mokytojas, tik paskiau virto kunigu, universiteto profesorium, vyriausiosios seminarijos regensu ir vyskupu. 1850 m. Žemaičiuose nebajoras Valančius nutraukė Žemaičių vyskupijos bajoriškai didikiškų vyskupų eilę ir pradėjo naują, kurioje vis daugiau ėmė sverti iš sodžiaus išėję vyskupai, kaip štai: Beresnevičius (Barškietis), Baronas, Karosas; Vilniuje Audzevičius (Audijonis), Matulaitis - Matulevičius, Seinuose tik nuo Barono laikų. Mužikiška Valančiaus kilmė taip dar buvo svetima ir net priešinga Lietuvos bažnyčios tradicijoms, jog bajoriškos kapitulos (prelato Smigelskio ir kitų) jis buvo sutiktas labai rezervuotai, kad ir seniai jis buvo jai žinomas ir turėjo būti branginamas kaip Kražių

[31] Vacl. B-kos priminta.

kapelionas, Vilniaus ir Petrapilio dvasinės akademijos profesorius ir Varnių seminarijos rektorius. Kartą kelyje kažkurio bajorpalaikio sutiktas, šio buvęs sulaikytas, nes šis pareiškęs norįs pažiūrėti į mužiką, karieta važinėjantį. Šis gi bajorpalaikis buvęs nenuorama kun. Stanislovas Vaidila, kuris vėliau, to paties vyskupo uždarytas Rokituose, turėjęs nurašinėti Valančiaus rankraščius, o ir pats paskiau rašinėjo lietuviškuosius eilėraščius ir tikybines knygutes žemaičių kalba, nors nei vienas jo darbas nebuvo išspausdintas[12].

Prelatai (tuomet dar pralotai) ir klebonai, jėzuitai ir kiti vienuoliai per kelis šimtus metų vis buvo bajorai, retkarčiais ir iš miestelėnų. Vienuoliai mokė ne tik dorai, krikščioniškai gyventi, bet ir ūkio, daržų, sod(n)o kultūros. Klebonai dažnai negyveno savo parapijose (parakvijose), pavesdami savo išlaikomiems vikarams (kamendoriams) juos ten pavaduoti. Su kaimo žmonėmis jėzuitų misininkai ir šiaip vienuolynų pamokslininkai taip pat sueidavo. Gal tik kamendorių tarpe pasitaikydavo kilusiųjų iš kaimo ir tai daugiausia nuo antrosios XVIII amžiaus pusės, kai ypačiai Vilniaus vysk. Masalskio ir Žemaičių vysk. Lopacinskio rūpesnio dėka ir Edukacinės Komisijos įtaka daugiau ėmė kurtis parapinių, tad ir kaimiečių vaikams prieinamų mokyklų. Bet jau pirmoje XIX a. pusėje, dar tebesant baudžiavos darbo santykiams, daugumas Varnių, Vilniaus, Mohilevo (Petrapilio), Saratovo ir kitų dvasinių seminarijų klierikų buvo žemaičių sodiečių (iš dalies ir smulkiųjų bajorų) sūnūs, kuriems tik tekdavo stojant seminarijon subajorinti savo pavardes ar apsirūpinti netikraisiais bajorų dokumentais. Daugelis jų, įšventinti kunigais, statėsi didesniais "lenkais" už "lenkus" bajorus, kad neiškiltų jų nebajoriškoji kilmė. Tačiau dar ir pirmoje XVIII a. pusėje jėzuitų mokyklose jau atsirasdavo mokinių iš kaimiečių, kuriuos gimnazijos vadovybė ne tik slėpė nuo jų ponų, bet ir neretai juos gynė, kada jų ponai sužinodavo, kur jie yra, ir mėgindavo juos iš mokyklos atimti. Bet didesnieji senosios bažnytinės lietuvių literatūros veikėjai — Daukša, Širvydas, Jaknavičius, Šrubauskis XVII amžiuje, Kalvarijos giesmių ir kitų XVII a. raštų autoriai, nežinomas poetas jėzuitas Jurevičius, XIX a. garsusis pamokslininkas ir bo-

[12] Kun. Vaidila Vacl. B-kos čia primintas.

tanikas Pabrėža, turbūt, visi ar bemaž visi buvo bajorai; nors Pabrėža ir dėjosi bajoru, tačiau atrodo, kad bajorų Pabrėžų Lietuvoje iš viso nebuvo, o ir visi jo giminės buvo valstiečiai[13]. XIX a. pradžioje spaudoje paskelbtų eilėraščių: Vanda buvo graži merga lenkų (lankų) karalaitė, Išaušt pavasaris tai linksmos dienos, Po tavo nuo mūsų atsitolinimo, Ovidijaus arba Vergilijaus vertimai bus gal to pat Jurevičiaus ar kitų kurių kunigų darbai.

Mužiksūniai kunigai lietuvių literatūroje teprasideda su Strazdu, vėliau su Varkala, Alekna, Vilmiku, kurių dažnas turėjo betgi reikštis bajoriškąja pavarde (Drozdowski, Warkolewicz, Olechnowicz, Walmik), o tas pats Strazdas arba ir Vilmikas net į tikrąją bajorystę kartais pretendavo: pirmasis ėmė jau skelbtis Jezierza Drozdowski (Jeziežos herbo Drozdovskiu), antrasis kildintis "z krzyżackiego rodu Walmusow".

Ne tik kunigai - bajorai ir vienuoliai - bajorai artimiausiai santykiavo su bajorija, su daugeliu susigiminiavę, bet ir nebajoriškieji kunigai, dažnai vargingai gyvenantieji kamendoriai gavo žiūrėti dvaro malonės (duonos), retai bedrįsdami užtarti baudžiauninkus prieš ponus.

Aišku, jog kunigai bajorai, net iš dalies ir nebajorai, buvo bajoriškos kultūros perteikėjai kaimo visuomenei. Tiktai baudžiavų gadynei baigiantis ir ypačiai baudžiavas panaikinus į kunigus gausingai einant kaimiečių sūnums, bajoriškas bažnytinio gyvenimo raugas eina silpnyn, bet dar ilgai, bemaž ligi XIX a. pabaigos ir net XXa. pradžioje, taigi aiškiai jau pasireiškus tautiniam lietuvių sąjūdžiui ir kunigams gyvai jame dalyvaujant, net karštų mužiksūnių "litvomanų" klebonijose netrūko bajoriškų tradicijų. Didysis lietuvių patriotas ir rašytojas, toks, rodos, aiškus kaimo žmogus ir kovotojas už visuomenės nelygybių išlyginimą, iškalbingas ir populiarus savo tautoje demokratas kun. Tumas-Vaižgantas ligi pat savo mirties (jau Nepriklausomoje Lietuvoje) savo kalboje, elgsenoje ir net galvosenoje nenusikratė bajoriškose klebonijose ir dvaruose įtrintų pusbajoriškos kultūros savybių. Per šimtmečius, o kad ir tik per dešimtmečius susidariusios tradicijos dažnai turi nemaža gyvybinio pajėgumo ir ilgai dar atsilaiko kaip senovės at-

[13] Vacl. B-kos spėjimas dėl Pabrėžos nebajoriškumo.

rūgos pasikeitusioms gyvenimo sąlygoms, tad nemaža jų (čia - bajoriškųjų) tebegalima rasti ir Lietuvos bažnytininkų, iš dalies ir jųjų veikiamo miestelio ir kaimo šių dienų kultūroje.

Bajorai, nebajorai ir mokykla. Dar vienas reikšmingas Lietuvoje kultūrinės bajorų įtakos šaltinis buvo mokykla.

Vilniaus, Kražių, Kauno ir kitos jėzuitų kolegijos (gimnazijos) buvo bajoriškos, prieinamos ir miestelėnams, bet tik dideliu vargu bepasiekiamos baudžiauninkų sūnų. Tačiau iš ten plintanti į bajorų dvarus, dvarelius, vienkiemius ir miestelius rašytinė, tikriau dar tik raštingo jaunimo kultūra kiek ir kaimą paliesdavo, ypač savo pramoginėmis ir parodinėmis savybėmis. Dainų žekeliai (ir jųjų dainos), kalėdiniai, užgavėniniai, velykiniai ir kitokie lietuvių papročiai, įvairūs žaidimai, kiti priežodžiai ir patarlės kaime ar miestelyje yra atsiradę iš jėzuitinių ir kitokių bajorsūnių šventinių pramogų, teatrinių vaidinimų, juokų ir išdykavimų.

Ligi pusės XVIII a. Lietuvos parapijose retas kuris jaunuolis begavo pradžiamokslį išeiti, kunigui ar jo pastatytam bakaloriui kelis ar keliolika vaikų klebonijoje arba špitolėje pamokant, ir tai daugiausia buvo bajoriukai ir miesčioniukai, nes kaimiečiui ten pasiųsti savo vaiką perdaug buvo keblu, dažnai net neįmanoma, o įgytieji elementarinio mokslo pradmenys jo gyvenimui ne tik atrodė, bet ir tikrai dar buvo nereikšmingi, tiesiog nereikalingi, tad ir neskaitlingų parapinių mokyklų mokinių tarpe mažiausia, be abejo, buvo kaimiečių.

Antrojo Sakso (Augusto III) viešpatavimo metu prasidėjusi politinė ir kultūrinė Lenkijos ir Lietuvos valstybės krizė privertė rimtesniuosius, labiau už kitus susirūpinusius tautos ir valstybės likimu vyrus kelti mokyklas ir mokslą koplačiau visuomenėje paskleisti. Ligi tam laikui buvę vidurinės mokyklos reikalų monopolistai jėzuitai patys, bet ypačiai pijoras St. Konarskis stengėsi pakelti kolegijos mokslą, kas, greičiausia, turėjo atsiliepti ir pradžios mokslui. Tačiau didžiausią įtaką mokyklai padarė tuoj po pirmojo valstybės padalijimo ir jėzuitų ordino panaikinimo 1773 m. įsteigtoji ir jėzuitų turtus paveldėjusi Edukacinė Komisija, kaip pirmoji Europoje (kolegijinė) švietimo ministerija, kurios pirmasis pirmininkas Vilniaus vysk. Masalskis, gabus ir sumanus, bet ir lengvabūdis XVIII-jo amžiaus

vyras, baigęs savo amžių 1794 m. Varšuvos kartuvėse kaip parsidavęs maskoliams, nemažai jėzuitų turto panaudojęs savo reikalams, bet Lietuvos švietimui nusipelnė, ypač verstdamas klebonus steigti parapines mokyklas ir Vilniuje steigdamas pirmąją pradžios mokyklų mokytojams seminariją. Tuo pat reikalu susirūpino ir Žemaičių vyskupas Lopacinskis, kurio pavyzdžiu XIX a. pasekė vyskupai Juozapas Arnulpas Giedraitis ir Motiejus Valančius. Lyg ir Lietuvos švietimo ministeris buvo ilgametis poakademinės Lietuvos Augštosios Mokyklos Vilniuje rektorius išjėzuitis (eksjėzuitas) astronomas Martynas Počiabutas (gardiniškis), kuris uoliai ir rūpesningai tvarkė ilgiau kaip per 20 metų, tad ištisos kartos pojėzuitinę mokyklą, kurioje daugiausia mokė išjėzuičiai, o vėliau ir kiti, ypačiai Vilniaus universitete parengti mokytojai. Nepaprastai įdomi ir svarbi Lietuvos švietimo ir kultūros istorijai yra Vilniaus universitete gražiai sutvarkyta grąžintoji iš Krokuvos Počiabuto korespondencija su Kražiuose gyvenusiu Žemaičių mokyklų viršininku, taip pat išjėzuičiu, Mikalojum Velička, mokyklų vedėjais ir mokytojais. Maskolių vyriausybė buvo pavedusi vidurines mokyklas vienuoliams (pvz. Kražių mokyklą karmelitams), bet paskiau ėmė jas uždarinėti ir steigti savąsias su pasauliečiais mokytojais.

Šiaip ar taip, Lietuva, ypačiai Žemaičiai, per kelias dešimtis metų pristeigė nemaža vidurinių mokyklų ir ištisą parapinių mokyklų tinklą. Vilnius, Kaunas, Kražiai, Kretinga (paskiau Telšiai), Raseiniai, Panevėžys, Ukmergė, Kėdainiai, Vydžiai, Dotnuva, Kalvarija, Padubysys, Kolainiai, Troškūnai, Virbalis, Merkinė — išjėzuičiai, domininkonai, bernardinai, pijorai, bazilijonai, karmelitai, Kėdainiuose evangelikai, taip pat vis dažniau pasauliečiai mokytojai kartą po kartos nebe lotynų, tik lenkų, o vėliau ir rusų kalba mokslino žemaičius ir augštaičius, patys daugiausia bajorai, bajorams ir nebajorams tiekdami dabar vadinamojo gimnazijinio mokslo, stiprindami ir gilindami juose bajoriškosios kultūros pradmenis.

Mokyklos buvo perpildytos mokinių, ypačiai Žemaičiuose, kur kaikuriose mokyklose, kaip Kretingoje, Telšiuose, iš dalies Kražiuose, Padubysyje ir kt., ypačiai Žemaičių Kalvarijoje, ypatingai daug buvo kaimiečių. Kaimiečius

viliojo šios mokyklos labiausia dėl to, jog iš ten galima buvo pasiekti kunigų seminariją. Kiti jųjų jau ten keitė savo pavardes, kad jųjų ponai jų iš ten neatsiimtų, arba siekdami augščiau (universitetą), apsirūpindavo bajorystės raštais (Daukantas, Zabitis-Nezabitauskis, Juzumas-Girštautas ir daugelis kt.).

Mokyklų vizitatoriai Žemaičiuose vienas po kito nusiskundžia mokinių menku lenkų kalbos mokėjimu, teisingai aiškindami tai kietu jų žemaitiškumu. Kaikur pedagoginiais (!) sumetimais drausdavo mokiniams savo tarpe kalbėtis lietuviškai, bausdami išgarsėjusiomis Lietuvoje metelingomis (lot. nota linguae - priemonė, paveldėta iš jėzuitinių mokyklų, kuri ten buvo taikoma prieš kalbėjusius mokyklos sienose lietuviškai ar lenkiškai), kabinamomis mokiniui lietuviškai atsiliepus; tai lyg ir istorinė įžanga į polenkmetinį maskolių draudimą mokyklose ir viešai kur atsiliepti lenkiškai (govorit po polski vospreščajetsia), taip pat ir lietuviškai (govorit po litovski vospreščajetsia). Tik vis dėlto — nežiūrint lenkiškos mokyklų kalbos — bemaž kiekviena vidurinė Lietuvos mokykla lietuvių kultūrai ir raštijai yra davusi bent po vieną ir net daugiau naudingų darbininkų, pavyzdžiui: Kražiai - Dom. Mogėną, Kipr. Zabitį, Varkalą, Kalikstą Kasakauskį, Sim. Stanevičių (pats jis rašėsi Staneviče), And. Ugenskį, Ambr. Kašarauską, Jer. Račkauską, Liudą Jucevičių ir kt., Raseiniai - Bon. Gailevičių, Dom. Sutkevičių, Silv. Valiūną ir kt., Kretinga - Pabrėžą, Jokimą Moncevičių, Sim. Daukantą, ėjusį dar Kalvarijos ir Vilniaus mokyklas, Telšiai - Skydelį, Iz. Rūpeiką, L. Kobeckį (Korilskį), Gintilą, Kaz. Vizgirdą, Otoną Praniauskį, J. Želvį, Kaunas - Simaną Giedraitį, Kajetoną Zabitį, Žem. Kalvarija - Iz. Čiuldą, Valančių, Simp. Mielešką, Tadą Juzumą, Vincą Juzumą, Kėdainiai - Griškevičių, Kaz. Daukšą, Karolį Nerlichą, Kolainiai - Lauryną Ivinskį, Troškūnai - Trinkūną (Trinkovskį), Ben. Smigelskį, Anuprą Sirvydą, Kajetoną Alekną (Aleknavičių), Ant. Kikutį (Kitkevičių), Padubysys - Kaz. Skrodzkį, Dotnuvą - Anuprą Jasevičių, Vilniaus gimnazija - Jz. A. Giedraitį, tą patį S. Daukantą, Jurgį Plioterį, kuris pradžioje mokėsi Kražiuose, Sluckas - Viktorą Aramavičių, Panevėžys - Pr. Viksvą, Kl. Kairį, Aleksandrą Vytartą, Šiauliai (bajorų mokykla) - Jz. Silv. Dovydaitį, Seinai - Kaisevičių, Ant. Tatarę, A. Marcinską (Mar-

tynaitį), Marijampolė - Mikalojų Akelaitį, V. Kačergių ir kt., Ilukšta (Aluksta) - Ben. Klungį (Klongevičių) ir kt.[14]

Kaimiečiai daugiausia gaudavo tenkintis parapinėmis mokyklomis, kurių ypačiai XIX a. pristeigdavo Žemaičių vyskupijoje minėtieji Jz. Giedraitis (tikriau bene oficiolas B. Gailevičius) ir M. Valančius ir kuriose kaimiečių vaikai vis labiau įsivyraudavo; kitos parapinės, kaip štai kun. Rūpeikos šeduviškė, kuri laikė atskirą mokytoją lietuvių kalbai, ypatingai garsėjo savo susitvarkymu. Tose mokyklose paprastai mokė kunigai, klierikai, vargonininkai, zakristionai arba specialiai pasamdyti (gimnazijas baigę arba nebaigę) mokytojai lenkiškai, arba lenkiškai ir lietuviškai, arba tiktai lietuviškai, o vėliau jau ir rusiškai.

Daugelio, o ypačiai kaimo žmonių akyse, mokyklų teikiamas "bajoriškasis mokslas" turėjo būti susijęs su lenkų kalba, tad mokyklos nemažai prisidėjo prie lenkų kalbos ir kultūros praplėtimo Lietuvoje. Tačiau dėl parapinių mokyklų tenka pažymėti kad ir toks teigiamas lietuviškuoju požiūriu reiškinys: tose mokyklose, kurios buvo mokoma ir lietuviškai, bent tiek buvo išmokstama, jog nesunku buvo imtis lietuviškos maldaknygės, kuri per dešimtmečius labiausia išlaikė kaimiečiuose lietuviškąjį rašytąjį žodį, iš dalies ir dabar daugeliui, ypačiai moterims, eina pagrindiniu ir brangiausiu dvasinės kultūros rašto veikalu.

Po 1831 ir 1863 m. sukilimų vidurinei lenkiškai mokyklai virtus maskoliška (1855-1863 m. buvo dėstoma ir lenkų kalba), su rusų dėstomąja kalba ir maskoliais mokytojais, senosios bajoriškosios kultūros įtaka naujajai mokyklai nevisai tenutrūko. Joje dar aiškiai aptinkama stambių liekanų ypač pirmųjų kartų mokinių papročiuose, žaidimuose, žodmenėje, iš dalies net mokyklinėje tvarkoje.

Vieno dalyko maskoliškoji mokykla iš senosios bajoriškosios, ačiū Dievui, tikrai nepaveldėjo. Šeštadieninis mokinių plakimas (bajorų ant kilimo, nebajorų ant nepadengto suolo!), per amžius išlikęs lenkais pasektoje jėzuitinėje ir pojėzuitinėje Lietuvos mokykloje, rusiškoje buvo uždraustas dar nuo garsaus rusų švietėjo prof. Pirogovo laikų (XIX-ojo a. 50-ųjų metų). Iš viso pobaudžiavinė rusų mokykla draudė mokinius mušti, tuo tarpu kai vokiškoji, bent

[14] Šis sąrašas yra sudarytas su Vacl. B-kos papildymais.

prūsokiškoji, dar mūsų laikais leisdavo tam tikro storumo liniuotėmis per rankas mušti, apie ką su nusistebėjimu patyrė lietuviai mokytojai 1915-1918 m. vokiečių okupacijos metu[15]. Čia Rytai ir Vakarai kažkaip bus savo tarpe susimaišę, vietas sukeitę!

Pradžios mokyklose po 1863 m. kaimiečiai aiškiai vyrauja, nors dar ligi Aušros laikų, bent Žemaičiuose, daugelis maskoliškas mokyklas tebeboikotuoja, maskoliai mokytojai — popsūniai ir šiaip nebajorai — nieko bajoriška neturi ir nieko bendro su Lietuvos visuomene neturi, tad ir nieko bajoriška nei mokiniams nei aplinkai neteikia. Kur (Sūduvoje, o po 1905 m. taip pat iš dalies ir kitur Lietuvoje) moko lietuviai, tie irgi nėra bajorai, paprastai net prieš bajorus nusistatę.

Bajorai ir mužiksūniai. Dar iš senųjų jėzuitinių ar pojėzuitinių, lotyniškų ir lenkiškų mokyklų išeidavo mokytinių—šviesuolių, kurie labiau ar mažiau, o kiti ir visas savo jėgas skyrė savo žmonėms; ypačiai dažnai kamendoriai, daugiausia su kaimiečiais reikalų beturėdami.

Augščiausia visų tųjų mokyklų buvo Vilniaus jėzuitų (lotyniškoji) akademija, kurios pasaulietiniai auklėtiniai tolesniame savo gyvenime neišeidavo iš bajoriškos aplinkos, bet kiti, dvasininkai, su kaimu, kaip žinoma, dažniau sueidavo. Pojėzuitinė Augštoji Lietuvos Mokykla ir ypačiai ją pakeitęs, ligi 1831-1832 m. išsilaikęs Vilniaus universitetas, savo auklėtinių tarpe turėjo — ypačiai teologijos moksluose — nemažai kaimiečių sūnų, įsirašiusių bajorais, nors kiti (pvz. Daukantas) savo bajorystės nestengė kaip reikiant įrodyti, ir net bajoriškąjį profesorių sąstatą vienas kitas nebajoras profesorius (pvz. Skydelis, Klungis, vėliau akademijoje M. Valančius) buvo praskiedęs, tad, be didesnio ar mažesnio "bajoriško" mokslo ir apsitrynimo, neperdaugiausia bajoriška šie auklėtiniai iš čia tepasisemdavo. Kiti jųjų, kaip štai Daukantas ir iš dalies Valančius, vėliau pasireiškė net priešbajorininkais.

Rusų gimnazijos ir universitetai, kuriuose vėliau gavo mokytis Lietuvos, tad ir kaimo, jaunimas, kad ir nebuvo dar nutraukę savų (rusiškų) bajoriškų tradicijų, bet dėl

[15] 1947 m. ir vėliau Kanadoje atsidūrę mūsų tremtiniai nustebo patyrę tenykščiose mokyklose vaikus tebemušant.

menkesnio bajorystės vaidmens caristinėje ir biurokratinėje (činauninkiškoje) Maskolijoje tos tradicijos mažiau buvo reikšmingos, mažiau bajoriškos negu Lietuvoje, o nuo (XIX a.) 60-ųjų metų ir nemažai gavusios priešbajoriško raugo iš naujųjų rusų literatūros srovių, ypačiai iš besiveržiančių į mokslus nebajorų, kurie vis labiau ir prieš caristinę krašto santvarką nusistatydavo. Kai Lietuvos bajorų vyravimo metu ir vėliau, pobaudžiavinėje gadynėje, mūsiškiai ėję mokslus nebajorai buvo daugiausia kaimiečiai (laisvieji, karališkieji ar ponų baudžiauninkai ar sumiestelėnėję, vėliau pobaudžiaviniai, ūkininkaičiai, rečiau dvaro darbininkai ar amatininkai), maskoliškųjų nebajorų moksleivių tarpe vidurinėse ir augštose mokyklose reta buvo kaimiečių, bet daugiausia vadinamųjų seminaristų (dvasines seminarijas ėjusių popsūnių, kuriems atitinkamos grupės nebuvo Lietuvoje, nors vienas kitas kaip ir betėvis kunigo sūnus ar — vėliau — ir duktė bus mokslus išėjęs, nekartą pasireiškęs moksle, mene ar šiaip visuomenėje), pirkliasūnių, činauninkaičių, mokytojų sūnų ir kitokių "raznočincų"... Kaimietiškas nebajoriškumas ar net priešbajoriškumas katalikiškoje Lietuvoje, kurios kultūra per kelis šimtmečius labiau ar mažiau gretino, artino ir net derino bajoriškus (dvarų) ir nebajoriškus (sodžionių) pradus, buvo *vakarietiškas,* sušvelnintas Bažnyčios įtaka, taip pat bajorų ir nebajorų tarpusavio santykiai, bendru mokymusi ir pan., ne taip aštrus, kaip "seminaristinis" rusų priešbajorininkų, kuriems bajorų visuomenė, jos būklė, papročiai buvo svetimi.

Lietuvoje po 1863 m. sukilimo maskoliškų gimnazijų kursas buvo aiškiai priešlenkiškas, prieššlėktiškas, nustatytas ne tik bendrosios maskolių administracijos, bet ir paskirų mokytojų, dažnai buvusių tų pačių seminaristų, o ypačiai negrynos sąžinės perkrikštų (perekinčikų) smarkiau įdyglinamas. Panašiai ir pradžios mokyklose, per kurias perėjo kiti gimnazistai ir studentai, nors šiaipjau kaimui "idėjinė" maskoliškos pradžios mokyklos įtaka vos tebuvo pastebima, drauge su rusiško mokslo nutrūkimu lietuviškoje kaimo ir miestelio aplinkoje veikiai ištirpstanti.

Labiau ar mažiau priešbajoriškai nusistatę išmokslinti lietuviai nevisi likdavo tam ištikimi, kiti ne tik vesdami bajoraites, net dvarininkaites, arba — ypačiai Lenkijoje mokytojais atsidūrę — šiaip lenkaites, bet ir sukurdami lenkiš-

kas šeimas ,tad visiškai atkrisdami nuo savo tautos. Kiti lietuvių mokytiniai, kaip katalikai negavę Lietuvoje tarnybos ar ir šiaip jieškodami lengvesnės ir geresnės duonos Petrapilyje, Maskvoje ar kuriame giliosios Rusijos gubernijiniame ar pavietiniame mieste mokytojaudami, činauninkaudami, teisėjaudami, advokataudami, gydytojaudami, vaistininkaudami ir tt. sukūrė rusiškas, net stačiatikiškas šeimas, taip pat labiau ar mažiau nuo tėvų žemės pasitraukę. Šitokie atsiskyrę nuo savųjų ir žiūrį į pasaulį, tad ir į Lietuvą, pro maskoliškus (pvz. dr. Gilius Maskvoje) ar net pro lenkiškus (pvz. dr. Dielininkaitis Varšuvoje) akinius išmokslinti profesininkai arba mokslų neišėję amatininkai ir kt. (pvz. kaikurie Varšuvos siuvėjai, taip pat Vilniaus zakristionas ir senienų rinkėjas Šutinas) tik jau jokios įtakos Lietuvos žmonėms neturėjo.

Užtat visų tų išmokslintų lietuvių, kurie liko savo krašte ar ir svetur gyvendami nenutraukė ryšių su savo žmonėmis ir jųjų reikalais, įtaka Lietuvos žmonėms taip buvo didelė ir reikšminga, jog ji aiškiai nustatė naujybinį lietuvių tautos kelią, atitikdama glūdinčias kaimo visuomenėje ir tautos dvasioje per amžius paveldėtas ar iš kitų pasisavintas svarias savybes. Kunigai, gydytojai, studentai, gimnazistai veikė kaimo visuomenę, pasiekdami ir dvarą, kurio kiti bajorai ir bajoraitės jais pasekdavo, įeidami į tautos gyvenimą aktingais, veikliais dalyviais, kur jau pranykdavo bajorų ir nebajorų skirtumai, tik buvo bendras žygis, vienas kelias.

Didieji mužiksūniai — Daukanto ir Valančiaus darbo prailgintojai, parėmėjai ir kėlėjai — Petras Kriaučiūnas, Jonas Basanavičius, Petras Vileišis, Vincas Pietaris — ir bajoras Mečislovas Davainis - Silvestraitis, nemužikiniai Jakštas-Dambrauskas ir Maironis-Mačiulis, — ūkininkaičiai Vincas Kudirka, Jonas Jablonskis, Petras Leonas, Pranas Mašiotas, Petras ir Stasys Matulaičiai, Juozas Bagdonas, Motiejus Lozoraitis, Kazys Grinius, dar Vaižgantas-Tumas ir Dėdė Atanazas - Pakalniškis — ir bajorai St. Didžiulis, Žemkalnis-G. Liandsbergis, G. Petkevičaitė, A. Domaševičius, A. Morauskis, D. Malinauskas, — sumužikėjusi Žemaitė-Žymantienė ir bajorės Ivanauskaitės, Pečkauskaitė,—Povilas Višinskis, Marcelinas Šikšnys, Pranas Vaičaitis, Augustinas Janulaitis, Petras Avižonis, Andrius Bulota, Pranas Būčys, Vincas Mickevičius-Kapsukas, Jurgis Matulaitis-Matulevičius — ir Bort-

kevičiai, Putvinskiai, Goesai, Sirutavičiai, — Antanas Smetona, Steponas Kairys, Kazys Būga, Jurgis Šlapelis, Jurgis Šaulys, Justinas Staugaitis, Juozas Kubilius, Mikalojus Konstantas Čiurlionis, Antanas Žmuidzinavičius, Petras Kalpokas, Vincas Čepinskis, Adomas Varnas — ir Daugirdai, Bytautai, Šilingai, Gimbutai, — Juozas Tubelis, Martynas Yčas, Augustinas Voldemaras, Petras Klimas, Jonas Aleksa, Juozas Vailokaitis, Vladas Jurgutis, Mykolas Krupavičius, Leonas Bistras, Pranas Dovydaitis, Vincas Krėvė, Balys Sruoga, Faustas Kirša, Kazys Binkis, Vincas Putinas-Mykolaitis, Petras Vaičiūnas, Vladas Kuzma, Antanas Galdikas — ir Romeriai, Girdvainiai, Kelpšos, Sleževičiai, Ivanauskai, Kolupailos... Taip šiame, ne tik toli gražu nepilname, bet ir tik čia pat prisimintųjų pavardžių sąraše pinasi bajorai ir nebajorai, žymesnieji tautinės kovos, tautinio darbo, tautinio žygio dalyviai iš pastarųjų Lietuvos gyvenimo 2-3 kartų. Bajoras ar nebajoras: kam tatai dabar svarbu?! Nevisados aišku, nevisados ir žinoma.

Priešbajoriški maskoliškojo raugo vėjai seniai nustojo savo pagrindo, atgimusiai Nepriklausomai Lietuvai pavertus bajorus išbajoriais ir jokios užtvaros tarp tautos ir jųjų nepastačius, tad išbajoriams palengvinus kelią į tautinį darbą ir į tautos širdį, kuri jau seniai prisiėmė tuo keliu ėjusį nevieną tautos darbuotoją iš bajorų kilusį. Viskas — draudžiamojo laikotarpio spauda, visokis visuomeninis darbas ir jo organizacija, mokslas ir mokyklos, menas, kova dėl kalbos teisių, dėl krašto savarankiškumo, dėl nepriklausomybės, jos atgavimas, kova dėl Vilniaus, valstybės organizacija, žemės reforma, kultūros iškėlimas, žemės ūkio, pramonės ir prekybos sutvarkymas, politiniai, ekonominiai ir kultūriniai santykiai su kitais kraštais ir tt. — vis tai yra lietuvių šviesuomenės minties ir darbo išdava, užtikrinusi Lietuvos respublikai gražų vardą kitų kraštų tarpe ir išgarsinusi lietuvių tautą pasaulyje, — tiek nebajoriškos, tiek ir bajoriškos kilmės šviesuomenės, kuri nenutraukė ryšių su savo tauta ir jos kaimu, šiam suprantant savo išmokslintų sūnų ir dukterų gerus norus ir darbus ir visuotinai, tvirtai jį remiant.

Jau antroji, iš dalies net ir trečioji išmokslintoji lietuvių kartą — sūnūs ir sūnaičiai, dukros ir dukraitės, jau nebe kaimo vaikai, bet iš tėvų tebegavę jam meilės ir pagarbos jausmo, stoja dabar prie tautinio darbo, karštai remiami

ir kaimo visuomenės jaunosios kartos, jau išaugusios ir išauklėtos Nepriklausomosios Lietuvos sąlygose. Didieji, pasiaukojimo kupini, darbai ir didysis tautos skausmas, nepriklausomybės nustojus, didžioji tragiškoji jos drama eina iš čia, jau nebekalbant apie paprastą sąžiningą ir kuklų kasdieninį mokslo, kultūros ir kitokį tautai reikalingą darbą ir darbelį. Čia tad dar matome: Alseikas, Avižonius, Brazaičius, Būgas, Bugailiškius, Čepus, Čepėnus, Čiurlionius, Damijonaičius, Daugirdus, Didžiulius, Domaševičius, Dovydaičius, Garmus, Grinius, Grigaičius, Jablonskius, Jarošević̆ius, Jasiukaičius, Kairiūkščius, Kalpokus, Kriaučiūnus, Kriščiukaičius, Kuprevičius, Leonus, Lozoraičius, Maciūnus, Mačius, Mašiotus, Matulaičius, Matulionius, Mongirdus, Naruševičius, Noreikas, Norkus, Palukaičius, Putvius, Penkaičius, Purėnus, Pundzevičius, Račkauskus, Ralius, Sabaliauskus, Smetonas, Senkus, Sketerius, Steponaičius, Šalčius, Šalkauskus, Šliūpus, Šnapščius, Tomašaičius, Totoraičius, Tumėnus, Tomaševičius, Užupius, Vaičaičius, Vaineikius, Vienožinskius, Vilkutaičius, Vileišius, Vireliūnus, Vitkauskus, Zaunius, Zubovus, Žadeikius, Žebrius, Žemaičius, Žemkalnius, Žilinskus, Žukauskus... Lietuvių šviesuomenė seniai jau yra išpirkusi saviškių klaidas ir nukrypimus nuo tautinio kelio – įtemptu savo tautai darbu, giliu susirūpinimu jos reikalais ir didelėmis aukomis jai išlaikyti.

Lietuvos miestelėnai ir miestiečiai. Vilnius, Kaunas ir kaikurie miesteliai. Kokį vaidmenį vaidina lietuvių tautoje, jos kultūros ir prisikėlimo istorijoje miestiečiai, kurie daugelio kraštų istorijoje tiek yra svėrę? Karingi senovės lietuviai kad ir buvo taip pat pasiskyrę žemės ūkiui, bet prekybai ir amatams nebuvo linkę. Gediminas šaukėsi vokiečius amatininkus ir pirklius. Kaune buvo įsisteigusi Hanza. Algirdo prekybai su Rytais tarpininkavo rusėnai. Vytautas priėmė žydus ir karaimus, nevengė nė lenkų, nors su Lenkijos ponais turėjo smarkių kivirčų dėl Lietuvos vainiko ir jos savarankiškumo. Vilnius matydavo ir tolimesnius svečius iš Rytų, Pietų ar Vakarų.

Vilnius, iš dalies Kaunas, nebuvo vienos kurios tautos miestai, tik kelių tautų derinys, ir ypačiai Vilnius jungė du visuomeniniu kultūriniu pasauliu: rusėniškai-rusiškus ir karaimiškai-totoriškus, bizantiškai mahometoniškus Rytus ir lotyniškai romaniškus, vokiškai, lenkiškai lietuviškus katalikiškus, paskiau ir katalikiškai - protestantiš-

kai-kalviniškus Vakarus, abiem pusėm ir pats spinduliuodamas ir ypačiai pakildamas apie pusę XVI-jo amžiaus, tą savo žydinčią būklę išlaikydamas ligi XVII-am a. įpusėjus. Žydai tiktai nuo pusės XVI-jo ir ypačiai XVII-XVIII a. ėmė čia daugiau sverti, tad jų čia su viena katra puse nejungsime, juo labiau, kad ir rytiečiai savo kilme, Lietuvon jie atėjo daugiausia jau perėję per Vakarus, tad šiųjų buvo daugiau ar mažiau paliesti. Lietuviai čia buvo didžiūnai-didikai ir šiųjų dvarionys, kariuomenė, kiek pirklių ir daugiau amatininkų, greta vokiečių, rusėnų ir kitų.

Vilnius Žygimanto II-jo Senio ir Žygimanto III-jo Augusto, Batoro ir Vazų laikais, vyskupų: Taboro, Alšėniškio, Protasevičiaus, Radvilos, vaivadų ir etmonų Radvilų, Chodkevičių, Sapiehų, vėliau Pacų, Tiškevičių, Vilnius Kulviečio, Roisiaus, Rotundo, Voliano, Skargos, Širvydo, Sarbieviaus buveinė, Lietuvos statuto kalvė, lotyniškųjų, lietuviškųjų, rusėniškųjų, lenkiškųjų, net latviškųjų raštų leidykla, tautomis sutvarkytų magdeburgijų ir sucechintų amatų miestas, puošnių bažnyčių, turtingų vienuolynų ir gražių rūmų, karališkųjų ir didžiūniškųjų iškilmių, jėzuitinių pompų ir bažnytinių procesijų, lietuviškai-lenkiškai-vokiškai lotyniškos akademijos su dėstomąja lotynų kalba jungiamais įvairių tautų moksleiviais, disputais ir kanonizacijomis, jų žiūrovų ir klausytojų miniomis, didelio Bažnyčios, ponų ir miesto patricijato turto, bet ir daugelio vargšų skurdo, šviesuomenės didelės tolerancijos ir lengvai pakurstomų minių nekultūringų išsišokimų — štai šis XVI-XVII a. kalnuotas, daugiabokštis, siauragatvis, margarūbis, įvairiakalbis Vilnius, kurio šitokios kultūros spinduliai stipriau ar silpniau skleidėsi po Lietuvos kraštus.

Dar Roisiaus eilėraščiuose suniekinti žemaitiškieji keliai (nors jais iš Karaliaučiaus per Kauną Vilnius buvo pasiekiamas per porą dienų), kuriuos pralenkė daug bjauresni gudiškieji, nebuvo menkesni už kitus Lietuvos kelius, kaikada net šiuos pralenkdami, per kelis šimtmečius sunkiai tepalaikydavo žemaičių krašto susisiekimą su Vilniumi (kurie žemaičiai Vilniuje apsilankydavo, ne tik nesigėrėdavo Vilniaus krašto keliais, bet kaip tik jie ir buvo sudėję dainelę "Pasibraidysim Vilniaus purvuose, važiuodami ing tribūnolą) . Tačiau turėdami savąjį, jėzuitinį, Kražių centrą, be to, dar kaimyniaudami su Prūsų kraštu, žemaičiai labiau buvo suėję su Vakarų kultūra, mažiau už kitus Lie-

tuvos kraštus, o ypačiai už gudiškuosius jos plotus ką gaudami iš Vilniaus kultūros vakarietiškų ar rytietiškų pradmenų. Kaunas, kuris kaip užsieninės prekybos svarbiamiestis čia kildavo su Vilniumi besivaržydamas, čia daug žemiau už jį puldavo, kaip ir žemaičiai nieko savyje rytietiško neturėjo, bet šiaip jau net tų pačių žemaičių kultūroje ne ką tesvėrė, Vilniui ir čia vis gaudamas užleisti kad ir nedidelės įtakos pirmenybę.

Evangelikams svarbūs buvo Radvilų Kėdainiai, prisiglaudę škotus, prisitraukę lenkų ir vokiečių, bet ir neniekinę lietuvių kalbos, patys tąja kalba 1653 m. išleidę "Knigą nobažnistės" ir dar tris knygutes vien lietuviškoms knygoms leisti įsteigtoje spaustuvėje, o vėliau, kada dėl svetimos okupacijos toji spaustuvė susilikvidavo, mėginta Anglijoje tenai pat surinktomis lėšomis išleisti lietuviškąją bibliją (nors ir tai pradžioje tik vieno asmens, Chilinskio, privatine iniciatyva, kada šis, Vilniaus sinodo stipendininkas Olandijos Frenekero universitete, okupacijos buvo atskirtas nuo Lietuvos ir išsikėlė Anglijon studijoms baigti[16]). Kretinga ar Skuodas, Biržai ar kitas kuris miestelis tiek tekildavo, kiek kuris jo savininkas, didesnis ar mažesnis ponas, susirūpindavo amatininkų ir krominink ų į jį pritraukti, tad nelyginant kokie gediminaičiai kartojo Gedimino politiką Vilnių kuriant. Šiaip miesteliai paprastai tebuvo bažnytkaimiai su tais pat žemės darbui priskirtais kaimiečiais. Tik į pačią XVIII a. pabaigą staiga susirūpinta masiniu miestelių - miestų kūrimu, suteikiant jiems magdeburgijas ir herbus, nustatant muges, jomarkus ir kermošius, bet čia jau pavėluota — retas kuris tokių dirbtinai sukurtų miestų kiek augščiau pakilo.

Gaisrų ir marų naaikinamas, svetimų ir savų kariuomenių varginamas ir engiamas,, XVII-XVIII a. Vilnius nebeatgauna savo prarastosios didybės, bet vis tebeimponuoja barokinėmis bažnyčiomis, bažnytinėmis, akademinėmis, tribūnolinėmis ir kitokiomis iškilmėmis, tebespausdina ir lotyniškus, ir lenkiškus, ir lietuviškus raštus, garsėja švento Kazimiero grabu, Aušros Vartų stebuklinguoju Dievo Motinos paveikslu, netolimomis kalvarijomis ir bažnytinėmis brolijomis ne tik veikia miestiečius, bet ir iš artimų apylin-

[16] Vacl. B-kos įterpinys.

kių ir tolimesnių parapijų pritraukia maldininkų minias. Tačiau gyventojų veidas ima keistis, vokiečiams vis labiau užleidžiant savo vietą žydams, o įsigalintiems lenkams išstumiant lietuvius ir gudus arba juos lenkinant. Kapitula ir vienuolynai varžosi su kits kitu, pykstasi ir bylinėjasi. Magdeburgijos ir cechai sunykę vos merdi, akį rėžia didžiūnų gyvenimo prašmatnumas ir čia pat kone visuotinis miestiečių skurdas.

Miestelių kaimiečiai vis dar nevirsta miestelėnais, bet už juos ponams patogesni, finansiškai pajėgesni ir lengviau pakelią ponų sauvalią ir fantazijas, judresni ir apsukresni už krikščionis žydai amatininkai ir krominink ai yra tikri miestelėnai, savo gyvenamam miesteliui labiau už krikščionis nustato jo veidą, krikščionims besitenkinant bažnyčia, klebonija, špitole ir vienais kitais nameliais čia pat prie bažnyčios. Miestelio žydai pažįsta visus aplinkui ir sugeba kiekvieną prieiti, tad ir prie kaimiečių prisitaikinti, bet dėl lemtingo abiem pusėm tikybos skirtumo, savo bendruomenės uždaro gyvenimo ir etninio svetimumo kaimą jie mažiau veikia negu kad būtų veikę tos pačios, ką ir anas, tikybos, tautos ir kalbos miestelėnai.

Maskolių valdžios laikais ilgai pastebime tą patį, tik miesteliuose daugiau susigrudant daugiausia vargstančiųjų žydų ir tik kiek, Žemaičiuose ir Augštaičiuose ypačiai nuo Valančiaus laikų, imant ten rastis amatininkų krikščionių (nevisados lietuvių), kurie betgi daugiau aptarnauja miestelį ir dvarus, sodžių labiau keliaujantiems kaimo amatininkams, ypačiai kriaučiams, beaprūpinant. Literatūrinis tokio siuvėjo tipas yra išpopuliarėjęs Valančiaus "Palangos Juzė".

Dar apie Vilnių. Patekęs į maskolių rankas, Vilnius iš pradžios kad ir puolė, bet greitai ir vėl ėmė kilti, ir to kilimo nenutraukė ne tik žmonėmis nuostolingi 1794, 1812, 1831 ar 1863-1864 m., bet ir maskolių nusistatymas neleisti jam būti Lietuvos sostine, o tik paprastu gubernijiniu ar generolgubernatoriniu miestu, tad ir toks jau jo administravimas. Tačiau vis dėlto Lietuvai būdamas maskolių valdžios administracinis centras, jis tebelieka jai ir kultūrinis ir net politinis centras, kiek maskoliškose sąlygose politikai buvo galima pasireikšti. Varšuvos sumanyti sukilimai, dvarininkų gyvenimas Vilniuje su savo dvarionimis ir baudžiauninkais (Igno Chodzkos apsakymuose pavaizduotieji Antakalnio dvareliai), garsusis, įtakingasis Vilniaus universitetas, da-

vęs ne tik mokslininkų ir specialistų, bet ir lenkų poezijai ištisą lietuviškąją grupę (szkola litewska) su Adomu Mickevičium ir Juliu Slovackiu priekyje, su Ant. Edv. Odiniu (Odyniec) ir kitais, sukūręs Lietuvai ir Lenkijai lenkišką apysaką (Chodzkos, dėdė ir sūnėnas, Krašiauskis) ir pavertęs Vilnių ilgamečiu (ligi 1863 m. sukilimo) svarbiu, kartais Varšuvą ir Krokuvą pralenkiančiu lenkų literatūros centru, — lenkiškai patriotinė kunigų veikla (garsusis pamokslininkas lietuvis kunigas Trinkūnas, 1870 m. bažnyčioje pasmerkęs ir sudeginęs katalikams maskolių išleistą "trebniką" ir už tai Sibiran ištremtas kun. Petravičius ir kiti), ypačiai gal Varšuvos ir šiaip Mozūrijos amatininkų, pirklių ir inteligentų pertekliaus spraudimasis į Vilnių ir varšuvietiškas jo lenkinimas, sucementuotas sukiliminėmis nuotaikomis ir aukomis, posukiliminiais maskolių persekiojimais, slaptųjų lenkiškųjų mokyklų ir organizacijų veikimu, paskiau — nuo 1905 m. — ir triukšmingos, agresingos lenkų spaudos, lenkiškų organizacijų, lenkų kunigų veikimu — visa tai šiaip ar taip lenkino Vilnių ir jo gyventojus, taip jog lenkai, jų politikai ir veikėjai, ėmė jį skelbti "lenkišku miestu" (polskie Wilno) ir taip stengėsi nustatyti net pašaliečius, kurių toks vienadienis Vilniaus viešpats, vokiečių gr. Pfeil, 1915 m. jų kariuomenei miestą užėmus, stipriai lenkų pavaišintas, savo atsišaukime "lenkų karalystės perlu" (perla Korony Polskiej) negudriai jį pavadino!

Žydams, Vilnių laikantiems savo kultūriniu ir tautiniu centru Lietuvoje, jis eina, kaip žinome, Lietuvos Jeruzale. Maskolių činauninkai ir kitokie obrusiteliai, ypačiai Muravjovo Koriko, Kaufmano ir Sergijevskio laikų, pasisavindami visa, kas Vilniaus praeityje ar dabartyje rusėniškai gudiška jųjų buvo aptinkama, ir remdamiesi administracijos aparatu, stengėsi jį paversti "russkaja Vilna". Savo ruožtu, tų pat istorijos atsiminimų nusitvėrę, pasirėmę 1863 m. Vilniaus sukilimo vadu, išspausdinusiu gudiškuosius atsišaukimus Kalinauskiu, ir Vilniaus advokatu, gudų poetu Bohuševičium, atsižvelgę į mielai Vilniuje naudojamus dėl savo darbo pigumo ir pasyvumo, lengviau už lietuvius aplenkinamus,iš rytų ir pietų miestan traukiančius, skurstančius gudų kaimiečius ir šiaip išeidami iš savo tautinių pretenzijų, gudų veikėjai yra linkę laikyti jį "bielaruskaja Wilnia". Vilniaus tautų mišinyje susidarė net daugelio vartojamas gudiškai rusiškai lenkiškai lietuviškas žargonas, labiau ar mažiau

prilipęs ir nesusipratusiems lietuviams, kurį Vilniaus lenkų spaudoje ėmė reikšti "Jozefoweczka", "Ciotka Albinowa" ir "Wincuk Markotny".

Lietuviai neginčija nei vienai Lietuvoje gyvenančiai tautybei teisės laikyti jų sostinę sau brangia ir mylima, tik patys nepamiršta, jog ji visą laiką ne tik buvo (taip vadinama arba ir nevadinama) Lietuvos sostinė, bet tuo pačiu lenkiškai žydiškai rusiškai gudiškuoju laikmečiu palaikė ir lietuvių tautiškumą, taip 1794 m. iš ten kreipdamasi į juos lietuvių kalba išspausdintais atsišaukimais ir patriotiniu kunigo (vėliau Vygrių-Seinų vyskupo) Karpavičiaus pamokslu, taip universitetmečiu profesorių Danilavičiaus, Onacevičiaus ir kitų Lietuvos istorijos mokslo darbais, S. Stanevičiaus — Daukanto—Zabičio—Vilmiko veikla ir kt., taip vėliau gausingais lietuviškais spaudiniais, spausdintais daugiausia Zavadskio spaustuvėje, nors dažniausia pačių autorių lėšomis, kurie — jau spaudos draudimo metu — net ne Vilniuje ir tik Zavadzkio vardu pažymėti kontrafakciniai spaudiniai savo antraštėse tebeturėjo brangų lietuviui Vilniaus vardą, — taip pirmomis kalbinėmis lietuvių rungtynėmis su lenkais ("dvylika lietuviškųjų Vilniaus apaštalų"), spietimusi ten lietuviškųjų patriotų ir slaptu jųjų veikimu, ligi 1904-1905 m. Vilniaus lietuviai gavo galimumą ne tik atvirai ten lietuviškai reikštis (išmokslintieji pasauliečiai, kunigai, amatininkai, tarnaitės, pirkliai ir kt.) ir paversti jį svarbiausiuoju lietuvių tautinio gyvenimo centru, bet ir 1905 m. Didžiajame Vilniaus Seime viešai jį paskelbti atgimstančios tautinės Lietuvos sostine.

Plačioms kaimo minioms Vilnius nebe vien tiktai yra tikybinis centras, bet greta su Aušros Vartais jas veikia ir Gedimino kalnas, greta su šv. Kazimiero koplyčia sulenkia jam kelius ir toje pat Katedroje palaidotas, kad ir ligi šiol neatrastas, Vytautas Didysis; šalia maldaknygių ir kalendorių jos apsirūpina iš čia dar didžiųjų Lietuvos Kunigaikščių atvaizdais, iš čia gauna sau laikraščius ir knygeles, iš čia nurodymų, kaip tvarkytis ir dėl Lietuvos ateities kovoti. Minios pereina per Vilnių, o daugelis ir mieste įsikuria. Stiprėja Vilniaus lietuvybė ir aiškėja visai tautai taip, jog per Pirmąjį Didįjį Karą, o paskiau per dvidešimt (1919-1939 m.) lenkų okupacijos metų dėl jo su Varšuvos lenkais kovojama ne vien vyriausybės ar šviesuomenės, tik visos suprantančios tos kovos reikšmę lietuvių tautos,

kuri todėl ir vėliau (1939-40, 1940-41, 1941-44 m. ir tt.) taip vieningai ir ryžtingai palaikė visa, kas Vilniaus kraštą tvirčiau jungia su visa Lietuva.

Dar apie Kauną. Kaunas, kurį lenkai pavertė Kowno, maskoliai Kovna, o vokiečiai Kauen, kad ir rusų administracijos laikais (nuo 1840 m.) virto gubernijos miestu, augo tik pamažėl, ypačiai nuo 80-ųjų metų varžomas, pastačius čia tvirtovę. Gubernijos administracijos centras, kiek pagyvėjęs 1853-1855 m. Krymo karo metu, kai maskolių priešams blokuojant jos uostus užsieninė prekyba gavo eiti tik sausąja Prūsijos-Rusijos siena ir Nemunu, bet ir vėl apmiręs karui pasibaigus, sudarė lietuviškai lenkiškai žydiškai rusišką mišinį, nei vienai šiųjų tautybių nereikšmingą.

Tiktai polenkmečiais maskolių vyriausybei perkėlus čion iš Varnių Žemaičių vyskupo (Valančius čion persikėlė 1864.II.6), kapitulos, konsistorijos ir dvasinės seminarijos buveinę, Kauno reikšmė lietuvių tautai pakyla, ypačiai nuo 1905 m., kai jis virsta žymiu griežtai katalikiškos krypties patriotinės lietuvių veiklos centru Žemaičių vyskupijai ir iš dalies Vilniaus vyskupijai, šiosios lietuvių kunigijai dėl lenkiškosios vadovybės trukdymų negalint laisviau pasireikšti, nesikiša betgi į Seinų vyskupijos katalikiškus lietuvių reikalus, kuriuos aprūpina Seinuose susispietę tos vyskupijos kunigai savo organizacijomis ir spauda.

Lietuviai ima kilti, organizuotis ir dalyvauti patiesę Kauno miesto tvarkyme, rungdamiesi su čia įsigalėjusiais lenkais. Nekartą čia stipriau pasireikšdami už Vilniaus lietuvius, kiti kauniečiai ne juokais kaikada keldavo klausimą apie Kauno pavertimą visai Lietuvai tautiniu lietuvių centru. Nepareinamai nuo kauniečių noro ir vilniečių nenoro laikinai tat įvyko atsikuriant Lietuvos valstybei, kai 1919 m. sausio 1 d. buvo priversta iš Vilniaus į Kauną pasitraukti tik susidariusi jaunutė Lietuvos vyriausybė, dėl ko Kaunas virto laikinuoju tautiniu ir valstybiniu respublikos centru. Net 1939 m. spalių mėn. Lietuvai atgavus Vilnių ir stipriai jį parėmus, bet dėl Pasaulinio Karo įvykių, skaudžiai ir Lietuvą palietusių, nestengiant dar jo paversti savo valdžios buveine, Kaunas kad ir nusilenkė Vilniui kaip istorinei Lietuvos sostinei, tik ir nenustojo dar buvęs valstybinės bei tautinės minties žymiausiuoju reiškėju, vyriausiuoju administraciniu ir intelektualiųjų jėgų organizatorium,

tiesa, vis labiau stiprėjant ir vilniečių vaidmeniui bei svoriui bendrame tautos ir valstybės gyvenime.

Kaunui tebesant laikinąja Lietuvos sostine, net bendroji jo, kaip svarbiausiojo respublikos miesto, įtaka dažnai nulemia valstybės reikalus ir veikia visą kraštą, bet ir lietuviai, iškilę jame pirmon vieton, spiesdamiesi kaip valdininkai, kariai, mokslo vyrai ir moksleiviai, menininkai, teisėjai, advokatai, gydytojai, ekonomininkai, amatininkai ir kiti, bendraudami ir bendradarbiaudami su kits kitu įgauna tam tikro naujybinio *kauninio raugo* — miesto kultūron tik įeinančių, bet jau besijaučiančių tikraisiais sostininkais, svetur nekartą jau pabuvojusių, dažnai ir mokslus ten išėjusių, pasitikinčių savo valstybine ir tautine išmintimi, savo ekonominiu ir visuomeniniu pajėgumu, sveikų ir gyvybės kupinų kylančių pirmosios kartos miestiečių, dažnai naujaturčių (nuvorišų), bendrosios Vilniaus idėjos veikiamų, bet iš priešKarinės Kauno lietuvių visuomenės svaresnių tradicijų nepavaldėjusių, tik gal realesnį, siauresnį negu vilnietiškas, tautinį akiratį beturintį, vilnietiškomis tradicijomis dar nepersiėmusių, dažnai jų net nežinančių.

1939-40 m. ir vėliau Vilnių ėmę tvarkyti ir ten įsigyventi, vieni kauniečiai greitai persiėmė istorine Vilniaus romantika ir iš viso sutapo su atsigaunančia po sunkios 20-metinės varšuvinės okupacijos Vilniaus lietuvių visuomene, po pasiaukojimo kupino tautinio belaisvių darbo stojančia prie jai naujo valstybinio darbo, po gražių jos sapnų ir svajonių apie šventiškai pasipuošiančią nepriklausomą Lietuvą pirmą kartą sueinančia su kasdienine jos tikrove, bet kiti liko vilniečiams svetimoki, šiųjų skersaujami "škotai", kuriuo vardu su Vilniumi nesutapę atvykėliai iš kauninės Lietuvos imta dabar vadinti.

Dar miestai ir miesteliai. Pobaudžiavinėje maskolmečio Lietuvoje, kaip ir baudžiavinėje, labiau už kitus svėrė ir darė įtakos tie miestai ir miesteliai, kuriuose buvo vidurinės mokyklos, aplink kurias ypačiai spietėsi ir kurių įtaką jautė vietos gyventojai, siauresnė ar platesnė jos visuomenė. Be Vilniaus ir Kauno didmiesčių, apie kuriuos jau kalbėjome, ir jau minėtų vyskupinių — seminarinių Seinų, visų pirma tat bus tautos atgimimo lopšys Starapolė (Senapilė) - Marijampolė (Marampolė) su reikšmingais tautiniam lietuvių atgimimui Basanavičium ir Kudirka, Kriaučiūnu ir Arminu, Jablonskiu ir Mašiotu, Kriščiukaičiu ir Leonu,

Griniumi ir Bagdonu, Petru ir Stasiu Matulaičiais, Vaičaičiu, Laukaičiu ir Vailokaičiu, Petru Klimu ir daugeliu kitų reikšmingų gimnazijos auklėtinių, griežtų lietuvių nebajorininkų, lietuviškai nustačiusių artimesnes ir tolimesnes apylinkes, o patį miestą pavertusių stipriu lietuvybės židiniu.

Primeną dar "karalių laikus" ir "Ekonomijos maištus" zuboviniai poniškai mužikiškieji Šiauliai, kuriuose ilgai čia grūmėsi, čia gretimai laikėsi lenkybė ir lietuvybė, katrų antroji gavo iš reikšmingos vietinės gimnazijos Vileišius, Šliūpus, Dambrauskus, Domaševičius, Čepus, Čepinskius, Šikšnius, Višinskius, Janulaičius, Sirutavičius, Kairius, Brazaičius, Šakenius, Šalkauskus, Račkauskus ir kitus, – demokratinio liberalizmo ir visuomeninės iniciatyvos vyrų – Zubovų – Jonavičių – Bielskių – Lukauskų – Venclauskių – Bugailiškių – Sondeckių. Aiškiais jų darbais spinduliuoja miestas. Mėginęs jį gubernijoje nurungti labiau į ponus bepasinešąs Panevėžys, davęs Galvanauską ir Sruogą, bet ir turėjęs "lenkus" Šaken'ius ir Balčikon'ius, kurie lenkams nieko nėra davę, bet nesulenkėję jųjų broliai ir pusbroliai lietuviams svariai yra pasireiškę – Konstantinas Šakenis "Pono Tado" vertimu ir Juozas Balčikonis lietuvių kalbos žodynu. Pastaraisiais keleriais metais prieš Pirmąjį Pasaulinį Karą tautai ima sverti septyniakalniai (kaip Roma!) žemaičių Telšiai, svetimos kilmės Brenšteino traukiami į lenkiškai bajoriškų tradicijų būčį, bet žemaičių bajorų Narutavičių (dvarininko ir advokato Stanislovo Narutavičiaus ir jo žmonos pedagogės Joanos Bilevičiutės Narutavičienės) neplėšiami ir nuo žemaitiškos lietuvybės. Ukmergėje juda gydytojai Alekna ir Alseikos, Zarasuose žemaitis Bukantas, Žagarėje pasvalietis Avižonis. Kelia galvą ir Švenčionys[17].

Miesteliuose viename po kito ima lietuviškai veikti kunigai, gydytojai, vaistininkai, vargonininkai, gimnazistai ir kiti, stiprėja amatininkai, atsiranda krautuvininkų, organizuojamos vartotojų bendrovės; platinama spauda, rengiami vaidinimai, būriami chorai. Spaudoje vis dažniau minimi

[17] Šia proga prisimintina dar dėl savo mokyklos reikšmės lietuviams latviškoji Mintauja su Šliūpu, Smetona, Tūbeliu, Šlapeliu, Stašinskiu, Šniukšta, Mironu, Stašiu, Avižoniu, Didžiuliais, Kapsuku ir Požėla, ir taip pat latviškoji Liepoja (Liepojus) su Biliūnu, Šidlauskiu, Purėnu, Bugailiškiu, iš dalies Ryga su Mišeika, Kipru Bieliniu, Vl. Nagevičium ir kt.

Anykščiai, Ariogala, Betygala, Biržai, Čekiškis, Debeikiai, Gargždai, Gruzdžiai, Jonava, Joniškis, Kėdainiai, Kelmė, Kupiškis, Laižuva, Obeliai, Panemunėlis, Papilė, Pasvalys, Plungė, Radviliškis, Rietavas, Rokiškis, Sasnava, Skuodas, Šakiai, Šilalė, Utena, Vabalninkas, Viekšniai, Vilkaviškis, Virbalis, Žąsliai, Žiežmariai... Kiekvienas jųjų virsta didesniu ar mažesniu, judresniu ar lėtesniu tautinio darbo centru savo veikiamai apylinkei. Nors toli gražu nevisur vieni lietuviai tedirba, dažnai dar greta jų žydai ar lenkai, net ir vienas kitas rusas mokytojas ką rusiškai pramano, ir nekartą lietuviai ne tik nesudaro miestelio gyventojų daugumos, bet ir iš viso jų nedaug ten bėra, tik kur jie veikia, veikia stačiai, atvirai kovoja su lenkais dėl savo kalbos bažnyčioje, griežtai siekia čia pirmavimo ir krašto šeimininkų pozicijos bei vaidmens. Tai jau vis labiau nebe kaimo išeiviai ir nevisados šviesuomenės nustatomos kultūros perdavėjai kaimui, bet turį ir savų miestelinių reikalų, savų pažiūrų, savo nusistatymą, savaip jie veikia ir kaimiečius.

Nepriklausomos Lietuvos miesteliai. Nepriklausomoje Lietuvoje Kauno kaip laikinosios sostinės vyravimas, jaunųjų valstybininkų nepatyrimas, netikrumas, ar tvirtai bus tauta susicementavusi, baimė, kad kaimynai nesukeltų kurių išcentrinių lietuvių tautos jėgų prieš jos vieningumą ir patį Lietuvos valstybingumą, labai varžė laisvesnį, sumaningesnį ir savarankiškesnį atskirų jos sričių ir vietovių pasireiškimą. Betkoks regionalizmas ilgai buvo svetimas atkuriančių Lietuvos valstybę veikėjų galvosenai, kuri, be to, galėjo ir savo tautos praeities liūdnu prisiminimu atsiremti, kai jos perdidelis — šių valstybininkų nuomone — toleravimas savo Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje atskirų sričių, ypačiai rusėniškųjų, savybių nesucementavęs kaip reikiant valstybės ir leidęs jai pakrikti, apsilpti ir pagaliau žūti.

Net pirmieji kaikurių vietovių savarankiški pasireiškimai, tiesa, revoliucinio bruzdėjimo ir nuotaikos paveikti, kaip 1919 m. Skuodo "respublika" ar "Respublika Wędziagolska", arba vėl 1919 m. mažai vaisingi apskričių seimeliai, "bulotiški" Marijampolės pasireiškimai pirmaisiais keleriais metais ir tt., šitokį valstybės kūrėjų nusistatymą tik galėjo sustiprinti. Tačiau netenka pamiršti, kad greta šių destrukcinių "respublikų" tuo pačiu laiku teigiamai, ypačiai kovos su lenkais metu, pasireiškė ir teisingai išgarsėjusi "Per-

lojos respublika", o žymiai apskričių seimelių ir net valsčių (parapijų) komitetų daliai kurį laiką teko ant savo pečių nešti visą valstybės kūrimo viduje naštą, kada vyriausybė dar nebuvo sukūrusi savo administracinio aparato ir nebuvo paskelbusi įstatymų, kurie tik vėliau nustatė bendrąsias valstybės organizavimo normas.

Ne tik kariuomenė ir kitos bendros valstybei įstaigos kaip universitetas, kitos mokyklos, spauda, teatras ir tt. su bendrine kalba, nustatoma didelėmis kalbininkų pastangomis ir jablonskinėmis griežtomis, kalbinį laisvumą labiau ar mažiau varžančiomis taisyklėmis, išlygina ir suvienodina vietines savybes (čia, žinia, kalbos srityje), bet ir daug plačiau, ne vien kalbines atskirybes veikdami, vietose valdininkai, mokytojai, kunigai ir įvairūs tarnautojai, savo vyresnybės kilnojami iš vietos į vietą ir iš viso skiriami neatsižvelgiant kiek kuris ką bendro su skiriama vieta beturi, valstybinės ir tautinės vienybės reiškėjai ir vykdytojai, sąmoningi ir nesąmoningi vietinių savybių ir savarankiškumo pasireiškimo išlygintojai, vienodai jaučiasi ir veikia didžioje ir mažoje (Klaipėdos krašte) Lietuvoje, Šiauliuose ir Klaipėdoje, Palangoje ir Lazdijuose, Biržuose ir Alytuje, Šakiuose ir Rokiškyje, Rietave ir Vabalninke.

Šiaip veikiami, šitokiais pavyzdžiais nustatomi, šitokios krypties veikėjų pamokomi įsigalėję Lietuvos miestuose ir miesteliuose lietuviai sudaro gana vienalytį, tik gal perdaug vienodą miestiečių ir miestelėnų sluogsnį, nuspalvinantį ir kaimo visuomenę. Tikybinis ir visuomeninis, politinis ir partinis veikimas bemaž vienodai visur kur reiškiąsi. Šaulių sąjungos būriai ir Vilniui Vaduoti Sąjungos skyriai, pavasarininkai ir jaunalietuviai bemaž visur vienodi, taip jog galėtų net ne vietos vardais, bet tiesiog tik numeriais skyrius nuo skyriaus, būrys nuo būrio būti atskiriami. Susirinkimai, vaidinimai, literatūriniai ir kitokie vakarėliai, tautinės iškilmės paprastai laikosi vienodo šablono.

Tačiau ir pro šitokį niveliuojantį (išlyginantį) visuomeninį procesą prasiveržia griežtesnės vietinės pajėgos, nenusidedančios nei tautai nei valstybei, bet savo gimtinės tvirčiau besilaikančios, griežčiau susijusios su jos visuomene, ir aiškiau, karščiau, vaizdžiau išreiškiančios tai, kas vietos visuomenei yra sava, itin miela ir brangu. Pradžioje Šiauliai, vis sunkiau įkinkomi į oficialiojo šablono vėžes. Paskiau tvirčiau už kitus žemaitiškumo besilaiką Telšiai. Toliau

dzūkų Alytus, taip pat Panevėžys, Ukmergė, Mažeikiai ir kiti kuria vietinius kultūros muziejus, leidžia savus laikraščius, steigia savo teatrus, savas muzikos mokyklas ir tt., kas nevisados sutinka su vyriausybės planais ir nevisados jos mielai esti priimama, dažnai betgi priverčia vyriausybininkus rimčiau skaitytis su vietos žmonių noru savarankiškai pasireikšti ir paremti tuos ar kitus šiųjų sumanymus.

Vietinė spauda arba net ir kauniniai laikraščiai labiau ar mažiau ima reikšti pritarimą — kartais tik sroviniais partinių kovų sumetimais — šiems vietovininkų sumanymams ir darbams. Net pats opusis tarmių vartojimo viešajame gyvenime klausimas, seniau niekinamas arba sprendžiamas tik neigiamai, virsta bent diskutuotinas, o vietos žmonių, suprantama, dažnai karščiau pritariamas. Atskiros vietovės ir viešai ima rodyti savo originalesnį, tikresnį veidą, tvirčiau siejasi su aplinka ir ją veikia, jų pajėgumas įgauna palankesnes sąlygas pasireikšti. Kultūrinis (ne politinis) regionalizmas eina iš vietų į centrą. Ypačiai Vilniuje su jo grįžimu Lietuvai ryškėja reikalas branginti šio miesto ir šio krašto savotiškumą ir leisti jam sveikai laisviau pasireikšti, apdraudžiant nuo perdidelio kauninio išlyginimo; tatai čia geriau suprantama negu Kaune. Vilniuje jam mėginama patiesti ir teorinius pagrindus, paskaitant universitete europinio regionalizmo teoriją ir istoriją.

Miesto įtaka kaimui ir visai tautai darosi vis įvairesnė ir svaresnė.

Žemaičiai. Pati lietuvių tautos sudėtis ir nevienoda atskirų sričių praeitis, kartais ir dabartis, verčia rimčiau atsižvelgti į paskirų jos sudėtinių dalių ir plotų savybes, ne mechaniškai, centralistiškai jas niekinti ir lyginti, tik sudaryti tokias sąlygas, kuriose jos pilniau, svariau ir visumai naudingiau galėtų pasireikšti. Visų pirma — žemaičiai ir jųjų kraštas, kuris per amžius vis buvo didesnis už žemaičių gyvenamąjį plotą ir kurio net nežemaitiškų tarmių žmonės taip pat laikė ir iš dalies tebelaiko save žemaičiais.

Labiausiai iš visų įėjusių į Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos sudėtį, į Vakarus išsikišusi lietuvių giminė trukdė dviem vokiečių ordinam, kryžiuočiams ir kardininkams, sudaryti ištisinę ir vienalytę teritoriją. Lietuvos valdovų čia imami savo valstybėn, čia karinėms ir politinėms aplinkybėms verčiant, užleidžiami kryžiuočiams, prieš ką užleidžiamieji spyrėsi ginklu, nesilenkdami svetimajai valdžiai, že-

maičiai įsijungė Lietuvon savarankiška, kieta, likimo smūgių ir savų priešsmūgių kertama praeitimi.

Status, kietokas žemaičių būdas. Pasitikėjimas tik savimi (savo pažiūrų teisingumu, savo tikybos neklaidingumu) ir nepasitikėjimas kitais (kaimynais, pašaliečiais); skersavimas net į augštaičius ("lietuvius"), užsidarymas savo teritorijoje (žemaičių žemėje), savo visuomenėje ir dar labiau – net kiekvieno užsidarymas savyje, savo asmenyje; nelaikykime to "amžinu" ir "įgimtu" žemaičių būdo bruožu, tik dėl sunkių grūmimosi su ordinais sąlygų ir patyrimų jiems kaip ir įskiepytu, nes šiaip žemaičiai, dar kaip Kęstučio kariai, savais žemaitukas pasiekdavo Brandenburgą ir nepabūgdavo pasiekti ir tolimųjų pietų bei rytų. Neatlaidumas niekam, ypačiai pašaliečiams, ir atsikirtimas kiekvienam už padarytą skriaudą, tad ir kerštingumas veiksmu, žodžiu ar bent jausmu. Nelinkimas keisti, kas buvo iš praeities paveldėta, ypačiai prisiimti ką iš svetur, o betką prisiėmus (naują tikybą, naujas pažiūras, naujus papročius, naujus daiktus), griežtas to įsavinimas, sakytume, įsendinimas (toks įžemaitinimas, kad atitiktų ne tik žemaičių būdą, bet ir jų praeitį, lyg ir nauja būtų palaikyta iš senų senovės). Vienkiemiškas sau žmogiškumas. Savo paveldėtos žemės ir viso ko kito griežtas įsikandimas ir atkaklus savo teisių gynimas. Niūraus darbo patyrimas, kietų, trumpų ir nukertamų žodžių kalba, aiškus, griežtas ir trumpas pasisakymas ir savo "stačios kalbos" prisilaikymas. Aiškumo ir statumo, griežtos valdžios ir aiškių įsakymų branginimas. Griežtas sprendimas. Stačiokiškas sąmojis. Kietasprandis nesilenkimas svetimam ir nelinkimas pripažinti kitus už save augštesniais, tik laikymas savęs augščiau už kitus. Dvasinis, būdinis stačiakampiškumas, minties ir žodžio kietas aiškumas; tokia pat tautosaka. Mėgindami taip apibūdinti *senovinius žemaičius*, kaip jie yra susidarę gyvendami atskirą nuo kitų lietuviškų giminių gyvenimą, tuo dar nenorime užbėgti už akių vėlesniajai tautinio jų būdo raidai, o taip pat laikyti lyg ir neigiamais čia iškeltus bruožus. Kauno psichologo prof. Vabalo Gudaičio mėginimas apibūdinti žemaičius iššaukė griežtą kaikurių jųjų atsikirtimą, palaikius jo išvedžiojimus žemaičių apniekinimu. Tiems jo išvedžiojimams, kiek juos prisimename, tegalima prikišti: 1) perdidelį subjektyvumą (turbūt, kiekvienas tautos apibūdinimas bus labiau ar mažiau subjektyvus) ir net asmeniškumą, nes pats bū-

damas žemaitis, savo asmens bruožus pergreitai priskyrė iš viso žemaičiams, gal ir pats to nesuvokdamas; 2) neatsižvelgimą į istorinės aplinkos reikšmę tautos būdui nusistatant, tad į jo neužbaigtinumą, nesustingimą, lankstumą.

Didžioje Lietuvos Kunigaikštijoje žemaičiai turėjo apdraustas savo krašto atskiras teises ir toliau gyveno savo uždarą gyvenimą, į bendruosius valstybės reikalus nelinkę kištis, bet ir prie savo reikalų neprileisdami svetimųjų, net stengdamiesi jų neįsileisti į savo tarpą. Ilgai nenorėję skirtis su savo senąja tikyba, XVI-ojo amžiaus pusėje net atvirai prie jos grįžę ir dar XVII-ojo amžiaus pradžioje misininkų tebegrąžinami katalikybėn, krikščioniškąją "vierą" žemaičiai taip sužemaitino, jog ilganiui jautėsi lyg nuo amžių ją išpažinę, iš protėvių paveldėję, bažnyčias ir koplyčias savo senųjų šventyklų vietoje, kunigus - vaidilų vietoje bestatydami ir tokioje pat pagarboje belaikydami, smūtkelius ir šventųjų statulėles prie šventųjų ąžuolų ir liepų bekabindami ir kryžkelėse, prie namų, visur kur kryžius ir koplytėles bestatinėdami, senąsias ramoves kalvarijomis paversdami, melsdamiesi ir vienu balsu giesmes giedodami tokiu karštumu, o katalikiškas pareigas eidami tokiu uolumu, jog ne be reikalo jų kraštas ilgainiui įgijo "šventosios Žemaitijos" vardą. Tame senosios tikybos susijime su naujosios reikšmenimis nemažas buvo nuopelnas ir tų XVI-XVII a. misininkų, daugiausia jėzuitų, kurie su senąja tikyba kovojo ne vien prievarta naikindami šventuosius medžius ir kitas šventomis laikytas vietas, bet ir perkeldami senovinius tikybinius jausmus į naujuosius krikščionybės simbolius — patys misininkai kabindavo statulėles ir smūtkelius prie šventųjų liepų ir ąžuolų, patys parinkdavo vietas bažnyčioms ir koplyčioms statyti prie šventųjų girių ir šaltinių. Tuo būdu ilgainiui žmonės priprasdavo garbinti čia pat, bet ne tą patį, ką jie anksčiau kad garbindavo, ir tas perėjimas prie naujosios tikybos pasidarė lengvas ir tvirtas. Žemaičių katalikybė buvo taip žemaitiška, jog didysis žemaičių vyskupas Valančius, pats kūnu ir krauju žemaitis, ne tik pateisintinas kaip populiarintojas, bet ir tikras, sakysime, didelis žemaitis pasirodo, kai savo knygelėse rodo Romos Katalikų Bažnyčią, jos pirmuosius kankinius ir popiežius kalbiškai, buitiškai ir dvasiškai nesiskiriančius nuo Alsėdžių ar Eržvilko žemaičių. Valančius ir Žemaitė yra geriausi lietuvių literatūroje žemaičių būdo atvaizduotojai, žemaitiškiausi rašy-

tojai. Tiek tiktai, kad Žemaitės raštų formoje ir kalboje buvo labai daug įtakos ir jos raštų taisytojų — pradžioje P. Višinskio, paskiau P. Avižonio, o labiausia J .Jablonskio, kurie kitus jos raštus, ypačiai ankstyvesniuosius, kartais taip ištaisydavo, kad Žemaitės telikdavo bemaž viena tiktai fabula[18]. Tuo tarpu Valančiaus raštus pažįstame tokius, kokius jis pats parašė ir išlygino, nebent kurį laiką bus jam lyginęs S. Daukantas; tačiau kiekvieno jųjų būdas ir stilius yra savotiški, jog sunku būtų nustatyti, kuo gi Daukanto įtaka bus Valančiaus raštams atsiliepusi.

Prieš Dievą tepuldami ant kelių ir kunigams rankas tebučiuodami, savo vyskupus kaip ir popiežiais sau bestatydami, augštoje pagarboje laikydami savo kunigaikščius ir karalius, Žemaičių žemės seniūnus, gal ir tėvūnus bei kai kuriuos kuo imponuojančius ar šiaip pamėgtus didponius (Bilevičius, Chodkevičius), žemaičiai šiaipjau nelenkia sprando prieš ponus, nebajorai prieš bajorus, juo labiau, jog — jau minėtojo XVIII-ojo a. pabaigoje domininkono Baginskio liudijimu — dažnas žemaičių ūkininkas (nebajoras) turtingiau gyvenęs už kitą Mozūrijos didponį - kaštelioną.

Svetimųjų nemėgdami, nemėgo žemaičiai ir šiųjų kalbos, kad ir būdavo kartais priversti jos griebtis santykiuose su svetimais žmonėmis. Ir bajorai mėgo žemaičių kalbą, pykdami, jei pašaliečiai jos nemokėjo. Dėl savo kalbinio užsispyrimo žemaičių bajorai lenkų ir aplenkėjusių Lietuvos ponalių buvo laikomi tamsuoliais, nors šiaipjau savo išsimokslinimu (Kražių kolegijoje) ir kultūringumu kur kas pralenkė artimuosius Lietuvai lenkus-mozūrus, nei kiek neužsileisdami nei Lietuvos augštaičių nei gudų bajorams. Tas pats pasakytina ir apie žemaičius nebajorus, palyginus juos su nežemaičių nebajorais.

XVIII-ajam a. įpusėjus ir ypačiai einant prie galo, Žemaičių bajorai ir nebajorai taip uoliai ir karštai ėmė šviestis, prisisteigė sau tiek mokyklų ir taip gausiai jas lankė, jog ne tik aiškiai pralenkė visas kitas Lietuvos provincijas, iššaukdami svetimųjų nusistebėjimą ir pasigėrėjimą, bet ir savo veržimąsi į mokslą bemaž susiejo su tikybiniu savo uolumu ir aistringumu, juo labiau, jog daugelis moksleivių

[18] Vacl. B-kos įterpinys.

– bajorai ir nebajorai – mokėsi rengdamiesi į kunigus (didesnei Dievo garbei, tėvų pasididžiavimui, savo ir giminių naudai). Dar kiek – ir žemaičiai įeina literatūron.

Maskolmečiu nenustoja žemaičiai uoliai mokęsi. Jie gauna jau išmokslintų vyrų – kunigų ir pasauliečių – perteklių, kuris eina į kitas Lietuvos dalis, dažnai dar į Lenkiją ir Maskoliją, tarnauti; nevienas taip pat 1831 ir 1863 m. tremtinys tolimoje Maskolijoje yra savo amžių baigęs. Kitas jųjų svetur ir augščiau pakilo. Nors dalis išeivių ilgainiui nustojo palaikę santykius su likusiomis tėvynėje giminėmis, bet daugelis tų santykių nenutraukė, kitas senatvėje jon griždavo tarp savųjų pasimirti, tad ir iš jų žemaičiai gaudavo naudos ir įtakos. Gana prisiminti Petrapilyje gyvenusį Daukantą, savo žemaičiams jo skiriamas knygeles apie įvairius ūkininkams naudingus dalykus ir visą jo patriotinę veiklą. Šiaip ar taip, per amžius kaip ir sustingę, su savo žeme tesurišti žemaičiai ėmė judėti ir dairytis aplinkui. Jau – tariant Simano Stanevičiaus žodžiais – ir Vilnius "nuo žemaičių beapsėstas": žemaičiai (Valiūnas, vėliau Daukantas, Zabitis, Stanevičius ir kiti) ne tik mokosi universitete, bet ir laikosi kiek skyrum nuo kitų studentų, rašydami savo žemaičiams veikalėlius, keldami savo "tėvų garbę", prisimindami garsiuosius praeities laikus ir didžiuosius Mindaugo, Gedimino, Kęstučio, Vytauto vardus, svajodami apie savo kalbos prikėlimą, apie didžiuosius darbus, dėl kurių "džiaugtųsi ir lietuvis".

Dar anksčiau kiti žemaičiai, vysk. Juoz. Arnulpas Giedraitis (kilimo nežemaitis, bet visai sužemaitėjęs, dirbdamas daugiau kaip keturiasdešimt metų žemaičių tarpe) ir miestuose gyvenantieji bajorų teismų pareigūnai (telšiškis Klementas, raseiniškis Poška ir kiti) imasi kurti aiškią, tad klasikinę, žemaičių poeziją. Varšuvoje dar karaliaus Poniatauskio laikais kilus susidomėjimui praeities dalykais (Narušević̆ius, Čackis), kas dar sustiprėjo valstybei praradus savo nepriklausomybę ir Vilniaus universitetui ypatingą dėmesį paskyrus istorijai, viso to veikiami žemaičiai ima gilintis į savąją istoriją, keldami jąja savo jausmus. Poška eilėtais ir neeilėtais rašiniais išreiškia savo "dumojimus" apie dingusią savo šalies didybę. Jaunesnieji dar gyviau savo patriotinius jausmus išreiškia – Valiūnas garsiąja "Biruta", o Stanevičius "Žemaičių šlove". Dar "Biruta" senoviškai - žemaitiškai jausmus valdo, bet "Žemaičių šlovės" poetas

sakosi jau naujoviškai, entuziastingai (lyg Mickevičius savo pagarsėjusioje "Oda do mlodosci"), nebe žemaitiškai, tik, sakytume, augštaitiškai (vaižgantiškai!) jausmus įtempdamas ir tikrovę aiškiai savaip palenkdamas.

Kai Daukantas rašo "Budą senovės kalnėnų ir žemaičių" arba "Žemaitišką istoriją", jis ne tik (kaip ir kiti jo amžininkai žemaičiai) nesitenkina žemaičių praeitimi ir išplečia ją į visos Lietuvos (žemaičių ir kalnėnų) istoriją, lyg palenkdamas augštaičius žemaičiams, bet ir — kas svarbiau — taip entuziastingai ir idiliškai, taip iperboliškai, tokiomis karštai žėrinčiomis spalvomis vaizduoja pagoniškąją — kitų akyse — jųjų praeitį ir žygius, jog ne vien blaivusis žemaitis Valančius gavo sušukti: "Ar tu girtas buvai, kai taip rašei?" tik ir mes — ne dėl kalbos, tik dėl rašto krypties ir ypačiai tono — galėtume paabejoti, negi bus čia žemaitis rašęs, bent toks, koks čia jau yra apibūdintas, o tuo tarpu Daukantas ir iš tėvo ir iš motinos - gryniausias žemaitis.

Savo žemaitišku nusistatymu ir išsimokslinimu pralenkdami dar augštaičius, jie kaip ir monopolizuoja sau visos tautos reikalus, sužemaitina Lietuvos praeitį, kuria kaip ir bendrą visiems lietuviams žemaičių raštiją, žodžiu — eina tautos vadovais, lenkia ją savo valiai. Čia ir senas žemaitiškas tvirtumas, ir naujas - nesitenkinimas Žemaitijos ribomis. Valančiaus veikimas taip pat peržengia jos ribas, ypačiai kai jam pirmam tenka apimti vyskupiją jau išplėstomis sienomis į visą Kauno guberniją, tad ir į augštaičius, net į rytiečius (dar ir į Latvijos katalikus). Kaip Didžioje Lietuvos Kunigaikštijoje gudai eidavo nekartą lietuvių vardu, taip dabar žemaitiškieji raštai nebūtinai žemaitiškai yra parengti, jųjų rašytojai labiau ar mažiau atsižvelgia į augštaitiškas lietuvių kalbos savybes, taigi žemaičių veikimo sienų išplėtimas atsiliepia bendrinei rašto kalbai augštaičių tarmės naudai, nekalbant jau apie tai, jog ir nežemaičių jau vienas kitas dalykas, suprantama, augštaitiškai esti parašomas. Griežčiausiu kalbos atžvilgiu žemaitininku tenka laikyti Daukantą, griežčiau už kitus žemaičius rašytojus prisilaikusį žemaičių tarmės ("žemaitiško lijžuvio", Vilniaus studentų žemaičių žodžiais betariant), tik ir jąja atsirėmusį — vis dėlto mėginusį sudaryti bendrinę lietuvių kalbą.

Žemaičių ir žemaitiškumo įsigalėjimui tautiniame sąjūdyje ir raštijoje ateina galas. Vienkiemiškas žemaičių indivi-

dualizmas, kietai sava besilaikąs, nebuvo pakankamai tvirtas pagrindas uolių veikėjų nustatomam savarankiško visuomeniškai tautinio sąjūdžio formavimui plačiau ir veikliau beparemti, o dar mažiau jam palenkti kitose tautos dalyse prasidedantiems sveikiems, stiprėjantiems, įgaunantiems jėgų savarankiškiems sąjūdžiams. Tad nors po 1863 m., baudžiavas panaikinus, spaudą uždraudus ir prasidėjus griežtesnei rusinimo politikai, žemaičiai ūkiškai ir tautiškai tvirtai laikėsi, vyskupo Valančiaus sudrausminti pirmi sugebėjo susiorganizuoti ir sėkmingai priešintis maskolių valdžios akcijai, o ir vėliau pagarsėjo kad ir ryžtingu Kęstaičių ir ypačiai Kražių bažnyčios gynimu, bet visaip kaip veikdami iš viso tautinį sąjūdį nustatant bei vadovaujant greitai gauna savo pirmavimą perleisti kitiems, pietinėms ir rytinėms tautos atžaloms, raštuose ir bręstančioje bendrinėje kalboje nusileisti kitoms tarmėms, į bendrąjį sąjūdį ir į tautinį darbą teįeidami kaip šiaipjau dalyviai greta kitų, gal rečiau kuris jųjų kaip pirmūnas arba vadovas.

Taip viešoji augštaičių įtaka žemaičiams (raštų kalbai, tautiniam darbui), taip ir kasdieninis vis didesnis abiejų lietuvių tautos dalių bendravimas, ypačiai ryškus nuo 1904-1905 m. atsiradus Lietuvoje savai lietuviškai spaudai, organizacijoms, teatrui, partijoms (nelegalioms, puslegalioms ir legalioms) ir tt., bet plačiausiai pasireiškęs Nepriklausomoje Lietuvoje, kaip augščiau kad matėme, vis labiau išplečia bendrąjį "lietuvio", "lietuviškumo", "lietuvybės", "lietuvių kalbos" vartojimo ir savinimosi sritį, vis labiau susiaurina žemaičių ir kitų tautos dalių tarminio, gentinio ir sritinio savarankiškumo jutimą ir branginimą. Žemaičių jaunimas, nevykusiai mokykloje nustatomas prieš žemaitiškumą dažniausia nežemaičių mokytojų, įpranta kelti bendrinę kalbą augščiau už savo tėvų tarmę. Viešuose žemaičių susirinkimuose ima vyrauti bendrinė kalba, spaudoje taip pat. Ne tik žemaičių chorai dainuoja nežemaitiškai, bet ir paskiri žmonės ir būriai prie darbo ir kitur vis plačiau vartoja bendrinę kalbą. Dargi Žemaičių bažnyčia, kurioje ilgiau nei kitur pamoksluose ir giesmėse labiau mažiau laikėsi žemaičių kalba, paskyrus žemaičių vyskupu nežemaitį kun. Justiną Staugaitį, vis aiškiau nusižemaitina, nusivalančina, šalina žemaitiškumus ir seka bendrine kalba.

Sodos, parakvejos, valsčiaus gyvenimo užsiskleidimas dar maskolių laikais neatsilaikė prieš naujuosius gyvenimo

reikalavimus, ne tik kariuomenėje verčiant pažinti, tiesa, tik pro kareivinių langus tolimąjį Kaukazą, Taškentą ar net Petrapilį ir Maskvą, karuose nusivarant ligi Krymo, Turkijos ir Mandžiurijos, bet ir darbo jieškant Rygoje, Liepojoje ir kituose miestuose, ypačiai einant į tolimąją užjūrio Ameriką.

Nepriklausomybės laikais atitrūkusioje nuo savo kaimo — parapijos — valsčiaus, judresnėje inteligentų ir pusinteligenčių visuomenėje (joje dar prieš tai — nuo "Aušros" laikų — prasidėjusios), paskiau miestiečių ir miestelėnų tarpe, siekdamos pagaliau ir kaimą, tarmiškai ir gentiškai mišrios vedybos ne tik paveikia tarmes ir iš viso jas palenkia bendrinei kalbai, bet ir veikia vietines tradicijas, atskirybes, gentinį būdą, atidaro jį pašalinėms įtakoms, daro jį sudėtingesnį, bet ir mažiau besiskiriantį nuo kitų tautos dalių. Žemaitis darosi gyvesnis, judresnis, linksmesnis, senoviškai tebebūdamas kietas ir užsispyręs, tvirtas lietuvis. Visose valstybinio ir tautinio gyvenimo srityse lengvai rasime žemaičius, kurių kiti, pvz., didžiausias ir brangiausias naujosios lietuvių gadynės poetas Maironis, žemaitiškąją savo kilmę taip yra suliedinę su visos lietuvių tautos dvasiniu gyvenimu ir jausmais, jog kiekvienas tvirtai laikosi lietuviu, ir graudžias Maironio dainas, nežemaitiškai sukurtas, žemaičiai dainuoja kaip savas. Telšiuose prasidėjęs regionalistinis žemaičių sąjūdis negresia Lietuvos respublikai jokiu politiniu separatizmu, bet kultūros srityje lietuvių tautos laimėjimus savo įsąmonintu žemaitiškumu tegali tik pakelti ir pagilinti.

Augštaičiai. Lietuvos valstybės istorijoje augštaičiai suvaidino daug svarbesnį vaidmenį, negu dokumentinė istoriografija mums rodo. Net prileidus žemaitiškąją didžiųjų Lietuvos kunigaikščių kilmę, kaip kaikurie istorikai mums teigia, tad ir žemaičiams priskyrus didesnį vaidmenį negu paprastai prileidžiama lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės istorijoje, argi galima neigti, jog arčiau už žemaičius gyvendami prie rusėniškųjų sričių, augštaičiai gavo joje svariau pasireikšti? Daugiau už žemaičius dalyvavę tolimose Lietuvos kunigaikščių žygiuose į pietus ir į rytus, augštaičiai yra judresni už žemaičius, gyvesni, skubesni, linksmesni, triukšmingesni, dainingesni (rusų metraščių minimas "truby dubasnyja" pūtusi savo žygiuose "pohanaja Litva", įvarydama priešams baimės), svajingesni, lengvai įsmarkėją, karštuoliai. Visuomeniškesni už *vienkiemius* žemaičius, *kaimo*

augštaičiai iškalbingesni ir net plepesni, kalba apskritesnėmis, pilnesnėmis ir puošnesnėmis kalbos lytimis, bet ir lengviau už anuos prisiima jon svetimų įtakų ir net savąją svetimai lengviau užleidžia, lengviau ir svetimųjų esti valdomi. Greičiau įsidega kilnesniam tikslui, bet ir greičiau ("slaviškiau") atausta. Labiau linkę į kraštutinumus (palyginus su žemaičiais, ne su kuriais slavais), karščiau siekia grožio, bet greičiau savimi nusivilia; augščiau pakyla, bet ir greičiau lūžta.

Palyginus su valingais senovės žemaičiais jausmingi, augštaičiai slavams ilgai eina tokiais pat užsidarėliais, kerštingais "kytrais litvinais", kaip ir žemaičiai: "bo w tym ludzie hart nielada, co ma w duszy nie wygada, ale gdy go kto zahaczy, to i w grobie nie przebaczy" (kietas lietuvis neišplepa, kas yra jo sieloje, bet kai kas jį užgauna, nė miręs neatleis), sako aplenkėjęs vokietis Vincentas Pohl apie lietuvius (augštaičius ir žemaičius). Atrodo, jog Marijos Pečkauskaitės (Šatrijos Raganos) ir Sofijos Kymantaitės Čiurlionienės gražūs meninio lietuvių skonio ir šiaip lietuviškumo esmės apibūdinimai ("nieko perdaug, nieko permažai" ir kt.) bus šių žemaičių dukrų nustatyti iš savo žemaitiškos aplinkos stebėjimo ir suderinti su vėliau jųjų pažintų augštaičių kaikuriais būdo bruožais, kurie joms labiau krito į akis ir į širdį, bet ar ne bus čia ir perdaug moteriškoji moteriškųjų savybių atranka?

Kunigaikščių draugėse (družinose), nekartą drauge su žemaičiais, perbėgdami didžiausius rusėnų kraštus, siekdami Juodąsias jūres, įsiveržd̃ami Lenkijon ir parsivarydami iš ten tūkstančius belaisvių, nužygiuodami — čia jau ypačiai žemaičiai — ir į ordino kraštus, sudarinėdami karines įgulas prijungtuose rusėnų kraštuose, o taip pat Lietuvos sostinėse Kernavėje, Naugardėlyje, Trakuose, Vilniuje, augštaičiai nesunkiai sutapdavo su vietos žmonėmis, tuo lengvai surišdami juos su Lietuvos valstybe, bet ir patys dažnai ištirpdami kur toliau atsidūrę svetimoje aplinkoje, kad ir ne be naudos valstybei, jų sukurtųjų šeimų puslietuviams stiprinant rusėniškos aplinkos lietuviškumą, bet žalingai savo tautai nuo jos kamieno atkritę, o ypačiai lengvai prisiimdami savo kalbon rusėniškus, lenkiškus ar vokiškus žodžius, naujai pažintiems daiktams ar naujoms sąvokoms lietuviškai praminti nesukdami sau galvos ir nesipurtydami net prieš svetimų kalbų (rusėniškos, paskiau lenkiš-

kos) įsibrovimą į viešuosius valstybės, tad ir pačių augštaičių, raštus ir reikalus. Kiek tuo būdu Lietuvos rytuose prarasta kalbinio lietuviško plotò gudų ir lenkų naudai!

Antra vertus, snaudžiančiai tautinei sąmonei ėmus naujausiais laikais atbusti, augštaičiai pasireiškė ne tik karštais tautinių pozicijų gynėjais ir smarkiais prarastųjų atkovotojais, bet ir uoliais savo kalbos valytojais nuo svetimo brūdo ir sumaniais, išradingais lietuviškiausių žodžių ir lyčių kūrėjais svetimiesiems pakeisti arba jų išvengti.

XVI a. reformų suvaryti arba, kur ir anksčiau taip gyveno, įtvirtinti kaimuose, per šimtmečius keldami sunkias ponų ir seniūnų bei tėvūnų baudžiavas, nuo bajorų labiau už žemaičius atskirti ir kaimuose savičiau, kad ir sunkiau, gyvendami, savo jausmus augštaičiai reiškė liūdnose ir linksmose dainose, savo engėjams ne tiek veiksmu kaip kad žemaičiai, kiek smarkesniu žodžiu ar piktesne dainuška atsikirsdami. Tik ir vėl, "išaušus naujai gadynei", ypačiai jau XX a. stoję kovon už savo teises prieš maskolius, tą kovą jie kovojo nekartą smarkiau už žemaičius, nebijodami nei pavojaus nei aukų — ištisi kaimai.

Anksčiau už žemaičius pamatę savo kalbą raštuose (XVI a. Canisiaus katekizmas [apie 1585], Daukšos postilė [nors ir žemaičiams paruošta, bet ne vien žemaičių tarme parašyta] ir ypačiai 1605 m.Ledesmos katekizmas, Širvydo 1629 ir 1644 m. "Punktai sakymu", Prūsų Lietuvoje iš Didžiosios Lietuvos atsikėlusiųjų protestantų kunigų raštai, XVIII a. "Broma atwerta ing wiecznasti" ir tt.) ir net į naująją literatūrą įeidami drauge su žemaičiais (Strazdelio "Giesmės swietiszkos ir szwintos"), pirmoje XIX a. pusėje augštaičiai nei kiek nesipriešino žemaičių nurungiami, beveik neturėdami savo tarpe tokių kaip žemaičiai bajorų ir vyskupų, šiaip autoritetingų vadovų ir iš viso nesirūpindami dar literatūrine tautos kultūra. Augštaičiai betgi davė poezijai tris kas sau einančius žymius lyrikus Antanus — Strazdą, Baroną ir Vienužį, kaimo, o paskiau ir visos tautos pamėgtus - pamylėtus, ir dar kitus rašytojus, nemažiau reikšmingus už žemaičių rašytojus, ir literatūriniais talentais išgarsino rytiečių Anykščių parapiją. Nuo "Aušros" laikų aiškiai išėję tautos sąjūdžio priekin, augštaičiai pradeda literatūrines rungtynes su žemaičiais (augštaitės Didžiulienė ir Petkevičaitė greta žemaičių Žymantienės, Ivanauskaičių

ir Pečkauskaitės) ir literatūrą suaugštaitina, dažnai vaižgantiškai, efektingais žiburiais prašvisdami.

Sunkiose grumtynėse ir kovose su Lietuvos kaimynais dėl savo kalbos ir tautos teisių, paskiau ir dėl nepriklausomybės užsigrūdinę, lyg ir žemaitiškai sutvirtėję, nekartą gaudami savo pakilusius jausmus įvaldyti, visose savo atgijusios valstybės darbo srityse — valdžios aparate, įvairiose žinybose ir valstybinio, visuomeninio, ūkinio, kultūrinio tautos gyvenimo ir darbo šakose dažnai apėmę vyriausias ir įtakingiausias pozicijas, augštaičiai dažnai nulemia valstybės ir tautos vairavimo kryptį. Valininkai žemaičiai augštaitiškai įjausmėja (dažniau ir smarkiau negu seniau savo jausmus parodo), jautrūs augštaičiai žemaitiškai įvalėja, didesniu negu pirma užsispyrimu ir atkaklumu savo tikslų siekia. Abi tautos dali viena kitą veikia ir drauge sutartinai, tvirtai kelia tautą ir valstybę. Žemaitiškai kieta ir augštaitiškai gyva ir judri tauta tvirtai žengia į povandeninių uolų ir atvirų pavojų kupiną ateitį, kurios žėrinčiu, spinduliuojančių šviesumu ji tvirtai tiki, nustatoma sveiko instinkto, kilnių praeities tradicijų, stiprinama dar savo pranašų ir poetų.

Šūduviai - užnemuniečiai. Dalį augštaičių tenka išskirti atskiron užnemuniečių grupėn, — plačios užnemunės, žiūrint nuo Vilniaus ir Kauno šalies, arba kairiosios panemunės, sekant Nemuno tekme žemyn, tad net panemuniečių (panemunių), augštaičių lietuvių. Tai turint gavoje, apibūdinant istorinį augštaičių vaidmenį čia buvo vengiama pavyzdžių iš anos užnemunės, nors kalbant kad ir apie literatūrines augštaičių rungtynes su žemaičiais šiaip jau būtų reikėję užnemuniečius Akelaitį ar Vištelį anksčiau už Didžiulienę ar Petkevičaitę priminti, o ir Kudirkos arba Vaičaičio nepamiršti.

Pati užnemunė — buvęs sūduvių kraštas, dėl kurio nelietuviškumo ("prūsiškumo") ar lietuviškumo kalbininkų ir istorikų (bet daugiau politikų - publicistų) tarpusavinis ginčas yra įgijęs, kaip žinome, ne tik publicistinio, bet ir tautinio aštrumo, kai kuriems vokiečių politikams I ir II Pasaulinio Karo metu pakišdamas mintį ir net sumanymą visą užnemunę, dažnai ir Žemaitiją ligi Dubysos ir Ventos upių priskirti Prūsijai, kaip tat kartą, 1795 m. iš dalies (su užnemune) jau buvo padaryta.

Kryžiuočiams sūduvius iššudžius arba perkeldinus į

Ordino vakarus, daliai gal Lietuvos gilumon pabėgus, sūduvių kraštas ilgiau kaip šimtmečiui ne tik liko tuščias, bemaž negyvenamas, bet ir apaugo neįžengiama, neperregima girių giria, kuriai ypatingai tiktų įspūdingas Daukanto senovės lietuvių girios atvaizdavimas. Ilgainiui per ją nusistatė, surištas su vilnietišku, žemaičių ir augštaičių susisiekimas su Lenkija, dėl kurio ir visa užnemunė gavo Užgirio Trakto (Trakt Zapuszczanski) vardą. Pradedant XV-ju, tikriau XVI-ju ir ypatingai vėlesniaisiais amžiais lietuviai pradeda jį apgyvendinti, daugiausia augštaičiai Trakų ir Vilniaus vaivadijų. Tai yra tikroji Lietuvos kolonija, jos pirmoji Amerika, kur bajorai taip pat ateiviai — vieni iš kitos Nemuno pusės (Godlevskiai, Šemetos), kiti iš Lenkijos (Gavronskiai, Potockiai), vėliau dar iš Prūsijos ar iš Rusijos atvykę reti stambesni dvarininkai, o smulkių bajorėlių kaip ir visai nėra, tik viena pilksermėgių visuomenė.

Ilgai kaip ir nuošaliai nuo tautos gyvenimo bepalikę, didžiųjų Lietuvą ištikusių karų, marų ar politikos įvykių mažiau bepaliesti, Lietuvos kaip ir pamiršti, šie užgiriniai augštaičiai kiečiau už kitus išlaikė senąją augštaičių tarmės kalbą, senus augštaitiškus papročius, pasakojimus apie žilą senovę, gražias dainas, žemaitiškai užsigrūdino, užsikietino, sunkiai plėšdami dirvą iš po girios ir ją išdirbdami, ponų čia suvaromi į sodžius, čia vėl išskirstomi palivarkams, virsdami vienkiemiais ilgai nepamiršo sodžionių tradicijų, reiškėsi savarankiškesni, tvirtai, stačiai, kiti net stačiokiškai.

1795 m. atplėšti nuo Lietuvos ir prijungti Prūsijai, ligi 1807 m. šiajai priklausydami, Sūduvos užnemuniečiai ne tik gavo iš ten kiek dvarininkų ir kolonistų vokiečių, bet ir nemažai pasimokė prūsokiškai vokiško ūkininkavimo būdo ir tvarkos. Nuo 1807 m. Napoleono įjungti Varšuvos kunigaikštijon, o nuo 1815 m. Lenkijos surišton su Rusija karalystėn, ligi 1864 m. maskolių vyriausybė įvedė Lenkijon posukiliminę maskolišką tvarką, užnemuniečiai buvo lenkų tvarkomi (su asmens vergiją panaikinusiu Napoleono kodeksu), ne tik kalboje kiek jų įtakos paveikiami, bet kiti (pvz. klebonai ir prelatai) ir labiau aplenkėdami, tik šiaip jau nepamiršdami ponų jiems daromų skriaudų ir poniakų pasityčiojimų, ponams dažnai jautė neapykantos, pongaliams paniekos ir ironijos, laikėsi statūs, pilnaverčiais žmonėmis, kiti jų šimtamargiai ūkininkai šimtamargiškai ir statėsi.

Šiaip jų kraštas čia vokiečių, čia lenkų, čia maskolių valdomas ir tvarkomas, vis negaudavo ne tik savaimingo veido, bet ir pastovaus vardo. Užgirio Traktas buvo pakeistas Lomžos departamentu, paskiau Augustavo vaivadija. Po 1831 m. sukilimo Augustavo vaivadija virto Augustavo gubernija, ilgainiui padalyta į dvi atskiras — Suvalkų ir Lomžos — gubernijas, vis suplakant mozūrus su lietuviais ir tuo neleidžiant lietuviškiems plotams savaimingai pasireikšti, nors pats administracinio centro vis tolesnis kėlimas į šiaurę rodo šiaurinę (lietuviškąją) sritį vis labiau čia sveriant. Nuo Prūsijos okupacijos laikų atskirta nuo Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų teritorija pradžioje įėjo į tuomet tesudarytą Vygrių, paskiau Seinų vyskupiją, apėmusią Augustavo vaivadijos plotą. Atgimstant Nepriklausomai Lietuvai ir Lenkijai atplėšus nuo Lietuvos Suvalkus ir Seinus, pradžioje Seinų vyskupijos plotas liko senas, tik padalytas tarp dviejų valstybių, kur pats vyskupas liko Lietuvoje, o Lenkijos užgrobtą Seinų vyskupijos plotą valdė per savo įgaliotinius. Tiktai tiek Lenkijai, tiek vėliau ir Lietuvai sudarius konkordatus su Roma, lenkų valdomoji buvusios Seinų vyskupijos dalis virto Lomžos vyskupija, o Lietuvoj likusi dalis — Vilkaviškio vyskupija. Faktinoji užnemunės lietuvių sostinė buvo Senapilė, lenkų vadinama Staropole, vėliau virtusi Marijampole. Lietuvių Naumiestis lenkams buvo Wladyslawow, Plokščiai - Blogoslawienstwo ir pan. Šio krašto gyventojai svetur buvo žinomi pradžioje užgirinių, paskiau suvalkiečių, dažnai užnemuniečių, dabar jau ir sūduvių lietuvių vardu.

1861-1864 m. rusų vyriausybei panaikinus baudžiavas visoje valstybėje ir Lenkijos karalystėje suteikus žmonėms žemės nuosavybę, pajutę po savim savą žemę, suvalkinės užnemunės ūkininkai dar kiečiau ėmė statytis, dar labiau nuo lenkų ėmė skirtis. Petro Kriaučiūno, Jono Basanavičiaus, Vinco Kudirkos ir kitų vedami, ne tik drauge su kitais augštaičiais ir žemaičiais jie stojo prie bendro naujybinio lietuvių tautos darbo, bet ir labiau už kitus jį nustatė, dažnai lemiamai jam svėrė. Suvalkų ir ypač Marijampolės gimnazijos buvo vienintelės vidurinės (augštesniosios) mokyklos Lietuvoje, kuriose dėl savo politinių sumetimų rusų vyriausybė leido dėstyti ir lietuvių kalbą. Pilviškiai, Šakiai ir kitos užnemunės vietovės garsėjo savo gražia kalba ir malonia tarena. Senapiliečiai - marijampolie-

čiai bendrose (slaptose) lietuvių studentų draugijose ir bendruose susibūrimuose geru lietuvių kalbos mokėjimu ir iš viso tvirtu lietuviškumu išsiskirdavo iš kitų lietuvių tarpo, kad ir kiek lenkiškai, bet nebajoriškai išpoliruoti. Basanavičius, Kudirka, ypačiai Jablonskis užnemunietiškai - suvalkietiškai tvarko rašytinę ir bendrinę lietuvių kalbą.

Tautinei kultūrai nemažai sverdami ir 1905-1914 m. aplegalizuoto tautinio lietuvių sąjūdžio laikotarpyje, užnemuniečiai šiaip laikėsi skyrium nuo kitų, nebeatgyvenę dar ir tebesididžiavę geresnės (ponapoleoninės) tvarkos likučiais ir tvirtesniu (prūsiniu) ūkiu. Nepriklausomoje Lietuvoje jie labiau įsijungė į bendrą tvarką ir darbą, dažnai ypatingai daug jame sverdami, ir augščiau už kitus iškyla, bet ir nekartą savamingiau pasireiškia, nelengvai palenkiami naujai, ne iš jų išeinančiai tvarkai (Andriaus Bulotos pozicija Nepriklausomosios Lietuvos atkūrimo atžvilgiu ir jo vedama Marijampolės realinė gimnazija kaip griežtų opozicininkų ūgdytoja, 1935 m. Suvalkijos ūkininkų bruzdėjimas ir pan.), nekartą ne tik permažai atsižvelgia, bet ir tiesiog niekina kitų vietų savybes (pvz. žemaičių tarmę), dažnai tebėra griežtesni, stačiokesni už kitus.

Pažymint čia bendresniuosius, dažniau į akis mums puolusius bruožus, nereikia pamiršti nei švelnios sielos poetų sūduvio Putino - Mykolaičio arba žemaičio Myk. Vaitkaus, nei kitų labiau ar mažiau atšokstančių nuo būdingųjų savo kalbinei grupei anksčiau nurodytų savybių žemaičių, augštaičių, užnemuniečių. Šiaip paskirų tautos dalių įnašą ir svorį bendroje Lietuvos respublikoje rodo kad ir Lietuvos prezidentų rinkimas: pirmasis buvo augštaitis Antanas Smetona (teisininkas), antrasis žemaitis Aleksandras Stulginskis (agronomas), tretysis užnemunietis Kazys Grinius (gydytojas).

Dzūkai. Neišskirdami čia iš augštaičių tarpo atskiron grupėn rytiečių, nes, be jų kalbinio tarmiškumo ir didesnio už kitus augštaičius "užkampinio provincialumo", ne ką tebūtumėme įstengę tik jiems būdinga, skirtinga nuo kitų augštaičių, beiškelti, negalime betgi — dėl jų savaimingumo ir teritorinės padėties — tylomis pro dzūkus praeiti.

Vilniaus krašto dzūkai davė savo atžalą ir užnemunės pietryčiuose. Ne be įtvingų, gal ir sūduvių kraujo, gavę, greičiausia, ir rusėniško, bet ypačiai patys slavų (rusėnų-gudų, paskiau ir lenkų) paveikiami, pačių augštaičių tarpe

didžiausių plotų nustojo apgudėję ir aplenkėję – nuo rytų ir pietų pusės supami kaip tik savo apgudėjusių ir aplenkėjusių brolių, kuriuose dar nemažai tebesireiškia ne tik vietovardžiuose ir asmenvardžiuose (pavardėse ar šiaip šnekoje) dzūkybių - lietuvybių, bet ir būde, galvosenoje, elgsenoje neišdilusių dzūkiškų savybių. Karštuoliai ir smarkuoliai (garsi "Perlojos respublika"), kaimyniški, daininginga ir šiaip nagingi, ypatingai linkę žodmenei – tautosakai, muzikai, tapybai, dzūkai yra davę Lietuvai didžiausią jos meno genijų – tapytoją ir muziką Čiurlionį, didžiausią jos dainininką – lietuvių operos tėvą Kiprą Petrauską ir didžiausią jos moderninės literatūros pajėgą – Vincą Krėvę. Daugkartinis politinis kulverta, slydžios moralės, gabios, bet paperkamos plunksnos darbininkas, kurį laiką gan populiarus poetas Liudas Gira taip pat yra dzūkas, savo kūriniuose nekartą ir padzūkavęs. Gabus tapytojas Žmuidzinavičius yra dzūkas, nors pavardė jį išduoda iš žemaičių kilus.

Mažosios Lietuvos lietuviai, nežiūrint savo skirtingos nuo Didžiosios Lietuvos gyventojų politinės, visuomeninės ir kultūrinės raidos, tiek Klaipėdos krašto, tiek ir Tilžės, Ragainės, Gumbinės ir tt. žmonės, per šimtmečius, kaip žinome, turėdavo ir šiokių ir tokių santykių su Didžiąja Lietuva, patys iš jos gavo ir nemažai jai darė įtakos, tad svėrė ir bendroje lietuvių kultūroje, jos raidoje.

1923-1939 m. Klaipėdos krašto šioks ar toks sugyvenimas su Lietuvos respublika, kad ir apsunkintas pašalinio, Prūsų vokiečių varomo čia kurstomojo, ardomojo darbo, "didlietuvių" klaidų ir neganėtino "mažlietuvių" pribrendimo savarankiškam administraciniam ir kultūriniam veikimui, gerokai priartino bent šio krašto mažlietuvius prie visos tautos. Prūsokiškai vokiškas jų įdrausminimas ir taip pat nustatytas žemės ūkis, tvirtas, kad ir svetimų įtakų apsilpintas ir perdaug svetimiems palenktas jų būdas, dar nepranykę senovės papročiai, drabužiai, tautosaka – tik gali praturtinti ir sutvirtinti bendrą tautos kultūrą, veikti ir patį tautos būdą.

Antra vertus, kaip tik klaipėdiečiai labiausiai tinka ir vokiškai nutautintiems tiek klaipėdiečiams, tiek ir kitiems mažlietuviams atgauti savo tautai, tik jie yra reikalingi Didžiosios Lietuvos rimtos, sumanios ir apdairios talkos.

Amerikos lietuviai. Šiaurės Amerikos lietuvių talka savo senajai tėvynei, politinė ir ekonominė, plačiai yra žinoma,

kad ir nevisados tinkamai įvertinama. Lietuva ir toliau yra jos reikalinga, bet dar labiau tarpusavio kultūrinio įtakavimo. Lietuvių kalbos nustojęs amerikiečių jaunimas būtinai yra reikalingas didesnės tautinės jungties su Lietuva, šios kultūrinės šalpos Amerikos lietuvių kalbai, spaudai, teatrui, literatūrai, chorams, muzikai, mokslui ir tt. pakelti ir sutvirtinti. O vėl Lietuvai labai svarbu įsitvirtinti sau daugiau amerikiečių savybių — gyvenimiškos demokratybės, natūralaus laisvumo, individualios iniciatyvos, ryžtingumo, lankstaus prisitaikymo prie besikeičiančių gyvenimo sąlygų, drąsių ekonomikos, visuomenės ir politikos horizontų, pasitikėjimo savo pajėgomis ir pan. Tiesa, visa tai nesvetima ir (netarybinei) Lietuvai, bet amerikiniai pavyzdžiai ir bendradarbiavimas išsilaisvinsiančioje nuo maskolių jungo mūsų Tėvynėje tikrai bus labai svarbūs.

Taip tatai, branginant mūsų tautos kiekvienos dalies savybes, derinant jas į bendrąjį tautos darbą ir kultūrą, bet ir leidžiant kiek galima laisvesnį kiekvienos tautinės atžalos savarankiškumą, taigi rimtai ir sumaniai taikant tautos gyvenimui pagrindinius *regionalizmo* dėsnius, tikrai ir giliai bus įtvirtintas laisvesnei ateičiai gyvas, sveikas, atsparus, bet ir jautrus, pažangus ir ryžtingas dabartinio meto lietuvių tautos būdas, tikrai ir tvirtai bus apdrausta tautinės lietuvių kultūros savaiminga ateitis mažųjų ir didžiųjų tautų tarpe.

Prisiminus dar regionalizmą, ne pro šalį bus dar prisiminti, jog vienu pirmųjų mūsų regionalistų turėtume laikyti didįjį mūsų kalbininką ir poetą Antaną Baranauską, kai jis, pirmasis lietuviškųjų tarmių tyrinėtojas, belankydamas savo vyskupiją, pamokslus stengėsi sakyti tąja tarme ir šnekta, kuriai priklausė parapija. Sako - nevisados tai jam sekęsi, o ir žmonės nekartą palaikydavę tai jų kalbos (šnektos) iššidijimu, pajuokimu. Mūsų meto net geriausi kalbininkai būtų, greičiausia, nekartą taip pat čia "nusikirtę", tad ko bereikalauti iš paprastų tautinės kultūros darbininkų, tačiau vyskupo mintis, kaip sektinas įvairiuose kultūros darbuose pavyzdys, neturėtų būti paniekinta[19].

[19] Kalbėdamas apie dabartinę ir būsimąją Lietuvą, teturiu galvoje išsilaisvinimo iš raudonmaskolių siekiančią ir ateityje išsilaisvinsiančią tautinę lietuvių visuomenę.

III. KAIMO KULTŪRA IR UŽKAIMIO VISUOMENĖ.

Lietuvos kaimynai ir kaimo kultūra. Ne visose tautose kaimas ir jo kultūra vaidina vienodą visuomeninį ir kultūrinį vaidmenį, nors bemaž visų jųjų žemės ūkio ekonomikoje ir kariuomenėje kaimo žmonės paprastai sudaro pagrindą, kuriuo valstybė ir tauta labiausia gali pasitikėti.

Bajoriškai miesčioniškoje Lenkijoje ir jos tautinėje kultūroje chlop, chlopek, wiesniak, wloscianin taip mažai reiškia, jog bajoriškieji ir miesčioniškieji tautinės kultūros pradmenys bemaž viską čia nulemia. Tautosaka, tautodailė mažai terūpi lenkų šviesuomenei, suįdomindama tiktai labai neskaitlingus mėgėjus ir specialistus tyrinėtojus, bendrai kultūrai teduodama paskirus motyvus, politikai balsams rinkti skambius šūkius. Reikšminga, jog pagarsėjusio lenkų Zakopanės kalnėnų stiliaus propagatorius menininkas Stanislovas Vitkevičius buvo žemaičių bajoras, dviejų seserų, lietuviškųjų rašytojų Sofijos ir Marijos Ivanauskaičių (dviejų Lazdynų Pelėdų) giminaitis (iš motinos pusės), zakopaniniam stiliui nemaža ir žemaitiška pridūręs. Lietuviams labai simpatizavęs, gilios kultūros ir drąsios minties vyras, Vilniaus lenkų universiteto literatūros profesorius ir rektorius Marijonas Zdziechovskis kartą, 1920 ar 1921 m., Vilniuje apsilankęs mano paskaitoje lenkų kalba apie lietuviškas dainas, kad ir maloniai apie jos turinį atsiliepė, drauge betgi atvirai man pareiškė nesuprantąs, kaip mokslo vyrai ir viso mokytiniai gali skirti savo jėgas tokiems dalykams kaip tautosaka, liaudies dainos ir pan. Gausingoje grožinėje lenkų literatūroje kas gi reikšminga "kaimietiška" beturima — be Reymonto keturiatomės apysakos "Chlopi" (Neveravičiaus išverstos lietuvių kalba) ir kilusios iš Suvalkų miesto Konopnickienės poemos "Pan Balcer w Brazylii"?

Dar miesčioniškesnėje už Lenkiją Vokietijoje kad ir nemažai kreipiama dėmesio į bauer'ą ir bauertum'ą, ypačiai demonstratyviai ir propagandistiniai (pamokomai) nacionalsocialistiniais laikais (Darre ir kiti), tik visa tai dažniausia lieka heimatkunst'o, heimatmuziejų ir tt. regionalinėse ribose, bendriau ir svariau šviesuomenės sąmonės ir tautinės kultūros neveikia. Perdaug tai suspecializuota, ištirta, sutvarkyta — kaimo kultūrai gyvenimiškiau ir laisviau pasireikšti nekas belieka.

Čarų Maskolijoje nemažai kalbėta ir rašyta apie mu-

žiką ir jo vargus, nemažai dėl jo sielotasi ir daug tautosakos, su garsiomis bylinomis priekyje, surinkta ir paskelbta. Literatūroje Turgenevas, Grigorovičius, vėliau Uspenskis ir ypačiai Tolstojus jį išgarsino (Gorkij teiškėlė bosiaką), visuomenininkai (socialistai, "žemiavaliai", "liaudininkai" ir kiti), žemietijos ir pati vyriausybė labiau ar mažiau domėjosi ir rūpinosi jo likimu, bet jis vis tebuvo prieinamas iš šalies, iš kitų sluogsnių ("bajorų metavonė" dėl savo ar kitų jam padarytų skriaudų, revoliucinių partijų pastangos pritraukti mužikų minias carizmui nuversti ir pan.), arba iš augšto, iš vyriausybės, visa tai turėjo pašalinės įtakos antspaudą, o kai dėl vyriausybės žygių — šie paprastai baigėsi čia činauninkų kazionščina. Mužikas neįsitraukė į bendrą kultūrinį gyvenimą ir savo vertybių jam bemaž neteikė. Tarybinėje Sąjungoje, kur taip dažnai nesudera žodis su darbu, sumanymai ar įsakymai su jų vykdymu, kur pastangos pakelti sodžionis - krestjanstvo greta darbininko ne tik buvo ir tebėra reikalingos milžiniškų lėšų, kurių ten nešykštaujama, ir ne tik didžiausio, bet ir tikslingiausio tam jėgų įtempimo, savarankiškas valstietiškas įnašas bendron tarybinėn kultūron toli gražu neatitinka skiriamų tam laukimų. Milžiniška Sąjungos industrializacija, tad ir spartus gyvenimo miestinimas ir miestėjimas kaimo sąskaita, griežtai ir aiškiai bolševikų partijos nustatoma ir vykdoma "proletariato" diktatūra, ypačiai meninės ir visuomeninės iniciatyvos ir veikimo laisvės griežtas suvaržymas, pati primestinė kolchozinė tvarka teleidžia sodiečiui vos iš tolo tesivyti Sąjungos didmiesčių kultūrinį gyvenimą, vis labiau nuo jo atsiliekant, o šiajai griežtai ir, pridurtume, prokrustiškai (kaip pasakoje apie Prokrusto lovą) jį sau palenkiant.

Nedarant čia visuotinės kraštų apžvalgos, gana bus priminti, jog keturi Baltijos rytų ir pietryčių kraštai - Suomija, Estija, Latvija ir Lietuva, taip pat dar Gudija, Ukraina, Bulgarija, Serbija arba tokia Norvegija, kurių mūsų laikų politinius, visuomeninius ir kultūrinius reikalus nustatanti ir sprendžianti šviesuomenė daugiausia iš sodžiaus, iš sodiečių kilusi, kur kas daugiau, dažnai svariai ir lemiamai, savo tautinėje kultūroje to pat sodžiaus esti veikiama, na, ir sodžiui daugiau negu kitur yra davusi, mažiau už kitų kraštų šviesuomenę tepažeisdama, arba net ir visai nežeisdama, sodžiaus dvasios ir buities.

Lietuvių kultūros tautinėje raidoje ir iš viso Lietuvos

istorijoje žemdirbių daiktinis ir dvasinis pasaulis aiškiau ir svariau, ypač naujausiais laikais ("po ruskiais" ir vėliau) yra pasireiškęs, negu daugelyje kitų tautų ir kraštų, tad lietuvių žemdirbių kultūrai ir jos reikšmei bendroje tautos kultūroje geriau suprasti prisiminkime čia, kaiką net kartodami ir iš to, kas jau anksčiau sakyta, bent kaikuriuos ryškesniuosius žemdirbių kultūros bruožus ir bruoželius.

Lietuvių katalikybė. Apie 1000 metų vėliau už vokiečius, apie 500 metų vėliau už lenkus ir rusus ir apie 200 metų vėliau net už latvius ir estus, tad vėliau už bent kurią kitą Europos tautą prijungti krikščionijai, lietuviai, suprantama, ilgiau už kitus išlaikė savo seną tikėjimą ir tiktai XVII a. galutinai suaugo su krikščionybe, galima sakyti, tik dabar tikrai ją priėmė, senosios tikybos jau nebepasiilgdami, bet dar XIX a. nutautintiems Vilniaus krašto gyventojams lenkintojų teberodomi "pagonimis" ar šiaip "nelenkiškais", tad kaip ir "netikrais" katalikais ir net kunigai lietuviai, vyskupai lietuviai – "netikrais" kunigais ir vyskupais. Vyskupų Merkelio Giedraičio ir Protasevičiaus bei jėzuitų pastangomis antroje XVI a. pusėje atlaikyti prieš reformaciją, o į Rytų krikščionybę (stačiatikybę) visai nelinkę, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos lietuviai ne tik liko svetimi Rytų pasauliui (ligi 1795 m.), bet ir ištikimi vakarietiškai kultūrai. Daugumoje katalikai, katalikybės sėmėsi nemažai per lenkus, kiek per prūsinės Varmijos vokiečius katalikus, kurių Brunsbergos seminarijoje nuo 1589 m. studijavo net keli šimtai iš Lietuvos tam siunčiamų klierikų[20], bet bene daugiausia per palaikančius savo tarpe gyvus tarptautinius ir tarpkraštinius santykius Lietuvos jėzuitus.

Politiniu požiūriu lietuviams pervėlai priėmus krikščionybę, tad perilgai leidus kryžiuočiams maskuotis (statytis) jųjų "apaštalais" ir pulti Lietuvos žemes, bet tikybiniu ir kultūriniu požiūriu peranksti, senajai tikybai žmonėse tebesant gyvai, nenudžiuvusiai, kas apsunkino krikščionybei palenkti sau žmonių protus ir jausmus, senas tvirtas lietuvių tikėjimas ilgainiui virto karštu katalikišku dievotumu, su Vilniaus Aušros Vartais ir šv. Kazimiero koplyčia, su Vilniaus ir Žemaičių kalvarijomis, Trakų, Šiluvos vainikuotais Dievo Motinos paveikslais, šimtais bažnyčių su atlaidais, parapinėmis brolijomis, Varnių ir kitų parapijų davatkomis,

[20] V. B-kos įdėtoji žinelė.

lyg senovės vaidilutėmis[21], daugybe visuomenės gerbiamų, kitų ir mylimų kunigų ir įvairių ordinų vienuolių, įspūdingomis procesijomis ir šventomis giesmėmis. Tvirtas lietuvių būdas neleido dievotumui virsti, pavyzdžiui, ispaniškojo tipo fanatizmu ar bent lenkiškojo tipo iškalbingu, afektingu, kartais ir efektingu savo tikybinių jausmų ir atsidavimo Apaštališkajam Sostui demonstravimu, triukšmingu jausmų nedisciplinuotumu. Tačiau daugiatikybinėje, mišriatautinėje Vilniaus minioje, kur lietuviškumas negaudavo įsivyrauti ir įgyti ten lemiamos reikšmės, nekartą pasireiškė ir triukšmingi fanatinio pobūdžio tikybiniai prieš kits kitą išsišokimai, o jau XIX a. pabaigoje ir XX-jo a. pradžioje nutautintose ar nutautinamose parapijose ne tik ištinka nekultūringų susirėmimų dėl kalbos, bet ir pats tikybinis kaimiečių gyvenimas virsta neturiningas, paviršutinis, neprasmingas ir net tuščias. Garsūs yra kun. Aleksandro Burbos 80-aisiais metais sužymėti vilniečių "poteriai", kuriuose nemokančių, bet verčiamų lenkiškai melstis lietuvių lenkiškieji žodžiai iškreipiami, virsta juokingai neprasmingi. Arba 1917 m. Vilkaviškio prelato Dabrilos kaltinimas Vilniaus vyskupijos lenkintojų kunigų tokiu apsileidimu, dėl kurio žmonės nežiną ir nesuprantą paprasčiausių tikybinių dėsnių, tad de facto kaip ir be tikybos gyveną.

Tikybinis lietuvių savarankiškumas katalikybės laikais pasireiškė anksčiau nurodytu jos sulietuvinimu (sužemaitinimu) savo jausmuose, vaizduotėje, jųjų taikomu net nebe Lietuvos katalikiškam pasauliui, dargi pačiai popiežių Romai, – vyrišku kunigų elgsenos vertinimu, bet ir jų gerbimu, noru turėti kunigų iš savo šeimos ar giminės, ypačiai savo originaliu tikybiniu menu – įgijusiais plataus garso smūtkeliais – rūpintojėliais ir šventųjų statulėlėmis, bažnytinių stacijų kalvarinėmis scenomis, koplytėlėmis, sumaniausia įvairiatipių kryžių ornamentika. Šiuose savito bažnytinio meno kūriniuose taip stipriai buvo atsispindėjusi senoji, dar ligikrikščioniškoji tikyba, jog net vienas XVIII a. Žemaičių vyskupijos bažnytinis sinodas visas tas stovylėles buvo įsakęs naikinti kaip tiesiog "pagoniškas"[22].

Per 120 metų maskolių valdžios tikybinis lietuvių gyve-

[21] Čia beskaitydamas mano žentas Stasys Žakevičius nebeiškentė ir sušuko: "Na jau, tėve, ir prilyginai!"

[22] Vacl. B-kos priminta.

nimas labiau ar mažiau buvo varžomas, gaudavo iš jos skaudžių smūgių. Maskoliams stengiantis apsilpninti katalikybę Lietuvoje, uždarant vienuolynus, kurių daugelis žmonėse buvo ypatingai branginami ir populiarūs – Kalvarijoje, Pažaislyje, Dotnuvoje, Troškūnuose, Pabaiske ir kitur, kartu buvo varžomi ir trukdomi santykiai su Roma ir šiaip su katalikiškuoju Vakarų pasauliu, tad ir savarankiškas (ne per Lenkiją ir lenkus) lietuvių siejimasis su vakarietiška katalikiška kultūra, savarankiškas dalyvavimas jos raidoje.

Tik į pačią XIX a. pabaigą ir XX amžiuje, kai tautiškai kylanti lietuvių kunigija nustojo naudotis lenkiškais akiniais, pro kuriuos buvo įpratinta į pasaulį žiūrėti (pavyzdžiui, Lietuvos kunigų vaidmuo 1794, 1831 ir 1863-1864 m. sukilimų metu), ėmė kilti jos tautinis susipratimas ir svoris savo vyskupijoje, drauge (ypačiai 1905 m. gyvenimui pasidarius kiek laisvesniam) ir vis didesnis savarankiškas siekimasis su Vakarais, sėmimasis iš pirmųjų - originaliųjų vakarietiškų katalikiško gyvenimo ir katalikiškos veiklos šaltinių, pradžioje vengiant lenkiškųjų, o paskiau (Nepriklausomoje Lietuvoje) iš dalies ir vokiškųjų tarpininkų, vis dažniau semiantis tiesiog iš Romos ir romaniškųjų (šveicarų, belgų, prancūzų) versmių. Didelis šiuo atžvilgiu vaidmuo priklauso Petrapilio dvasiškosios katalikų Akademijos lietuvių profesūrai (Pr. Būčiui, Al. Dambrauskui, J. Matulevičiui, J. Mačiuliui-Maironiui ir kitiems), Friburgo universiteto klausytojams ir kt. Su jais ypatingai glaudžiai bendradarbiavo ir Mohilevo metropolijos (Petrapilyje) ilgametis sekretorius kun. Kazimieras Prapuolenis, kuris pirmas sugebėjo užmegsti Lietuvos dvasiškijos tautinius santykius su Roma.

Dar prieš atgimstant Nepriklausomajai Lietuvai kunigas Pautienius steigia J. A. V-ėse kazimieriečių ordiną, o kun. (vėliau vyskupas) Jurgis Matulaitis-Matulevičius Šveicarijos Friburge atgaivina marijonų ordiną, kuriuodu naujoviškai darbuojasi Amerikoje. Vėliau ir pačioje Lietuvoje drauge su nepriklausomybe atgyja maskolių uždarytieji ordinai – jėzuitai, pranciškonai (saleziečiai, seniau bernardinai), domininkonai ir kiti, ypatingai pasireikšdami mokyklų darbe. Užmegstos dar prieš Pirmąjį Pasaulinį Karą katalikiškos organizacijos – moksleivių "ateitininkų", sodžiaus jaunimo "pavasarininkų", "Saulės", "Žiburio", "Auš-

ros" švietimo draugijos, šv. Kazimiero knygų leidimo ir kt. Nepriklausomoje Lietuvoje ne tik sustiprėja ir išsišakoja, bet ir griežčiau susiriša su Vakarais (pvz. šveicaras J. Ehretas kurį laiką vadovauja pavasarininkams). Belgijos, Vokietijos ir kitų kraštų pavyzdžiu lietuviai katalikai savarankiškai ir įtakingai dalyvauja politikos darbe, susiburdami krikščioniškais demokratiškais pagrindais ir lentyniaudami su kitomis politinėmis srovėmis.

Iš viso katalikiškos pozicijos viešajame Lietuvos gyvenime yra labai žymios, dažnai efektingos, palyginus net su taip pat katalikišku, tuo atžvilgiu daug senesniu ir laikančiu save "Lietuvos apaštalu" Lenkijos kraštu ir šiojo dešimt kartų skaitlingesniais už mus katalikais. Lietuvoje katalikiškųjų organizacijų narių skaičius didesnis negu Lenkijoje, veikimas daug gyvesnis ir įvairesnis, įtaka tautai ir valstybei kur kas reikšmingesnė. Tenka nurodyti bent keletą šitokio skirtingumo priežasčių, vieną su kita surištą, kartais vieną nuo kitos pareinančią: natūralesnis, tad tvirtesnis, net bajorų tarpe turįs savų tradicijų, lietuvių visuomenės demokratizmas; didesnis kunigų vaidmuo tautinės lietuvių kultūros istorijoje (švietime, raštijoje, poezijoje); didesnis lietuvių drausmingumas (čia — tikybinis, parapinis, bet ir toks pats administracinis, valstybinis, mūsų laikais ir tautinis); daugiausia sodietiškoji išmokslintų lietuvių kilmė, ypačiai gausingas kunigų kilimas iš sodžiaus ir tamprūs jų ryšiai su juo.

Imkime kad ir demokratines tradicijas, kurias sveika būtų prisiminti. Brastausko, Karpio ir kaikurių kitų dvarininkų savanoriškas baudžiauninkų atleidimas nuo baudžiavos, 1817-18 m. Lietuvos bajorų seimelių iniciatyva baudžiavas panaikinti, kitos bajorų kartos pozicija 50-siais XIX a. metais, caro valdžios panaudota baudžiavoms panaikinti visoje maskolių imperijoje. Dionizas Poška savo "Žemaičių ir Lietuvos mužike" piktinasi baudžiauninkų engėjais ir karštai kelia kaimiečio darbo reikšmę, kaip "visuomenės ramsčio pirmutinio". Vėliau susidraugavusiam su Adomu Mickevičium žemaičiui Pranui Šemetai dvarininkai tėvai per krikštą pastatydino kūmais dvylika baudžiauninkų porų. O dar kaimiečių dalyvavimas Lietuvos bajorų sukilimuose, reikšmingesnis negu lenkų kaimiečių Lenkijos bajorų sukilimuose.

Kai dėl kunigų vaidmens ir katalikiško veikimo Lietuvos kultūros ir politikos srityje, čia tenka jiems rungtis su kitomis, taip pat turinčiomis su tuo pat sodžiumi stiprius ryšius grupėmis — socialistais, liaudininkais, tautininkais (tautininkų tarpe netrūksta ir kunigų, nekartą labai reikšmingų, kaip Tumas arba Mironas, ir net patenkančių kolizijon su savo dvasine vyresnybe; pasitaiko kunigų, tikriau ekskunigų (iškunigių), net ir komunistų tarpe, kaip Pranas Vilūnas ir Adomavičius) — ir nekartą vieniems ar kitiems užleisti pirmaujančią vietą. Iš viso viešas labai efektingas lietuvių katalikybės pasireiškimas privačiame lietuvių šeimos ir asmens gyvenime dažnai esti blankesnis, Bažnyčiai ir tikybai nebevaidinant jam tokio, kaip seniau, per amžius vyraujančio, viską veikiančio vaidmens. Čia reiškiasi, be abejo, visuotinė gyvenimo raida, iš bažnytinės srities išsiskiriant, vienai po kitos įsipasaulietinant seniau jos apimamoms dvasinio gyvenimo (mąstymo, jutimo ir tt.) ir materialinės buities apraiškoms (dalykams ir daiktams), o taip pat — visuotinis, kaip ir anas, tad irgi ne vien lietuviškas reiškinys — faktinis tikinčios visuomenės kaip ir moteriškėjimas (kaip kad dainos, vyrų bemaž nebedainuojamos, buvo virtusios moteriškosiomis), kas aiškiai matyti bažnyčiose pamaldų, ypačiai pamokslų metu, katalikiškųjų organizacijų sueigose, iškilmėse, suvažiavimuose ir tt. Vis dėlto, kad ir tas mums krinta į akis, turbūt, neperdaug teapsiriksime, laikydami moteris iš viso dievotesnėmis ir pamaldesnėmis už vyrus ne tik mūsų laikais, bet ir seniau, ne vien krikščioniškoje, bet ir ligikrikščioniškoje visuomenėje. Tačiau aštresni priešbažnytiniai ar prieštikybiniai pasisakymai arba net žygiai, šiaip populiaraus, dr. J. Šliūpo, kokio Ilgūno arba iškunigio Adomavičiaus laisvamaniški leidiniai, laisvamaniškoji Etinės kultūros draugija ir panašios organizacijos kaimiečiams dažniausia lieka svetimos, kaip ir tokio Domo Šidlauskio-Visuomio visuomybė, perkūnininkas mokytojas Palukaitis ar senovės lietuvių tikybos atgaivintojas "šviesiausias kunigaikštis" Jonas Gediminas-Beržanskis-Klausutis. Tiktai JAV-se lietuvių visuomenėje kiek pasisekimo turi skersaujančių į katalikų kunigus "šliūpininkų" ("šliuptarnių", pasak jų priešų), tikybinių indiferentų ar šiaip susipykusių su savo klebonais katalikų tarpe atsiskyrusi nuo Romos Tautinė Lietuvių Bažnyčia (kitų pravardžiuojama

"nezaliežnikais"), metodistai, įvairios tikybiškai nesusidrausminančios etinės ir pan. organizacijos.

Šiaip ar taip, lietuvių kaimo ir tautos dievotumas, perėjęs iš gamtos pajėgas ir jų reiškinius giliau gerbusių prosenių tikybos į katalikišką lietuvių gyvenimą, svetimais, ypačiai lenkų pavyzdžiais po to nustatomas, dar maskolių valdžios laikais ėmė šiais lenkų pavyzdžiais kratytis ir siektis Vakarų, o Nepriklausomai Lietuvai užmezgus betarpius santykius su Vatikanu ir iš viso stojus į savarankišką kelią, lietuvių tautos katalikybė reiškiasi Vakarų kultūros dvasioje savitai, gyvai ir naujybiškai.

Tebeskamba Lietuvos bažnyčiose, taip pat ir svetur lietuviams atsidūrus, pirmasis lietuvių himnas, Strazdo "Pulkim ant kelių", dar Barono, Maironio ir kitų giesmės, Vilniaus krašte savąjį himną bažnyčiose giedančių lenkų pavyzdžiu, paskiau ir Lietuvoje (žinoma, ne tarybinėje Lietuvoje) — kudirkinis lietuvių himnas. Tik nuo XX amžiaus pradžioje sodiečių, lyg ir atstumtų nuo aktingo dalyvavimo pradžios pas mus ėmė rastis bažnytiniai chorai, kurie pat pamaldose, nevisur palankiai buvo sutinkami, bet ilgainiui prigijo ir visur paplito. Po senovei tebeplyšta sienos nuo giesmininkų skambių balsų, graudžių giesmių ir jų originalios gaidos, chorui arba visai bažnyčiai jas tebegiedant. Reikšminga, jog ir Prūsų lietuvių protestantiškųjų giesmių gaida dažnai savaiminga, labai originali, nors pačios jų giesmės dažniausia yra vokiškųjų vertimai arba sekimai (seniausieji tačiau lietuvių protestantų giesmynai — Mažvydo ir kitų — daugiausia buvo sudaryti iš giesmių, išverstų arba perdirbtų iš katalikiškųjų lotyniškųjų ir net lenkiškųjų[23]). Katalikiškoje Lietuvoje ligi pat XX a. pradžios išlikęs visuotinis sveikinimasis žodžiais "Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus", paskiau labiau sulietuvintas "Garbė Jėzui Kristui", mūsų metu daug siauriau ir daug rečiau vartojamas, paprastai tik susitinkant su dvasininkais, kurie betgi patys vis dažniau sveikina "Labas rytas", "Laba diena". Per amžius atsisveikinama "Su Dievu", bet ir čia vis dažniau pasakoma "iki pasimatymo".

Lietuviai žemdirbiai ir jųjų būdas. Senoji lietuvio tikyba — su gamta susijusio žemdirbio, kriščionybėje įgijo nau-

[23] Vacl. B-kos skliaustinis įterpinys.

jų, sudėtingesnių lyčių, kurios lenkė, bet ne laužė jo būdo ir neplėšė jo nuo gamtos, nuo aplinkos. Dangaus ir pragaro galybės – neatplyšusios jam nuo jo žemės dalykų, kurie tebelieka vis brangūs kaip ir buvę; tai žemdirbio dangus (palygink Geručio-Balvočiaus populiarų astronomijos vadovėlio pavadinimą "Sodiečių dangus"), nežemdirbiui svetimokas, – tai žemdirbio pekla, nežemdirbiui nekartą abejinga. Per amžius nusistatęs žemės darbas surišo lietuvį su žeme, per šimtmečius išliko prisirišimas prie savo žemės, pasireikšdamas tiek kasdieniniu dėl jos rūpesniu ir sunkiu darbu, tiek prireikus kaimynine talka, tiek, priešui puolant, atkakliu jos ir visos tėvynės gynimu, tiek, gavus nuo jos pasitraukti, sibiriniu, amerikiniu ar kitokiu skaudžiu ilgesiu, čia jau nekartą ir dvasiniu lūžimu.

Nors rusų metraščiai pažymi rusus puldavus Lietuvą ir neturėjus ko imtis donės, bet gana greit po to puldami ją kryžiuočiai daug žemės ūkio grobio iš ten išsigabendavo ar vietoje sunaikindavo. Tad jau prieš daugelį šimtmečių lietuviai buvo žagrininkai, ūkininkai. Ne derlingiausiose Ukrainos juodžemio lygumose arba kvietiniuose Lenkijos plotuose, ne turtingoje mineralais šalyje įsikūrę, tik pelkėtose drėgno pajūrio giriose ir jų kalvose, trakus ir lydimus valydami lietuviai sunkiai sau plėtė dirvą, sunkiu prakaitu ją aplaistė. Giria (senovės žemaičių medė) – jau XIX a. Mickevičiaus, Daukanto, Barono, Maironio apdainuota, apraudota, lietuviams per amžius buvo viskas: pėsti ten įeidami, sako, vežimu išvažiuodavę. Šventosios girios, šventieji medžiai ir krūmai, medės deivės – medeinės ir visokios girinės dvasios – girykščiai, pušaičiai, miškiniai ir tt., papartiniai ir kitokie girios paslapčių pasakojimai su Eglės karališkąja pasaka, visa paslaptingoji ir poetingoji dendrolatrija (ąžuolų ir kitų medžių, krūmų kultas) nuo pat kūdikystės ligi senatvės supo lietuvio vaizduotę, veikė jausmus.

Tvirtas, kietas laikymasis *savos* žemės, maskolmečiais bajorų pavyzdžiu kartais virtęs atkakliu ilgamečiu kaimynų, giminės ir net šeimos tarpusavio išlaidžiu tampymusi po teismus, kaikada privedęs prie tėva- ar broliažudystės, drauge yra švelninamas lyg pro ūkanas praleidžiamų graudžių pogirinių jausmų. Tvirtesnis negu Gudijoje dvarininkų ūkininkavimas, paveikiamas dar Prūsijos ūkio ir ypačiai Latvijos (Kuršo ir Lyvžemio) baronų pavyzdžio ir įtakos,

ėjo iš dalies ir baudžiauninkų ūkio sveikaton, o ir karališkųjų bei laisvųjų ūkininkų mažiau nuo ponų pareinanti būklė veikė čia stiprinančiai taip ūkį, taip ūkininko būdą — tvirtesnį ir statesnį už gudiškąjį, švelnesnį ir lankstesnį už latviškąjį, rimtesnį už lenkiškąjį, doresnį už maskoliškąjį. Vokiškai latviška ūkinė įtaka Lietuvoje dažnai trukdoma įtvirtėti lengvesnių sekti, mažiau išlaidingų, bet ir atsiliekančių nuo ūkio pažangos lenkiškai gudiškų (bajoriškų) pavyzdžių ir įtakos, kaip štai dvaro, sodžiaus ir miestelio statyboje — Lietuvoje, kaip Lenkijoje, Gudijoje (ir Rusijoje), medinėje, tuo tarpu kai Prūsijoje, Latvijoje, Estijoje įsivyrauja mūrinė.

Pobaudžiavinis Lietuvos ūkis, tiek dvaro tiek kaimo, daro reikšmingą pažangą, savo vidinėje raidoje tebesiremdamas dar minėtų kaimynų pavyzdžiais, bet ypačiai Nepriklausomoje Lietuvoje jis pakyla pravedus žemės reformą, tad sutvirtinus smulkųjį ir vidutinįjį ūkį, ūkiui išsivadavus iš dvaro įtakos ir gavus savų, iš sodžiaus kilusių vadovų, kurie nebe lenkiškais, prūsiškais ar baroniškais, tik daniškais ir kitais Vakarų Europos pavyzdžiais, taip ir savais, originaliais keliais trumpu laiku pakelia Lietuvos žemės ūkį neregėton prieš tai augštumon, išvesdami jį tarptautinėn rinkon (sviestas, bekonai ir tt.), iššakodami, išlankstydami prieš tai mažiau išvystytas šakas, kaip štai sodininkystę, miduninkystę ir tt., ir visai naujas, Lietuvai dar neįprastas šakas (cukrininkystę, vynininkystę) įvesdami. Čia betgi reikia pastebėti, jog labai daug Nepriklausomosios Lietuvos laikais laimėjęs Lietuvos žemės ūkis per amžius čia klestėjusią šaką — bitininkystę permažai dabar remia, o ir sodininkyste rimtai pradėta rūpintis tik pačiu paskutiniuoju, prieštarybiniu laiku. Taip gražiai dabar suklestėjusi cukrininkystė vis dėlto dar prieš 1863 m. sukilimą jau buvo planuojama Lietuvoje įvesti, sudarant net tam reikalui ypatingą akcinę bendrovę, kurios priekyje stovėjo Belvederio dvarininkas Burba ir vienas svarbiausiųjų akcininkų buvo vyskupas Valančius; tik sukilimas šį sumanymą palaidojo. Lygiai taip pat tik prieš pat paskutinįjį pasaulinį karą daug kur susirūpinta ir galimumais vynuogynus Lietuvoje auginti (arkiv. Skvireckas ir kiti), nors jau XVIII a. kaikurie Lietuvos vienuolynai tai jau buvo sėkmingai pradėję[24]. Patarliš-

[24] Vacl. B-kos istoriniai pastebėjimai.

kai konservatyvus Lietuvos ūkininkas pasirodė pakankamai lankstus prisitaikinti prie naujų ūkininkavimo sąlygų ir priimti, savo išmokslintų sūnų patariamas, jų siūlomas ūkines naujybes. Lietuvos ūkininkė — šeimininkė — gaspadinė seniai įgijo plataus garso, tiek dvarininkė, tiek kaimietė, dažnai anąją sekanti, daržininkystėje, paukštininkystėje ir iš viso gausingos virtuvės karalystėje, išpopuliarintoje net už Lietuvos ribų virimo, kepimo ir tt. patarimų knygomis "Gospodyni Litewska", "Kucharka Litewska" ir kt. Tos knygos ilgai atstovavo tik bajorių ūkio ir virtuvės menui, bet kaimo šeimininkės, kurios skaniai, tik nevisada sveikai savo šeimyną maitino, suprantama, gavo čia nuo jų atsilikti. Kaimo virtuvei pakelti pirmuosius teigiamus bandymus buvo padariusi Liuda Didžiulienė, 1893 m. išleidusi pirmąją lietuvišką "Lietuvos Gaspadinę", o naujausiais laikais ypač daug buvo žadėjusi Dotnuvos Žemės Ūkio Akademija, įsteigusi namų ruošos fakultetą. Šiaip ar taip, savo krašto žemės ūkio istorijoje ir ūkinėje santvarkoje greta savo vyro lietuvė užima aiškią, svarbią ir garbingą vietą.

Tad toli gražu nepamirštant sunkių Lietuvos ūkio istorijos išgyvenimų, kelių šimtmečių nelengvos baudžiavos, svetimųjų kišimosi ir varžymo, karinių ir sukiliminių smūgių, daugiametės išeivystės, atėmusios kraštui šimtus tūkstančių darbininkų, ekonominių krizių, pagaliau paprastų žmogaus klaidų, apsileidimų ir silpnybių, nei padėties nei sąlygų neidealizuojant, tenka aiškiai nustatyti ypač pašaliečiams krintanti į akis didesnė negu daugelio kitų kraštų vidutinio (tiek ha skaičiumi, tiek ir savo išmaningumu) Lietuvos ūkininko gerovė, ūkinis sąmoningumas, tvirtas laikymasis ir savo vertės jutimas, galima sakyti — pasiturinčio žmogaus kaip ir lepnumas, nekartą susijęs su kiek permažu taupumu ir perlengvu išlaidumu, nosies prieš kitus rietimu, ne vien iš geros širdies, bet ir iš noro pasirodyti vaišingumas, neblogas valgymas ir — gėrimas.

Stebint 1944-1945 m. Vokietijoje atsidūrusius lietuvius — ūkininkus ir ūkininkaičius, tuojau buvo matyti kone visuotinis jųjų sugebėjimas, dažniausia be vokiečių kalbos ir be kokios vokiečių administracijos pagalbos, nepaprastai sunkiose ir neįprastose sąlygose išsiversti, nekartą geriau už pačius šeimininkus vokiečius ūkiškai panaudojant visus galimumus sau geresnei būklei užtikrinti. Tas pat vėliau anglų, amerikiečių ir prancūzų okupacijoje.

Ne vien teigiamus privalumus išsineša iš sodžiaus išsikėlę į miestus ir ten mokslus išėję. Gal dar su didesniu už likusius sodžiuje atkaklumu, dažnai susijusiu su dideliu šykštumu, retkarčiais ir su priemonių nešvarumu, jie siekia gerovės, turto, nuosavų namų, ūkelių ar net "centrų" ir "centrelių". Parvažiavę Lietuvon ar tik joje apsilankę amerikiečiai nekartą nori "pasirodyti" prieš buvusius jų vargo tėviškėje liudininkus ar šiaipjau kuo jie yra virtę, ko – net kiek – "verti". Jie prageria, praleidžia lengvai susirandančioje kompanijoje nemažus pinigus ar įkiša savo santaupas į abejotinos vertės pakištas jiems įmones. Kur kas reikšmingiau pasirodo tie buvusiųjų baudžiauninkų ar kumečių sūnūs, kurie grįžę į savo kraštą nusiperka iš buvusiojo savo ar nesavo pono ūkį, net dvarą, kuriame kadaise patys arba jų tėvai sunkiai dirbo!

Lietuvių protėviai alų , midų mielai gėrė (garsusis Kauno panemunėje liepų midus, lipčius arba liepinis), – toks betgi Vytautas pasireiškė dideliu blaivumu, – tik neprilygdavo jie garsiems iš senų senovės girtuokliams slavams – lenkams arba rusams. Susidėję su Lenkija, Lietuvos ponai lenkų bajorų pavyzdžiu traukė iš Vengrijos, paskiau iš Prancūzijos ir iš kitur vyno bačkas, bet šis gėralas sodžiui likosi svetimas, perdaug prabangus, dainose kaikada tebepaminimas, o šiaip XIX-XX a. gydytojo teužrašomas ligoniui sustiprinti. Bažnytinis vynas neišeidavo už klebonijos sienų. Ilgainiui iš kelių šaltinių atsirado Lietuvoje degtinė. XVI-XVII a. lenkų pavyzdžiu Lietuvos bajorai gabenosi sau iš vokiškojo Dancigo – lenkiškojo Gdansko, kurį Basanavičius iš lotynų kalbos Gedane vadina, danskinę arielką (wodka gdanska), o bene tuo pat laiku ar kiek vėliau į Lietuvos žmones iš Lenkijos, iš Ukrainos per Gudiją, pagaliau iš Maskolijos ėmė sunktis įvairių rūšių arielkos (lenk. gorzalka, ukr. horilka, rus. vodka). Mažojoje Lietuvoje buvo geriamas brangvynas (vok. Branntwein), paskiau ir šnapsas (vok. Schnaps), pasiekęs ir Didžiąją. Lietuvos gėrimo istoriją eilėraščiu apsakė Varnių seminarijos klierikas (paskiau vyskupas) Antanas Baranauskas savo išverstame iš lenkų kalbos žmones pamokančiame kūrinėlyje "Dievo ryštė ir malonė", kurį Ivinskis išspausdino savo kalendoriuje.

Lietuvoje, kaip ir kitur, su degtine susijo ponų reikalas – propinacijos teisė, kuri kiekvienam dvarininkui leido lai-

kyti savo dvare degtinės bravorą, tad ir kiekvienas baudžiauninkas turėjo gerti savo pono degtinę ir ne mažiau, negu buvo jam nustatoma. Tuo būdu ponai, o po maskoliais mums atsidūrus ir vyriausybė, gaunanti iš pono gaminamos degtinės savo akcizą, buvo suinteresuota, kad ponų, klebonų ir kitose, daugiausia turinčiose pardavėjus žydus, gėryklose (karčiamose–smuklėse–šinkuose) sodiečiai kiek galima daugiau išgertų. Vyskupui Valančiui pavykus Žemaičių vyskupijoje blaivybės draugijomis sulaikyti žmones nuo girtavimo (Vilniaus ir Seinų vyskupijose blaivybės akcija buvo daug silpniau pravesta), Petrapilio ministeriai tarėsi (dar prieš 1863 m. sukilimą), bene reikėtų pavojingą valstybiniam iždui vyskupą Sibiran ištremti, ir susilaikė nuo to tik dėl jo didelio populiarumo žmonėse. Sukilimo metu Muravjovui brolijas uždraudus, tik iš baudžiavų išlaisvinti, pasijutę laisvesni ir ūkiškai tvirtesni žmonės, maskolių suvaržytos Bažnyčios silpniau čia veikiami, karčiamininkų ir kitų miestelėnų lengviau buvo suviliojami į visokius traktierius ir kitokias vokiškai žydiškos kilmės vardais vadinamas girdymo įstaigas. Nuo 95-jų metų maskolių vyriausybei įvedus valstybinės degtinės monopolį ("monopolka"), panaikinus dvarininkų propinacijos teisę ir panaikinus karčiamas, ilgainiui atsirado kad ir ne žydiškų, bet tokių pat "krikščioniškų" kitokiais vardais užeigų, o ir žmonės pramoko patys degtinę varyti. Ypačiai per I Pasaulinį Karą maskolių vyriausybei uždarius monopolius, o iš Lietuvos 1915 m. ir pačiai pabėgus, naminė įgijo ypatingą populiarumą, kuris nesumažėjo su Nepriklausomosios Lietuvos valstybine degtine ir ypačiai padidėjo bolševikų ir vokiečių okupacijų "samagono" laikais. Baudžiavų metu savo vargus žmonės degtinėje skandino, vėliau gėrė ir iš pertekliaus, Lietuvos sunkmečiu dar iš sielvarto ir susigraužimo. Išėjusi iš kaimo lietuvių inteligentija (pasaulietinė ir iš dalies kunigiinė) nekokiu čia pavyzdžiu šviečia savo šviečiamiems broliams. Valančiaus įveiktoji "Dievo rykštė" vėliai plaka lietuvius, matyti, dėl šiokių ar tokių jųjų nuodėmių ir nuodėmėlių, ir reikalingas nepaprastai stiprus tautinis sąjūdis, kad vėl mums grįžtų "Dievo malonė" — protelis į galvas. Tik atsiminkime ir įsidėkime sau į galvas: girtavimu kad ir dar toli neprilygdami maskoliams, vokiečius, deja, jau esame pralenkę. Naminio alučio mes nei neminėsime.

Kariai nustoja savo vėliavos ir vėl ją atgauna. XIII ir

XIV a. pagarsėję savo karo žygiais lietuviai vėliau neberodo nei karžygiškumo, nei iš viso karingumo, tik aiškiai yra linkę į ramų žiemiečių gyvenimą, nebejieškodami nei nuotykių nei garso. Prisiminkime kovingųjų totorių vėlesnį ištižimą arba, jei kam toks prilyginimas būtų nemalonus (lietuviai — totoriams?!), kad ir švedus (ypač XVII a. karuose pagarsėjusius), kurie mūsų metu bežinomi tik kaip darbšti, kultūringa, gal net perdaug taikinga tauta. Su Vytauto mirtimi (1430 m.) nutrūkus Lietuvos sienų plėtimui, tad ir lietuvių ekspansingumui, lietuviai tebebuvo dar geri kariai, neblogesni už lenkus, su kuriais jie gavo per 400 metų susidėti ir kariauti ne vien prieš bendrus, bet ir ne prieš savo, tik lenkų priešus, dėl ko Lietuva tiek apsilpo, jog pati viena jau nebestengė sėkmingai gintis nuo tiesioginių savo priešų. Neprilygdami lenkams ginklo pamėgimu ir karių sugebėjimu svetimiems imponuoti (stebinti) savo laikysena ir išvaizda, kiek lietuviai čia nesekė lenkų pavyzdžiais, — paskirų kautynių ir susirėmimų efektingumu (nors ir čia nepamirštinos garsiosios Jono Karolio Katkaus vadovaujamos Kirchholmo - Salaspilio kautynės), gal ir žygių smarkumu, lietuviai juos pralenkė atkaklumu, patvarumu, drausmingumu (nuo pusės XVII a. irgi apsilpusiu).

Iš senovės raitųjų karų ir kautynių likosi lietuviui dainose apdainuojama meilė žirgui ir raitelio žygiams. Tikrai lietuviai vis pasireiškia gerais raiteliais, tiek Prūsijoje, pavyzdžiui, pričkiniuose arba priešnapoleoniniuose karuose (lietuviškieji dragūnėliai), tiek Didžiojoje Lietuvoje (salaspilinis Katkaus laimėjimas prieš švedus), tik čia labiau bajorai negu sodiečiai, nes šie (sodiečiai) daugiau jau imami ponams - raiteliams aptarnauti, prireikus ir apginti, arba pėstininkais. Tuo būdu per kartas vis labiau nustojama savo senoviško raiteliško karžygiškumo. Reikšminga betgi, jog karo žygius, tad ir susijusius su jais politinius įvykius — prieš kryžiuočius, totorius, maskolius, švedus, turkus ir kitus — Lietuvos kaimas geriau sau (tad ir savaip) įsisąmonina, ilgiau prisimena ir dainomis apdainuoja negu lenkų ar kitų kurių kaimynų kaimiečiai.

Maskolmečiu svetimosios kariuomenės eilėse besikaudami ne su savo, tik su Maskolijos priešais (prancūzais, turkais, anglais, japonais, "germanais"), lietuviai ne tik abejingiau į tuos "priešus" žiūrėjo negu į savo krašto priešus ir nekartą labiau ar mažiau reiškė jiems pritarimo, bet ir

vis aiškiau žiūrėjo į karo tarnybą kaip į karinę baudžiavą, nesusijusią su Lietuvos reikalais, svetimą, primestinę karybą, nuo kurios todėl bėgo rekrūtai į miškus ir būrėsi razbaininkų gaujomis, visuotinę karo tarnybos prievolę įvedus, spruko tolimon Amerikon, o kam teko tarnauti — atitarnaudavo kaip kurią kitą tarnybą, ne karinės dvasios iš ten pasisemdami, tik maskoliškų sieksninių plūdimosi žodžių išmokę, vienas kitas ir patriūbočium likęs. O vis dėlto ir senoji karinė dvasia nebuvo visiškai išnykusi ir reikšmingai pasireikšdavo tuomet, kada Lietuvos kaimo jaunimas susidurdavo su savo ir savo krašto tikruoju priešu — dar 1794 m. ir 1831 metų sukilimuose ir ypačiai 1863-1864 m. sukilimo metu, kada ypač lietuvių valstiečių sukilėlių būriai, vadovaujami kunigo Mackevičiaus, Bičio, Lukošiūno, Puidoko ir kitų, parodė nepaprastus karinius sugebėjimus ir veikė daug sėkmingiau už daugelį grynai bajoriškų sukilėlių būrių.

Į I-jį Pasaulinį Karą pašaukti, lietuviai ne tik nepasireiškė ypatingu karžygiškumu, smarkumu ar atkaklumu, kaip, pavyzdžiui, antivokietininkų latvių batalionai (vėliau virtę subolševikėjusiais daliniais, kurie laimėjo bolševikams jų kovas Petrapilyje ir Maskvoje) kad yra pasireiškę, bet ir iš viso nenorėjo už Maskoliją kariauti su prūsokais, kurie tik pasibaigusiu spaudos draudimo metu, o ir anksčiau, ne tik lietuvių, bet ir tos pačios Maskolijos, jos vyriausybės ir visuomenės, buvo laikomi gerais kaimynais, o lietuvių, be to, laukiami išvaduotojais iš sunkaus maskolių jungo, ir tiktai grubi vokiečių okupacija Lietuvos visuomenę nustatė prieš "germanus". Dėl vyraujančio lietuvių visuomenėje, Didžiajam Karui prasidedant, priešmaskoliško nusistatymo daugelis lietuvių, kaip ir lenkai, net patys nusistatę prieš savo vyriausybę rusai, ne tik dėl skaudžių Rusijos armijų pralaimėjimų Rytprūsiuose, nevengė patekti vokiečių nelaisvėn (žinoma defetistinė maskolių patarlė: "gde zdes doroga v plen?") ir tikrai pateko. Tačiau didžioji patekusių tuo laiku vokiečių nelaisvėn lietuvių dalis darė tai net ne tiek dėl vienokio ar kitokio nusistatymo, kiek dėl to, jog savo sąstatu karo pradžioje lietuviškos 26 ir 43 rusų kariuomenės divizijos, sudariusios II korpą (papildytos mobilizuotais Lietuvoje lietuviais atsarginiais), įsiveržusios į Rytprūsius, buvo vokiečių apsuptos ir priverstos pasiduoti[25].

[25] Vacl. B-kos įtarpa.

Lietuvos kovoje su maskoliais ir lenkais dėl Lietuvos nepriklausomybės mūsų savanoriai – moksleiviai, ūkininkaičiai ir kaimo darbininkai atlaikė karinę lietuvių garbę, ypačiai 1920 m. įkrėtę generolo Želigovskio lenkams ties Širvintais ir Giedraičiais, kad ir trūko Lietuvos kariuomenei savo karinių tradicijų (maskolmečiu pamirštų) ir patyrimo, gero išmokslinimo ir prityrusių karininkų, o pradžioje talkininkavę ir instruktavę vokiečiai nevisados nuoširdžiai ir ištikimai bendradarbiavo. Pradžioje kaikurie kaimai ir tėvai abejingai teleido savo sūnus į Lietuvos "maskoliukus", nepasitikėdami savo "vaiskelio" pajėgumu atsispirti stipresnių priešų puolimui. Nepriklausomosios Lietuvos 20 metų darbas sukūrė naujybinę, bet reikšmingai papuoštą prikeltais iš žilos praeities brangiais lietuvių širdžiai Gedimino, Algirdo, Kęstučio, Vytauto ir kitais pulkų vardais, ryžtingą ir dainingą kariuomenę, žygius pradėjusią negudriomis dainomis "Išėjo tėvelis į mišką" ir "Tegul giria šlamščia, ūžia", atgaivinusią senąsiais pusiau primirštas vyriškas sodžiaus dainas ir nemažai įnešusią sava į patriotinį lietuvių dainyną, o savo krauju įtvirtinusią Lietuvos nepriklausomybę. Stiprus Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimo pulsavimas, gyvas reikalas būti budriai ir pasirengusiai atremti gresiančius Lietuvai pavojus – didelės meilės saitais susiejo patriotinę kariuomenę su tauta, su visais jos reikalais, ir pavertė ją ne tik krašto gynėja, bet ir tautos auklėtoja. Kauniškis Karo Muziejus virto tautine šventove, o jo vakarinės apeigos prie Nežinomojo Kareivio kapo ne tik stebino svetimtaučius, bet ir graudino saviškius – suaugusius ir jaunimą, kaimo žmones ir miestiečius.

Lietuviškas kaimas ir Lietuvos visuomenė karštai myli savo kareivėlius – pėstininkus ir raitelius, artileristus ir lakūnus, kas ypačiai vaizdžiai pasireiškė 1940-1941 didžiojo tautos bandymo metais, kai kareiviai savo tvirta laikysena ir laisvomis dainomis kėlė ne tik klausytojų nuotaiką, bet ir tautos dvasią, o žmonės visur juos karštai sveikino, laukdami iš jų Lietuvos išganymo. Kareivių choras, pvz., radiofone vis kartojo žinomos operos dainelę: "Tėvynė nežus, kol kareiviai bus", kuri ne tik pateko kaimo dainų repertuaran, bet ir ėjo tautai vyrišku kariuomenės budrumo ir ryžtingumo įsipareigojimo pažadu. Neapsivilta, kaip parodė 1941 m. partizanų kovos, kuriose lemtingą vaidmenį suvaidino kariškai pamokyti vyrai, nors žymi Lietuvos kariuome-

nės dalis ir geriausi karininkai gavo atsidurti Raudonosios armijos eilėse.

1941-1945 m. vyko didžioji Lietuvos ir jos kariuomenės tragedija, kai gavo stoti brolis prieš brolį, katrų nei vienam nebuvo leista viešai iškelti savo tėvynės nepriklausomybės šūkio, nors kiekvienas lietuvis, tiek didelis, tiek mažas, kaimietis ir miestietis, karys ir nekarys — to vieno tesiekė. Kaip nuo 1941 m. raudonieji maskoliai statė lietuvių dalinius prieš vokiečius, taip hitleriniai vokiečiai nevieną Lietuvos karį prievarta pastatė kautis okupantų reikalui, ne tik su maskoliais, bet ir mėgino sukirsdinti mūsiškius su anglais, amerikiečiais, prancūzais, kurių lietuviai niekados nelaikė ir nelaiko savo priešais, tad kautis ar kitokią karo tarnybą eiti Vokietijoje, Italijoje, Prancūzijoje, Jugoslavijoje, Norvegijoje ir dar kitur.

Taigi Lietuvos kariuomenė prilygo kitų kraštų kariuomenei ir atgaivino senosios lietuvių kariuomenės gerą vardą, palenkė sau tautos širdį, bet dabartiniu metu — išvaikytai, suskaldytai, pažemintai, supančiotai — vėl trūksta jai *savo vėliavos*, kuri leistų vėl išsitiesti ir atgauti tautos gyvenime ką tik nustotą reikšmę ir vaidmenį.

Kaimas ir mokslas. Lietuvos kaimietis seniai išmoko gerbti mokytą žmogų ir patį mokslą, kuris ilgai jam pačiam buvo neprieinamas arba sunkiai teprieinamas. Pirmieji žyniuonys buvo senovės kriviai ir vaidilos, kurie ne iš rašto, kurio jie iš viso neturėjo, tik iš atmintyje, galvoje išlaikomų tautos atsiminimų, pranašesnių saviškių pamokymų, dar ir iš savo patyrimų mokė žmones apie jų protėvių darbus, stiprino jų meilę dievams ir tėvynei (tėvų žemei), auklėjo jų dvasią ir grūdino jų būdą, teikė jiems įtikinančių, išmintingų nurodymų ir patarimų.

Vėlesniais laikais senovės vaidilų vaidmenį perėmė krikščioniškieji kunigai, su kuriais — dažnai net nė vietos žmonių kalbos nemokančiais ir tik per menkus vertėjus su jais tesusikalbančiais — ilgai dar dėl įtakos žmonėms sėkmingai tebesivaržė po miškus ir užkampius susislėpę vaidilos, pusvaidiliai ir šiaip senovės išminties reiškėjai seniai, oficialiosios Bažnyčios vis labiau nustumiami į burtininkų, raganių, žolininkų ir kitokių čiuslininkų eiles, kuriose vyrus vis dažniau pakeisdavo senovei ištikimesnės moterys — buvusios vaidilutės, burtininkės ir ypačiai XVII-XVIII a. taip žiauriai persekiojamos (Vakarų Europos ir Lenkijos pavyz-

džiu) (Šatrijos) raganos, kurioms ponų ir kunigų, o paskiau ir jais pasekusiųjų kaimo žmonių buvo priskiriamos visokios nedorybės ir piktadarybės. Tai vis išsigimstančios ir nykstančios *senovės lietuvių tikybos* ir kulto atrūgos ir prisiminimai, kunigų ir krikščionėjančios visuomenės sudemonologinami (suvelninami), tad ir persekiojami.

Tačiau ne visa čia bus niekintina ir reikšminga tik kaip medžiaga etnologams, psichologams, psichiatrams arba istorikams. Į žolininkus ir žolininkes turėtume žiūrėti kaip į pirmuosius lietuvių gydytojus - vaistininkus, kurie, galima sakyti, neišnyko nei atsiradus ir prigijus Lietuvoje mokytiesiems gydytojams ir vaistininkams. Žolininkų pareigas nekartą perima taip pat vieni kiti kunigai, dvarininkai, dvarininkės ir dvaro panelės ar šiaip kurie žmonių patarėjai ligose. Prisiminkime garsųjį vokiečių kun. Kneippą iš Freiburgo su jo "vandeniniu" gydymu, taip pat mūsiškius kun. Jurgį Ambraziejų Pabrėžą, arba Vilniaus kun. Juozą Ambraziejų-Ambroževičių su "medautiniu" gydymu arba Kulių kleboną Antaną Skinderį su jo vaistžolėmis ir kitokiomis gyduolėmis, ir daugelį kitų geraširdžių ligose patarėjų. Medicinos mokslas nuodugniai tiria gydomąsias įvairių žolių augalų savybes ir nekartą patvirtina tų ar kitų senovės patirtimi atsirėmusių žolininkų patarimų pagrįstinumą, tik šioms vartojamoms žolėms nepripažįsta visuotinės gydomosios galios ir nesijaudina, jei kuris toks gydytojas pučiasi prieš mokslą. Dr. J. Basanavičius, dr. K. Grinius ir kiti rimti gydytojai ne tik renka vaistinę kaimo tautosaką, bet ir, pavyzdžiui, prof. Kuzma, labiau ją vertina, žmonių "prietarus" pakeldami nekartą sveikos prietyros pritaikymu.

Iš lotyniškojo mišiolo šventąsias mišias ir kitokias pamaldas atliekantieji kunigai, kuriems, kaip Dievo tarnams, net didžiausieji ponai gaudavo nusilenkti, dėl savo visuomeninės padėties, dvasinės valdžios, dažnai ir dėl įspūdingų pamokymų, kaip ir gausingi vienuoliai, buvo laikomi ypatingoje žmonių pagarboje ir meilėje, o kunigų, jėzuitų ir kitų vienuolių labiau ar mažiau pamokomi žekeliai ("jėzavitvaikiai") taip pat stiprino žmonėse pagarbą ir mokslui.

Pats raštas Lietuvos kaimo žmonėms ilgai buvo svetimas, nereikalingas. Daukšos Postilė ar Širvydo Žodynas ir Punktai sakymų, net Jaknavičiaus ir Šrubauskio lietuviškos knygelės buvo skiriamos ne kaimiečiams betarpiškai, tik kunigams, kurie jų turinį arba prasmę turėjo savaip per-

teikti parapijonims, o kalvarinių ir kitokių giesmių žmonės mokėsi iš kitų — iš ausies, iš atminties, ne iš knygų. Bet vėliau didelis pasisekimas pirmosios katalikiškosios maldaknygės, domininkono kun. Jurgio Kasakauskio "Rožančiaus", kuris nuo 1689 m. ligi 1797 m. susilaukė devyniolikos leidimų[26], taip pat ir vis didėjęs lietuviškųjų asketinių knygelių reikalavimas po 1772 m., kada Vilniaus akademinė spaustuvė tiesiog nebesuskubdavo kartoti senųjų savo leidinių, kurie bematant buvo išperkami, sako, kad ir mūsų kaimas darėsi vis raštingesnis, nes visos tos knygutės jau tiesiog kaimui buvo skiriamos.

Mažosios Lietuvos protestantams ir Didžiosios Lietuvos evangelikams leidžiant raštus patiems parapijonims naudotis ("imkiet mane ir skaitykiet", dar 1547 m. pasakė Mažvydas Vaitkūnas savo katekizme, kuris drauge buvo ir pirmas lietuviškas elementorius ir giesmynėlis), bet ligi XVIII a. pradžios beveik niekam nepamokant kaimiečių skaityti, skaitlingesniais negu pas katalikus lietuviškųjų evangelikų giesmynais naudotasi vis dėlto tik su kunigų pagalba ir jųjų vadovybėje.

Nuo XVIII amžiaus, iš pradžių Mažojoje Lietuvoje tenykštės pasaulietinės ir bažnytinės vyriausybės pastangomis, o vėliau (šimtmečiui įpusėjus) ir Didžiojoje, ypačiai vyskupų rūpesniu dažniau steigiamos parapinės mokyklos. Didžiojoje Lietuvoje kaimiečiams darosi prieinamos ir vidurinės mokyklos, iš dalies (ne be vargo ir kliūčių) net ir Augštoji Mokykla Vilniuje. Kaimiečiai ima leisti ir vis mieliau leidžia sūnus į mokslą, norėdami juos matyti kunigais ar šiaip iš pilkos kaimo visuomenės nors kiek išsiskyrusiais, augščiau pakilusiais, kam jau reikėjo ir mokslo daugiau ar mažiau įgyti.

Tas mokslo siekimas ne tik nenutrūksta maskolių valdžios laikais, bet dar labiau sustiprėja, nežiūrint, jog baudžiauninkų vaikams tekdavo įveikti pradžioje socialines (iš ponų) kliūtis, vėliau ir iš viso katalikams administracines (iš valdžios). Žemaičių, iš dalies ir Augštaičių kraštas ligi 1863 m. nemažai turėjo parapinių, Žemaičių vyskupų įtaka kunigų arba dvarininkų įkurtų, ir gerokai vidurinių mokyklų, kuriose labai gausu buvo kaimiečių sūnų (o parapinėse mokyklose — ir dukterų).

[26] Vacl. B-kos įterpta.

Po 1863 m. sukilimo priverstinis parapinių mokyklų likvidavimas ir steigimas maskoliškųjų pradžios (narodnyja - liaudies) mokyklų, vidurinių (augštesniųjų) mokyklų skaičiaus mažinimas ir griežtas surusinimas, katalikams statomos kliūtys eiti mokslus vidurinėse ir augštose mokyklose (į pradžios mokyklas mūsų žmonės maskolių traukte buvo traukiami, bet šie jas, kaip maskoliškas, ilgai boikotavo), o ypač išmokslintiems — dirbti Lietuvoje, nepalaužė lietuvių noro šviestis.

Dar prieš tai mokykloms talkininkavo "daraktoriai" (vyresnieji mokiniai ir pašaliečiai), kurie rengdavo vidurinių mokyklų "studentus" arba sodžiuje pamokydavo vaikus, o po 1863 m., vysk. Valančiui kaimo visuomenę tinkamai įspėjus, jai nenorint leisti vaikų į svetimas mokyklas, ne tik daraktoriai, davatkos ar dar kas, bet dažnai ir pačios motinos slaptai mokė vaikus lietuviškai iš valdžios draudžiamųjų (lotynų raidėmis) elementorių bei maldaknygių; tatai garsi Petro Rimšos skulptūroje įamžintoji "Kaimo mokykla 1864-1904 m." Tik šitokią mokyklą teišėję, tad jau pramokę lietuviškai skaityti ir rašyti, kiek tautiškai, bet ypačiai katalikiškai (arba protestantiškai) sutvirtinti vaikai tėvų jau buvo leidžiami ir valdžios mokyklon privalomam kareiviavimui sutrumpinti ar šiaip pasirengti tolesniam mokslui gimnazijoje ir kt. Galima buvo išvengti gimnazijos mokantis pas "repetitorius" (daraktorius) nuošalyje, "švedaujant" (garsūs Šiaulių "švedai", prieš kuriuos 80-se metuose gimnazijos vadovybė buvo ištisą "karą" sukėlusi) ir kvočiantis iš keturių klasių kurso teisei stoti kunigų seminarijon, vaistinėn, kariuomenės savanoriu ir tt. Gi rimšinės "mokyklos" tautinis vaikų grūdinimas atkelia mus į 1822 m., kai rašydamas savo "Darbus senųjų lietuvių" Vilniaus universiteto studentas Simanas Daukantas juos skyrė motinoms lietuvėms, kad šios jais stiprintų savo vaikų lietuviškąją dvasią; didžiojo patrioto svajonė tik jam mirus — kitokiose (pobaudžiavinėse) sąlygose — ir kitų kartų motinų tebuvo įkūnyta, deja, nebe iš anų "Darbų".

Kunigai, gydytojai, advokatai, vaistininkai rasdavo darbo ir Lietuvoje, bet jokia valdžios tarnyba nebuvo joje leidžiama katalikams (oficialiai tiktai jiems, bet dažnai tatai buvo taikoma ir evangelikams lietuviams), tad teisėjai, mokytojai, valdininkai, karininkai ir kiti tarnautojai lietuviai buvo priversti gyventi už Lietuvos ribų — Maskolijoje, kur

nevienas jųjų, sukūręs svetimą Lietuvai šeimą, nekartą be naudos žuvo savo tautai. Tačiau Lietuvoje likę kunigai ir neskaitlingi mokslus išėję pasauliečiai padėjo žmonėms atremti obrusitelių puolimus, savo pavyzdžiu stiprino žmonių pagarbą mokslui ir jo siekimą, meilę savo kalbai ir raštui. Tuo atžvilgiu nemažą vaidmenį suvaidino svetimuose universitetiniuose miestuose (Maskvoje, Petrapilyje, Varšuvoje, vėliau Dorpate, net Charkive ir Kijeve, dar Odesoje) susikūrusios slaptos lietuvių studentų organizacijos, kurios daugelį patekusiųjų į svetimus miestus lietuvių jaunuolių išsaugojo savo tautai, kad jie nepaskęstų svetimoje jūroje. 1904-1905 m. lietuvių laimėjimai leido jiems mokyti savo vaikus jau geresnėse, lietuviškesnėse sąlygose. Atsirado ir daugiau galimumų svetur išėjusiems augštuosius mokslus dirbti savo krašte, tad lietuvių moksleivių skaičius ėmė didėti. Susipratusi moksleivija "aušrininkų", "visuomenininkų" ("visuomeniečių") ir "ateitininkų" būreliuose rimtai rengėsi Lietuvos darbui. Vis daugiau Lietuvoje apsigyvenanti pasaulietinė lietuvių šviesuomenė ne tik vis labiau svėrė savo tautos ir savo krašto reikalams, vieni talkininkaudami, o kiti ir aiškiai rungdamiesi dėl vadovavimo tautai su tradiciniais dvasiniais vadovais.

Nepriklausomoje Lietuvoje lietuviškoji nuo pat apačios ligi pat viršūnių mokykla sutraukia jau šimtus tūkstančių vaikų ir jaunimo prie lietuviško mokslo, prie lietuviško rašto, turėdama visuotinį tiek miesto, tiek kaimo visuomenės pasitikėjimą, pritarimą ir paramą. Visose mokyklose, visoje šviesuomenėje vyrauja kaimiečiai, retokai tepraskiedžiami išbajorių ir miestelėnų. Teologijos ir kitų mokslo šakų daktarų tiek priviso, jog ir kaimo žmonės ima juos atskirti nuo gydytojų, kurie seniau visuotinai daktarais buvo vadinami, nors medicinos daktaro laipsnio dažniausiai neturėjo. Universiteto profesorius ar šiaip mokslininkas, dažniausiai kurio kaimo išeivis, sutinkamas visur su pagarba. Moksleivija ir išmokslintieji profesionalai paprastai ryšių nenutraukia su gimtuoju kaimu ir jo visuomene, kas ypačiai sveikai atsiliepia tautos dvasiai ir nusistatymui įvairių politinių ir kitokių krizių, tautai ar tėvynei pavojaus metu. Sunkieji 1940-41, 1941-1944 ir vėlesnieji metai sukrečia visą Lietuvos gyvenimą, skaudžiai atsiliepdami ir jos mokslui bei švietimui, bet žmonių meilės ir pagarbos mokslui nepakerta. Ypačiai efektingas buvo 1942 m. visuotinis pro-

testo sąjūdis prieš vokiečių kėsinimąsi likviduoti augštąsias Lietuvos mokyklas. Sunkiausiose sąlygose lietuviai toliau siekia mokslo sau ir savo vaikams.

Kaimo būdas istorijos sąlygose. Tvirti Lietuvos ūkininkai - šeimininkai brangina, kas iš tėvų paveldėta ir išmokta, bet ir perdaug nesistato prieš naudingas ūkines ar kitokias naujienas. Jie nepasitiki svetimais, kad ir iš svetimų nemažai pasiėmę ir sau prisitaikę, sau padarytųjų skriaudų neatleidžia ir ilgai nepamiršta, bet prireikus sugeba jausmus suvaldyti ir pačius skriaudikus nekerštingai, nuosaikiai tvarkyti (1920 ir 1939-1940 m. lietuvių administracija Vilniaus mieste ir krašte, tik lenkų kaikada suprovokuota griežtesniems žygiams ir smarkesnes priemones pavartoti). Nekartą gavę neaiškiose politinėse ir kitokiose sąlygose gyventi ir net slaptai, sąmoksliškai veikti (pvz., Vilniaus krašte 1919-1939 m.), jie betgi labiau yra linkę sakytis aiškiai ir veikti tiesiai, stačiai, atvirai, viešai. Pašaliečių nekartą lietuviams prikišamas neatvirumas, paslaptingumas, net pasalumas nėra esminis jų būdo bruožas, tik įvairiu metu jiems labiau ar mažiau sąlygų nustatomas žemaitiškai stataus ir augštaitiškai atviro būdo susivaldymas, susitelkimas, apsidraudimas prieš pavojų.

Ilgai besinaudoję tėvynės laisve ir ją praradę lietuviai jos nepamiršta, ją atgavę kietai į ją įkimba ir gyvenimo be jos nebesupranta. Būdami besiveržiančių į Rytus Vakarų ir šiųjų besiekiančių Rytų tarpe, jie ne tik gauna smūgius iš vienos ir iš kitos pusės, taip pat ir iš pietvakarių pavojingų kaimynų supami, bet ir veikiami įvairiakalbių, įvairialyčių iš visur įtakų, seniau ir dabar gaudami susidurti su daugeliu kalbų, lengvai jas išmoksta (lengviau už maskolius ar lenkus, švariau už žydus, mažiau sistemingai už vokiečius), dėl ko tautos nelaisvės metu užsiteršia lietuvių kalba ir nevienas nutausta (pvz. mūsų metu Šiaurės Amerikos Jungtinių Valstybių lietuviai), bet Nepriklausomoje Lietuvoje tam pavojui atkritus, lengvas kalbų mokymasis ir priėjimas prie svetimų kultūrų tik sustiprino, paįvairino ir pakėlė asmens ir tautos kultūrą, padarė ją lankstesnę, nelūžtančią, dabarnykščiai sutvirtintą.

Taip mums lietuviai išsineria iš tamsios, neaiškios praeities ir įeina į dabartinį tautų gyvenimą. Taip reiškiasi jų savybės istorijos raidoje ir atmainose — gerokai jau įbajorėjusių kaimiečių ir nusibajorėjusių bajorų, taip pat jųjų inte-

lektualinės vadovybės, organiškai ir dvasiškai susijusios su visa tauta ir tvirtu jos nugarkauliu — kaimo visuomene. Giliausiai, gryniausiai ir vaizdžiausiai kaimietiškai tautinė lietuvių dvasia reiškiasi kalboje, tautosakoje ir tautodailėje.

Kalba ir raštai. Per amžius išlikusi "po šiaudiniu stogu" lietuvių kalba jau seniai kreipė į save rašto žmonių dėmesį — saviškių ir svetimtaučių. Kad ir kaip teisingas būtų priekaištas krikščionybės apaštalams ir platintojams, jog nesirūpinę lietuvių kalbos pramokti ir tenkinęsi menkais tulkais - vertėjais, kaikurie svetimtaučiai kunigai — vokiečiai, lenkai ar čekai — vis dėlto pramokdavo nors kiek lietuviškai, kad šiaip ar taip su žmonėmis susikalbėtų. Vytautas ne tik, kaip ir Jogaila, pats mokė žmones naujos tikybos lietuviškai, bet ir savo politiniuose reikalavimuose pažymėdamas žemaičius ir augštaičius esant vieną tautą, be abejo, turėjo galvoje aiškų jam ir jo artimiesiems tautinį kalbos bendrumą. XV a. lenkų kronikininkui kun. Jonui Dlugoszui (lot. Longinui — ilgūnui), pačiam ar lietuvių (Butrimo?) paaiškintam, krito į akis, tikriau į ausį, lietuvių lyg koks bendrumas su romėnais, tiksliau — kitų lietuviškų žodžių didelis panašumas į lotyniškuosius, kas XVI amžiaus Lietuvos metraščiuose, 1550 m. Michalo Lituanuso (Mikelionio? Tiškos?) "De moribus Lituanorum" rašte, to pat laiko Augustino Milesiaus - Rotundo raštuose - prakalboje prie lotyniškojo Lietuvos Statuto vertimo ir 1564 m. "Rozmowa Polaka z Litwinem" (atsakymas į Stanislovo Orzechovskio raštą prieš lietuvius), o ypačiai 1582 m. Motiejaus Strikauskio plačiame veikale "Kronika Litewska, ktora nigdy świata nie widziala" — virto žinomąja palemonine legenda apie lietuvių kilmę iš romėnų, tad ir lietuvių kalbos iš lotyniškosios iškrypimą (suprastėjimą, sumužikėjimą). O greta tos palemoninės legendos tuo pat laiku Prūsų Lietuvoje iškilo panaši legenda apie Vaidievutį[27].

Tuo pat laiku, su 1547 m. Mažvydo katekizmu prasideda lietuvių raštija, tikriau pirmieji spaudiniai, nes XVI a. lietuviškųjų katekizmų poteriai, Dievo ir Bažnyčios įsakymai turėjo būti parengti dar XIV a. pabaigoje ar XV-jo pradžioje Lietuvą bekrikštijant; bažnyčioje sekmadieniais skaitomi evangelijų tekstai turėjo būti reikalingi dar XV a. ar bent XVI a. pirmoje pusėje, kad ir randami tik vėles-

[27] Vacl. B-kos priminta apie Vaidievutį.

niuose — Vilento, Bretkūno, Daukšos ar Širvydo raštuose, gal jau perredaguoti, o gal ir neliesti, nes Bažnyčios vartojami ilgesnį laiką, kaip ir įsisenėję, nelengvai, turbūt, leidosi būti keičiami. Tačiau tikrų žinių apie tuos vertimus turime labai maža — vien tiktai Jogailos kapeliono Kozlovskio liudijimą iš 1434 m., jog Jogaila pats, lietuvius krikštijant, išvertęs poterius lietuvių kalba (įsidėmėtina kitose kalbose nepriimta žegnojimosi forma "Vardan Dievo Tėvo" vietoje kitur tebevartojamo "Vardan Tėvo"). Be to, yra išlikęs katalikiškai ištaisytas Vilento 1579 m. evangelijų vertimas, ranka įrašytas viename tos knygos egzemplioriuje[28]. Nors Teodoro Narbuto pasisakymas, jog jis radęs 1533 m. Vilniaus agendą su lietuviškais ritualiniais tekstais, kaip ir daugelis kitų šio Lietuvos praeities entuziasto teikiamų žinių ir abejotino tikrumo tekstų, kartais net įrodytų padirbinių (falsifikatų), yra paties Narbuto prasimanymas, 1742 m. Lvive išspausdintą knygą "Wyprawa duszy na tamten swiat" su lietuviškomis agendomis priede pavertus tokia pat antrašte Vilniuje 1533 m. išspausdinta knyga, šiaip betgi nėra kokia nesąmonė, nes ritualiniai tekstai lietuvių kalba, kad ir nespausdinti, bet rašytiniai, buvo reikalingi ir būtini nuo pat krikščionybės įvedimo Lietuvoje.

Jeigu jau pirmuose bažnytiniuose spaudiniuose, ypačiai 1599 m. Daukšos Postilėje ir 1629-1644 m. Širvydo pamokslų "punktuose", kuriuose visur jaučiama lotynų ir lenkų kalbos įtaka, nekartą pastebima nemaža įkrypimų į tas kalbas, vis dėlto lietuviškoji juose dažnai pakyla ligi imponuojančių augštybių ir, nemažiau už hebrajų ar lotynų kalbą, skamba tikrai kaip šventoji kalba, dieviškais garsais kartojanti Dievo žodį, o XVI-XVII a. bažnytinėse giesmėse, daug kur suterštose čia lenkybėmis, ten vokietybėmis, ji skamba — vienur — himnuose, psalmėse ir tt. — iškilmingai, kitur — pvz. Kleino maldelėse — švelniai ir graudžiai. Todėl nesistebėkime, jog čia vienas, čia kitas prilygina lietuvių kalbą lotynų, graikų, hebrajų arba slavų (XIX a. dar sanskrito ir šiaip indoeuropiečių) kalboms. Seniau už lietuviškąją į krikščionių pasaulį įvestųjų ir įraštintųjų slaviškųjų kalbų atstovai, kurių kiti Lietuvoj buvo atsidūrę, suprantama, augštai vertino savąsias kalbas ir lygindami su jomis lietuviškąją, jautėsi tuo suteikę jai didelę garbę, juo labiau,

[28] Vacl. B-kos įterpta.

jog pačioje krikščioniškoje visuomenėje, pačių kunigų tarpe netrūko pažiūros į lietuvių kalbą kaip į pagonišką tamsių žmonių kalbą. Įspūdingiausiai išreiškia ne tik rimto bažnytininko, bet ir lietuvio patrioto pažiūrą į kalbą kun. Mikalojus Daukša lenkiškoje postilės prakalboje, kilniais ir karštais žodžiais keldamas lietuvių kalbos reikšmę tautai. Jau XVII a. gauname rimtas Kleino lietuvių kalbos gramatikas (1653-1654 m.) ir garsųjį Širvydo žodyną, o XVIII a. pusėje ne tik Ruigių (Ruhigų) gramatiką ir žodyną, bet ir vyresniojo jųjų (tėvo) "Betrachtung der litauischen Sprache" 1745 m. (tikrai 1747 m.), gražų ir malonų lietuvių kalbos apibūdinimą bei įvertinimą.

Palikdami šiuo tarpu XVI-XVIII a. krikščioniškuosius lietuvių raštus ir krikščioniškuosius jų kunigus, neilgam nuženkime dar į XIII-XIV a. prie krivių ir vaidilų, prie jų maldų, pamokymų ir giesmių, kur tikrai dar nerasime nei rusiškai lenkiškųjų slavybių nei vokietybių. Nežinodami nei vieno tų laikų lietuviškojo teksto, galime betgi drąsiai ir tvirtai teigti, jog XIII-XIV a. dvasinio lietuvių pasaulio kalba — dar ypatingesnėmis lytimis nei XVI-XVIII a. raštuose — dar labiau susijusių su tautos gyvenimu vyrų skambiai tariama — dėl didelio dvasios pakilimo ir susigraudinimo ypatingai iškilmingai skambanti, sakysime — lyg augštesnė už kasdieninę žmonių kalbą — turėjo jiems skambėti kaip tikra dievų kalba, neleidžianti jiems dvejoti ar abejoti, tik vykdyti, kas dievų vardu pasakyta, prireikus ir savo gyvybę aukoti dievų garbei ir jų valiai vykdyti.

Taip tatai seniai — per amžius susidarė lietuvių tikybinių paslapčių ir jausminių pergyvenimų, dvasinių gilybių, tėvų išminties ir dorovinių pamokymų bei nuostatų — autoritetingo žodžio, vėliau ir rašto kalba. Kad ir kilusi iš kaimo žmonių šnekamosios kalbos, labiau ar mažiau veikiama vienos ar kitos tarmės, kaip labiausiai įdvasintų, pranašiausių tautos vyrų giliausių pergyvenimų išdava, buvo augščiau pakilusi už kaimo tarmes, turėjo atskirą, savaimingą raidą. Taigi — sakome — čia *"dieviškoji"* kalba, prieinama kiekvienam mirtingajam, bet vartojama ne kiekvieną pilkadienį (kasdieninius poterius teišskyrus), ne karčiamoje, ne įtempto darbo įkarštyje, ne nerūpesningai besilinksminant ar besiginčijant, besibarant.

Yra betgi ir "bedieviškoji" (gal net tiksliau "nedieviškoji"), kad ir kasdieniškesnė už "dieviškąją", bet taip pat

susijusi, kad ir su kitokiais, bet irgi su reikšmingais išgyvenimais, ir iškilusi augščiau už būklinę tarmę. Tai *meninė* lietuvių *tautosakos kalba*, kurioje Dievo vardo nedaug terandame, o kur ir yra minimas — savaip, ne bažnytiškai jis nusakomas ir vaizduojamas, bet iš esmės, iš savo dvasios gelmių tautosakinis pasaulis nėra mažiau tikėjimiškas, mažiau reikšmingas ir prasmingas už tikybinį, tad ir tautosakinė kalba bus nemažiau "dieviška" už tikybinę ir bažnytinę. Ne iš anos — autoritetingos tikybinės ir bažnytinės — kalbos išriedėjusi, labiau susijusi su kasdienine kaimiečių būkle, darbu ir žodžiu, bet ypačiai veikiama jų jausmo ir vaizduotės pasaulio ir pati jį veikianti, su veiklesniu negu bažnytinei kalbai moters vaidmeniu, kūrybiškai laisvesnė už bažnytinę, bet irgi savaip konvencionali, nenoriai telinkstanti į dienos paprastumą, kaimo gyvenimui ilgai už aną reikšmingesnė ar bent plačiau jį prieinanti, bet ilgainiui vis daugiau gaunanti nusilenkti ir nusileisti raštui, tad ir rašytinei kalbai, ligi mūsų laikais rašto kultūra tautosakos vartoseną aiškiai yra savo naudai susiaurinusi ir nustelbusi.

Kaip ir bažnytinio rašto kalba, tautosakinė yra rinktinių žmonių padarinys, tik stipriau nei rašytinių kūrinių su kaimu susijusi, pačių gi to kaimo žmonių kuriama. Tai irgi atranka, bet ne tiek protautinė, kiek kūrybinė, meninė. Be abejo, ir rašytinių giesmių kūrėjai nekartą pasireiškia kaip menininkai, ne kaip proziniai eilėdariai protautojai, o ir Kleinas savo maldose reiškiasi ne tiek intelektininku bažnytininku, kiek tikybiniu menininku. Antra vertus, tautosakoje rasime ir daugiau ar mažiau intelektualumo, pavyzdžiui, patarlėse, mįslėse, tikėjimuose ir tt.

Iš šių tad kalbų, bažnytinių raštų, tautosakos ir svetimų literatūrinių įtakų labiau ar mažiau semianti syvų ir atsigaivinanti iš gyvų kaimo versmių, kilo ir stiprėjo lietuvių *literatūros, poezijos kalba*, čia artimesnė, čia ir tolimesnė kaimo žmogui, jo galvosenai ir šnektai.

Duonelaitis. Mažojoje Lietuvoje išpopuliarėja bažnytinių giesmių kūrėjai kunigai Kleinas, Švobas, Šimelpenikas ir kiti, daugiausia vokiškų giesmių vertėjai ir sekėjai, nekartą kūrybiškai stipriai pasireiškę, kaimiečio skonyje ir lietuvio dvasioje. Vienas kitas pamėgino kelias eilutes laisviau, pasaulietiškai parašyti, pvz., dar XVII a. Bridžius Gedkantas, Pridrikis Lobelis, Jonas Lemanas, Motiejus Pretorijus[29]

[29] XVII-jo a. pasaulietinių eilėraščių autoriai čia Vacl. B-kos įvardyti.

ir kiti, arba XVIII a. pradžioje Dovydas Vilkas ar dar nepaaiškėjęs 1701 m. Klaipėdos mokyklinės šventės proga parašyto eilėraščio autorius. Kun. Šulcas 1705 m. verčia kelias Ezopo pasakėčias. Kun. Šimelpenikas nuo bažnytinių giesmių pereina prie epigramų, pasakėčių ir ilgesnių kūrinėlių, kaip štai eiliuotinė lietuvių raštijos apžvalga arba dar "Karaliaučiaus štadentas". Kiti verčia Gelerto pasakėčias. Kanteris Milkė, mokytojas Budrius, prof. Rėza vieną kitą dalykėlį lietuviškai sueiliuoja.

Visus juos, o ir vėlesniuosius abiejų Lietuvos dalių, Mažosios ir Didžiosios, poetus perauga Tolminkiemio klebonas didysis Duonelaitis, meistriškai hegzametru sukūręs garsiąją "Metų" poemą, tikriau keturias kaimo idilijas — Pavasario linksmybes, Vasaros darbus, Rudenio gėrybes ir Žiemos rūpesčius, gyvus, gamtiškai skambius, būrų prakaito ir aiškaus, stipraus jų žodžio persunktus vaizdus, kuriuose randame klasicistinių įtakų, gėrimės realistiniais gamtos ir kaimo gyvenimo atvaizdžiais, o kiti užsispyrėliai (V. Gailiūnas) atidengia ir ekspresionistinių savybių.

Tais poetiniais, gyvais, meilės savo žmonėms ir savo kalbai persunktais kaimo vaizdais gėrėjosi kaimynai kunigai, kai jiems poetas pas save juos paskaitydavo, o ypačiai "Metus" XIX a. išgarsino mokytieji lietuvių kalbos žinovai ir "Metų" leidėjai profesoriai Rėza, Šleikeris, Neselmanas; dar 1800 m. pirmą kartą kiek žinių apie Duonelaičio poeziją pateikia ir Milkė. Galbūt, Duonelaitis bus savo kūrinį skaitęs ir savo parapiečiams, tik kažin ar bebus kaimo žmonėms patikę realistiniai jų gyvenimo vaizdai ir ryškūs gamtovaizdžiai, taip tolimi ir svetimi kaimo kultūros tautosakinei kūrybai, ir ar nebus jie mūsų žmonėms atrodę lyg koks iš jų pasityčiojimas, o hegzametrinis skaitymas, toks skirtingas nuo dainų ritmikos, keistai, neįprastai kamiečio ausiai turėjo skambėti.

Iš viso galima abejoti, ar bebus "Metai" pasiekę tuos, kuriuos vaizdavo: Tolminkiemio ir šiaip prūsinius baudžiauninkus būrus ir vėliau išlaisvintuosius jų vaikus ir vaikaičius. Keliasdešimt metų praėjus Tolminkiemio parapija visiškai nutauto, o ir nutautusiems kitų parapijų lietuviams vargiai buvo prieinami tiek mokytieji Duonelaičio leidimai, tiek vėlesnieji populiarieji, bet svetimomis Prūsų lietuviams lotyniškomis raidėmis išspausdinti.

Duonelaičiui teko reta garbė kone per šimtmetį svetur

– kalbininkų ir literatų tarpe – garsėti vieninteliu lietuvių poetu, be to, klasicistinio XVIII-ojo amžiaus retu realistu, tad atlaikyti lietuvių tautos garbę ir savo kalbos pavyzdžiais nemažai pasitarnauti lituanistiniam mokslui, bet Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje tik reti lietuvių kalbos gynėjai ir patriotai jį bepaskaitydavo. Dar XX a. galima aptikti svetimomis kalbomis visuotinės literatūros apžvalgose arba svetimose enciklopedijose lietuvių kalbos ir rašto istorijoje teminint tą vieną Duonelaitį, kaikada dar kalbininko ir poeto kun. Ant. Baranausko "Anykščių Šileliu" sustiprintą. Strazdą, Pošką, Valiūną, Stanevičių lenkų enciklopedijon įvedė sukiliminės 1863 m. gadynės žmonės, rusų enciklopedijon 90-siais metais Edvardas Volteris.

Svetima lietuviams mokykla, tiek prūsiškoji (tikriau prūsokiškoji), tiek rusiškoji (maskoliškoji), kiek joje pamokė ir lietuviškai, naudojosi ir Duonelaičio kūrybos ir kalbos pavyzdžiais, kurie tad per mokinius ėmė ir kaimą siekti. Atgijusi tauta ir valstybė kad ir gražiai įvertina savo didžiausią poetą visuotiniu mokykliniu jo naudojimu, jo vardu mokyklų ir gatvių pavadinimais, jo poezijos tyrinėjimu (pagrindiniai Duonelaičiui pažinti šaltiniai yra ankstyvesni – Prano Tetznerio paskelbti) ir aptarimu, gražiais jo leidiniais, taip jog Duonelaičio vardas kiekvienam mokyklą išėjusiam ir laikraštį skaitančiam lietuviui gerai yra žinomas, tik betarpiškas jo veikimas kaimui ir dabartinių jo "būrų" visuomenei tebėra labai mažas, nes tuo atžvilgiu bemaž nieko nebuvo padaryta. Bet ir paleidus jį į žmones, pavyzdžiui, taip, kaip kalendorius, vargiai galima laukti tikro susiartinimo su jais, kaip, sakysime, Strazdo, Barono ar Vienužio, net Maironio, mūsų metu gal Binkio-Alijošiaus (su "Tamošium Bekepuriu"). Nebegelbės čia "Metų" poezijos turinio, gamtos, žmonių "kaimietiškumas", kaimo skaitytojui nujaučiant poetą kaip ir svetimoką jam esantį, bet tik kaimiečiuojantį, lyg ir prie jo nusileidžiantį, kad ir iš kaimo kilusį ir kaime (bažnytkaimyje) gyvenantį literatą. Taigi, Duonelaitis – tautos poetas, bet kaimo jis betarpiškai nesiekia.

Tuo dar nemažinamas tikrai didelis Duonelaičio vardas lietuvių literatūros istorijoje, tik mėginama visuomeniškai jis suprasti ir išaiškinti. Toks, rodos, grynas ir žavus savo nuoširdžiu darbo žmogaus vargų užtarimu poezijos kūrinys kaip Poškos "Mužikas" liko kaimui svetimas, nors

gimininga jam anoniminė (gal Simano Stanevičiaus) "Vos aušra užšvit, vištos praded karti" kaime greit prigijo, ir optimistinė, prieš ponus nešokanti Pabrėžos dainelė "Esu sau žmogelis, šarpus kožnam darbe" kurį laiką kaime buvo mėgiama ir net konvencionali, kiek dirbtinė, istorinė Valiūno giesmė "Biruta" per keliasdešimt metų tiek žemaičių bajorų, tiek ir sodiečių nemažu dvasios pakilimu buvo giedama nelyginant tautinis jų himnas.

Didžiosios Lietuvos senoji poezija[80]. Didžiojoje Lietuvoje Daukšos-Širvydo metu labai nedrąsiai užsimezga gana dirbtinė lietuvių rašto poezija. Tai epigraminio ir epigrafinio pobūdžio trumpi eiliavimai: 1599 m. Daukšos postilės įraše Vaclovo Labunausko (iš tikro Vaclovo Daujoto iš Labunavo), Šiaulių klebono Petro Tarvainio 1634 m. išspausdintas eilėraštis, buvusio Vilniaus akademijos mokinio, atsidūrusio Romoje Benedikto Petravičiaus 1638 m. išspausdintas Klaudijaus de Peireso garbei lietuviškas eilėraštis, Vilniaus jėzuitų mokinių karalių garbei sveikinimai 1589 ir 1648 m. (jųjų pirmą savo mokinių vardu gal bus parašęs Mikalojus Pacas, antrą Jonas Chądzinskis), net gal tariamai ąžuole išrėžtieji garsaus naujalotyniškojo poeto, Kražių kolegijos mokytojo kun. Sarbieviaus teksteliai, jei šie nebus vėlesniųjų laikų padirbiniai, ir kiti. Toji barokiškai jėzuitinė arba tik jėzuitiškoji kūrybėlė apie penkiasdešimt metų anksčiau atsirado negu Mažosios Lietuvos pasaulietiniai kūriniai, bet greit ir nutrūko, nors dar XVIII a. tebeaptinkame porą tokių kūrinių, kaip štai 1729 m. vysk. Šembeko atsilankymo proga išspausdintame leidinyje "Universitas linguarum Magni Palaemonii" arba 1750 m. pridėtas prie "Pėdelio myros" eiliuotas paaukojimas Žemaičių vysk. Antanui Tiškevičiui. Kaimui, suprantama, toji kunigų - jėzuitų labiau kalbinė negu meninė "zabova" buvo ne tik svetima, bet ir nežinoma.

Ne žaismas buvo XVII-jo a. Šrubauskio, Slavočinskio, Jaknavičiaus ir kitų bažnytinės giesmės, apie kurias betgi negalime dar tikro žodžio pasakyti, nes Jaknavičiaus giesmynas dar nėra surastas, Šrubauskio "Balso Širdies" leidimai yra išlikę tik iš XVIII a., o Slavočinskio 1647 m. giesmynas spaudoje dar nebuvo aptartas, nors K. Jablonskis ir spėja, kad jį ne pats Slavočinskis yra parašęs, nes tuo metu jis teturėjęs keliolika metų, tik jį autorium pastatė jėzuitai,

[80] Su Vacl. B-kos papildymais ir įtikslinimais.

norėdami kiek išreklamuoti tik ką atsivertusį į katalikus reformatą. Galimas daiktas, kad šį giesmyną bus parašęs kaip tik Jaknavičius[81]. Tik įpusėjus XVII a., 1653 m. radviliniai Kėdainių poetai parūpina verstinį evangelikų giesmyną, kuris tiek lenkiškųjų poetų (Kochanovskio, Reyaus, Trzecieskio ir kt.) vertimui parinkimu, tiek kartais ir savo apipavidalinimu rodo vertėjus kunigus nesitenkinant čia vien tikybiniu tikslu, bet siekiant ir literatūrinių, kūrybinių. Kita vertus, jųjų darbas čia buvo labiau redakcinio pobūdžio, nes kone visos 1653 m. "Knigos Nobažnystės" giesmės buvo jau išspausdintos 1598 m. lenkiškai lietuviškame Petkevičiaus katekizme, ir čia tik iš naujo sutikrintos su lenkiškais originalais ir lietuviškai sklandžiau pateiktos. Tas giesmynas iš naujo spausdinamas XVIII, XIX ir XX a. (čia suderintas su mūsų laikų kalbiniais ir literatiniais reikalavimais), daugiau kaip 300 m. aptarnauja Lietuvos evangelikus, daugiausia poradvilinius kaimiečius, kuriems jis tebėra artimas, savas ir brangus savo tikybinėmis ir kūrybinėmis vertybėmis; čia kaimas su literatūra gyvai yra susijęs. Tiek tiktai, kad XIX a. du jo redaktoriu — šimtmečio pradžioje Samuelis Nerlichas ir pabaigoje (iš dalies ir XX a.) Stanislovas Dagilis daugelį senų giesmių iš giesmyno pašalino ir pakeitė naujomis, bet kaip tik kaimiečiams reikalaunant žymi dalis Nerlicho pašalintųjų giesmių paskiau buvo giesmynan grąžinta[82].

Išriedėjusi iš Jaknavičiaus, Slavočinskio, dar gal kieno pirmųjų bandymų, XVIII a. pradžioje paremta paskiau šiaip išpopuliarėjusiomis Šimkevičiaus kalėdinėmis giesmėmis, katalikiškoji giesmė spaudoje mus siekia tuo tarpu iš pusės XVIII-jo amžiaus, kai ji staiga išneria iš nežinios ištisu, pakartotinai spausdinamu jėzuitiniu rinkiniu "Balsas širdies", kurio seniausias išlikęs leidimas yra net iš 1705 m., bet greičiausia buvo ir mūs nepasiekusių leidimų iš XVII a., kada dar buvo gyvas jo sudarytojas, pačioje knygoje nenurodomas kun. Pranas Šrubauskis. Daugiausia čia buvo vertimų iš lenkų kalbos, tiek iš žinomųjų poetų (Kochanovskio ir kitų), tiek ir iš negudrių Čenstakavos vienuolyno leidinių — vadinamųjų "čenstakavinių rimavimų" (rymy częstochowskie). Jie nerodo vertėjo didesnių literatūrinių už-

[81] Vacl. B-kos taip spėjama.

[82] Vacl. B-kos priminta.

simojimų, bet su savo šlubuojančia kalba, dažnai plokščiais rimais, vulgariais įvaizdžiais ir neskoningomis puošmenomis – taip jie yra sutapę su katalikiškąja kaimiečių psichika, taip jų pamėgti, jog XIX a. perėję į žemaičių kantičkas ir maldaknyges sunkiai tenusikrato (prozinėmis Valančiaus ir vėlesniųjų kalbos bei teksto valytojų pastangomis) bjauresnėmis svetimybėmis ir vulgarybėmis arba redaktorių tiesiog išbraukiami ir pakeičiami jų nuomone stipresnėmis giesmėmis. Be šių "Balso širdies" giesmių, turėjome dar mažesnių giesmynėlių, kurių daugumą žinome tik iš jų atžymėjimo Vilniaus akademinės spaustuvės užrašuose (pvz. žemaičių giesmės "Rožė Marija", paskiau nuo 1765 m. nuolat kartojamos "Giesmės apie šv. Mariją" ir kt.)[22].

Tiktai pačioje XVIII a. pabaigoje ima kilti Strazdelis, pasireiškęs ir tikybinėje giesmėje ir pasaulietinėje (svietiškoje) dainoje, nenutrūkęs nuo baudžiavinio kaimo literatas, išaugęs iš "Balso širdies" ir praskynęs literatūrinį kelią Baronui, Maironiui, Kiršai, Brazdžioniui ir kitiems tikybiniams poetams, kurie savo kūryboje laisvai derina asmens ir tautos siekimus su kaimo žmonių dvasiniu akiračiu, tradicijomis ir jausmais.

Dar nežinia, kuriam metui, XVII ar XVIII a., bet greičiausia (Vacl. B-kos nuomone) XVIII a. priskirtinas jėzuitas Jurevičius (greičiausia miręs 1806 m. Tadas Jurevičius), kuris mums neaiškiai teišplaukė II-jo Pasaulinio Karo metu, kai Vilniaus universiteto archyvinėje medžiagoje buvo aptikta trumpa pirmųjų XIX a. metų žinia apie jį, kaip išgarsėjusį savo lietuviškais eilėraščiais, rašytais "lotyniškuoju būdu". Daugiau apie jį šiuo tarpu nieko tikro nežinome, bet jeigu tas poetas tikrai būtų buvęs Tadas Jurevičius, Stanislovo Poniatauskio nuodėmklausis Gardine, tad šio biografija būtų jau paiškėjusi. Tenka jis sieti su jėzuitiniu klasicizmu, gal ir barokizmu, ne su XVIII-jo amžiaus pabaigos teisėjo Klemento ar teismo sekretoriaus ("raštininko") Poškos kūrybiniais bandymais. Tiek Jurevičiaus, tiek anųdviejų, gal dar kieno to laiko literatūrinė veikla nebuvo su kaimu susieta ir šį retai – jau vėliau (XIX a.) – bepasiekdavo. Net Klemento 1794 m. kaimą prieš maskolius kurstanti dainelė ("Klausyk tu, vaikuti muna") nebuvo, kaip rodos, į žmones paleista, nors kita išlikusi iš to paties 1794

[22] Vacl. B-kos priminta.

m. sukilimo dainelė ("Dievas mumis abžiūrėjo, kieyp tik Kosciuška atėjo"[33]), be abejo, buvo sukilėlių dainuojama.

Po kelių labiau ar mažiau vykusių ir reikšmingų, bet lyg ir atsitiktinių mėginimų sukurti literatūrinius kūrinius lietuviškai, nesusijusius su tikybiniais kaimo žmonių reikalavimais, bet lyg ir pretenduojančius į bendresnę (tautinę) reikšmę, nuo XVIII-ojo amžiaus pabaigos ir ypačiai nuo XIX-jo a. pradžios lietuvių raštija vis aiškiau stoja į tą kelią, kad ir neapleisdama kaimo reikalų, priešingai — šiems labiau pasiskyrusi negu lenkiškoji, rusiškoji ar vokiškoji, bet ir šiuos palenkdama bendriesiems tautos reikalams.

Kalbininkai. Daugiausia su kaimo kalba turi reikalo XIX-jo ir XX-jo a. kalbų mokslas, tiek lituanistinis, tiek lyginamasis (indoeuropinių ir kitų kalbų), kiek jis nėra skiriamas vien rašto kalbai ir jos istorijai, bet vis labiau siejamas su gyva, šnekamąja kalba. XVII-jo a. Širvydas (dažniausiai dabar sakomas Širvydu) rašė žodynan ir savo sukurtus žodžius. XVIII a. Haack visą žodyną surašė iš Šventojo Rašto vertimo sužymėtų žodžių. Gal vienas tik 1744 m. surašytas Jokūbo Brodovskio žodynas žymia dalimi rėmėsi ir kaimo kalba ir buvo pavaizduotas daugybe iš liaudies lūpų surašytų patarlių, bet kad ir išlikęs ligi Antrojo Pasaulinio Karo, tik nespausdintas, jis neturėjo įtakos kitų žodininkų darbams beveik ligi mūsų laikų. XIX a. pradžioje prelatas Baužas (slav. Bohuš, pasak Jurevičiaus - Bauža, bet gimęs vos keli kilometrai nuo Bagužių kaimo jis, galbūt, buvo pradžioje Bagužis[34]) savo rašte apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią kalbai apibūdinti naudojasi kartojamais spaudinių tekstais ir tariamais senaisiais literatūriniais kūriniais (galimas daiktas, iš dalies imtais iš to paties Jurevičiaus[35]). Poška savo žodynui ima žodžių iš visur, kur pagauna, tad ir iš literatūrinių, net savo sukūrtų, dalykėlių. Stanevičius gerokai pakrato žmonių dainas, iš penkių vienai tepripažindamas grožinę kalbos vertę, o Rėza dar ir papildo tariamai pagadintus dainų tekstus. Daukantas savo istorinėms išvadoms neskiria literatinių kūrinių nuo kaimo dainų ar pasakojimų, o Narbutas, be to, prireikus pats kuria reikalingus sau tariamai sodietiškus arba "istorinius" tekstus

[33] "Dievas mumis abžiūrėjo" čia Vacl. B-kos priminta.
[34] Vacl. B-kos pateikta.
[35] Vacl. B-kos pastaba.

bei šaltinius. Ir vėliau kai kas panašu pasitaiko, kaip štai dailininko K. Šimonio padirbimai arba pirmuose K. Buecherio Arbeit und Rhytmus leidimuose lietuvių liaudies dainų pavyzdžiu duodamas vieno Prūsų lietuvių kunigo kūrinėlis, kuris, matyt, paaiškėjęs, paskutiniuose leidimuose nebekartojamas. Mokslui vis labiau sugriežtinant ir sutikslinant savo darbo būdą ir metodus, šitokie nukrypimai vis rečiau jį klaidina.

Lingvinistinis XIX a. mokslas susipažino su sanskritu ir pastebėjęs didelį lietuvių kalbos su juo giminingumą, iš viso senoviškas jos savybes, vis daugiau skiria jai dėmesio — ir ypačiai kaimo kalbai, kaimo dainoms, kaimo tekstams. Jau Širvydas, Kleinas, Ruigiai neniekino kaimo kalbos, kiek kur gavo arčiau su ja susidurti, bet galutinai ir autoritetingai teišryškino lituanistinio mokslo dėsnius Austrijos vokietis, garsusis kalbininkas Augustas Šleikeris (Schleicher) savo klasiškoje lietuvių kalbos gramatikoje su tautosakos tekstais, kurių nemažai jis buvo atskirai paskelbęs. Tuo keliu nuėjo žodininkai broliai Juškos ir vėlesnieji Antano Juškos žodyno redaktoriai, taip pat Kuršaitis, Wiedemann, Jablonskis ir kiti, kurie grindė savo darbą kaimietiškais žodžiais ir posakiais (tekstais).

Kaikas yra čia tuo atžvilgiu nevisai patikimas šaltinis, kaip štai Miežinis. Smarkus Šleikerio kritikas Neselemanas, kitus betaisydamas, savo žodyne, atrodo, be aiškaus kelio gerokai blaškėsi. Rytietis Baranauskas, be savos, dar ir kitas kaimo tarmes pažinęs, branginęs ir net mėginęs vartoti, gramatikai ir kitokiai vartosenai žodžius bekurdamas, dažnai juos gramozdiškai, tikrai jau ne kaimietiškai, išprakaituodavo. Jaunius ir jo mokinys Būga, nežiūrint neginčijamo jų mokslinio genialumo ir dabartinių lingvistinių metodų pažinimo, nekartą buvo pagaunami kurios juos iš kelio išvedančios idėjos, kuri nutolindavo juos nuo kalbinės tikrovės. Griežtasis Jablonskis, gausingos jablonskininkų (jo mokinių) giminės "tėvas", benustatydamas bendrinės kalbos duomenis ir begausindamas ją savo naujadarais, nekartą nuklysdavo nuo gyvosios šnektos į dirbtinę, net pats savimi pasiremdamas, kaip dar prieš I-jį Pasaulinį Karą labai vykusiai Jungtinėse Amerikos Valstybėse buvo iškėlęs gabusis Kleopas Jurgelionis, o nuo ano karo Jablonskiui dėl ligos nuo kaimo esant atskirtam, tatai dar skaudžiau jam atsiliepė (Vireliūno ir kitų kritika). Skardžius, Salys — ne be nuo-

tarties, o kas besakyti apie Balčikonį! Nelengva tirti kaimo žmonių kalbą ir kelti ją bendrine, rašytine, tautine. Lietuviui kalbininkui bene sunkiau dirbti negu svetimtaučiui, kuris gali tenkintis bemaž vien tyrimu, tuo tarpu retas lietuvis bebus čia apsidraudęs nuo reikalo ir *kurti!*

Susipažinus su garsiuoju Būgos žodyno I-ju sąsiuviniu arba Balčikonio suredaguoto žodyno pirmuoju tomu, nenoromis, tikrai prieš aiškų savo norą, tenka abejoti visišku jų "kaimietiškumo" tikrumu — ne tik dėl to, jog kiti jųjų tekstai neslepiami esą nekaimietiški (jų nekaimietiškumas yra naudingas kaip papildomasis šaltinis), bet kad ir kaimietiški tekstai dažniausia čia yra lyg ir anoniminės kilmės, permažai įtikslintos metrikos (nenurodoma kuriais metais, kur, kieno, iš ko ir kuriomis aplinkybėmis sužymėta), tik griežtai metrikuotas kaimo kalbos žodynas, atrodo, neįmanomas sudaryti ne tik paskiram mokslininkui, bet ir visai kalbos akademijai.

Šiaip ar taip, šleikeriškai "švarus", tad patikrintas kaimo kalbos duomenų žymėjimas yra virtęs visuotiniu lituanistinio mokslo reikalavimu, praktikoje labiau ar mažiau vykdomu. Šis tyrimo dėsnis yra ypatingai svarbus ir vykdytinas kalbos tarmėms iškelti ir pažinti. Dar Vytautas XV a., Daukša XVI-me, Kleinas XVII-me a. ir kiti skyrė lietuvių tarmes, bet tiktai XIX-me a. imta rimtai jas tirti, tiek spiriant praktiniam reikalui — kurti bendrinę rašytinę kalbą, tiek ir pačiam mokslui to reikalaunant. Antanas Baranauskas pirmas pateikė plačią lietuvių kalbos tarmių apžvalgą ("Ostlitauische Texte", "Ob izdanii litovskogo slovaria", ir ypač, jau jam mirus, 1920 m. Spechto išleistuosius jo "Litauische Mundarten"), grįsdamas ją betgi dažniausia nevisai kaimietiškais, kad ir išėjusių iš kaimo klierikų ir kunigų, tad labiau ar mažiau nuo jo (ir jo šnektų) nutolusių rašto kultūros vyrų parašytais ar pateiktais tekstais, kurie kitų dabartinių lituanistų įvertinami ne tik kritiškai, bet kaikada net skeptiškai. Kiti tarmėtyros darbai — prof. Bezzenbergerio mokinio J. Gerulio, Jono Otrębskio, Petro Joniko, Pr. Skardžiaus, Ant. Salio rašytiniai ar skaitytiniai (universitetinės paskaitos ir kitokie pranešimai) tyrinėjimai gilina patį kalbos mokslą ir stiprina šviesuomenės pagarbą gyvajai sodžiaus šnektai, verčia dar labiau branginti ir patį kaimietį.

Viešojo tarmių (žemaičių, dzūkų) vartojimo mėginimai

praktikoje – literatūriniuose vakaruose, laikraščių atkarpose, paskiruose straipsniuose, paskaitose, net vaidinimuose, – priešingai nevykusiems kaikurių perdaug uolių "tautos bendrintojų" išsišokimams prieš tarmes – įdrąsina ir patį kaimą labiau gerbti savo šnektą, nebesikratyti jąja dėl neišmanėlių jos niekinimo.

Kad ir kaimo mylima, lietuvių kalba daug kur – prūsiškuose vakaruose, slaviškuose rytuose ir pietuose – nusileido vienai ar kitai svetimai kalbai, ir tiktai kelių kartų – ypačiai patriotinės šviesuomenės – pastangomis kiek atgauta prarastų tautinių pozicijų. Tik iš kalbos mokslo vyrų, iš po šiaudinio stogo pakėlusių lietuvių tarmes į bendrinę tautos kalbą ir drauge su ja į mokslo viršūnes, tebelauktinas – betarpis ir tarpinis – dar ir toks kalbinis tautai patarnavimas – pagilinti tautoje – mieste ir kaime – savo *kalbos dvasios* ir vertės supratimą ir atjautimą. Tokie darbai, kaip Romo Bytauto apie lietuvių kalbos filosofiją ar kun. Srbos apie lietuviškuosius ištiktukus ir ištiktinius veiksmažodžius, kad ir pasenę, daugeliui nežinomi, gražiai papildo, bytautinis ir pašildo, Kriaušaičio ar Skardžiaus pagrindinius veikalus. O jau verkte verkiame aiškaus, šilto, suderinto su mokslo reikalavimais veikalo, kuriame būtų visuomenei iškelta mūsų kalbos dvasia (bytautiškai – filosofija), savybės, tarmės, senovė, santykiai su kitomis kalbomis, raida ir tt. Tai būtų lyg ir kritiškai sudabartinta kas a la Ruigio, Baužo, Kašarausko rašiniai apie lietuvių kalbą, pasiėmus talkon dar M. Dūrio lietuvių kalbos vadovėlį, o ypačiai Jablonskio, Būgos, Skardžiaus, Salio, Joniko raštus ar kursus. Išėjusiems pradžios mokyklą ir laikraščius skaitantiems žmonėms bene naudinga būtų parūpinti dar atskirų rašinių apie kalbos dalykus.

Suėjus savo tarpe, o ypačiai su kitataučiais, nekartą prisimenama, kad lietuvių kalba kilusi (?) iš sanskrito, kitų – jog iš lotynų arba graikų kalbos (!!), ir panašiai, – o kas čia per sanskritas ir koks yra iš tikro santykis tarp lietuvių ir kitų kalbų – ir pačiam aiškintojui neaišku. Jau 30 metų mokomės iš išverstų lietuvių kalba arba lietuviškai parašytų lotynų, vokiečių, prancūzų, anglų ir kitų mokyklinių kalbų vadovėlių, bet ar jie giliau susiję su lietuvių kalbos dvasia ir kas tose kalbose *tikrai* yra bendra (ar artima) su lietuvių kalba – besimokančiam jaunimui ir šiaip skaitytojams neaišku. Tuo tarpu lotynų ar kitos kurios kalbos vadovėlis

lietuviškai mokyklai turi būti parašytas *lietuviškai* taip, kad kiekvienas jaustų, jog čia lietuvis rašo lietuviui kad ir apie svetimą kalbą.

Teisingi Daukšos žodžiai. Savosios kalbos vartojimas tiek kaimui, tiek bent kam yra sveikas ir natūralus, lyg įgimtas, organinis gamtos dalykas, tad kaip ir dieviškos tvarkos nuostatas. Tik prisiminkime tikrai įspūdingus kanauninko Mikalojaus Daukšos žodžius! O čia dar reikalas eina dėl tokios senos ir rinktinės, skambios, jautrios, lanksčios ir išsakingos, kartu stiprios, kartu ir švelnios, gausingos ir turtingos, atliepiančios mažiausią gamtos garselį, įsigilinančios ligi išminties gelmių ir kylančios ligi jos augštybių, lengvai ir nepaprastai tiksliai nustatančios daiktinio pasaulio ir dvasinio gyvenimo moderniausią ir subtiliausią žodiją — kaip lietuvių kalba, apie kurią tūlas mūsų poetėlis naiviai, bet lietuviui teisingai pasakė: "Cielam sviete nėr tokios (kitos)!"

Kalba ne tik, sakytume, fiziškai (garsais) pažymi žmogui buitinės ir dvasinės kultūros dalykus, bet ir įgyvina juos, įdvasina, susieja su žmogaus dvasia ir jos išgyvenimais. Tad ir suprantami, amžiams teisingi Daukšos žodžiai, kas reiškia žmogui savo kalbos nustoti! Kalbos nustoti nėra tik šiaipjau vieną kalbą pakeisti kita, bet ir yra kultūrinis (ne: kultūringas), dvasinis nusisusinimas, dorovinis nusilpimas, asmens nusmukimas, iš tiesaus, tad ir tiesos kelio nukrypimas į slydų, neaiškų šunkelį — liga, sunki ir su vėlesnėmis kartomis vis dar didėjanti, kad ir pagydoma; vienintelis, bet stebuklingai veikiąs vaistas — grįžti į savo tėvų arba net tik protėvių kalbą, grįžti savo tauton. Kalbos nustojimu seka nutautimas, tautinio medžio paskiros šakelės nulūžimas ir jos nulūžusios, tad sužalotos, nebesveikos, mėginimas įsidiegti kitos tautos medin — kitan kūnan, — kur kas silpnesnės šakelės ir kitokios, negu kitos (sveikos) to medžio šakos, tad bene be reikalo svajojančios joms prilygti; nedaug tam bėra vilties!

Kad ir paskiri vienetai sutapę su svetimu tautos organizmu gali jam suteikti ką nauja ir kaikada pakilti ligi nepaprastų augštybių, bet masinis ar grupinis nusikalbinimas — nutautimas teduoda tik kultūrinį sumenkėjimą, ypačiai dvasinį sunykimą, nes patekus iš kaimo į miestą ar į kurį kraštą su stipria, gausinga medžiagine kultūra ir nutautus galima vis dėlto gyventi ir verstis pažangesnės, bent įvaires-

nės ir patogesnės buitinės kultūros sąlygose negu paliktoje tėvynėje ir tautoje, tačiau dvasiškai nusilpę nutautėliai jau bus menkesni ne tik už sveikus tautoje likusius buvusius savo tautiečius, bet dažniausia ir už įsavinamos tautos narius, kuriems stengiamasi prilygti, kad ir nekartą naujai tautai bus brangus dėl savo tebepasilaikytų, dar nenustotų savo gimtosios tautos tų ar kitų savybių.

Net geriausiu atveju nutautimas su įtautimu tereiškia kultūrinės — dvasinės raidos suvėlinimą, nebent pavyktų šokti iš labai atsilikusios (tad ne lietuvių!) tautos į labai pažengusią. Kad kiti antrosios ar trečiosios kartos amerikiniai ateiviai lietuviai, nusikratę "senojo krajaus" kalbos, jaučiasi kur kas augščiau pakilę už "tamsius" (lietuviškai kalbančius) savo tėvus ("mano tėvas lietuvis, o aš jau amerikietis") ir kitus lietuvius, bet dažniausia jie telaižo amerikinės kultūros politūrą ir net dar nereikšmingesnes jos savybes, dvasiškai nepasiviję ne tik "tikrų" (anglikinių ar seniau nutautusių) amerikiečių, bet ir atsilikę nuo nenutautusių savo tautiečių, nekalbant jau, jog iš tikrųjų jie dažniausia tesiekia sau ir ypačiai savo vaikams prieiti kultūrinius Amerikos patogumus, tikrosios amerikinės kultūros nenujausdami, palikdami jai svetimi, jos nesuprasdami, kad ir jos vaisiais naudodamiesi.

Prūsų ir jotvingų išnaikinimas arba nutautinimas, Mažosios Lietuvos lietuvių apvokietinimas, didelių Didžiosios Lietuvos rytinių ir pietinių plotų apgudinimas ir aplenkinimas. Lietuvos bajorų nutautimas, o miestelėnų tarptautinis ir betautinis merdėjimas — ne tik Lietuvos ir lietuvių tautos, bet iš viso visuotinės kultūros ir civilizacijos istorijoje nereiškia sveikos, natūralios pažangos, tik nesveiką, nenatūralų kultūrinės raidos iškrypimą, net atžangą, nors svetimo, kad ir dažnai jau apgedusio, kraujo kitoms tautoms (vokiečiams, lenkams, gudams) suteikimas ir kaikurių senos tautos būdo ar kultūros savybių (per tautinius prisitaikėlius) joms įskiepijimas vienu ar kitu atžvilgiu bus ką labiau ar mažiau teigama toms tautoms davę.

Priešingai, labiau ar mažiau sąmoningas grįžimas į savo tėvų kalbą ir tautą ar bent tautiškai nukrypstančio asmens vėliai atsigavimas siejasi su dvasiniu pakilimu, atgaivina nuvytusį ar vystantį lapą ir leidžia jam trumpu laiku susilyginti su kitais to pat tautinio kilimo lapais, net ką nauja jiems suteikti. Prisiminkime grįžtančius į savo tautą suvo-

kietintus, sulenkintus, sugudintus, surusintus, sulatvintus ar dar kitaip nutautintus mūsų tautiečius!

Sulietuvėjimas ir grįžimas į lietuvių kalbą. Kaip turime žiūrėti į tuos svetimtaučius, kurie įeina į lietuvių tautą? Viena, kad ir kažinkiek milionų jų įeitų į mūsų tautą, tautinis nuostolis dėl prarastų istorijoje lietuvių, prūsų, jotvingų niekados nebus išlygintas ne tik skaičiaus, bet ir istorinio, kultūrinio ir politinio jai svorio atžvilgiu. Įsivaizduokime tiktai atkirstus nuo mūsų tautos gyvenimo mūsų protėvius su jų kartų kartomis, jei jie dabar būtų gyvenę, dirbę ir kovoję drauge su mumis visoje mūsų ir jų tuomet gyventoje, o jų palikuonių dar tebegyvenamoje teritorijoje, XX-jo amžiaus tautinio ir valstybinio mūsų gyvenimo sąlygose — ir tokius pat milionus vokiečių, lenkų, gudų, rusų ar dar kurių kitų kalbų žmonių, pasisakiusių ir net pasijutusių lietuviais, ėmusių kalbėti lietuviškai ir kurti Lietuvą, tegu platesnę ir galingesnę už dabartinę, suprantama — tokią, kokią jie būtų įsivaizdavę reikalingą kaip vokiško, lenkiško ar kitokio mąstymo ir jutimo, negi staiga jo nustojusių, žmonių? Ten — tautiškai tvirta, vienalypė, kad ir įvairiatarmė, įvairiabūdė tauta, kur vienos ar kitos kilties persvara ar kitoms vadovavimas nei tautai nei valstybei nebūtų buvęs pavojingas, čia — įvairiakilmis, įvairialypis, įvairių kultūrinių lygių ir politinių simpatijų bei krypčių derinys, greičiausia vieno kurio ar net kelių kaimynų žaislas. Žinoma, tai yra tuščia prielaida — anie milionai įlietuvėjusių svetimtaučių, dėl kurių nieks nei sau, nei kitam kam galvos nekvaršins ir kurie tėra čia priminti ne tik tautinės lietuvių istorijos nuostoliui pabraukti, bet ir moraliai lietuvių tautos teisei vieton kalbiškai ir tautiškai prarastųjų — kiek norint svetimtaučių sau savintis (įlietuvinti).

Tik ir tą teisę turėdama, tautinė lietuvių išmintis ir politika augščiau iškeltoje dviejų rūšių lietuviškųjų milionų dilemoje prarastųjų lietuvių grąžinimo neturėtų laikyti vien nerealizuotiniu intelektiniu žaidimu, kuriuo milionų ar tūkstančių svetimtaučių įlietuvinimas kad tenka laikyti, bet pagrįstai ir teisingai siektinu ir bent iš dalies pasiekiamu tautiniu reikalu. Grąžinimas tautai prarastųjų tautiečių ir jų užimamųjų plotų tegali būti ginčijamas ar kliudomas suinteresuotųjų šalių, nuo kurių jie būtų grąžinami, gali būti šiuo ar kitu laiku pačiai tautai nesveika ir net pavojinga kelti, gal net iškėlus ir (labiau ar mažiau) pasiekus neleng-

va, o gal ir nepajėgiama būtų tautai tatai įtvirtinti ir stipriai su savimi susieti (čia daug kas priklauso nuo "siejimo" būdų ir priemonių), dar tektų įveikti visokias sunkenybes, kliūtis, triukšmus ir net skandalus, tad mielai jį susiauriname į tautos teisę kultūringai ir kultūriškai veikti tuos ar kitus atšokėlius nuo tautos kamieno, kad vienas arba kitas (štai ligi ko susiaurinta!) savo noru į ją grįžtų — ar jis būtų "amerikietis", ar nutautęs Prūsų lietuvis (apie duonelaitinius Mažosios Lietuvos zalcburgiečius, prancūzus ar šveicarus čia nei negalvojame), ar Vilniaus krašto "tuteišis", sugudėjęs ar sulenkėjęs Lietuvos pietryčių lietuvis, ar iš tolimos Australijos, Pietų Afrikos suanglėjęs, Pietų Amerikos suispanėjęs ar suportugalėjęs išeivis ar sukolchozėjęs kurios tolimųjų TSRS respublikų mūsų nutautėlis, ar kurio mišrios rusiškai lietuviškos, lenkiškai lietuviškos, gudiškai lietuviškos, latviškai lietuviškos, vokiškai lietuviškos, angliškai lietuviškos šeimos ar dar kitaip sudarytas mišruolis. JAV-se teko girdėti ir apie ištekėjusias už juodukų lietuvaites — jeigu juodieji vaikai panorėtų sutapti su motinos tautybe — labai prašytume!

Tad ir be neįvykdytinų "nesveikų" svajonių būtų ir *turi būti* nemažai galimo darbo grąžinant sau nutautusius savuosius. Na, o kaip žiūrėti į tuos kitataučius, kurie (savo noru) įeina ar linkę yra įeiti į lietuvių tautą? Ir čia negalvosime apie milionus, kurie taip sau veržte veržtųsi į lietuvių tarpą! Ne kiekviena lenkiškoji Lietuvos bajoro ar nebajoro pavardė reiškia jo lenkiškąją kilmę: nei Jonas Bassanowicz, nei Jonas Jablonski, nei Každajlewicz, nei Mečislovas Mackiewicz, nei Kastantas Olszewski, nei Vladas Putwinski, nei Rustejko nei kiti wicz'iai, ejko's, net ski'ai ir panašūs, nei patys nei jųjų tėvai paprastai nėra buvę lenkai ar buvusių lenkų palikuonys, tik dažniausia svetimos įtakos, valdžios pareigūnų, savo ponų ar kunigų sauvaliavimo dėka gavę svetimą lietuviui pavardę. Žinoma, rasime Lietuvoje ir tokių Jablonskių ar Olszewskių, kurie labiau ar mažiau pagrįstai kildina save iš Lenkijos, laikosi esą lenkiškos kilmės. Tačiau dėl šių ir kitų Lietuvos lenkų lenkiško grynakraujiškumo galima labai abejoti, ar nebus kiekvienos tokios šeimos kraujuje prisimaišę dar lietuviško, gudiško, totoriško, vokiško, rusiško ar dar kokio kraujo.

Kai į lietuvybę "eina" Baginski, Bielecki, Chodkiewicz, Domaszewicz, Iwanowski, Karp, Koscialkowski, Krzyža-

nowski, Markowski, Mickiewicz, Morawski, Pancerzynski, Pietkiewicz, Reymont, Sienkiewicz, Tyszkiewicz, Žeromski, Žukowski ir daugelis kitų, savo kaimynų ir ypač Varšuvos vyrų laikomi grynakraujais Lietuvos lenkais ir todėl pravardžiuojami "lenkų tautos išdavikais" (tautiniais renegatais), visvien kurio kraujo bus jie žmonės (turime gi ir gryniausių nuo nebeatmenamų laikų lietuvių ir Mickų, ir Petkų, ir Senkų, ir Vabalų - Žukauskių), "išdavikui" ne tiek čia sveria kraujas, ypačiai jei jis yra aiškiai nelietuviškas, tik daugiametis, kelių šimtų ar tik keliasdešimt metų sugyvenimas su lietuviais ir su Lietuva, giminiški ir kaimyniški santykiai, bendri rūpesniai ir džiaugsmai, o kraujo bendrumas dažnai tik vėliau teprisimena, į susipratusį lietuvį lietuviškai jau prataria. Antra vertus, tokių Katkų - Chodkevičių ar Tiškų - Tiškevičių Lietuvos istorija lenkais net nelaiko.

Turime, be abejo, nekartą reikalo ir su sezoniniais lietuviais, kurie jais dedasi ar prisipažįsta, kai tas jiems patogu, kaip kitu laiku dėl panašių sumetimų jie dėjosi lenkais. Žmona (Liuda Didžiulienė) savo komedijoje "Lietuvaitės" parodė tokias lietuviškai pasipuošusias ir Maironį deklamuojančias bajoraites-studentes lietuviams privilioti, o įsipiršusias jiems lietuvybę į šalį metusias. Tautiniam lietuvių sąjūdžiui dar neįsigalėjus, nereta buvo tokių "lietuvaičių", sukūrusių su savo vyrais-lietuviais lenkiškąsias šeimas, dažniausia nebe Lietuvoje, tik Lenkijoje ar net Maskolijoje. Daugelis tokių šeimų po I-jo Pasaulinio Karo persikėlė Lietuvos respublikon ir virto ne tik karštais, bet ir smarkiais jos patriotais; nekartą net pačios jųjų mamusios jaučiasi dabar karščiausiomis lietuvaitėmis ir į akis šoka savo lenkiškoms giminėms, kai šie ima ginčyti Lietuvai teisę į Vilnių. Vienų kitiems gimininga katalikiškoji lietuvių ir lenkų kultūra seniau, kai lietuviai tebesileido būti lenkų "apaštalaujami", veikė Lietuvoje lenkų ir lenkybės naudai, dabar — lietuviams tautiškai sustiprėjus ir valstybiškai ėmus atsikurti — palengvina lietuviams ir atgauti sulenkintus ar sugudėjusius savo tautiečius, ir tautinėn savo įtakon gauti kiek ir pačių lenkų.

Nebe bažnytinės kultūros įtaka, tik bendra kultūrinė, mokyklinė ir visuomeninė aplinka atskėlė nuo lietuvių tautos nevieną išeivį Maskolijoje, bet ir po I-jo Pasaulinio Karo kurį laiką Lietuvoje tebepastebimos iš caro laikų išlikusios maskoliškos kultūros atrūgos, dėl kurių Lietuvos vakarie-

tininkai labai sielojosi ir pyko, šiaip ar taip palengvino grįžusiųjų iš Maskolijos lietuvių žmonoms rusėms ir aprusėjusioms, net surusėjusioms ar tik sumaskolėjusioms šeimoms nebeatskiriamai suartėti (ne be išimčių) su lietuvių visuomene, ir kaip savais, gyventi lietuvių tautos reikalais.

Dar daugiau. Kiti Lietuvos rusų tėvų ir motinų vaikai ir vaikaičiai — tikrai jokio ar nedaug teturėdami savyje lietuviško kraujo — taip suaugo su bundančios lietuvių tautos gyvenimu ir siekimais, jog patys nepajuto, kai jau lietuvių eilėse buvo atsidūrę. Dar daugiau rasime vokiškomis pavardėmis (čia Didžiojoje) Lietuvoje žmonių — Frommų, Schlager'ių, Schulz'ų, Schmidt'ų ir kitų — kurie yra aiškios vokiškos kilmės, bet kurių jokiomis priemonėmis neatplėšime nuo lietuvių tautos, neatskirsime nuo tikrųjų lietuvių. Kas beišdrįs iš lietuvių tautos išmesti garbingą ir Lietuvai didžiai nusipelniusį prof. Mykolą Romerį, Jurgį ir kaikuriuos kitus Platerius - Plioterius ar Zubovus? O jei Zubovai, per Bilevičiutę Zubovienę kaip ir įvesti į patį žemaičių bajorų tirštį (Juozapo Ginetos Pilsudskio motina taip pat Bilevičiutė, Lietuvos Nepriklausomybės skelbėjo Stanislovo Narutavičiaus žmona irgi Bilevičiutė, Zubovienės sesuo), bet tik nuo Kotrynos II laikų teatsiradę Lietuvoje, tai kodėl lietuviais negali virsti Nariškinai, Vasilčikovai, Stolypinai (Stalupėnai!) ar Veriovkinai?

Taigi — kraujo giminystė, bet dar labiau — bendras sugyvenimas, bendri reikalai paprastai čia nulemia sulietuvėjimą, tad ir pasitaiko čia tokių vadinamųjų "kurjozų", kaip minėtųjų trijų brolių Ivanauskų trys — kiekvieno atskira— tautybės: lenkiškoji, gudiškoji ir lietuviškoji.

Užsienyje atsidūrę Lietuvos jaunuoliai, ypačiai studentai, nekartą veda vokietes, prancūzes, belges, itales, angles, čekes, švedes, serbes ar dar kitokias, bet atrodo — tik vokietės teįeina giliau į lietuvių gyvenimą, nevisados betgi sukurdamos lietuviškas šeimas, o kitų tautybių žmonos paprastai, labiau ar mažiau, laikosi skyrium nuo lietuvių. Vesdamas kitatautę, lietuvis turėtų: 1) dar prieš vesdamas išmokyti ją lietuviškai, 2) dar prieš vesdamas supažindinti ją su lietuvių gyvenimu, reikalais, kultūra ir žmonėmis, 3) vedęs, ne tik viešai, bet ir namie kalbėti tik lietuviškai, taip su žmona, taip ir su vaikais.

Savo kalbos teisių gynimas. Visi augščiau minėti įlietuvėjimo reiškiniai nebūtų buvę galimi arba jie būtų buvę

daug retesni, jeigu lietuvių tauta, ligi valstybei XX a. atsistatant, bemaž vien tiktai ar bent labiausia lietuvių kaimas, netrauktų prie savęs svetimųjų; dažnai iš besididžiuojančių savimi, savo kalba ir kultūra, tautų (vokiečių, lenkų, rusų), veikdama tvirtu lietuvišku būdu, rimta laikysena, gražia, skambia ir turtinga kalba, graudžiomis dainomis, originalia tautodaile. Savo kalbai ir tautiniam būdui išlaikyti ir ginti susipratimą ir pasiryžimą lietuvių kaimo visuomenė aiškiai įrodė, tiek prūsokiškai įdrausmintas ir išmuštruotas Mažosios Lietuvos kaimas 70-80-90-aisiais metais savo deputacijonais pas Prūsijos karalių ir ministerius su tūkstančiais vardų pasirašytais peticijonais, kad nebūtų mažinamos lietuvių kalbos teisės, vėliau savo renkamais seiminiais deputatais (Smalakiu, Steputaičiu, Gaigalaičiu), gyvesnėmis ir opozicingesnėmis draugijomis, kuopelėmis, dr. Bruožio (Bruažio) ir Vanagaičio Byrutės draugija, Vydūno Giedotojų draugija, Jagomastų veikla, — tiek ypačiai Didžiosios Lietuvos kaimas savo 40-mete kova dėl savo spausdintojo žodžio, ilgamečiu savo teisių gynimu bažnyčioje, mokykloje, valsčiuje ir šiaip Lietuvos gyvenime.

Dar prieš 1904-1905 metais išgaunant lygesnes teises su kitomis caro imperijos tautų kalbomis, lietuviškoji kaimo kalba veržėsi viešumon draudžiamoje lietuvių spaudoje, slaptuose susirinkimuose, slaptuose vaidinimuose, patriotinėse dainose, o 1905-1915 m. lietuviškas žodis gauna jau viešai pasirodyti — Didžiajame Vilniaus Seime, Vilniaus, Kauno, Seinų ir kitokioje spaudoje, mokyklose, vakarėliuose su vaidinimais ir chorais, organizacijose, mokslo darbuose ir meno kūryboje. Ypačiai Nepriklausomoje Lietuvoje viešasis gyvenimas eina lietuvių kalba ir kaimui nebetenka rūpintis jos gynimu ir išlaikymu, tik labiau ar mažiau derintis prie valstybinio gyvenimo ir *valstybinės kalbos* reikalavimų, kai sava kaimietiškoji šnekta vis dažniau — per spaudą, mokyklą, susirinkimus, radiją — gauna sau įtakos ne tik iš bendrinės kalbos, bet ir — tarpiškai— iš svetimųjų kalbų.

Spaudos ir radijo nurodymai kalbos reikalais, vis didesnis ir tikslesnis kalbos valymas nuo svetimų kalbinių priemaišų ir įtakų, vietovardžių, asmenvardžių ir pavardžių vis lietuviškesnis nustatymas yra iš kaimo išėjusios šviesuomenės darbas, kuriame kaimas tiesiogiai nedalyvauja, bet kaimo tradicijos ir jo nusistatymas šiaip ar taip sveria ir ne kiekviena naujovė, kad ir lietuviškiausioji, tuojau

ir be atodairos kaimo esti priimama. Ne kiekviena naujovė mus įtikina: lenkiškai žemaitiški Kazimieras ir Stanislovas žemaičių kaimui (o ir daugeliui inteligentų) nelengvai keistini suvalkiniais Kaziu ir Stasiu (taip pat iš lenkiško Kazio ir Stas), arba gudiškai lenkiški nedėlia, panedėlis, utarninkas, sereda, ketvergas, petnyčia, subata latviškai sulietuvinti šventadieniu, pirmadieniu, antradieniu ir tolesniu sausu skaičiavimu, kur atskiri dienovardžiai lyg ir nustoja tam tikro savo skirtingumo, savaimingumo. Tačiau kad ir nevienas prieš šiokią ar tokią naujovę labiau ar mažiau pasišiaušia, senovė prieš naujovę sunkiai beatsilaiko ir dažniausiai gauna nusileisti.

Kratomasi vokiškais, lenkiškais ar rusiškais vietovių pavadinimais, grąžinant joms gyvus, lietuviškus, bet Mažojoje Lietuvoje dar šimtai vietovardžių tebelaukia savo nuvokietinimo[*]. Šalia lotyniškųjų, lenkiškųjų, vokiškųjų šventųjų patronų - globėjų duodami vaikams iš tų kalbų verstiniai arba labiau įlietuvintieji ir įlietuvėję vardai (Laimutė - Felicija, Danguolė - Celina ir kt.), dar didžiųjų Lietuvos kunigaikščių (Mindaugo, Gedimino, Algirdo, Kęstučio, Vytauto, bet ne Jogailos) ir senovės Lietuvos didvyrių (Margyrio ir kitų), literatūriniai (Gražina, Živilė, Šarūnas ir kt.), pseudomitologiniai (Milda, Nijolė ir kt.), miestų (Vilnius), upių (Neris, Venta), gėlių arba medžių (Rūta. Eglė ir kt.) pavadinimai, nekartą ir visiški, nevisuomet vykę (Raivedys, Vargulis, Rūstulis, Šalna, Kelkis ir kt.), prasimanymai. Ypačiai daug vargo tebeturima su pavardžių atlietuvinimu, nes šios yra labiau susijusios su šeimos, giminės ar visuomenės tradicijomis, jų pakeitimas susiduria su teisinėmis ir tautinėmis kliūtimis, yra reikalingas ypatingo atidaus kalbinio ir istorinio tyrimo, išmaningo parengimo ir kultūringo pritaikymo.

Į visa tai pats kaimas labiau ar mažiau sąmoningai atsiliepia, savo ruožtu pats savaip nusako naujuosius tautinio ir valstybinio gyvenimo reiškinius ir įvardus, kaip štai "nuovados viršininką" pakeisdamas "nuovadu", iš ko atsirado vėliau ir "nuovadienė", "nuovadauti" ir pan. Su šiokiu ar tokiu kaimo nusistatymu ir kalbos dalykuose, kaip ir kitame kame, kalbininkams ir nekalbininkams, pačiai vy-

[*] Nuo 1945 m. ir numaskolinimol

riausybei ką čia sumanant ir vykdant gerokai tenka skaitytis. Tačiau *kalbos mokslui* turi eiti talkon dar ir *kalbos menas*. Ne kiekvienas geras, mokytas kalbininkas yra gabus kalbos menininkas, tad ir ne kiekvienas kalbininko naujadaras ar kalbinis patarimas, kad ir moksliškai išlaikytas, esti meniškai (grožiškai) vykęs, tad rašytojų ir šiaip gabių, sąmoningų žmonių kalbinis pajutimas, meninis ir meniškas sumanumas nekartą tą trūkumą išlygina. Žinoma, ypatingai brangintina paties kalbininko meninė intuicija.

Dainos. Graži ir turtinga, kaimo išlaikyta, bet jau seniai peržengusi jo kultūrines ribas, lietuvių tautos kalba ypatingai svariai ir savaimingai — tik taip pat ne be svetimų ir šiaip nekaimiškų įtakų — pasireiškia tautosakoje, taip jos garsiose dainose, taip ir pasakose bei sakmėse, patarlėse bei priežodžiuose, dar ir kitokioje smulkiosakoje.

Nesivaizduojame sau praeityje tokio amžiaus ir tokios kultūrinės būklės prasenovėje, kurioje žmonės šiokia ar tokia garsų derme (gaida) nereikštų savo nuotaikų, o taip pat nerasime ne tik tokios tautos, bet ir, greičiausia, tokios žmonių kilties ar giminės, kuri šiaip ar taip ritmingai nedainuotų. Tad ir metraščių, svetimų ar savo stebėtojų įvairiu metu sužymėtieji duomenys apie lietuvių raudas, raudodaines, "panašias į dainas" darbines ir kitokias garsines, pagaliau ir tikras giesmes ir dainas paprastai nėra susiję su jų sukūrimo laiku, tik nekartą tėra labiau ar mažiau atsitiktiniai senos dainos ar gaidos kartojimo pažymėjimai. Taip, XVI amžiuje pirmą kartą (1580 m. Strikauskio) tepažymima daina, o XIX amžiuje dar aptinkami tebegyvi jos likučiai, apie Kauno sudeginimą 1362 m. drauge su jo gynėjais lietuviais ir apie tą laiką jau sukurtoji. XVI a. to paties Strikauskio ir Guagninio minimos girninės ("malu, malu viena") kilmė, be abejo, siekia dar žilesnės senovės, kurios nemokame nė tiksliai nustatyti.

Iš tų pačių XVI-jo amžiaus rašytojų pastabų aišku, jog ir tuometinė Lietuvos diduomenė ne tik nebuvo svetima lietuviškai dainai, bet ir brangino ją, ypačiai tas dainas, kurios kėlė garsiuosius Lietuvos praeities žygius ir karžygius. Taip, 1547 (Mažvydo katekizmo išleidimo!) metais Trakų kaštelionas moka dainininkui, kuris padainavo Didžiajam Lietuvos Kunigaikščiui Žygimantui Žygimantaičiui lietuviškas dainas. Strikauskis pažymi dainas iš vyskupo Merkelio Giedraičio giminės praeities, minėtąją dainą iš

1362 m. ir kt. Metraščiai mini vilniečius sutinkant didžiuosius kunigaikščius dainomis ir katutėmis, lietuvius savo žygiuose mediniais trimitais ("truby dubasnyje") trimitavus ir priešams jau iš tolo baimės įvarydavus. Kiti šaltiniai sužymi įvairius lietuvių muzikos įrankius ir tt.

Netenka abejoti, jog ne tik XVI amžiuje, bet ir Vytauto, Kęstučio, Gedimino ir kitų didžiųjų Lietuvos kunigaikščių laikais, XIII-XV amž. Lietuvos valdovai ir visuomenė ne mažiau, bet gal dar labiau brangino savas dainas ir dainininkus (vaidilas, kanklininkus). Tik prisiminkime Aldonos Gediminaitės dainų pamėgimą, ir A. Mickevičiaus, dar ir kitų Lietuvos praeities vaizduotojų, romantiškoji ypatingos kanklininkų reikšmės prielaida, iš dalies teparemta nevisados patikimais istoriniais šaltiniais, neturi būti laikoma istorine nesąmone arba tuščiu užsispyrimu žūtbūt rasti pas lietuvius, ko jie neturėję, bet turėjusios kitos ("garsiosios") tautos.

Taip pat netenka ginčytis, jog XVI a. lietuvių daina ne vien bus pasireiškusi tiktai tomis lytimis, kurios ano amžiaus rašytojų yra sužymėtos, bet ir bus jų turėjusi daug daugiau. Daugelis XVIII ir XIX-XX amž. teužrašytų dainų buvo žinomos, be abejo, jau XVI amž., o kitos ir anksčiau. XVI a. daina Lietuvoje turėjo atrodyti jau tik nemenkiau negu mūsų kaimynų (lenkų, vokiečių, gudų ir kitų). Dėl susmukusio XVII ir XVIII amž. Lietuvos savarankiškumo apsilpus lietuvių tautos gyvybei ir jos plastėjimui, tai bus atsiliepę ir dainai, susiaurinant jos vartojimą tik kaimo ribomis. Kitos "dvarinės" dainos nebeišliko arba patekusios į kaimą labiau ar mažiau gavo pasikeisti, tad ir nekartą vienos ar kitos dainos "dvarinė" kilmė sunkiai besiduoda atpažinti.

Dar anuo prielaidiniu (ipoteziniu) *dvariniu* lietuvių *dainos metu*, kada ji tebebuvo mylima, branginama ne tik kaime, kaip vėliau kad yra virtę, bet ir valdovų rūmuose, ponų dvaruose ir vaidilų tarpe, tautos augštuomenei dar negavus toliau ir griežčiau nuo kaimijos atšokti ir jiemdviem savo tarpe tebesiveikiant — jų dainynas daugiau ar mažiau buvo bendras, gausinamas dar iš svetur gaunamais svetimais motyvais, melodijomis ir paskirais kūriniais — iš Vakarų (iš vokiečių netarpiškai ir tarpiškai per lenkus), iš Pietų (iš lenkų ir iš kiek tolesnių rusėnų - ukrainiečių) ir iš Rytų (iš rusėnų - gudų ir iš dalies gal iš maskvinių rusų). Karo žygiai, nelaisvė, svetimi pirkliai, dvarionys ir belais-

viai Lietuvoje labiausia įdiegė čia šitokių svetimybių, kurias lietuviai savaip išvertė arba pritaikė.

Vėlesnysis visuomeninis dainos susiaurėjimas (ne koks sunykimas, tik gal apnykimas) neužtarė jos nuo svetimų įtakų, kurios ją — kaimietę dainą — tebeveikia ligi pat mūsų laikų. Vakarų įtaka net sustiprėjo, veikdama ypač Prūsų lietuvius, o per juos ir Didžiosios Lietuvos dainą. Pačios Lietuvos ponų kilnojimai savo žmonių iš lietuviškų dvarų į gudiškus ir priešingai, jų tolimos kelionės su savo tarnais po Lenkų ir Lietuvos valstybę, dar ir po svetimus kraštus, karo žygiai ir tarnyba savo ir svetimoje — prūsokų, vėliau ir maskolių — kariuomenėje, didėjąs žmonių raštingumas, svetimos ir savos literatūros įtaka, savos ir svetimos mokyklos pavyzdžiai, (kaimo ir užkaimio) literatai, kaimo žmonių kėlimasis į Latvijos, Lenkijos, Maskolijos miestus ir tolimus kraštus (JAV ir kitur) — visa tai riša Lietuvos kaimo dainą su artimesniu ir tolimesniu, dažnai visai svetimu pasauliu ir nekartą davė jai svetimą atspalvį. Tačiau šios svetimos įtakos dainai niekados tiek nesvėrė, kad būtų nustelbtas kūrybinis jos laisvumas, savas (originalus) sakymasis ir neatitraukta nuo kaimiečio gyvenimo jos gaida, jo raida sekanti kūrybinė jos raida. Čia pravartu priminti, kad ir net sunkios baudžiavos laikų gyvenimo ir darbo sąlygos tam tikrais atvejais turėjo ir teigiamos įtakos lietuviškai kaimo dainai išsilaikyti ir net plėstis. Tatai tarp kito ko rodo Lietuvos dvaruose plačiai paplitęs sodų ir daržų ūkis, kur darbą atlikdavo vien moterys, o dvarininkės, norėdamos iš tolo tikrinti, ar tikrai darbininkės dirba ir ar pačios nesuvartoja savo renkamų uogų ir daržovių, reikalavo, kad visą darbo laiką baudžiauninkės be pertraukos dainas dainuotų.[37]

Kai XVIII a. pirmajame dešimtmetyje susigińčiję dėl lietuvių kalbos prūsiniai kunigai atkreipė dėmesį į dainas ir vėliau ėmė jas žymėtis (Ruigys ir kiti, vėliau Šimelpenikas, prof. Kreutzfeldas ir kiti), kiti net skelbti (Ruigys), o jais sekdami lietuvių dainomis susidomėję svetimieji (vokiečių) literatai (Lessingas, Herderis, Goethe, XIX a. Gaudy, Jordanas, Chamisso ir kt.) jomis gėrėjosi, nei vieni nei kiti nežiūrėjo, kas jose bus bendra su kitų tautų dainomis ar kiek čia lietuviai bus iš kitų pasiėmę, tik kas jose

[37] V. B-kos pastaba.

yra sava – lietuviška, neskolinta, originalu. Folkloristai tose pat savo originalumu savuosius ir svetimtaučius žavinčiose lietuviškose dainose nekartą atskleidžia ne tik aiškias lygiagretes su kitų kraštų dainomis ir svetimas įtakas, bet ir vertimus bei sekimus, dažniausia betgi taip laisvai, natūraliai ir originaliai atliktus ir tokią lietuvišką gaidą įgijusius, jog nespecialistui nelengva svetima kilmė čia pastebėti.

Karšta garsių vokiečių poetų mūsų dainos rekomendacija išmokslintai visuomenei, tepažinusių tik kelis jos tekstus, jau XIX a. buvo patvirtinta plačiai išgarsėjusiu Karaliaučiaus universiteto prof. Liudviko Rėzos 90 lietuviškų dainų rinkiniu, išleistu 1825 m. Iš dalies paties Rėzos sužymėtųjų, bet daugiausia gautų iš įvairių Mažosios Lietuvos kunigų (Vittiko, Jordano, Hassensteino, Zigfrido Ostermejerio ir kitų) ir pasauliečių (teisininko Thilo, mokytojų Budriaus, Bedarfo, dvarininko Beerbohmo ir kitų) dainų daugumas tikrai mus žavi savo sodietišku natūralumu, graudžiu turiniu ir švelnutėle forma, dvelkia naiviu senumu. Jos sudarė garsą ne tik šiam dainavimui, bet ir iš viso lietuviškoms dainoms kaip gražiausiems, seniausiems ir švelniausiems skaisčiausios, gryniausios dorovės sodžiaus kūriniams.

Kad ir daugeliui lietuviškųjų dainų tatai tikrai yra būdingos savybės, ypačiai bernelio ir mergelės (žirgelio ir rūtų darželio) ciklo dainoms, tačiau tik atidžiau paskaičius Rėzos dainyną nesunku nustatyti, jog kitos jo paskelbtos dainos yra visiškai nesenos, sukurtos jau XVIII ir net XIX amžiuje. Yra ten ir negražių, net nešvankių dainų, o dar ir tokių, kurios aiškiai nėra sodietiškos, tik iš Prūsijos kariuomenės ar iš kur kitur sodžiun patekusios. Po 25 metų įdėjęs į savo platesnį (410 dainų) rinkinį (1853 m.) Rėzos pateiktąsias dainas kitas Karaliaučiaus univ. prof. Neselmanas (pasak kaikurių karštų lietuvių – Neselmūnas, nors ir jis, ir jo tėvai, ir seneliai buvo elbingiečiai, ten gimę, augę ir Elbingo gimnazijoje ėję mokslus) patikrino Rėzos rankraščius ir nustatė, jog šis savaip perdirbinėjęs gautuosius tekstus, tad ir rėzinius dainų tekstus atitaisė. Jau Nepriklausomoje Lietuvoje iš naujo leidžiant Rėzos dainyną vėl patikrinta jo tekstai Karaliaučiaus universiteto archyvo Rėzos rankraščiais ir nustatyta, jog ne tik Rėza, bet ir Neselmanas turimus tekstus savavališkai perdirbinėjo taip, kaip katram atrodė dainai būtų tikę skambėti. Rėza tiesiog įrašy-

davo savo posmus, kurie vėliau kitų buvo kartojami ir nurodomi, kaip senų lietuviškų tikėjimų atgarsiai, ypačiai senovės lietuvių tikybos saulės ir mėnulio, aušrinės ir vakarinės mitams iškelti.

Dar nepasirodžius Rėzos rinkiniui, kilusio iš Gudijos Vilniaus gimnazijos mokytojo Igno Šidlauskio suraginti mokiniai Emerikas Stanevičius ir Leonas Rogalskis žymi ir verčia lenkų kalba lietuviškas dainas, neskirdami sodiečių kūrinių nuo literatūrinių dainų ir versdami jas, leidžia sau laisvai nuo originalaus teksto nutolti. Vėliau Liudas Jucevičius panašiai elgėsi su savo surinktomis dainomis, prireikus į tekstus, tikriau į savo lenkiškus vertimus, įdėdamas trūkstamus Vytauto ar Kęstučio vardus.

Rėzos pavyzdžiu tuo būdu labiau ar mažiau nuėjo daugelis vėlesniųjų lietuviškųjų dainų rinkėjų. Jie darė dainų atranką, tesurašydami ar iš surinktos medžiagos tepaskelbdami tik tas, kurios jiems atrodė tikrai gražios (Simanas Stanevičius ir kiti). Jie savo nuožiūra taisė gautuosius tekstus (Sim. Daukantas ir kt.). Jie neišskirdavo iš rinkinio aiškiai nesodietiškųjų (Drazdausko, Valiūno, Grikšos, Pabrėžos ir kt.) dainų (net kun. A. Juška). Žymėtinos yra ir tokios dainos, drauge betgi nurodant nesodietišką jų kilmę, jei galima ir autorių, ir išskiriant iš paprastų sodžiaus dainų. Daugelis rinkėjų dar už Rėzą neaiškiau metrikavo dainos kilmę, o kartais ir visai nerašė jos metrikos (Daukantas, Valančius, Ivinskis ir kiti).

Susidarė kaip ir kanonizuotoji klasiškai sodietiškųjų (drauge su kaikuriomis pseudo-sodietiškomis, kaip štai "Biruta") dainų atranka, naudojama lietuvių kalbos mokslui, koncertams, solo ir choro dainavimui, tautiniam jausmui įstiprinti ir svetur geram lietuvių bei jų kalbos vardui išgarsinti. Toji atranka, be abejo, buvo permaža, nes daugelis mūsų žmonių tikrai dainuojamų dainų dėl šiokio ar tokio grožinio ar kitokio dainų žymėtojų nusistatymo nebuvo jon įtraukiama, o kartais ir užrašoma. Antra vertus, nevisos atrinktosios dainos tebebuvo gyvos, sodžiuje tebedainuojamos, nes kaip tik XIX a., ypačiai pobaudžiaviniais metais, kai sodžiaus gyvenimas vis daugiau nustojo senojo tarpusavinio bendravimo įtakos ir vis daugiau įsigalėjo savarankiškesni vienasėdžiai, tarnavimas svetimose kariuomenėse, viešojo gyvenimo suvaržymas ir kitkas neigiamai

veikė dainą, pavertė ją vis labiau moteriška (moterų tedainuojama), dildė jos senumą.

Daugelis svetimų kalbininkų rinko lietuvių dainas, vieni griežčiau, kiti jau nebe taip griežtai žymėdami jų kalbos ir teksto savybes: Neselmanas, Schleicheris, Milleris ir Fortunatovas, Leskienas ir Brugmanas, Volteris, Doričas, Niemi ir kiti. Didžiausias lietuviškų dainų rinkėjas kun. Antanas Juška ne tik prašoko kitus surinktųjų dainų skaičiumi, taip išgarsinusių Veliuonos parapiją (XX amžiuje daugiau už jį surinko kad ir prof. Prano Dovydaičio brolis mokyt. Jurgis Dovydaitis), bet ypačiai dviem atžvilgiam pakėlė patį jų rinkimą: 1) žymėdamas *visas dainas,* kurias tik gavo išgirsti, tad neskirdamas gražių nuo negražių, gerų nuo menkų ir pan., 2) nevengdamas pateikti du kartu surašytos dainos tekstų, tad jos *atmainų* (variantų).

Senojo Vilniaus universiteto žemaitiško simaniško jaunimo (Daukanto ir Stanevičiaus) tradiciją rinkti dainas palaikė Senapilės gimnazistas ir Maskvos studentas Jonas Basanavičius (Ožkabalių dainos), kurio pavyzdžiu vėliau nevienas pasekė, — tuo pačiu polenkmečiu gimnazijos mokytojų (rusų) raginami Šiaulių gimnazistai, kurie betgi perlengvai į tai pažiūrėjo ir daugiausia pasitenkino nurašinėjimu iš Jucevičiaus tekstų, — Seinų kunigų seminarijos klierikai (A. Lapinskio rinkinys), savo prof. kun. Antano Baranausko lietuvių kalbos mokslui tarminių tekstų reikalaunami Kauno kunigų seminarijos klierikai, ir kiti moksleiviai.

Ypačiai buvo svarbios Petrapilio universiteto privatdoc. Edvardo Volterio (latvio) kelionės po Lietuvą, kurių metu jis ir pats kiek dainų sau užsirašė, o labiausia nevieną kunigą ir dar daugiau pradžios mokyklų mokytojų (lietuvių ir rusų) suragino jas rinkti. Deja, jo surinktoji gausi tautosaka jo vieno tebuvo ir naudojama, sudėtoji Petrapilio Geografinės Draugijos rinkiniuose.

Nemažai dainų medžiagos prisirinko tilžiškėje Littauische Litterarische Gesellschaft (studento A. Janulaičio iš Malavėnų ir kt.). Šiaip Mažojoje Lietuvoje jas rinko Vilius Kalvaitis, Ansas Bruožis ir kt.

Spaudą atgavus, J. Basanavičiaus ir kitų rūpesniu įsteigtoji Vilniuje Lietuvių Mokslo Draugija virto tautosakiniu centru, kurio įtaka ypačiai tautosakai — visų pirma dainoms — rinkti pasiskyrė lietuvių moksleivija, tiek susispietusi apie "Aušrinę", tiek ir apie "Ateitį", vėliau Vilniaus lietu-

vių Vytauto Didžiojo gimnazijos mokiniai ir mokinės. Tuo pat laiku dainas uoliai rinko kun. Adolfas Sabaliauskas, Vincas Krėvė Mickevičius, A. Vireliūnas; kun. Jonas Žilius-Žilinskas atkreipė dėmesį į eiliuotuosius pasakų posmus, laikydamas juos labai senais.

Be Basanavičiaus kaip didžiausio tuo metu tautosakininko, svarbiausias čia buvo suomio Niemio (Helsinkių univ, prof.) vaidmuo, kuris susidomėjęs kun. Sabaliausko surinktomis Lietuvos šiaurės rytų dainomis, ne tik pats jas ėmė rinkti ,bet ir atkreipė lietuvių visuomenės dėmesį į senesniųjų dainų rinkėjų dažniausia niekinamas piemenines, garsines, darbines ir kitokias "negražias" dainas (Guagnini būtų pasakęs: "kaip ir dainas") ir didesnį jų primityvumą ("senumą") už "seniausiomis" paprastai laikomas lietuviškojo dainyno "klasiškąsias" dainas. Dar XIX-jo amžiaus pabaigoje latvis Lautenbachas, Dorpato - Tartų univ. lektorius, 1896 m. sugretino lietuviškąsias dainas su latviškomis, bet tam reikalui naudojosi tiktai klasiškomis, tad toli gražu ne pirminėmis, o Niemi perkėlė tyrinėjimo kryptį į primityvus - pirmuonis, tuo tikriau susiedamas lietuvių dainas su latviškomis ir suomiškomis. Savo darbais Niemi pratino lietuvių tautosakininkus kiek galima aiškiau, smulkmeniškiau rodyti savo užrašų metrikas. Jis taip pat galutinai išaiškino būtinumą žymėtis dainos atmainas ir kuoplačiausia jomis naudotis mokslo tyrinėjimams. Pagaliau, jis nustatė dainologijai visų pirma folkloristinius uždavinius, kitus (lingvistinius, filologinius, etnologinius, istorinius ir dar kitokius) tuo pačiu nuleisdamas antriniais. Ne visa jo taip įsakmiai yra išreikšta, kaip čia nusakoma, bet iš teorinių jo darbų ir drauge su Sabaliausku paskelbto dainų rinkinio, dar ir iš vilniečių su juo pasikalbėjimų šie dėsniai aiškiai sutinka su jo teorine pozicija ir praktiniais nurodymais.

Mažojoje Lietuvoje dainos atlaikymą labai apsunkina protestantų susirinkimininkai, kurie perdaug žodiškai laikosi Šventojo Rašto ir stoja prieš svietiškas pagundas, jų tarpe ir prieš dainas. Juk net didysis Duonelaitis piktinosi (gal ne be pagrindo, vestuvininkams prisigėrus) nešvankiais vestuviniais dainavimais, neužsimindamas geru žodžiu net apie tokias dainas, kokias paskelbė jo kaimynas Valtarkiemio klebonas Ruigys: Aš atsisakiau savo močiutei, Anksti rytą rytužį saulutė tekėjo, Aš turėjau žirgužėlį. Dar anksčiau, XVI-XVII amžiuje, vienas kitas Vokios mums duotas

kunigas prilygindavo dainas "vilkų staugimui", "avių bliovimui" ir panašiai. Mūsų kulturtregerių, matyti, delikatnesnių auselių turėta už mūsų grubiąsias!...

Nepriklausomoje Lietuvoje kad ir viešasis gyvenimas, raštingumo kilimas, miestų ir miestelių įtaka kaimui žymiai dainą susiaurina ir nublukina (klasiškoji A. Juškos "Vestuvinė rėda" dabar nebeįmanoma kur rasti ir surašyti), bet antra vertus — sava kariuomenė, sava mokykla, viešas dainos branginimas ir, svarbiausia, drąsi pilietinė nuotaika padažnina dainavimą, įtraukia į dainininkų eiles kareivius, šaulius, moksleivius ir tt.

Seimo atstovų tarpe kyla sumanymas (sumanytojas Kipras Bielinis) latvių ir kitų pavyzdžiu kodifikuoti lietuviškas dainas, sutraukiant vienan dainynan visas jau paskelbtąsias ar rankraščiuose tebesančias ir tebesurandamas dainas drauge su visomis sužymėtomis jųjų atmainomis. Pasiėmusi šį sumanymą vykdyti Švietimo Ministerija permažai įsisąmonino sau šio sumanymo svarbumą ir, perdaug valdininkiškai į jį žiūrėdama, leido jam neįvykdytam sutirpti.

Kita įstaiga, kiti žmonės ir kitaip dainologinį darbą supratę ėmė praktiškai rūpintis dainų rinkimu ir skelbimu. Pradžioje Lietuvos Universitetas Kaune ir jo Humanitarinių Mokslų Fakulteto Tautosakos Komisija su prof. V. Krėve-Mickevičium priekyje ir "Mūsų Tautosakos" tomais, paskiau (1935 m.) — Komisijos vietoje — Švietimo Ministerijos įsteigtas Tautosakos Archyvas su dr. J. Baliu priekyje ir "Tautosakos Darbų" leidimu, kuriedvi (viena po kitos) įstaigi įtraukia darban visą talkininkų (mokytojų, moksleivių ir kitų) tinklą, kurių pagalba surinta per 150.000 dainų (drauge su atmainomis), be to, dar ir kitokios tautosakos. Jaunas Jurgis Dovydaitis vienas surinko per 10.000 dainų, tuo (ne pačiu darbo atlikimu) pakilęs didžiausiuoju Lietuvoje dainų rinkėju, pasižymėjusiu, be to, labai įdomiomis ir reikšmingomis dainų metrikomis.

Tautosakos Archyvas ypatingą dėmesį kreipė į Vilniaus krašto dainas, kurios prieš tai mažai tebuvo renkamos ir kurių tyrimas iškelia jų senoviškumą, primityvumą ir kitas savybes, teikiančias dainologijai naujų darbo perspektyvų. Lietuvos Universitete dainologija dėstoma nuo pat jo įsikūrimo 1922 m. (Mykolas Biržiška, paskiau J. Balys).

Dainų gaidos ir chorai. Jau Rėza buvo paskelbęs kelių dainų gaidas, paskiau dar S. Stanevičius, Neselmanas, Kolbergas ir kiti, bet daugiausia jų surašė kun. Antanas Juška, kurių tik dalį tepaskelbė Krokuvos Mokslų Akademija, deja, išlygintą lenkų muzikų, kuriems lietuviškos dainos gaida buvo svetima, kaip ji svetima buvo tiems kitataučiams, kurie XVI-XVIII amž., kaip žinome, negalėjo jos pakęsti. Dar V. Kudirka buvo priverstas, beleisdamas du sąsiuviniu lietuviškųjų dainų, naudotis Varšuvos muzikų pagalba, nors dar gerokai prieš tai tilžiškis Barčys (Bartsch) jau buvo kaip ir kodifikavęs kelis šimtus dainų gaidų, skelbdamas jas tiek jau iš kitų paskelbtųjų rinkinių (Budrio ir kitų), tiek iš prof. Bohleno ir kitų paliktos rankraštinės medžiagos, ir iškeldamas jų savotiškumą. Storosta - Vydūnas Tilžėje ir Čiurlionis Vilniuje randa jose pilnesnę prasmę ir savaimingumą, stengdamiesi tai apdrausti nuo svetimų priemaišų ir nesuderinamų su lietuviškos dainos dvasia, ją pažeidžiančių įtakų. Čia prisiminkime ir žinomąjį Čiurlionies pasmerkimą kudirkinio himno dėl jo pasiimtos iš rusiško "Preobraženskio maršo" gaidos.

Sistemingas dainų gaidų rinkimas, tvarkymas ir skelbimas, o taip pat mokslinis tyrimas ligi šiol tebepriklauso Lietuvos Mokslų Akademijos Tautosakos Archyvui su jo uoliais darbininkais Čiurlionyte ir Slaviūnu.

Viešas koncertinis lietuviškųjų chorų su liaudies dainomis pasirodymas — pradžioje JAV lietuviškųjų kolonijų tautiniuose vakaruose, paskiau Petrapilio lietuviškuose vakaruose, pagaliau (nuo 1904-1905 m.) pačioje Lietuvoje iškėlė kelis dainų harmonizatorius — JAV L. Ereminą, Petrapilyje ir Lietuvoje Č. Sasnauską, M. Petrauską, J. Naujelį, paskiau St. Šimkų, J. Tallat-Kelpšą, J. Gruodį ir kitus. Koncertinis dainų atlikimas iškėlė taip pat nevieną Lietuviškoje Operoje vėliau pasireiškusį dainininką ar dainininkę, kurių kiti ligi šioliai dideliu pasisekimu viešai su jomis pasirodo (Jonuškaitė, Augaitytė, Dambrauskaitė ir kt.)

Dainų dienos ir dainų šventės su dainų chorais, kuriuose dalyvauja šimtai ir tūkstančiai dainininkų ir dainininkių, o jų klausosi minios žmonių, dar labiau jas išpopuliarina. Antra vertus, muzikinė dainų atranka, patraukdama ypatingą visuomenės dėmesį tik toms jųjų, kurios chorų

vedėjų (vargonininkų, mokyklinio dainavimo mokytojų ir kitų muzikų) arba harmonizatorių pripažįstamos gražiausiomis, vertingiausiomis, nustumia į antrąją vietą kitas dainas, nekartą jas išstumdamos ir iš žmonių atminties. Čia nemažai reiškia ir dainos įraštinimas — išspausdinimas, praleidimas per mokyklą, kariuomenę ir, kaip matėme, per chorus, kas nustato kaip ir galutinį jos tekstą, kuris sunkiau negu gyvosios, žmonių lūpose tebežinomos dainos leidžiasi būti atmainomas, tad savaime susivaržo pati kūrybinė dainuotojų laisvė, be kurios daina pasidaro nebegyva, miršta kaip laisvas kaimo kūrinys, virsta rašytiniu veikalėliu - literatūriniu dalykėliu. Pakilęs tautinis susipratimas ir pagyvėjęs tautinis reiškimasis vis daugiau išpopuliarina patriotines Maironio ir kitų poetų dainas, kurias chorai dainuoja lygiai taip, kaip ir kaimo dainas, dažnai net karščiau už anas. Tas pats vyksta ir pačioje visuomenėje, kas taip pat pažeidžia kaimo dainos savaimingumą.

Sunkesnėse sąlygose, negu latviai ar estai, gavę tautiškai atgimti, viešojo dainos branginimo, jos reikšmės tautos gyvenimui ir mokslinio jos tyrimo atžvilgiu lietuviai tebėra dar nuo savo šiaurės kaimynų atsilikę, bet lenkus ir gudus toli pralenkę. Vokiečiai, be abejo, anksčiau ne tik už lietuvius, bet ir už daugelį kitų tautų pasirodė su viešaisiais chorais ir koncertine daina, be to, griežčiau už kitus savo dainas ištyrė, bet pačioje jųjų visuomenėje, pervarytoje per mokyklas, tame pat kaime, jos jau nebeturi savo anuometinės gyvybės, ypačiai pasireiškiančios vis naujomis atmainomis, ir dažniausia tebėra kartojamos, kaip užbaigtieji rašytiniai kūriniai. Lietuviškoji daina ligi šioliai nėra nustojusi nei šitokios savo gyvybės, nei gyvo tautinio aktualumo, nei meninio šviežumo, tik gauna — ne be sunkumų — prisiderinti prie moderninio gyvenimo sąlygų. Jos gyvybę rodo kad ir J. Dovydaičio prieitas aklas dainininkas, kuris, vedamas per miestelius, vieno ar kito žmogaus užsakytas turgavietėse ne tik dainuoja prašomąsias dainas, bet ir užsakomomis temomis čia pat jas sukuria. Čia turime reikalo lyg ir su vokiečių špilmonėliu (minimu ir lietuviškose dainose), rusišku bylinsakiu arba keliaujančiu "kolieka" (kalika perechožij), ukrainietišku didu-lirniku, pagaliau, lyg ir su senovės lietuvių kanklininkų prisiminimu. Lietuviškasis kaimas dar nėra savo dainos išsižadėjęs, kad ir šioji gauna

vis daugiau lenktis raštui, literatūrai ir naujybinio kultūros gyvenimo miestiškiems reikalavimams[38].

Sakmės. Ką vokiečia vadina Sage, mes vadiname pasaka, neskirdami jos nuo tikrosios pasakos (vokiškai Maerchen, rusiškai skazka), arba padavimo (lenkiškai podanie, M. Biržiška: padava). Neperseniai dr. J. Balys labai vykusiai ją pavadino sakme, pritaikydamas jai seniau vokiškai Fabel - lenkiškai baika'i - rusiškai basnia'i taikytą, bet J. Jablonskiui šią pavadinus pasakėčia — kaip ir palaidą žodį. Su sakmėmis tenka sieti taip pat senoviškai tikėjimiškus žmonių pasakojimus (tikėjimus), kurių dr. J. Basanavičius neskyrė nuo pasakų — palygintina jo Lietuviškųjų pasakų du tomu, kur yra surinkti kaip tik tokie tikėjimiški pasakojimai, nors šiaipjau šitokius pasakojimus ir tikybines legendas (apie Kristų, apaštalus, šventuosius ir pan.) skirdami nuo pasakų, o šiomis pasilaikydami pasakojimus apie velnius (kad ir pagarsėjusiame A. Aarnės pasakų motyvų kataloge) elgiamės nepernuosekliausiai. Lietuviškasis kaimas kad ir neturi tokių garsių sakmių kaip skandinavų sagos ar rusų bylinos, tik vis dėlto turi kaip ir jų užuomazgų, dažniausia betgi tik nuotrupose tepasiekusių raštą, nekartą savavališkai iškraipytų ar net pramanytų, kitų kaimui bežinomų jau tik literatiškai išlygintų.

Paslaptingi piliakalniai su pasakojimais apie Džiugą ir kitus milžinus (milžinkapiai), apie Margyrį ir kitus karžygius, apie uždarytąją Lietuvos kariuomenę, kuri pačiu pavojingiausiu Lietuvai laiku išeisianti ir ją nuo priešų išlaisvinsianti (švedkalniai, o sakmės įkūnijimas — 1919-1920 m. pakilusių Lietuvos karių didžygiai), apie prasmegusias juose bažnyčias; savo vardais įsidėmėtini ežerai, be to, turį savo pasakojimų apie nuskendusias juose kariuomenes, bažnyčias, turtus, girdimus iš ten varpų garsus, juodus debesis, nuleidusius čia savo vandenis; Rambyno, Puntuko, Mokaus ir kiti didakmeniai (akminai) su savo pasakojimais, Baublys ir kiti ąžuolai vėl su savais ir tt. — visa tai senovės tikybinius atsiminimus arba praeities didvyrių vardus ir nepaprastus, vaizduotės vis didinamus žygius labiau ar mažiau turi pasilaikę, o pasakojimai apie laumes, vandenes (undi-

[38] Čia nei nekalbu apie mūsų dainas tarybinėje Lietuvoje, kur daina, kaip ir visa kas, žiauriai prievartaujama ir ciniškai falsifikuojama bolševikiniams tikslams.

nes), medines, girines, namines dvasias, apie aitvarus, raganas ir raganius, klaidžiojančias (ypačiai kapų) ugneles, apie visokių nusidėjėlių kančias, vilktakius ir pan. įvairina šeimynai ilguosius žiemos vakarus arba baimės įvaro vaikams ir nevaikams.

Daugelis sakminių padavų ir istorinių legendų šiaip ar taip atsispindėjo metraščiuose ir legendose. Geležinio Vilko sapnas, Lizdeikos užgimimas ir kitos Vilniaus legendos tebėra gyvos ir mūsų laiku; kitos, kad ir istorikų sugriaunamos arba nupoetinamos, žmonių širdyse - tikėjimuose nebeišdildomos. Vokiečių kronikininkas Grunau ir kiti rašę apie Prūsų istoriją ne tik vertėsi legendomis, bet ir patys jas kūrė. XVI a. Lasickis sėmėsi pilna sauja (iš Laskovskio pasakojimų) žemaitiškų padavų ir tikėjimų, savotiškai juos sutvarkydamas ir prieškatalikiškai nušviesdamas. Apie žilą lietuvių senovę Strikauskiui pasakoja ne tik metraščiai, bet ir piliakalniai, ežerai, istorinės dainos, šeimų padavimai.

XIX a. padavomis naudojosi Daukantas savo istorijos pasakojimams, neskirdamas betgi šiokios ar tokios, sodietiškos ar literatūrinės jų kilmės, nevengdamas nei pats kaiką čia literatiškai sukurti. Kun. Jucevičius sužymėjo nemažai reikšmingų žemaitiškai augštaitiškų papročių ir tikėjimų. Savo žmonėms pasiskaityti skiriamose knygelėse vysk. Valančius laisvai perkurdavo senovės pasakojimus, kuriuos, kaip ir Daukanto pasakojimus, kaimas pasisavindavo ir taip juos kartodavo uoliems jųjų rinkėjams ir surašytojams (Schmidtui - Kuznecovui, Davainiui - Silvestravičiui, Volteriui, vėliau "aušininkams", "ateitininkams" ir kitiems).

Edvardas Gisevius surašė Prūsų lietuvių rambiniškas ir kitokias padavas. Dar 1850 m. su Lietuva tebesusijęs lenkų rašytojas Juozas Ignotas Kraševskis parengė kaip ir lietuvių tautosakos enciklopediją, savo veikalo "Litwa" pirmame tome plačiai — su daugybe lenkų kalba išverstų pavyzdžių — apžvelgdamas mūsų dainas, mįsles, patarles, priežodžius, tikėjimus ir padavas, o prieš tai iš tariamai kaimiškai senoviškų mitų atpasakojmų, bet iš tikrųjų iš literatūrinių grunaviškai narbutinių padavų sukūrė patikusią tų laikų Lietuvos šviesuomenei mitologinę poemą "Vitoliorauda", iš kurios Stan. Moniuška parašė mitologinę kantatą "Mildą", o pati poema net du kartu buvo išversta lietuvių kalba, priešaušrio gadynėje Andriaus Vištelio - Višteliausko ir Nepriklausomosios Lietuvos pradžioje Fausto Kiršos.

Pasakų tarpe yra davęs ir tikrų sakmių M. Davainis-Silvestraitis savo "Podania Żmudzkie" dviejuose tomuose, o dr. J. Basanavičius tikėjimiškų pasakojimų savo rinkinio "Lietuviškos pasakos" taip pat dviejuose tomuose ir iš dalies kitame rinkinyje "Iš gyvenimo vėlių bei velnių", kuriame daugelis pateiktos medžiagos yra pasakos. Sakminio pobūdžio yra paprastai pasakose pateikiamoji garsioji "Eglė žalčių karalienė", įkvėpusi nevieną lietuvį poetą ir dramaturgą, Brazauskio (Brzozovskio) ir Polujanskio trumpai tepažymėtas "Strukis žuvų karalius", dar Maironio perkurtoji Palangos legenda "Kastytis ir Jūratė", minėtojo Brazauskio perkurtoji padava "Jezioro Dus" ir kitos, nekartą tik iš literatinio perkūrimo težinomos, kurių autentiški (kaiminiai) originalai dažniausia nėra nei sužymėti neigi aptikti.

V. Krėvės Mickevičiaus "Dainavos šalies senų žmonių padavimai" ir net to paties "Šarūnas", prieš keliolika metų sukėlęs smarkų dr. J. Balio puolimą dėl tariamojo tautosakos falsifikavimo, susiję yra su žmonių sakmėmis. Nemaža sakminės medžiagos per keliasdešimt metų yra įdėta lietuvių spaudoje, dar ir prūsiškai vokiškoje, lenkiškoje, kaikada net rusiškoje, deja, bibliografiškai dar neapžvelgtos, tad ir mokslui ar literatūrinei kūrybai nelengvai tepriieinamos.

Ypatingą dėmesį tenka skirti 1883 m. vokiečių kalba paskelbtam E. Veckenstedto žemaitiškų mitų ir legendų rinkiniui. Šis vokiečių folkloristas, atvykęs Liepojon, stojo gimnazijon senovės kalbų mokytoju ir per savo mokinius surinkęs sakminę medžiagą, paskelbė ją antrašte "Die Mythen, Sagen und Legenden der Żemaiten (Litauer)". Šis leidinys atkreipė į save etnologų ir folkloristų dėmesį, bet labai greitai Veckenstedtas lituanistų buvo išaiškintas paskelbęs ne kaime surinktą medžiagą, tik savo mokinių prasimanytą, tad suklastotą, nieko bendro neturinčią su lietuviškuoju folkloru ir mokslui nenaudotiną. Veckenstedtas buvo mėginęs gintis ir pažadėjo paskelbti originaliuosius šios medžiagos lietuviškuosius tekstus, bet mirė to nepadaręs. Didžioji tos knygos dalis 1897-1900 m. J. Šliūpo buvo išversta ir paskelbta lietuvių kalba, net neaptarus jos turinio, o J. Basanavičius kad ir jos tekstų niekur nekartoja, tik paklaustas dėl Veckenstedto medžiagos pasisakė jąja pasitikįs tiek, kiek tam randąs pagrindo ir patvirtinimo iš paskelbtųjų kitur tekstų.

Savo knygos prakalboje Veckenstedtas pateikia pavardes suteikusiųjų jam ("Aušros" gadynėje) medžiagą mokinių — vis šiaurės vakarų Žemaičių dvarininkaičių, tenykščių miestelėnų (žydelių) ir tik vieno kito kilusio iš kaimo; jųjų tarpe randame du broliu Narutavičiu, būsimąjį Lenkijos prezidentą Gabrielių ir būsimąjį Lietuvos Nepriklausomybės skelbėją Stanislovą. Kaikurie jųjų, sako, vėliau kitiems prisipažinę tikrai suklastoję tekstus, norėdami įsiteikti savo mokytojui ir nesuprasdami netinkamai pasielgę. Tuo klausimu dar tais pačiais 1883 m. A. Dambrauskas (Jakštas) viename savo laiškų rašė dr. J. Spuduliui: "Nekurie iš mano vienmokslių pažįsta gerai patį Veckenstedtą... Jie man apsakinėja, kad jisai... nuo kiekvieno lietuvio ar žemaičio reikalauja tai pasakos ar kokio norint apsakymo, pasemto iš lietuviškos mitologijos. Prie to studentai nuuodė, kad dėl tų, kurie jam gražesnes pasakas parašė, yra ne taip smarkus ir širkštus, kaip dėl kitų. Taigi nuo to laiko studentai viens už kito steigės kaip įmanydami navatnesnes jam rašyti pasakas, ėmė knaisyti visokias knygas, kokių tik galėjo rasti, ir žinias pasemtas iš knygų, teigės kaip norint prilopyti prie lietuviškų pasakų, žinoma paties Veckenstedto kaip reikiant išdailintų ir sudėtų yra kuo ne visa knyga nabago vokiečio"[89]. Galimas dalykas, tik vis dėlto netikėtina, kad visi — vyresniųjų klasių mokiniai — lyg susitarę būtų melavę ir prasimanę tekstus, kai tuo tarpu vienas ar kitas galėjo prieiti kaimą ir jo tautosaką.

Atrodo, jog vietoje (Žemaičių šiaurvakariuose) nepatikrinus tos medžiagos visu apdairumu ir tikslingumu (deja, po to jau trečioje kartoje) pernelig neatsargu būtų šiuo tarpu ją visą atmesti kaip suklastotą. Jeigu, pavyzdžiui, ilgiausią čia sakmę (apie Žemaičių karalienę) bent iš dalies galima būtų paremti kaime sužymėtais tekstais ir jų atmainomis, galima būtų Veckenstedtui ir jo mokiniams atleisti jų šelmystes, be to, ne visuotines, nes kaikurie tekstai tikrai pasitvirtina neįtartinais tautosakos tekstais. Net gal taip sušelmintoji "Žemaičių karalienė" galėjo būti panaudota poetinei kūrybai.

Žinome jau panašų, tik kažin ar visai šelmišką mokinių "folkloravimą" — tai Šiaulių gimnazistų, kurių keli (P. Sta-

[89] Ištrauka iš Jakšto laiško patiekta Vacl. B-kos.

sevičius ir kiti) 60-jų metų antroje pusėje, mokytojo prašomi "žemaitiškų" tautosakinių tekstų, išvertė juos iš Jucevičiaus rinkinio "Litwa". Mokytojo pasiųsti Vilniun, šie tekstai buvo išspausdinti generalgubernatoriaus oficioze "Vilenskij Vestnik", pažymint jų teikėjų pavardes. Nežinia, ar besuprato mokiniai, gal ir pats mokytojas, jei bus žinojęs iš knygos vertimą tegaunąs, jog reikėjo pažymėti, iš kur tat pasiimta? Vertėjų tarpe buvo ir Šimkevičius, neužilgo drauge su būsimuoju generolu Paškevičium stojęs Maskvos lietuvių kuopelėn.

Pasakos. "Žemaičių karalienė" būtų jau tikroji sakmė, bet "Eglė žalčių karalienė", "Strukis žuvų karalius" ir kitos "pasivertimo" motyvais siejasi ir su pasakomis, kurių didžiausią rinkinį išleido dr. J. Basanavičius: "Lietuviškos pasakos yvairios" (1903-1905 m. keturi tomai), o ir rinkinio "Iš gyvenimo vėlių bei velnių" (1903 m.) žymi dalis (apie velnius) taip pat bus pasakos. Pirmas didžiulį pasakų rinkinį 1835 m. parengė Šimanas Daukantas — "Massių pasakas", kurios betgi šimtui metų tepraėjus (1932 m.) Vilniuje buvo išleistos, griežtai išlaikant surašytųjų tekstų kalbą. Valančiaus knygelėse, Ivinskio kalendoriuose rasime ir pasakų, taip pat kunigo A. Kašarausko surinktoje, nors ir neišspausdintoje, medžiagoje. Prof. Schleicherio tekstai (1857 m., Litauische Maerchen, Sprichworte, Raetsel u. Lieder" ir kt.) pateikiami su kalbiniu tikslingumu, kurio paskiau laikosi savo surašytuose tekstuose taip pat prof. Brugmanas, kun. Jurkšaitis, Scheu ("Pasakos apie paukščius") ir kiti. Nemaža pasakų yra vysk. A. Baranausko iš savo mokinių (Kauno dvasinės seminarijos klierikų) surinktuose tekstuose, po 1920 m. tepaskelbtuose, leidėjui, prof. P. Spechtui, stengiantis išlaikyti rinkėjo nustatytas tarmių ir šnektų ypatybes; deja, kunigai ir klierikai savo pateiktuose Baranauskui tekstuose nevisuomet išlaikydavo savo kaimo sakymosi tikrumą. Prof. Spechtas parengė dar savą lietuviškųjų pasakų atranką, pateikdamas ją vokiečių kalba, bet nepastebėdamas pačių originaliųjų, tad ir padarydamas nekokias išvadas.

Mūsų metu Tautosakos Archyve yra sužymėta keliasdešimt tūkstančių pasakų atmainų ir jos sistemingai buvo tvarkomos. Archyvo vedėjas dr. J. Balys yra išleidęs, sekdamas Aarne ir kitais, savo sutvarkytąjį lietuviškųjų pasakų katalogą.

Lietuviškųjų pasakų turinys dažniausia yra bendras su kitų tautų pasakomis, tik būdingosios lietuviškųjų savybės pasireiškia jųjų atmainose, bet kitos jųjų (Eglė ir pan.) ir turinio atžvilgiu yra originalios, lietuviškos, kad ir pasiėmusios, daugiau ar mažiau, ir iš kitur.

Žmonėse pasakos tebėra gyvos, bet dažniausia tik nusileidusios prie vaikų. Literatūroje mažai naudotos, taip pat ir mokykloje (dėl suprantamų pedagoginių sumetimų, kaip, pavyzdžiui, ir nuotykių romanai, šiaip labiausia skaitomi, su apgaulėmis, žudynėmis ir kitokiomis auklėtojams nepriimtinomis jaunimui veikti ir skiepyti savybėmis). Žvėrinių ir paukštinių pasakų yra nemaža. Dr. J. Basanavičius atrinko levines ir gražų jų rinkinį pateikė savo rašte "Levas lietuvių pasakose". Silpnoka lietuvių literatūroje ir mokykloje pasakėčia (pastaroji didžiojo rusų pasakėtininko Krylovo įtakos prislėgta) iš lietuviškųjų žvėrinių nedaug tesėmė, nors lietuviškosios pasakėčios pradžia (Duonelaičio hegzametrai, Stanevičiaus "Aitvarai", "Arklys ir meška" ir kitos) buvo labai vykusi.

Smulkiosaka. Jau XVII a. (Karaliaučiaus universiteto rankraštis), taip pat XVIII a. žodynininkai (Milkė ir ypačiai Jokūbas Brodovskis savo rankraščiu teišlikusiame 1744 m. žodyne) pavaizduoja kaikuriuos savo teikiamus žodžius gyvosios žmonių kalbos pavyzdžiais, daugiausia patarlinio ir priežodinio pobūdžio. Taip paskiau darė dar kun. A. Juška, kun. M. Miežinis ir kiti, baigiant akademiniu žodynu.

S. Daukantas surinko per tūkstantį *priežodžių*, patarlių, taikliažodžių, brangindamas juos kaip senovės ir kaimo žmonių išminties reiškinius, ir paleido juos į žmones, išspausdindamas drauge su savo knygelėmis, nors su šiųjų turiniu jos nieko ar ne ką bendra beturėjo. Rinko juos prof. Scheicheris ir kiti kalbininkai. Kaip tikrai "žmoniškus" posakius, brangino juos J. Jablonskis ir, kiek sekdamas rusų vadovėliais, apsčiai jų dėjo į mokykloms skiriamas skaitymo knygas, tuo suragindamas ir kitus panašių vadovėlių autorius nesigailėti vietos šitokiai smulkiosakai.

Renka juos, žinoma, taip pat Tautosakos Komisija ir Archyvas. Prof. Krėvė Mickevičius ėmė leisti didžiulį, abėcėline eile sutvarkytą priežodžių ir patarlių rinkinį, kuris dėl kaikurių jame įdėtų drastiškesnių posakių (yra jų nemaža ir Daukanto patarlių rinkinyje prie 1842 m. "Abecelės", dėl kurių iš visų egzempliorių, skirtų parapinėms

mokykloms, jie buvo dar anais laikais išskutami[40]), tikriau dėl asmeninių profesoriaus priešininkų nusistatymo, buvo smarkiai spaudoje pultas ir net cenzūros uždraustas (žymia dalimi pačios policijos išpirktas!), tik dėl to tolimesnis rinkinio spausdinimas nenutrūko; jį tesustabdė karo įvykiai.

Teisingai branginami kaip gyvosios kaimo kalbos ir senosios kaimo išminties paminklai, priežodžiai ir patarlės turi betgi nemažai: 1) pasekta ar tiesiog išversta iš kitų kalbų (šviesuomenės, kareiviavimo ir ypač mokyklos įtaka per lenkiškuosius ar rusiškuosius pradžios mokyklų ir gimnazijų vadovėlius), 2) ne kaimo žmonių sukurta, nekartą iš literatūros kūrinių (prilyginimų, epigramų, pasakėtmінčių, satyrų, dramos kūrinių ir tt.), tiesiog bajoriškų, kunigiškų (per juos ypačiai į žmonių kalbą pateko daug patarlinių posakių iš Šventojo Rašto, kurių daugumą jau surašė 1744 m. žodyne J. Brodovskis) ir kt. posakių kartojama. Kalboje žemaitiškai santūrus, taupęs žodžius ir taręs aiškiai, kietai, įsakmiai, vysk. Valančius savo plačiai paplitusiose knygelėse į svietą yra paleidęs daugybę sveikų, įsidėmėtinų ir sektinų minčių ir dar gausiau aiškių, griežtų posakių, staigių ir kūrybiškai įdomių, tik nevisados vykusių prilyginimų, kurių dalis tėra iš kaimo žmonių nugirsta ir pakartota, daugelis iš ten perkurta ir nemažai paties rašytojo labiau ar mažiau vykusiai sukūrta ar sugalvota. Dėl jo knygelių įtakos daugelis jo posakių pateko į žmones, iš kurių dabar užrašoma kaip jų pačių priežodžiai arba patarlės. Labai įdomios yra 1867 m. jo išspausdintos "Patarlės Žemaicziu" (A. Baranausko liudijimu, Valančius ne pats jas surinkęs, bet išrankiojęs iš buvusio jo rankose M. Miežinio žodyno rankraščio) ir pridėtos prie vieno prūsinio kalendoriaus parapinės patarlės, apibūdinančios įvairias parapijas, jų žmones, kunigus; jose dažnai jaučiamas pats vyskupas, bet šiaipjau teks dar nemažai ir kruopščiai padirbėti, iki pavyks čia atskirti vyskupo kūrybą nuo kaimo ar net ne kaimo žmonių pasakojimų. Ketvirtame XIX amžiaus dešimtyje kun. L. Jucevičius išleido rinkinį "Przyslowa ludu litewskiego" — keliasdešimt daugiausia žemaitiškų priežodžių, iš dalies susijusių su vietovardžiais; tuos priežodžius jis čia pat mėgino panagrinėti. Tatai turėtų būti išplėsta į visą priežodinę medžiagą, pritaikant mūsų laikų folkloristinius reikalavimus.

[40] Vacl. B-kos skliaustiniai įterpiniai.

Mįsles pats pirmasis pradėjo rinkti A. Schleicheris, padedamas čia, kaip ir kitokią tautosaką renkant, kaikurių Prūsų Lietuvos mokytojų (Kumutaičio, Kelkio ir kitų) ir kunigų (Jordano, Glogavo, Zippelio ir kitų). Daugiausia jų paskelbė atskira knyga Kl. Jurgelionis Amerikoje. Nemažai jų rasime tilžiškiuose "Mitteilunguose" ir mokyklinėse skaitymo knygose. Daugelyje lietuviškųjų mįslių, ypačiai skaitymo knygose, galime pastebėti svetimos įtakos, dažnai patekusios iš svetimų mokyklų. Tad ir mįslės iš dalies teatliepia Lietuvos kaimo žmonių galvosenos ir sakysenos originalų sąmojį, kaip ir priežodžiai ir patarlės.

Yra betgi dar viena, dažnai pamirštama, smulkiosakos rūšis, kurioje galvotinis ir kalbinis kaimiečių originalumas gauna savaimingiausiai pasireikšti — tai trumpi gamtos garsų, žmonių, paukščių, gyvulių, darbo įrankių ir tt. garsais stengiąsi pasekti ar juos pamėgdžioti *garsniai*[41], (garsiniai) ištiktukai, ištiktiniai veiksmažodžiai, čia ir garsinės giesmės - dainos ir kitkas.

Jogaila mirė peršalęs lakštingalos besiklausydamas, o Duonelaitis išgarsino jos "Jurgutį". Gamtos garsų sekimu gėrėjosi Baronas "Anykščių šilelyje". Valančius net perdaug prikišdavo ištiktukų į savo pasakojimus. Juška savo žodyne pateikė šimtus ištiktukų ir ištiktinių veiksmažodžių, kuriais susidomėjęs, toli nuo Lietuvos gyvenęs kun. Srba savo rašinyje, dr. Basanavičiaus išspausdintame "Lietuvių Tautoje", gyvai juos aptarė. Schleicheris ir kiti kalbininkai kreipia dėmesį į garsinius sekimus. Dr. Basanavičiaus ir kitų raginama, rinko juos lietuviškoji moksleivija, o dabar tautosakos rinkimo įstaigos. O mūsų senesnioje literatūroje Ažukalnis-Zagurskis savo garsniniu "Vėversėliu" sukūrė ne tik geriausią savo eilėraštį, bet ir vieną gražiausiųjų tos rūšies dainų; gaila, kad mūsų muzikai - kompozitoriai neparašė jam gaidų — būtų viena efektingiausiųjų mezzosopranui koncertinių dainų[42].

Šitie trumpi, taiklūs ir skambūs ištiktiniai garsniai taip yra susiję su kiekvienos kalbos garsinėmis savybėmis, kū-

[41] Rašalu jau Uchtėje perrašinėjant, kažkaip savaime "garsnys" čia išsprūko. Palaikysiu jį iš tolimos mano tėvynės su čiulbančių man po stovyklos langu paukščių garsais atklydusiu mūsų kalbos aidu ir neišbrauksiu, geresnio, tikslesnio nesugebėjęs sugalvoti (1946.IV.26).

[42] Vacl. B-kos pastaba dėl "Vėversėlio".

niniu ir dvasiniu tautos savaimingumu, jog čia rečiau tesekama kitų tautų pavyzdžiais, tik savo tautos ausimi tepagaunama iš artimosios jų aplinkos ir susiejama su savo kalba. Lietuviškasis kaimas ,atrodo, čia ne tik nenusileidžias jokios kitos tautos kaimui, bet ištiktukų atžvilgiu prašokęs betkurią kitą tautą. Tai yra svetimų kalbų, literatūros ar mokyklinės knygos mažiausiai paveikiama tautosakos rūšis, ligi šioliai nenustojusi dar savo pirminio naivumo ir žavingumo.

Nuo kaimo atšokusi ir patekusi kitokių garsų veikiaman miestan, mėginama pritaikyti ar kartoti bendrinei, nebe kaimo visuomenės kalbai, spaudoje, viešose prakalbose ir pan., ji dažnai jau atsiduoda nenatūralumu, dirbtinumu, kartais skamba lyg kaimo žmonių kalbos ir galvosenos pajuokimas. Perdaug čia su kaimu, su jo gyvenimu ir jo gamta yra susiję! Svetimiems čia neverstiniai dalykėliai nekartą atrodo dar svetimesni ir retai kurio jųjų rimčiau bevertinami.

Kaimo muzika. Daugelio mūsų dainų garsai svetimiems atrodė keisti, laukiniai, iš dalies dėl nesuprantamos jiems kalbos ir neįprastos gaidos, bet ypačiai dėl savo kartojamų gamtogarsių. Iš viso svetimąsias ausis rėžė pati primityvumu atsiduodanti senoji lietuvių muzika, kurios likučių ligi šioliai teberandama dabartinėje įvairioje, nemažai ir svetimosios įtakos prisiėmusioje, kaimo muzikoje, kaip ir giesmių bei sutartinių dabartiniame dainyne.

Jau minėtieji, rusų metraštininkų išgarsinti, lietuvių karžygių sieksninai mediniai *trimitai* (vok. Trompeten), kurie priešams baimės įvarydavę, dabar tebėra išlikę kaip tošiniai kerdžių pūtikliai galvijams ganiavon surinkti. Šiaip kariuomenėje ir kituose orkestruose vartojami įvairūs metaliniai trimitai lietuvių pasekti vokiečiais, lenkais ar maskoliais. Greta su kerdžių trimitais (Daukantas aiškiai sako, kad dar jo atminimu, tad XIX-jo šimtmečio pradžioje, žemaitės trimitais pritardavusios vyrų sutartinėms) žinomi piemenų *ožragiai, vamzdžiai* ir vamzdeliai (*lumzdelės*), visokios *birbynės, dūdutės, skudučiai* ir kitokie pūtikliai, dažnai savo vardais nebeprimeną dar Bretkūno XVI a. pabaigoje išvardintų Prūsų lietuvių muzikos įrankių, bet, greičiausia, šiems gimiringi, o gal ir tie patys, tik kitaip pavadinami. Su tais piemenų pūtikliais, kun. J. Žiogo ir kun. A. Sabaliausko surinktais ir visuomenei paaiškintais, siejasi jų pritariamos giesmės (sutartinės), dainologijoje iškeltos

to paties kun. A. Sabaliausko ir prof. Niemio, o viešai visų pirma išpopuliarintos Lietuvos universiteto studentų būrelių. Garsi *Labanoro dūda* (maišelis su pūtikliu) yra žinoma taip pat ir gudams, bene dar ir maskoliams, tik turi būti siejama su vokiškuoju Dudelsacku.

Poetų išgarsintos senovės lietuvių *kanklės* (kankliai), giminingos suomiškoms "kanteles" ir latviškoms "kokles", mūsų vaizduotėje siejasi su apsuptais susikaupusių žmonių seniais vaidilomis - kanklininkais, tariančiais - giedančiais tėvynės meilės įkvėptais žodžiais apie garsiuosius protėvių žygdarbius, apie didžiuosius tautos veikalus, jos narsius vyrus, graudžiai jiems apraudančiais kautynėse žuvusius ar šiaip mirusius karžygius (palyginkime kronikų žinias apie panašius prūsų giesmininkus - tulissones et ligassones), taigi per amžius išlaikiusiais savo tautos tradicijas ir keliančiais jos dvasią (Adomo Mickevičiaus "Konrado Wallenrodo" wajdelota, V. Krėvės "Šarūno" įvairiau suprasti dainiai). Panašus vaidmuo priskiriamas slaviškai rusiškiems gusliarams (gusli, husli, senovės lenkų gęsl) ir bylinų skaziteliams (sakytojams), ukrainiškiems kobzariams (kobzininkams), graikų rapsodams, dar mūsų laiku išlikusiems įvairių Kaukazo ir Azijos tautų bei tautelių keliaujantiems ašūnams ir kitiems giesmininkams su TSRS vyriausybės ypačiai iškeltuoju Stalino garbintoju Džambalu priekyje.

Jei kanklininkai labiau ar mažiau buvo susiję su senovės lietuvių tikybos kunigų luomu, nestebėtina, jog Lietuvą pakrikštijus, per kelis šimtus metų apie kanklininkus nieko nebegirdime ir imame juos prisiminti tik XIX a. lietuvių šviesuomenei pradėjus domėtis, bene bus kas Lietuvoje buvę panašu į kitų tautų muzikus - giesmininkus arba vien tik giesmininkus, kurie, pavyzdžiui, graikų rapsodai, paliko amžiams homerines poemas.

Įvairiose Lietuvos vietose, net Mažojoje Lietuvoje, buvo randama įvairių senovinių kanklių, kuriomis vienas kitas senis sugebėdavo dar šį bei tą paskambinti, bet — deja — nesižymėta ar ir ką jie bekankliuodami pagiedodavę. Tiktai spaudą atgavus ėmė viešuose lietuviškuose koncertuose rodytis kanklininkas Puskunigis, kuris mums, pasiilgusiems senovės garsų — svaraus amžių išminties žodžio — kankliais sau pritardamas, ką padainuodavo "iš senos gadynės". Deja, Puskunigio kankliuojamose dainose nieko senoviško nebuvo, kaip ir nebuvo jų tarpe žinomų gražių dainų, tik dažniausia

menkos, neįspūdingos, nekartą paties kanklininko sugalvotos dainuškos, net tikros balabaikos. Kaip toli buvo Puskunigiui ligi A. Mickevičiaus "Ponо Tado" poemos žydelio Jankelio cimbolisto "koncertų koncerto", nors Puskunigio klausytis susirinkę jauni ir seni Lietuvos patriotai tikrai laukė iš jo išgirsti kažką tokio, kas taip juos sugraudintų ir prikeltų, kaip Jankelis savo klausytojus, muzikos garsais bereikšdamas tėvynės žuvimą ir prikėlimą. Puskunigiui 1946 m. pasimirus, netenka tad laikyti, kad su juo nužengęs į kapus "paskutinis Lietuvos vaidila" (raktą į senovės kanklių muziką ir poeziją seniai jau esame pametę ir tos senovės nebeatgaivinsime), tik naudingas, kad ir nedidelis, naujo lietuviško kaimo ir atgijusios Lietuvos visuomenės žmogus, kurio pavyzdys kiek sustiprino jos susidomėjimą kanklių muziką.

Kanklės, Garalevičiaus ir kitų modifikuotos, mokytojo Strimaičio ir kitų ypačiai mokyklose populiarinamos, kad ir sutraukia dabar didesnius ar mažesnius moksleivių ir nemoksleivių kanklininkų būrius (reikšmingas čia ir Švedo arba tremtyje Mikulskio "liaudies ansamblio" vaidmuo), o jų su malonumu pasiklausyti — ir labiau ar mažiau gausingą publiką, tik vis tai yra nedrąsūs jieškojimai kanklėms vietos modernioje muzikoje, be to, kaikurių muzikų abejingai priimami. Kanklių muzikai suteikti tokį ar panašų vaidmenį, kaip ji spėjamai kad turėjusi žiloje tautos senovėje, tam reikėtų jai muzikos genijaus, bet tiek ją sumoderninti, kad bendrajame muzikiniame derinyje ji įgytų garbingą, ne kaip dabar vos pakenčiamą vietą, tiek jai pakelti galima laukti talentingų muzikų. Kaimas betgi, greičiausia, tepriims ir kal perkurs tik strimaitiškai švedišką kanklių muziką.

Aziatiškai graikiški *cimbolai* (gr. kymballon, rus. kimvaly, lot. cymbalum, vok. Zimbel, lenk. cymbaly) bene bus Lietuvą drauge su žydais iš Vokietijos pasiekę, bet labiau čia neprigijo. Tokios pat kilmės *citra* (gr. kytarra, vok. Zyther) ar bene itališkos kilmės vokiškoji Laute, pasiekusi Lietuvą per Lenkiją lenkiškos liutnios vardu, kaiman nebuvo patekusios.

Bažnyčia ir muzika. Krikščioniškoji Bažnyčia davė Lietuvai, jos parapijai, jos kaimui varpus ir vargonus. Nors rimti, sielas dangun keliantieji *vargonai* perdaug buvo susiję su Bažnyčia ir jos apeigomis, kad dar už bažnyčios durų veiktų muzikinę kaimo vaizduotę, bet vargonininkai suvaidino nemažą vaidmenį Lietuvos muzikos istorijoje. Ne tik

per šimtmečius jie laikė savo rankose jos bažnytinę muziką (vienuolynų bažnyčiose vargonininkavo patys vienuoliai, pavyzdžiui, Kražiuose jėzuitai arba garsioje visoje Žemaitijoje didvargoniais Kretingoje bernardinai - pranciškonai), bet dar kaip vargamistros nekartą ėmėsi ir kito kurio muzikos instrumento. Vėliau vis aiškiau kildami augštesnes muzikos mokyklas išėjusiais vargonininkais, ypatingai daug jie ėmė sverti mūsų muzikiniame gyvenime, tiek pasireikšdami muzikais ir dainininkais, tiek ir veikdami savo aplinkos - kaimo - parapijos garsinį meną.

Dar Senasis Vilniaus Universitetas turėjo savo žinioje vargonininkų mokyklą, kurią baigę drauge ėjo ir parapinių mokytojų pareigas. XIX a., jau Vilniaus universitetą likvidavus, Tizenhauzas (Tuzinauza) buvo įsteigęs vargonininkų mokyklą Rokiškyje.[48]. Vėliau muzikalūs kaimo, miestelio ar dvaro jaunuoliai mokydavos Varšuvos vargonininkų mokykloje, kiti pasiekdami Vokietiją ar net Italiją, dar vėliau kiti išeidami ir konservatorijas. Lietuvos muzikos tėvas, iš Gudijos kilęs lenkiškas lietuvis Stanislovas Moniuška, lenkams davęs operą "Halka" ir daugiatomį daugiausia literatūrinių dainų rinkinį "Spiewnik domowy", gudams rašęs muziką Marcinkevičiaus libretui ir jų kaimo motyvais lenkiškai sukomponavęs kiek dainų, lietuviams parašęs mitologinę kantatą "Mildą" ir, taip pat lenkiškai, kelias lietuviškas dainas, buvo Vokietijoje išmokslintas Vilniaus šv. Jono bažnyčios vargonininkas. Daugelio atgimstančios Lietuvos chorų vedėjai, dainų harmonizatoriai ir kompozitoriai buvo vargonininkai arba jų sūnūs: Kalvaitis, Sasnauskas, Naujelis, Čiurlioniai - tėvas ir sūnus, dvi Petrauskų kartos, Šimkus, broliai Sodeikos, Žilevičius ir kiti.

Dar vargamistrų gadynėje vargonininkai buvo kaimo vestuvių ir kitokių kaimo pramogų bažnytiniai (drauge su kunigais) svečiai ir šiaip turėjo nuolatos reikalo su žmonėmis, patys nekiek teišsimokslinę, nekartą pijonyčios, šiaip ar taip — kaip pusinteligenčiai lengviau už augščiau nuo kaimo atšokusius, tad tolimesnius kunigus — priartindavo žmones prie klebonijų kultūros, tuo išlygindami jiems kelią ir į platesnį, užuparapinį pasaulį. Tuo būdu per vargonininkus vargonai susisiekdavo su žmonėmis net už bažnyčios sienų.

[48] Vacl. B-kos priminta.

Varpai čia rimtai, iškilmingai, čia graudžiai ir svajingai skambėdami, ne tik šventą, bet ir šiokią dieną špitolninko ar kito kurio bažnyčios tarno tingiai už virvės tetraukiami, jau savo skleidžiamais miestelyje ir parapijoje garsais pasiekia kaimą, veikia ne tik jo tikybinius jausmus, bet ir vaizduotę. Įvairių bažnyčių visokie varpai — ir įvairūs jų garsai — ne tik siejasi su parapija ir jos žmonėmis, virsdami kaip ir gyva tradicija, skaudžiai tenutraukiama, pavyzdžiui, daugeliui varpų žūnant per karus ar gaisrus kartu su bažnyčiomis arba ir be jų (karo žinybos nuimtiems), bet ir jautriai lietuvio ausiai dažnai taria žmogaus balsu. Daug tokių — dažnai labai sąmojingų ir kaimui būdingų — varposakių iš Mažosios Lietuvos protestantiškų parapijų paskelbė karštas Prūsų lietuvis Vilius Kalvaitis (1910 m. išleistoje "Lietuviszkų wardų klėtėlėje", kuriai medžiaga buvo rinkta 1888-1894 m.), o kitas Mažosios Lietuvos patriotas, Lietuvos užsienio reikalų ministeris Dovas Zaunius jau hitleriniais laikais labai įspūdingai jais pasinaudojo, atremdamas neteisingus Vokietijos puolimus prieš Lietuvą ir primindamas suvokietintų Mažosios Lietuvos bažnyčių nutilusią lietuviškąją varpų bylą.

Su bažnyčia yra susiję Lietuvos *būgnai* (bubinai), kuriuos vienos parapijos sakosi gavusios iš karaliaus Jono Sobieskio dovaną, šiam 1683 m. laimėjus prieš turkus Vienos kautynes, kitos laiko juos šiaip karų su turkais grobiu, o dar kitus galėtume sieti ir su didponių laikytų jančarų (buvusių turkų belaisvių, gal ir totorių) kapelijų palikimu (jei šios Lietuvoje bus buvusios?) ar net (mažesniuosius) su XVIII-XIX a. maskolių kariuomenėje vartotais. Kaip savų varpų skambesys, taip ir špitolninkų būgnininkų šventomis dienomis mušamos melodijos ilgam, kitam ligi mirties ausin ir širdin įsirėžia. Tačiau kažin ar bejungsime su muzika Didžiąją Savaitę žemaičių "silkių mušimą" — vieniems lentą nešant, kitiems lazdomis ir vėzdais ją mušant, taip pat tų pačių vaikėzų *tarškinimą*, bėgiojant po šventorių ir aplink namus — dėl jokios "melodijos" nesilaikymo, nors šiokį tokį ritmą ir čia galėtume pagauti. Šiedu papročiu berods bus į žemaičius atėję kartu su jėzuitine mokykla ir jos mokiniais.

Mūsų laikų muzika. Iš XVII-XVIII a. jėzuitinių kolegijų ir XIX a. nebejėzuitinių gimnazijų orkestrų, retų dvarinių kapelijų (net antroje XIX a. pusėje Plungės Oginskių), o dar labiau iš XVIII ir ypačiai XIX a. kariuomenės orkestrų

žemaičiai ir augštaičai susipažino su pučiamomis, daugiausia Vokietijoje parūpinamomis, metalinėmis "muzikomis", kurių įtakoje susidarė miestelių ir kaimų *kapelijos* (JAV-se *benai*, kuriems nei būgnų netrūksta) ir paskiri *patriūbočiai* (žem., dūdoriai), su bosais (basetlėmis), kornetais, trombonais, valtornėmis, kartais dar fleitomis ir kitais muzikos įrankiais. Tiek paskiri muzikantai, tiek ir parapiniai, Nepriklausomoje Lietuvoje dar įvairių visuomeninių organizacijų orkestrai visuotinai prigyja ne tik bendruose visuomeniniuose parengimuose, bet ir vestuvėse, laidotuvėse, net ir bažnyčioje, nekalbant jau apie kariuomenės dūdų orkestrus. XIX amžius supažindina kaimą su seniau Lietuvoje retu styginiu griežimu, ypačiai su smuiku (skripka - iš lenk. rus.), kuris daugiau būdavo mėgiamas kunigų, gydytojų (pvz. Vincas Kudirka) ir kitų mokytinių, negu kaimo žmonių, kad ir vėliau nereta jau ir sodžiaus smuikininkų, ir paprastai drauge su violenčele, kontrabasu ir kitais stygikliais sudaro styginius mokyklų, organizacijų ar šiaip mėgėjų orkestrus, dažniau aptarnaujančius miestą, negu kaimą. Užtat su kaimu visiškai sutapo vokiškai rusiškoji *armonika* (armoška), lydinti armonikininką ir užkaimyje — mieste, kariuomenėje, traukinyje, laive, svetur — abipus vandenyno. Per maskoliškųjų mokyklų mokinius prieš Pirmąjį Didįjį Karą Lietuvon ėmė spraustis *balalaika*, bet ją nesunkiai gali atsverti lietuviškos kanklės. Kadaise — pirmoje XIX amžiaus pusėje — dvaruose buvo populiari svetimiems romansams pritarianti ispaniškoji *gitara* ir dar labiau dvarininkaitėms bemaž būtinais virtę klavikordai, iš kurių ilgainiui atsirado taip dabar dažni fortepionai ir pianinai, paplitę miestuose ir miesteliuose, bet ir nekartą moksleivių vartojami kaime, kur jau Pirmasis, o ir Antrasis Pasaulinis Karas nevieną miestinį pianiną mainais už produktus ar šiaip pigia kaina perkėlė ūkininko grįčion. Mūsų amerikinė (juodukinės kilmės) džazbandinė muzika plinta ir Lietuvoje. Išpopuliarėja ir mažosios scenos *akordeonas*, kuris ima ir kaime prigyti, net su armonika varžytis. Tačiau XIX a. pabaigoje populiari, ypač klebonijose ir vaistinėse arba mokinių tarpe, *okarina*, vis mažiau vartojama ir beveik visai išnyksta, nors dar kaikur net naujausiais laikais buvo susidarę nedideli okarininkų orkestrėliai (pvz. kun. Kapočiaus ir Žitkaus Kaune, atsiradęs pirmojo bolševikmečio laiku ,kada atstumti nuo

viešojo ir iš dalies pastoracinio darbo kiti kunigai guodėsi lengvai jiems prienama muzika)[44].

Šiaipjau Lietuvos muzikos kultūra įvairių svetimų vėjų bedraskoma, nors jau Čiurlionies asmenyje gavo didelį, savą ir savaimingą muzikinį talentą, bet tik su Nepriklausomybe stojo į savarankiškesnį kelią. Svetimų muzikos mokyklų auklėtiniai, bet savo krašto patriotai, vieni kiti muzikai steigia savas — lietuviškas — muzikos mokyklas, iš kurių ilgainiui (Kaune ir Vilniuje) išauga *konservatorijos*, — Maskvos universiteto studento Enriko Bukauskio (nuo Panevėžio) dar XIX-jo amžiaus 60-aisiais metais pranašautoji, *Lietuviškoji Opera* su pasaulinio garso Kipru Petrausku priekyje ir daugeliu talentingų dainininkų (Kutkus, Kučingis, Nauragis, Sodeikos, Mažeika ir kiti) ir dainininkių (Grigaitienė, Dvarionaitė, Jonuškaitė, Augaitytė, Dambrauskaitė, Dičiūtė, Kalvaitytė ir kitos), orkestro dirigentais (Talat-Kelpša, Bukša ir kiti), Štarkos choru, Karnavičiaus ir Pakalnio komponuotomis operomis, — vėliau dar operetė su Jurgiu Petrausku ir Gražina Matulaityte, simfoniniai orkestrai, vilniškis Liaudies ansamblis (draugiava!)[45].

1920 m. gruodžio 31 d. viešumon pasirodžiusi Kauno opera po dvidešimties metų įstengė aprūpinti savo ir iš dalies vilniškėmis pastangomis dvi operas — Kaune ir Vilniuje. Kauno pavyzdžiu kiti apskričių miestai ėmė steigti savo muzikos mokyklas. Bemaž kiekvienas operos dainininkas — iš kaimo kilęs, myli kaimo dainas ir mielai jas viešai padainuoja. Kaimo muzikos įrankius išpopuliarino ne tik Liaudies Ansamblis, bet į juos kreipia dėmesį muzikinės ir bendrosios mokyklos. Pirmaisiais Lietuvos Respublikos metais Kipro Petrausko brolis Mikas, ypačiai nusipelnęs muzikos meno stiprinimu Amerikos lietuvių tarpe (chorai, koncertai, konservatorija), bet grįžęs Lietuvon jau palaužtomis jėgomis, nevykusiai mėgino įsteigti Kaune Liaudies Operą (su savo opera "Birutė"), bet jo sveika mintis tikrai realizuotina, meno kultūrai siejantis su kaimo visuomene. Antra vertus, muzikai kelti visuomenėje daug padeda ir *radiofonai.*

---

[44] Apie okariną Vacl. B-kos pateikta.

[45] Seniai mane erzina tas "ansamblis", lenkiškai gražiai verčiamas "zespol", o šiandien kažkaip man staiga, netikėtai, nevykusi "draugiava" iššoko (1946. IV.28).

Darbo ritmas ir šokiai. Su garsiniu ir tuo pat su kalbiniu (žodiniu) menu susisiekia *judesio menas,* kiek jame ir judesiai siejami su žodžiais arba garsais. Pėstininkų žygiavimas arba retesnis raitelių jojimas turi savo ritmą, savo žygio dainas (žygines). Taip kariuomenėje pėstininkų, raitelių, artilerijos maršai ir dainos, organizacijų žygiuotinės turi savo ritmus, bet ritmas galima pajusti ir nustatyti net palaidesnė, ne taip aiški ir griežta, pvz. paprastų būrių eitinių ar jotinių, ritmika, atsiliepianti ir atitinkamomis dainomis.

Taip pat ir įvairūs kaimo (namų, lauko ir kt.) ir miesto (amatų, dirbtuvių) *darbai* turi kas savo ritmą ir su tuo ritmu susijusias dainas arba giesmes, kam nustatyti yra skirtas klasiškas K. Buechnerio veikalas "Arbeit und Rhythmus", o lietuvių dainynas gali pasigirti tokiu šitokių giesmių - dainų gausingumu su girnine daina (Malu, malu viena, pasižiūriu – diena...) priekyje, jog vargiai kuri kita tauta gali su mumis čia lygintis.

Suprantama, kiekvienas šokis turi taip pat savo ritmą, kuriam pritaikomi žodžiai arba muzika. Lietuviškojo kaimo istorija sužymi nemažai šokių, nekartą ir šoktinių, seniau labai populiarių, dainų, dažnai virtusių jau tik šokiais - žaidimais su dainelėmis. Sunku čia beišskirti originalūs lietuviškieji šokiai iš daugybės įvairių, bet dažnai svetimos kilmės šokių. Vienu pačių seniausiųjų šokių tektų laikyti *Kirvio šokis,* kur berneliams ratu sukant ir dainuojant aplink mergelę, šiai augštyn sviedus kirvį, pagavęs jį bernelis su ja pašoka, kitiems tuo laiku vis ritmingai dainuojant. Prieš 100 su viršum metų šį šokį aprašė kun. Jucevičius, bet jau pabaigoje XVII a. rašęs savo Deliciae Prussicae Motiejus Pretorijus ne tik jį panašiai aprašė, bet ir davė jo atvaizdą, kartu su kitais dviem šokiais - Žalia rūtele ir Kepuriniu[46]. Tai ne tiek originalus, kiek pirmykštis lietuvių šokis, gimininga kurių Afrikos ar Australijos tautelių šokiams su ietimi, seniau gal ir slaviškiems Lietuvos kaimynams kiek žinomas, nes lenkų pavyzdžiais sekę Lietuvos dvarai drauge su mozūro šokiu yra gavę ir panašų įterptinį šokį, tik jau su išmetama augštyn niekam nebepavojinga nosine ar skepetaite.

Įvairių ratų su "figūromis" ir dainomis, visaip sukamų eitinių ir visokių pasispardymų tiek daug tebebuvo dar

[46] Į Pretorijų atkreipė čia dėmesį Vacl. B-ka.

pobaudžiaviniame kaime, jog XX-jo amžiaus pradžioje žemaičių seniai ir senės vienur kitur (pvz. Viekšnių parapijoje) sugebėdavo (o gal ir dabar kur sugebėtų?) nesikartojančiais senais šokiais visus susirinkusius svečius — vyrus ir moteris, senus ir jaunus (šiuos, žinoma, išdidžiai, bet atlaidžiai besišypsančius iš senių "juokingų" jaunystės prisiminimų) — visus įsitraukę gyvai ir įdomiai per kelias valandas "pabovyti". Blezdingėlės, kepurinės (žinomos ir Mažojoje Lietuvoje — jas aprašo XVII amžiaus pabaigoje tas pats Pretorijus), kubilai, mikitos ir kiti seniau populiarūs šokiai nebeatsilaikė prieš iš šalies besiveržiančius į kaimą polkutę, net valselį, paspaudusius ir savąjį, lietuviškąjį *suktinį*, gimiringą lenkų obertasui ar gudų levonichai, bet lenkiški dvarininkų polonezai, mozūrai ar kadriliai (kontredansai) kaimo kaip ir nesiekė. Dar seniau, bene XVII-XVIII amžiuje, iš tolimos Ukrainos atėjo Lietuvon *kazokas*, XIX a. tebepalaikomas dar maskolių kariuomenės įtaka.

1904-1914 m. viešųjų lietuviškųjų vakarų gadynė su valsais, mozūrais (nustoja juos šokti Pirmojo Pasaulinio Karo metu dėl prislėgtos nuotaikos ir įtemptų santykių su lenkais), kadriliais, galopais (galiopais) ir tt. paveikė ir kaimą, net padekatrus ir padespanius ten išplatindama, kaikada dar vokišką knikspolką, lenkišką krakoviaką, vengrišką čardašą ar vengerką, bet ir įtautino suktinį, "Noriu miego" ar (Miko Petrausko bene iš latvių pasemtą) *klumpakojį*, išsiplatinusius ir kaime. Vakarėliai prikėlė ir nevieną kaimo jau pamirštą, Jucevičiaus arba Valančiaus beminimą šokį-žaidimą, kaip Aguonėlė ir kiti, kurie su šokių vakarais dirbtinai bederinami labiausiai paplito vaikų prieglaudose, mokyklose (M. Grigonies rinkinėliai), vėliau dar vaikų darželiuose ir šiaip vaikų bei jaunimo tarpe, visuomenėje branginami kaip pedagoginė priemonė. Ypačiai jais naudotasi jaunimo lietuvybei stiprinti sunkiaisiais 1915-1918 m. — vokiečių okupacijos laikais Lietuvoje ir tremtinių tarpe Voroneže ir kituose miestuose. Tuomet tatai vaikų šokta ir dainuota "Kad būt laisva Lietuva", o Antrojo Didžiojo Karo metu 1941-1944 m. vokietmečiu Vilniuje jų jau šokta ketureilis "Tegyvuoja Lietuva laisva, nepriklausoma...".

Dviejų didžiųjų karų tarpymety miestuose, o iš ten ir kaimuose ėmė plisti mūsų žmonių "bambatrynėmis" (J. Tumo - apžerginiais) praminti fokstrotai, tangai (dažnai su gražia muzika), čarlstonai ir kiti moderniniai šokiai, kurių,

tur būti, nepalaikysime dideliu kultūriniu laimėjimu, bet veikiai po to iš nieko užgimė Lietuvos baletas, kurį, maskolių pasektą italais ir pasaulyje Pavlovos ir Nižinskio talentais išgarsintą, įskiepijo jai iš Maskvos atvykę mokytojai. Lietuviškasis baletas (Maleinaitė, Sarnackaitė, Kelbauskas ir kiti) drįso net Vakaruose pasirodyti. O savaimingu keliu vėl nuėjo, ypačiai karo metu, Nasvytytė su išraiškinio judesio mokykla.

Ypatingą populiarumą ir tautinę reikšmę įgijo Baronaitės, Švedo ansamblio ir kitų parengiamieji tautiniai šokiai (ta pati blezdingėlė, mikita ir kt.), daugiausia jau Antrojo Didžiojo Karo metu, bet gerai pamokyti vaikai dar prieš karą juos puikiai šoko nuvežti Stokholman. Tiek tiktai, kad toks čia propaguojamas ir rodomas *Oželis*, nors svetimtaučiams žiūrovams labiausiai patinka ir iššaukia net entuziazmą, bet nėra lietuviškas, tik pasiskolintas iš švedų ir kiek tiktai perdirbtas[47]. Yra ir daugiau svetimais pasektų įlietuvintųjų šokių.

Nebe judesių ritmingumu pasireiškia, tik vikrumui, sumanumui (susigaudymui) ir drausmingumui stiprinti, sveikai ir linksmai laisvam nuo mokyklinio ar kitokio darbo laikui praleisti yra reikšmingi įvairūs *sportiniai žaidimai,* kurių senoviški, maskoliškųjų mokyklų Lietuvoje ir mūsų kaimo dažnai paveldėti dar iš jėzuitinių mokyklų laikų, lenktyninis bėgimas, sviedinio mušimas (senoviškas — klasėmis kopti ir kt.), kegliai, kereplos (kereblos), palantas, kiaulikė, ripka, žiaurokas žiužio mušimas ir kiti neįgyja viešesnės reikšmės (Karolio Dineikos mėginimas įvesti bendran sportan kaimo ripką, pavadinus ją "Vilniaus ripka", nedavė didesnių rezultatų) ir net kaime gauna užleisti vietą tarptautiniam *futbolo, krepšinio* (du tarptautiniu lietuvių laimėjimu — Rygoje ir Kaune), *tinklinio* ir kt. sportui, tik nei seni, nei nauji žaidimai neturi pastovaus meninio ritmo ir nebent judesių grakštumu, individualaus ir bendro (suderinto) žaidimo gražumu teįeina meno pasaulin.

Skaptyba (skulptūra). Kad ir stiprus yra Lietuvos kaimo ir lietuvių visuomenės garsinis menas, bet lietuvių tautodailėje nemažiau yra iškilęs *vaizdinis menas.* Kiek anas yra susijęs su piemens, artojo ar "visų gėlių ponios — karalaitės tarp visų žiedų" — rūtų darželio mergelės jautria klausa,

[47] Apie Oželį Vacl. B-kos.

tiek šis su jos giliarege akim ir vikria ranka. Taip tad kaip anas, taip ir šis yra nustatęs savo būdingiausias ir patvariausias savybes ilgaamžėje kaimo "balanų gadynėje", vis labiau pamirštamoje žvakių ir žibalinių lempų, ypačiai dabar jau ir besibraunančios į kaimą elektros laikais.

Įvairių Lietuvos kraštų įvairios tvoros tvorelės, kurių įvairumas pareina ne tik nuo vietos medžiagos, bet ir nuo vietinių akies įpratimų, tradicijų ir tt., tik nėra čia individuali kūryba, tad ne tiek menui, kiek etnografijai ar ekonomikai tėra jos reikšmingos. Tačiau menui priklauso dailūs, tulpėmis ir kitkuo ornamentuoti *mediniai išdirbiniai* — skrynios, kraitkubiliai, puodai, šiaip baldai, peiliukai (cizorikai), originaliai išdrožinėti šaukštai, lazdos, gonkai (gonkos), langinės (langinyčios), namų užbaiginiai čiukurai (ypač Mažojoje Lietuvoje), klumpės (klumpiai, nors Lietuvoje atsirado tiktai XIX a.[48]) ir kt. rodo ne tik meninį dirbėjo sumanumą, tvirtą ir individualų rankos nustatymą ir išlankstymą, bet ir subtilų kaimo visuomenės skonį. Iš drožėjų piemenėlių išėjo didysis lietuvių inkrustatorius ir skulptorius Petras Rimša, "Lietuvos mokyklos", "Artojo", "Gana to jungo" kūrėjas, nekartą ir kitas kuris skaptuotojas. Lenkų pasisavinamas sūduvis, iš lietuviškojo kaimo kilęs Pijus Veliuoniškis (virtęs lenku Wielonskiu), "Mirštančiojo gladiatoriaus" kūrėjas, savo kūrybinį kelią taip pat bene piemenėliu bus pradėjęs.

Platų meno pasaulyje garsą įgijo Lietuvos dievdirbių antkapiniai ir pakeliniai *kryžiai* ir jų *smūtkeliai* (rūpintojėliai), mažiau už juos išgarsėjusios koplytėlės su šventųjų ir velnių statulėlėmis ir sudėtingesnės šventorių kalvarijos. Velykinių grabų (bažnyčiose) ir Betliejaus stonelių (Trijų karalių) nepamirštame, tik čia nekiek bebus ne tik individualios, bet ir šiaip lietuviškos kūrybos, nes jie tėra daugiausiai jėzuitinių laikų mokinių kūrybos palikimas, patikę senajai lietuvių visuomenei (klebonijai, dvarui ir kaimui) ir vienur labiau, kitur mažiau išlikę ligi šioliai sustingę, bemaž nesireikšdami kuriomis naujomis lytimis.

Dievo garbei pasiskyrę dirbti kryžius ir smūtkelius kaimo menininkai kaip kūrėjai yra labai nelygūs, pradedant paprasčiausiu peckeliu ir šablonišku meistreliu, bet ir baigiant augščiausio laipsnio kūrėjais, kaip Svirskis ar kitas

[48] Dėl klumpių Vacl. B-kos pastaba.

kuris. Telšių lenkas Mykolas Brenšteinas lietuviškųjų kryžių savybes mėgino kildinti iš Skandinavijos, dr. J. Basanavičius iš prieškrikščionybės laikų (Antano Jaroševičiaus kryžių albumo prakalboje ir poleminėje knygelėje), kas ne taip jau netikėtina, nors pati jojo trakiškai dakiškoji teorija, kuria jis remia savo išvedžiojimus, kitų mokslininkų nėra palaikoma. Nekartą parodomi kitų kraštų paveiksluotuose žurnaluose, išstatomi tarptautinėse parodose (pvz. Italijoje, Jungtinėse Amerikos Valstybėse), dar prieš Pirmąjį Didįjį Karą įvairių mūsų "brenšteinų", o paskiau ir moksleivių uoliai renkami rūpintojėliai, drauge su kitais kaimo drožiniais, sudaro reikšmingą kiekvieno muziejaus tautodailės skyrių (ypač Kauno Kultūros Muziejuje). Dailininkas Adomas Varnas yra parengęs apie porą tūkstančių įvairiose Lietuvos vietose aptiktų kryžių atpaišų ir išleido fotokopijose porą didžiulių jų albumų. Varno albumai leido kaip ir pamiršti dar prieš Pirmąjį Pasaulinį Karą išleistus Brenšteino ir Jaroševičiaus kryžių albumus.

Brenšteinų ir kitų kultūrininkų rinkiminis kitiems arba ir sau smūtkelių vagiliavimas kad ir praturtino muziejus, bet pačiam kryžių menui atsiliepė labai skaudžiai, ne tik smūtkelninkams nutraukiant gražiausius kūrinius ir jų vietą paliekant našlaitiškai tuščią, bet ir susilpninant pačių dievdirbių norą gražiau pasireikšti ir iš viso susiaurinant darbo rinką, nes žmonėms numušamas noras bestatyti vis naujus, taip nepatvarius kryžius. Kaimų išskirstymas vienkiemiais, miestų kultūros niveliuojanti įtaka, pagaliau 1940-1941 m. ir vėliau — nuo 1944-1945 m. pseudorevoliucinis, tikriau chuliganiškas kryžių naikinimas ne tik sumažino jų skaičių ir nualino lietuvišką vietovaizdį, bet ir atima iš jo amžiais įgytą būdingą savybę ("lietuvybę"), tad jį nulietuvina, suprastina, prastyn nuleidžia meninius kaimo siekimus — įsigali "bilekaipinis" darbo atlikimas, o jau tarybinėje Lietuvoje net ir toks prievarta nutraukimas.

Oficialusis ir viešasis, meninis ir visuomeninis kryžių ir rūpintojėlių kėlimas, jubiliejiniai (1826 ir 1901 m. bažnytinių jubiliejų kryžiai ilgai Lietuvoje buvo matyti, tik paprastai nekaip atlikti; meniškesni buvo 1919-1920 m. ir vėliau statyti), vilniniai (Vilniaus krašto lietuvių statyti lenkų okupacijos metu, nekartą smarkiai dėl jų kovojant su lenkų administracija, kaip štai Marcinkonyse, o taip pat statomi Vilniui Vaduoti Sąjungos raginimu Nepriklausomoje Lietu-

voje "Vilniaus kryžiai") ir kitokie visuomeniniai kryžiai vargiai čia gali atsverti priešingus lietuviškiems kryžiams vėjus, juo labiau, jog iš viso kryžių, ypačiai antkapinių paminklų išdirbime, jau kelintą dešimtmetį matome vis didesnį akmens, cemento ir metalo dirbinių įsigalėjimą ir medžio nustelbimą. Neleistinas mūsų apsileidimas, jog ligi šioliai nesame sužymėję Lietuvos kapų ir kapinių, nesame atvaizdavę, nuotraukomis ar atvaizdais, žymiausiųjų, būdingiausiųjų antkapių, nei jų nei pačių kapų istorijos ištyrę. Kitataučiai iš dalies tą atliko Vilniaus kapinių atžvilgiu, bet Kauno, Raseinių, Telšių, Šiaulių ir tt.? Tiek tiktai, kad prof. Ig. Končius, važinėdamas po Žemaitiją, atžymėjo ir iš dalies išspausdino Žemaičių kryžių "statistiką", bet ir jis tik retus kryžius tenufotografavo arba nupiešė ir toli nevisiems atžymėjo jų būdinguosius parašus[49].

Didžiosios Lietuvos medinei kryžių skaptybai yra labai artimi ir Mažosios Lietuvos, įdomūs ir būdingi tiktai lietuviškoms Mažosios Lietuvos dalims, senoviški mediniai antkapių kryželiai, kurie ten išsiskiria iš visų kitų (nelietuviškų) ir tebeturi dar reikšmingų senovės bruožų[50].

Metaliniai ir akmeniniai arba cementiniai paminklai dažniausia yra šabloniški, standartiniai dirbtuvių gaminiai, bet Vilniaus ir Kauno kapuose — nekropoliuose, kartais ir kitur, vis dažniau pasirodo ir meninių kūrinių. Kapinė skaptyba ir lipdyba įžengia į bendrą Lietuvos paminklinės skulptūros vagą, reiškiamą Zikaro, Antinio, Grybo ir kitų. Toji naujoji skulptūra, deja, tylomis peržengė daugiaamžią Lietuvos bažnyčių skulptūrą, kurios tik Vilniaus bažnyčių (Katedros - Bazilikos, šv. Petro ir kitų) teturime meno istorikų jau kiek ištirtą, bet šimtuose kitų Lietuvos bažnyčių — tegul sau ir šiokių ir tokių — ligi šioliai tėra tik su savo parapijos vaizduote ir jausmais neatplėšiamai suaugusi ir nenoriai teužleidžia vietą kūrybinei naujovei, bet meno istorijai ji dar nėra prasiskleidusi. Kad ir nelauktina čia sensacinių atradimų, tik vis dėlto Lietuvos kultūros ir meno istorijai, pačiai visuomenei tat būtų reikšmingi pažinti, kartais ir pamokyti, lapai. Negalima tvirtinti, kad naujoji lietuvių skulptūra būtų iššokusi kaip Deus ex machina — iš nieko ar vien tiktai svetimo meno įtaka būtų atsiradusi, nes ji

[49] Prof. Končiaus vaidmuo Vacl. B-kos priminta.
[50] V. B-kos posmelis.

turi siūlų ir su kaimo menu, tik nebeatitaisomai jai trūksta kilminių ryšių su savo senąja bažnytine skulptūra. Minėtini dar kun. Čerskio dirbtuvėje prieš 1830 m. Šalantuose raižyti medžio raižiniai, iš kurių buvo atmušami šventieji paveikslai atvežtiems iš svetur nukonkuruoti, kiek atsitiktiniai, Čerskiui tik senatvėje apsigyvenus Žemaitijoje; tik ir jie yra reikšmingi kaip vietinių kryždirbių ir kitų drožėjų darbai.

Mūsų *lipdybos* istorijoje paminėtina Viekšnių ir kitų miestelių puodų ir kitų molinių išdirbinių šaka, Viekšnių mokykloje mokytojo Brazdžiaus pastangomis kurį laiką bevirstanti menine keramika (vietos žemaičių abejingai vertinama), vėliau perėjusi į kitas mokyklas. Šis darbas turėjo savo pirmatakų ir pirmoje XIX a. pusėje Lietuvoje garsėjusioje, Puzino (Puzynos) įkurtoje, dirbtuvėje[51].

Bažnytinė ir nebažnytinė statyba. Bažnytinė statyba Lietuvoje, sakoma, nieko nesanti paveldėjusi iš ligikrikščioniškųjų laikų ir visa čia gavusi iš svetur, iš svetimo meno, net svetimomis (nelietuvių) rankomis pasistačiusi. Dėl pirmo teigimo sunku besiginčyti neturint jokių nekrikščioniškųjų laikų šventyklų palikimų (be XVI-XVII a. vokiečių sugalvotų pasakojimų ir tokių pat piešinių) betkokiems palyginimams. Teigimas dėl svetimo meno įtakos yra teisingas, tik perdaug apibendrintas ir sugriežtintas.

Pirmosios Lietuvoje krikščioniškos bažnyčios galėjo būti kaikuo panašios į "pagoniškas" ar "stabmeldiškas" lietuvių šventyklas (jei tokios iš viso kada nors buvo, kuo galima ir abejoti[52]), bet kad tų bažnyčių nebliko; meno istorikus bedominanti Zapyškio bažnyčia (čia mūrinė, ne medinė) bus čia bene seniausias Lietuvoje išlikęs bažnytinis pastatas. Griežtos drausmės domininkonai Lietuvoje, kaip ir kitur, statėsi kaip ir sudrausmintas, nuo pasaulio tuštybių atsikertančias ir tikinčiuosius griežtai Dievui lenkiančias, sakytume — "stačiąsias" bažnyčias. Bažnyčios pažangininkai, mokytieji domininkonų konkurentai jėzuitai visur laikėsi naujesnio, XVI-XVII a. Romoje prigijusio gyvesnio pavyzdžio — tai XVII-XVIII a. vivingriškas Lietuvos barokas, gerokai bernardinų suvulgarintas, bet ir išpopuliarintas, taip jog jis turėjo reikšmingos įtakos kaimo skoniui išdirbti

[51] Puzino dirbtuvė V. B-kos priminta.
[52] V. B-kos skliaustinė pastaba.

ir nustatyti. XVII a. Pociai (Pacai) išgarsino savo giminę, statydami Vilniuje šv. Petro ir Povilo ir Pažaislio bažnyčią su vienuolynu, nenusileisdami nei Pietums nei Vakarams. Kiti didžiūnai taip pat statėsi bažnyčias svetimais pavyzdžiais.

Pavyzdžiai vis svetimi. Architektai, skulptoriai, tapytojai — kiek galima nustatyti — taip pat daugiausia svetimi: flamai, vokiečiai, net lenkų tik retas. Tačiau ne tik, sakytume, pasyviosios (darbo) pajėgos Lietuvos bažnyčias statant buvo vietiniai žmonės — lietuviai, o Vilniuje gal dar ir gudai, nes bažnyčių fundatoriai didžiūnai statybai pristatydavo savo baudžiauninkų ir iš savo gudiškųjų dvarų, dėl ko betgi neteisinga būtų pačius pastatus laikyti gudiškojo meno paminklais, kaip kiti gudai kad daro, tik gal jau XVII a. ir vietiniai prie svetimų statytojų buvo pasimokę ir paskiau jau patys bažnyčias statė. XVIII a. lietuviai čia jau svariau pasireiškia, kaip štai reikšmingas bažnyčių statytojas, jėzuitas astronomas Tomas Žebrys - Žebrauskis, pastatęs Kražių ir Ilukštos bažnyčias (kiti teigia, kad jo planais buvo statyta ir daugiau bažnyčių), ypačiai didysis Laurynas Stuoka -Gucevičius, kurį pakeičia buvęs Kretingos mokyklos mokytojas ir Vilniaus universiteto prof. Mykolas Šulcas, taip pat mokėjęs lietuviškai, kurio betgi pastatai kartais sugriudavo. Berods, ir Gucevičiui statant Vilniaus rotušę viena siena taip pat buvo sugriuvusi, dėl ko kilo net statybinė byla[68].

Jau kiek XVIII a., bet ypačiai XIX a. vis dažniau bažnyčias statosi nebe didžiūnai, tik patys žmonės — parapiečiai, kurių noras ir skonis ima reikštis ne tik bažnyčių statyboje, bet ir ornamentikoje, skaptyboje ir drožyboje, gal net labiausiai tapyboje, kur rasime nevieną dievobaimingą vietinį tepliorių, kukliai - pamaldžiai savo vardą nutylėjusį, o kai šventoriuje, tai ir kaimo dievdirbis gaudavo progos savo sugebėjimus pritaikyti koplytėlėms. Pavyzdžiui, Viekšnių bažnyčia, nuo 1915 m. bene du kartu degusi, bus čia kaip tik tokios "žmonių bažnyčios" pavyzdys — tikra stora, drūkta žemaičių gaspadinė, svetimiems keista ir negraži, bet viekšniškiams miela, nes sava.

Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos laikų nebažnytinė statyba net Vilniuje yra menkai išlikusi, vėliau pertaisoma, perdirbinėjama ir nusmukinama. Čia prisidėjo ir maskolių

[68] Dėl Vilniaus rotušės V. B-kos pastaba.

činauninkai, perdirbinėdami maskoliškais pavyzdžiais svetimo jiems skonio pastatus, o kas XIX a. nauja Lietuvos miestuose pastatoma, maskolių tiesiog nusižiūrima į Tulą ir Kalugą — kad bent į Petrapilį ar Maskvą! — ir tenkinamasi kazarmiška kazionščina. Medinėje statyboje — ypač priemiesčiuose arba geležinkelio stotyse, taip pat vasarnamiuose — "dačėse" įvaromas Lietuvai net činauninkiškai maskoliškas stilius. Mūsų miestuose ir miesteliuose lenkų statomuose namuose reiškiasi nerūpesningas palaidumas, o žydų namų savininkai prisitaiko prie kitų, nieko savo neįnešdami.

Lietuviai tegauna čia pasireikšti tik Nepriklausomoje Lietuvoje, kai atsisuka nuo Rytų (Maskolijos), nebesusisiekia su Pietumis (Lenkija), bet jieško sau pavyzdžių artimuose (Vokietijoje) ar tolimuose (Italijoje) Vakaruose ir nevisados vykusiai jais seka. Tuo atžvilgiu ypačiai buvo būdingi pirmieji žingsniai, kada, pvz., tokiame Kaune, iš mažo guberninio miesčiuko pradedančiame augti laikinąja valstybės sostine, prasidėjo masinė namų ir namelių statyba, be kokios tvarkos ir be rimtų miesto architektų nurodymų ir reikalavimų, dėl ko vėliau ir pats tų pirmųjų Kauno pastatų stilius kauniečių buvo pramintas frikoko — nuo miesto architekto Fricko vardo[54]. Savieji ir svetimieji stato ir didesniuosius pastatus — Karo ir Kultūros Muziejų tautos surinktomis lėšomis, paštus, mokyklas, organizacijų namus ir tt., bei daugybę gyvenamųjų namų ir namelių. Deja, tuose pastatuose nedaug terasime sava, kas lietuviui mieliau bylotų, nedaug ir individualių meninių jieškojimų, savarankiškumo ar kas plačiai miestų bei miestelių statybai aiškiai parodytų (nustatytų) lengvai ir mielai pritaikomą kryptį. 1915 m., o ypačiai 1941 ir 1944 m. dideli Lietuvos architektūriniai nuostoliai, ištisų miestelių ir kaimų nušlavimas ir rimti miestų apdaužymai statybai stato milžiniškus pokarinius uždavinius — ne tik atstatyti, kas sugriauta, bet ir taip miestus ir miestelius sau susitvarkyti, kad jie nevirstų kurių maskoliškų miestų, lenkiškų varšuvų ar prūsiškų stalupėnų nuolaižomis, tik aiškiai skirtųsi nuo kaimyninių tautų statybos ir ne tik iš savo gamtinės aplinkos, bažnyčių, gyventojų kalbos ir tradicijų, bet ir iš savaimingos, tautiškai įdvasintos ir kūrybiškai stiprios savo statybos būtų mums

[54] V. B-kos "frikoko" priminta.

savi, lietuviški, kartu pritaikinti ir moderniojo miesto reikalavimams. Reikia tačiau pripažinti, jog mūsų jaunesnioji architektų ir urbanistų karta atrodo jau pilnai šį reikalavimą sau įsisąmoninusi, kas matyti tuose statybiniuose projektuose, kurie buvo parengiami mūsų Vytauto Didžiojo Universiteto studentų, savo profesorių vadovaujamų, ir tuose Lietuvos miestų ir miestelių atstatymo projektuose, kurie yra jau tremtyje parengti.

Lietuviškųjų dvarų statyba mielai esti pasisavinama lenkų, kurie tuos dvarus vadina tiesiog lenkiškais dvarais ir tokiais savo spaudoje juos atvaizduoja. Be abejo, dėl ilgaamžio Lenkijos ir Lietuvos bajorų tarpusavinio bendravimo lietuviškieji bajorai tiek kitose srityse, tiek ir dvarų statybai nemažai bus iš Lenkijos pasigavę ir pasekę, tik vis dėlto senesniuose Lietuvos dvaruose tebepastebima ir dar tebejaučiama, ypačiai po šiaudiniais stogais, lietuviškoji ūkiškai gaspadoriškoji mintis patogumo reikalą jungti su maloniu ir akiai paprastumu, kas taip pat priartina šį bajorišką dvarelį prie nebajoriškos trobos - grįčios ir aiškiai leidžiasi būti kildinama iš dar senesnės įgarsėjusios lietuviškos numos, iš kurios kilo ir baudžiavinė dūminė, ir pobaudžiavinio ūkininko namas. Didesni už senesniuosius vėlesnieji "lenkiškieji" dvarnamiai, kiek jie nepretendavo prilygti poniškiems rūmams - palociams (it. palazzo), taip pat daugiau augo vidiniai, negu imdamiesi iš svetur, o svetimoji įtaka nevisados buvo čia lenkiška, bet nekartą (pradedant Šiaurės Lietuva) ir vokiška, iš Kuršo ir Lyvžemio gauta.

Lietuvos ūkininkų sodybos savaimingą stilių, pasireiškusį ne vien atskirų pastatų pagražinimais, bet ir pačiu ūkinių trobesių sutvarkymu, yra jau pastebėję net svetimi architektai ir urbanistai. Jau mūsų laiku kaikurie vokiečių architektūros istorikai (Detlefsen ir kiti), nagrinėdami, pavyzdžiui, Prūsijos kaimo statybą, aiškiai išskiria lietuviškąjį kaimo ir ūkio statybos stilių nuo vokiško ir net tą lietuviškąjį stilių prastumia toli į vakarus nuo dabartinės lietuvių kalbinės ir net etnografinės srities, vienu būdingiausių lietuviškos statybos požymiu laikydami, jog lietuvių ūkiui yra visai svetimas toks sutvarkymas, kad žmonės gyventų po vienu stogu su gyvuliais; vokiškoji statyba Vakarų Prūsuose prasideda ten, kur ūkininkas apsigyveno po tuo pat stogu su karvėmis ir kiaulėmis[55].

[55] V. B-kos posmas.

Atrodo, jog beatsistatant Lietuvai ir nuo medžio statybos pereinant — šiaurės ir vakarų kaimynų pavyzdžiu sekant — prie mūro, ne tik miesto, bet ir žemės ūkio statyba turėtų kilti iš to viso, kas sava, gera ir patogu, įderinant į tai iš svetimųjų pavyzdžių tiktai naujųjų laikų patogumus, bet taip, kad jie neardytų ir nedarkytų lietuviškos visumos. Tam turi rengtis ne tik statytojai ir architektai — rimtai, savaimingai galvoti, planuoti ir veikti, — tam turi būti nustatoma ir pati visuomenė, kurios, ypačiai ūkininkų, kaimiečių balsas būtų čia svarbus.

Tapyba, audiniai ir raštai. Spalvotoji kaimo išdirbinių ornamentika buvo pirminė pačių lietuvių tapyba. Dr. Basanavičius primindavo dar Vytauto - Jogailos laikais pasireiškusį lietuvių tapytoją Žaltinėlį (istorijos šaltiniuose Wężyk, gudų laikomas saviškiu), tik šiaipjau tais laikais Trakų ir kitų pilių freskinė tapyba greičiausia buvo ne pačių lietuvių sukurta, tik iš svetur pakviestų meisterių - tapytojų. Taip pat ir bažnytinė lietuvių tapyba ilgai turėjo būti daugiausia svetimųjų darbas. Tapymo menas reiškėsi ir portretais, tiek didžiųjų Lietuvos kunigaikščių (Vytauto ir kitų), tiek ir didžiūnų, vyskupų ir ponų — dažnai ne betarpiškai iš tų asmenų nutapytais, tik tapytojų laisvai sukūrtais.

Mindaugo, Gedimino, Algirdo, Kęstučio, Skirgailos, Švitrigailos pas mus lyg ir kanonizuotieji atvaizdai, kartojami mokykliniuose vadovėliuose ir iškabinėjami įstaigose, platinami ir privačiuose butuose, nėra čia jokie portretai, tik iš XVI a. lenkiškų kronikų pasemti raižiniai, laisvi tų laikų raižytojų kūriniai, tame pačiame veikale leidėjų ar ir spaustuvininkų nuožiūra vienodai taikomi net keliems asmenims, pvz., lenkų karaliaus Boleslovo I ir lietuvių didžiojo kunigaikščio Gedimino atvaizdai yra vienodi, taip pat ir kitų lenkiškųjų karalių "portretai" pasikartoja atitinkamuose didžiųjų Lietuvos kunigaikščių "portretuose". Tik ir paneigus Lietuvos valdovų atvaizdų tikrumą, kažin ar reikia tais portretais kratytis, nes jie tokie, o ne kitokie yra jau susiję su mūsų tautos jausmais. Kauno karininkų Ramovės ir Karo Muziejaus didžiųjų Lietuvos kunigaikščių atvaizdai neturi dabarčiai senumo dulkių ir perdaug gerai žinoma yra jų pigi kūrybinė kilmė, kad jie galėtų tautai virsti tuo, kuo yra virtę anie irgi netikri kronikininkų prasimanymai. O ką besakyti apie Kauno "Metropolio" resto-

rano Trijų Kunigaikščių kambariui sulietuvintus rusų bylinų bogatyrius!

XVI a. Goštautai, Radvilos, Chodkevičiai ir kiti yra mums žinomi nekartą iš savo gadynės atvaizdų, o XVII-XVIII a. dažnėja ir provincinių didžiūnų ir pusdidžiūnių portretų, kurių tebegalima buvo dar neseniai dvaruose aptikti. Nevienas vienuolis — tiek iš svetur atvykęs, tiek ir vietos lietuvis — bažnyčioms tapo šventųjų paveikslus. Antroje XVIII a. pusėje pradeda rastis ir savų pasaulietinių tapytojų.

Reikšmingiausias XVIII a. pabaigoje Lietuvoje meno mėgėjas ir globėjas Vilniaus vyskupas Masalskis padeda kaimiečiui Stuokai Gucevičiui pakilti žymiu architektu; jis globoja ir kitus menininkus. Stanislovo Poniatauskio laikais žemaitis Smuglevičius Varšuvoje pasižymi tapytoju, o jo sūnus nuo XVIII a. pabaigos moko tapybos Vilniaus universitete ligi savo mirties. Petrapilyje pasireiškia žemaitis Oleškevičius.

Smuglevičiaus pradėtoji, paskiau turko (ar arabo) Rustemo vedama prie universiteto Lietuvos meno mokykla parengė keliasdešimt tapytojų (vaizdininkų, portretininkų, buitininkų) ir skulptorių, kurių kiti dar pasitobulino Petrapilio meno mokykloje arba Vakaruose (Italijoj ir kitur). Vieni jųjų virto paišybos mokytojais Lietuvos mokyklose (Kulieša ir kiti), kiti apsigyveno savo dvaruose ar prie kurių meno mėgėjų ir šiaip gerų ponų, o dar kiti ilgainiui nuo meno nusigrįžo. Reikšmingiausias Valentas Vankavičius (Wankowicz, iš Gudijos) atvaizdavo Adomą Mickevičių.

Po 1831 m. sukilimo maskoliams uždarius Vilniaus universitetą, nevienas lietuvis mokėsi Petrapilio meno akademijoje. 1850 m. Valančių ir Daukantą atvaizdavęs Zenkavičius vėliau gyveno ir mirė Vilniuje. Bachmatavičius gyveno pas dvarininkus, netoli Vilniaus. Damelis (Dahmel) žinomas savo paveikslu "1812 m. prancūzai Vilniaus katedros aikštėje", Vilniuje įsipainiojęs pinigų padirbimo bylon, buvo ištremtas Sibiran, iš kur grįžęs, gyveno Gudijoje (Minske). Vincas Smakauskis (Smokowski) atvaizdavo Krašiauskio "Vitolioraudą", kurios atvaizdų dalis buvo pakartota Daukanto "Būdo senovės lietuvių" karybos skyriaus lenkiškame vertime "O sposobie prowadzenia wojny u starożytnych litwinow", išspausdintame Romualdo Podbereskio vertime rinkinyje "Rocznik Literacki" 1849 m.

50-60-ji metai duoda "iš žmonių pasakojimų" Strazdo-Drazdauskio atvaizdą nutapiusį Edvardą Roemerį ir kiek vėliau pasireiškusius, Adomo Mickevičiaus įtakoje vaizdavusius ligikrikščioniškąją Lietuvą išpopuliarėjusiuose istorinio žanro paveiksluose Alchimavičių, Slendzinskį (vyresnįjį — Slędzinski) ir reikšmingiausiųjų tarpe pusitalį - puslietuvį Andriolli (tad lietuviškai būtų Andriulis!), "Konrado Wallenrodo" iliustratorių, tapusį ir Kauno katedroje. Jųjų kūriniai iš iliustruotų Varšuvos žurnalų buvo žinomi ir Lietuvoje, ilgai betgi tiktai sulenkėjusioje miestų ir dvarų ponijoje, kuriai stiprino meilę Lietuvai ir jos praeičiai, ir tik daug vėliau tepasiekė "aušriškai" nusiteikusius lietuvių patriotus, o kaimo ir miesto darbo visuomenę pradėjo veikti jau Nepriklausomoje Lietuvoje, kada gen. Vl. Nagevičius aprūpino kauniškį Karo Muziejų tiek šių, tiek kitų (Mateikos, Stykos ir tt.) Lietuvos praeities tapytojų kūrinių negudriomis mėgėjų kopijomis, papildydamas jas Kauno vokiečio nutapytais Lietuvos kariuomenės, jos žygių ir gyvenimo paveikslais. Paskiau ir lietuviai (A. Mackevičius ir kiti, o iš jaunesniųjų Vac. Kosciuška) parūpindavo batalinių paveikslų. Minėtam 50-60 metų laiko tarpui priklauso tuomet labai išgarsėję Vilčinskio albumai, labiausiai išpopuliarinę Vilniaus vaizdus, taip pat jo išleisti portretai (jų tarpe ir du vysk. Valančiaus portretai) ir meniškai atlikti šventųjų paveikslai; Vilčinskis čia buvo tik šių paveikslų leidėjas ir iš dalies raižytojas, bet ne kūrėjas, o jie buvo tapomi daugiausia jau minėtų ir kitų Vilniaus menininkų[56]. Tuo pat metu Napoleono Ordos parengtuose Lenkijos ir su ja praeity susietų kraštų istorinių paminklų albume randame ir iš Lietuvos sužymėtų.

Kaimas per šimtmečius stebėjo šventuosius paveikslus bažnyčiose, per dešimtmečius savo grįčioms įsigydamas iš vietos bagamazninkų (iš rusiško bohomaz - dievatapis, kuris tepateplioja Dievo ar šventųjų paveikslus, irgi bohomazais vadinamus) arba iš praeivių "vengrų" (Vengrijos slovakų) ir kitų karabelninkų (iš rus. korobelnik, korob - krepšis, tai būtų krepšininkai, keliaujantieji po kaimus smulkmenų pardavėjai), drauge su kitais pirkiniais, Lenkijoje arba Vokietijoje išleistus paveiksluotus maldinius lapus ir šventųjų paveikslus, paskiau nekartą dar vokiškas arba prancūziškas

[56] Vacl. B-kos priminta.

Rafaelio, Murillio ir kitų garsiųjų menininkų kūrinių reprodukcijas.

Baudžiauninkai tėra davę iš savo tarpo tik vieną kitą, be to, nuo saviškių atitrūkusį menininką, kurie pradingo nežinioje svetimųjų tarpe ne savo žmonėms betarnaudami, bet išsivadavusi iš baudžiavos kaimo visuomenė pasireiškė nepaprastomis, joje per amžius besikaupusiomis, brendusiomis ir pritvinkusiomis pajėgingomis meninėmis galiomis, duodama vieną po kito, su genialiuoju vizininku Čiurlioniu priekyje, talentingus tapytojus: Šklėrį, Žmuidzinavičių, Varną, Mackevičių, Kalpoką, Galdiką, Janulį, Šimonį, Vienažindį ir kitus. Išėję svetimas meno mokyklas (Petrapilyje, Varšuvoje, Krokuvoje, Miunchene ir kitur), jie betgi savo tautybės neprarado, vienas kitas gal kiek laikinai svetur primigęs veikiai atsigavo su lietuvių parodomis Vilniuje, kurių pirmoji (1906 m.) pritraukė iš Varšuvos ir Čiurlionies mokytoją, iš Lietuvos kilusį ir Šiauliuose gimnaziją išėjusį, bet su lenkų kultūra giliau susijusį Kazimierą Stabrauskį. 1907 m. įsisteigusi Lietuvių Dailės Draugija vieną po kito juos traukia ir į lietuviškąją visuomenę.

Nepriklausomoje Lietuvoje Kaune įsisteigė Meno Mokykla, kuri kreipia daug dėmesio į liaudies meną, Čiurlionies galerija su lietuvių dailininkų paveikslais, rengiamos parodos. Iškilo ypačiai operai ir teatrui reikalingas dekoracinis menas (Meč. Dobužinskis, Varnas, Truikys ir kt.). 1939 m. atgautame Vilniuje įsisteigė Lietuvių Dailės Akademija ir tuo pačiu laiku Meno Mokykla perorganizuota Taikomojo Meno Institutu. Universitete doc. Paulius Galaunė skaito Lietuvos meno istoriją ir lietuvių tautodailę.

Meno Mokyklos darbas, paremtas Lietuvos vyriausybės duodamomis užsieninėmis stipendijomis ir susietas su meniniu visuomenės gyvenimu, ne tik iškėlė keliasdešimt naujų gabių pajėgų — tapyboje Truikį, Katiliutę, Kasiulį ir kt., — skulptūroje Antinį, Kašiubą, Tarabildaitę ir kt., — grafikoje Augių, Petravičių ir kt., aprūpino gausingas Lietuvos mokyklas paišybos mokytojais ir tuo būdu susirišo su keliasdešimt metų nutrauktomis, uždarius Vilniaus universitetą ir primetus Lietuvai svetimus, nieko su ja bendro neturinčius atvežtinius paišybos mokytojus maskolius, savomis meninio auklėjimo tradicijomis, kelia meninę kultūrą, vis labiau nusikratydamas lenkiškai rusiškomis įtakomis, silpnėjančiomis ir pačioje visuomenėje, vis griežčiau susi-

giminiuodamas su Vakarų meno pasauliu (Paryžiuje ir kitur) ir vis svariau išryškindamas kaimo visuomenės vaizdinį meniškumą. Meno Mokyklos darbas, tarp kito ko, visiems suprantama ir prieinama forma padarė didelę įtaką ir anksčiau Lietuvoje beveik nežinomai taikomojo meno šakai — knygos menui, kurio žymiausias atstovas Vytautas Jonynas su savo iliustracijomis išėjo ir į Vakarus, o Lietuvai parengė jaunų, gabių grafikų. Knygos menui propaguoti buvo įsikūrusi net tam tikra XXVII Knygos Meno Mėgėjų Draugija[87]. Susirūpinama exlibrisais.

Kaime vaizdinis meniškumas ligi šioliai mažiau besireiškė popierine ar drobine tapyba, bet labiau *moterų audinių* ir kitokių išdirbinių *raštų raštais*. Reikšminga, kad nors Lietuvos tapyboje (berods ne tik Lietuvoje, bet ir kitur) moterys beveik nėra į pirmąsias eiles pakilusios, menininkių ir meno mėgėjų skaičiumi jos jau dabar ima sverti savo krašto meno kultūroje, o ateityje gal dar svariau gaus pasireikšti, sutvirtindamos ją ir platesnėje kaimo ir miesto visuomenėje, kurioje — ypačiai kaime — ne tik sustiprins, bet ir išplės savo tradicinę grožio brangintojų, saugotojų ir kūrėjų poziciją. Vienužiškai tariant, moteris kaip "karalaitė ant visų žiedų", dainų dainomis apdainuota, gražiu vainikėliu, rūtų darželio mergelė pritaiko gilų gamtos grožio pajautimą ir meninį skonį savo rankų dirbiniams — garsioms *juostoms* su jų švelniausiu spalvų ir raštų derinimu ir priejuosčiams, žiurstams, gobtuvams, rankšluoščiams, nesikartojančioms įvairiaspalvėms Vilniaus krašto lietuvaičių *verboms*, įvairių įvairiausiems audiniams (*kilimams*, kurių kultūrai pakelti ir jiems išpopuliarinti ne tik Lietuvoje, bet ir svetur tiek daug nusipelnė dailininkas Ant. Tamošaitis su žmona, ir kt.), bei mezginiams. Ne viskas čia sava. Mezginiams, pavyzdžiui, nemaža įtakos bus padariusios lenkuojančios bajoraitės ir maskoliškųjų mokyklų auklėtinės su svetimais Lietuvos kaimui rankų darbeliais. Prieš keliasdešimt metų rastoji Mažosios Lietuvos juosta su įrašu "Pas mamuzes augau warga nezinojau po darziti waikszcziodama wainikiti pinau eiau isz darzicze darza m(vietoje w)arta m(vietoje w)erau puole mana wainikitis nu mana galm(vietoje w)muzes mana" ir 1512 metų pažymėjimu, kad ir neabejotinai klaidingai perankstyvus metus pažymė-

[87] Apie knygos meną ir Jonyną priminta Vacl. B-kos.

jusi (vietoje 1712 ar 1812?), vis dėlto laikytina seniausia išlikusia lietuvių austa juosta. Įsidėmėtini taip pat Vilniaus krašto lietuvaičių sieniniai takeliai su įaustu Lietuvos himnu, reikšmingi tiek patriotiškąja savo kilme, tiek ir meniškais siekimais.

Rūbai. Ilgamečiai Lietuvos miestelių žydiškų kromų bei kromelių ir jų svarbiausių klientų - pirkėjų kaimiečių vokiečiai ir kiti aprūpintojai drabužine medžiaga, skaromis, skarelėmis ir tt. ne tiek savo dirbiniais veikė Lietuvos kaimiečių skonį, kiek jais patys gaudavo prisitaikyti prie ėmėjų skonio. Garsiose prūsiškai žemaitiškose šimtakvaldėse ir kituose marguose sijonuose pasireiškia sava Lietuvos moterų skoninė valia, su kuria tenka skaitytis ir perkelinių dirbinių fabrikantams, kurių fabrikatai vis labiau nurungia naminius dirbinius.

Nepriklausomoje Lietuvoje Žemės Ūkio Rūmai leidžia įdomų, labai reikšmingą ir svarbų, dailininko A. Tamošaičio parengtą liaudies meno albumą su daugybe audinių raštų ir kitokių dirbinių pavyzdžių — gražų Lietuvos kaimo moters meninio genijaus paminklą. Iš kaimo kilusi išsimokslinusi Lietuvos visuomenė pati veikia kaimo skonį, stengdamasi liaudies meną ne vien palaikyti, bet ir kelti, tik pakeisdama kad ir prilipusias, bet lietuvių kaimui griežtai svetimas įtakas savo veikimu, remdamasi savo suvokiamomis to paties kaimo, vienur kitur jau pamirštomis ar daugkur beirstančiomis meninėmis tradicijomis (Tamošaičiai vyras su žmona, Glemžaitė ir kt.).

Net Bažnyčiai skiriamuose moterų dirbiniuose altoriams puošti ir dengti, bažnytinėse, Nepriklausomoje Lietuvoje ir įstaigų, organizacijų ir tt. vėliavose matome, greta svetimų darbų ir įtakų, pačių lietuvaičių darbo ir gražių jų meninio savaimingumo išraiškų. Apie 30 metų Vilniuje veikusi lietuvaitės Žižytės, karštos lietuvių patriotės, arnotų ir kitų bažnytinių rūbų dirbtuvė, lietuvių kunigų palaikoma, ne tik atlaikydavo svetimą, daugiausia lenkišką (iš Lenkijos) konkurenciją, bet ir įnešė Lietuvos bažnyčion nemaža sava — lietuviška.

Ypatingai — sakytume — birutiškai (prisiminus Valiūno "Birutą") gražūs yra *tautiškieji* Lietuvos moterų *drabužiai*, kurie ilgai tik su kaimu ir parapija suaugę ir retkarčiais, tautiniam lietuvių atgijimui prasidedant, patriočių bevartojami, nuo 1904-1905 m. vakarėlių viešai ėmė rodytis ir

mieste. Skoningai puošnūs, spalvingi, ne tik (žemaičių, augštaičių ir tt.) sritimis, bet ir individualiai, paskirai įvairūs, tautiški lietuvaičių rūbai ne vien jas skiria nuo lenkiškųjų, gudiškųjų, maskoliškųjų ar latviškųjų (šių jau mūsu metu latvių dailininkų rūpesniu ne tik meniškai ypatingai pakeltų, bet iš dalies ir sukūrtų) ar kurių kitų rūbų dėvėtojų, tik ir leidžia čia asmens skoniui lengvai pasireikšti nepažeidžiant lietuviško visumos grožio. Kad ir nesunku čia — ir senuose ir naujuose rūbuose — rasti nemažai iš svetur pasisavinta, bet vieni dalykėliai taip seniai yra pritapę, jog yra virtę kaip ir neliestina tradicija, kiti skoningai įderinami į lietuviškąją rūbų visumą taip pat nesikerta su jos grožiu.

Žinoma, kam svetima lietuviškoji aplinka, lietuviškasis kaimas ir jo natūralusis, tradicinis skonis, šio skonio prasmingosios lytys, tas dar lengviau gali tą visumą suardyti nevykusiu svetimo mums savo skonio pritaikymu. Pats lenkių ar ruskių (lietuvių žmonų) lietuviškas pasipuošimas (net be savų įterpimų) jas pažįstantį lietuvį kitą kartą kažkaip keistai nuteikia, lyg būtų čia kas joms svetima pasisavinta, nors jos nekartą taip padaro gryniausiomis, gražiausiomis intencijomis.

Tautinė lietuviškųjų rūbų reikšmė taip yra aiški, jog Lietuvos šviesuomenė per organizacijas (šaulių ir kitas sąjungas, studenčių draugijas, karių šeimų "Gražinos" sambūrius ir kt.) ir iškilmes stengiasi juos išplatinti visoje tautoje, o jiems negalint nurungti patogesnių kasdieniniam darbui fabrikatų, — paversti kaip ir visuotine Lietuvos moterų tautine uniforma šventėms, iškilmėms, viešiems vakarams, vestuvėms.

Kokiais rūbais dėvėjo senovės lietuviai, mažai bežinome. Viena galime drąsiai tvirtinti, jog valdovai ir jų artimieji, šiaip ar taip, išsiskirdavo iš minios ne tik šarvais, bet ir rūbais. XVI-XVII a. Lietuvos ponai (Radvilos, Chodkevičiai, Sapiehos, Pociai, Tiškevičiai ir kiti) rūbų atžvilgiu, be abejo, panėšėjo Lenkijos didžiūnams, kuriems jie nenorėjo nusileisti, o turto atžvilgiu dažnai net viršijo, bet rečiau su lenkų bajorais besuėję Lietuvos bajorai tebevilkėjo kukliau, paprasčiau, tad senoviškiau, ir tiktai XVIII a. saksiškojo Lenkijos ir Lietuvos bajorų pasileidimo metu ir vėlesniaisiais Stanislovo Augusto, tad varšuvinio ir varšuviško Lietuvos "kultūrinimo" (lenkinimo) ir jos atskirybių, kaip "atsilikimo" žymių, šalinimo laikais lenkiškasis bajorų puoš-

numas labiau prigijo ir Lietuvos bajorams, kurie apsivilkę "kontušais" (kontusz) ir čemarkomis (czamara), apsijuosę sluckinėmis juostomis, ilgais spalvotais batais, kardu prie šono, dalyvavo iškilmėse, seimeliuose ir didesniuose subuvimuose, vestuvėse. Savo tarpe Lietuvos, kaip ir Lenkijos, bajorai rūbų spalvų ir jų derinimo atžvilgiu skyrėsi provincijomis (Žemaičių kunigaikštija, Vilniaus, Trakų vaivadijos ir tt.), rūbų puošnumu ir medžiagos rūšimis ir brangumu turtingesnieji nuo mažiau pasiturinčiųjų, o šie nuo beturčių kaimo (akaličių) bajorų (mūsų jau minėtųjų "pagaliukinių" bajorgalių), spalvomis taip marguliuodami, kaip mūsų laikais tautiškai pasirengusios moterys, bet šiokiomis (darbo) dienomis ir iš viso namie mažai ar net visai nesiskirdami nuo laisvųjų ūkininkų - nebajorų arba net nuo savo baudžiauninkų. Taip, 1780 m. domininkonas Baginskis pažymi, jog žemaičių bajoras nuo nebajoro ūkininko dažnai tiek tesiskyręs, jog turėjęs kardą prie šono (po szerpentynie tylko poznac, że on szlachcic).

XVII-XVIII a. iš Vakarų ėmė skverbtis Lenkijon, o iš ten per Varšuvą Lietuvon prancūziškoji perukuotų, trumpomis kelnėmis "pūderuotų ponaičių" (duonelaitiškai tariant) mada, ypač Stanislovo Augusto laikais poniją kiek paveikusi, bet vis dėlto neišstūmusi kontušinių ("lenkiškų") rūbų, kurių ypačiai laikėsi "gerų" (sarmatinių, iš "sarmato" — "tikro" lenko, ne iš "sarmatos", iš lenkų "sromota" sulietuvintų) senovės tradicijų — neribotos bajorų laisvės, tikybinės netolerancijos, griežtų baudžiavų gerbėjai ir gynėjai, bet ir toliau žiūrį patriotai jais bent iškilmėms nesikratė. Nuo XVIII a. pabaigos tuo keliu pasiekia Lietuvos bajoriją, iš pradžių miesto visuomenę, angliškieji visuotinesni, vienodesni ir kuklesni ilgakelniai, ilgašvarkiai (surdutai) ir frakai, kurie dėl savo patogumo ir prieinamumo vis labiau išstumia anuos "lenkiškus" ir "prancūziškus" rūbus, sekant Vakarų madomis (Lietuvos ponams ir ponioms, kaip ir kituose kraštuose, Paryžius virsta madų nustatytoju ir net tų pačių angliškų pavyzdžių perteikėju), ir padaromi vis patogesni, bet savo vienodumu, juodumu ir pilkumu neatstoja daugiaspalvio senovės grožio. Reikšmingas "mužikų generolo" Kosciuškos apsivilkimas sodiečio sermėga ir krakuska (krokuvietiško sodiečio raudona keturkampe kepure) nerado sekėjų nei Lenkijoje nei Lietuvoje.

Lenkiškai bajoriškieji rūbai Lietuvoje maskolmečiu

kiek atgijo patriotiniais 1812 metais, bet šiaip savaime nustodami būti branginami, be to, maskolių draudžiami, pranyksta; po 1831 m. sukilimo draudžiama ir kardas prie šono kabinėtis. Ilgainiui visai pamiršti, jie vėl pasirodo lenkiškose Vilniaus ar provincijos mėgėjų vaidinamose (po 1905 m.) patriotinėse dramose ir komedijose iš lenkų senovės laikų, bet ir gerokai prieš tai vieni kiti lenkiškesni Lietuvos bajorai savo vaikų lenkiškumui sustiprinti kartais juos apvelka (žinoma, uždaromis durimis) raudonais, skardiniais blizgučiais apkabinėtais, Krokuvos sodiečių rūbais arba kuris Vilniaus, net ne Vilniaus lenkas kartais pasirodo lenkiškąja "maciejuvka" savo galvą papuošęs.

Senovės Lietuvos vyrai didžiavosi eikliais žirgais, ne rūbais ("mainos rūbai margo svieto"), "strajų" tik moterims tepripažino — ne tiek savo "prietelkoms" — pačioms, kiek dar netekėjusioms seserims ir dukterims. Mūsų žmonės buvo sermėgiai, ne be to, kad šiuo ar tuo nebūtų sekę ponais, bet taip pat vilkėti, kaip ir šie, dėl luomų skirtingumo negalėjo ir dėl savo laisvo, kritiško galvojimo, ne vergiško nusistatymo ponų atžvilgiu, nelabai gal ir norėjo, kad nebūtų saviškių pajuokiami. Šia proga prisimena reikšmingas kaimo moterų rūbų mados mažmožis: labiau už vyrus sekdamos ponų madomis, ne tik savo margaspalviams rūbams "lenkiškais laikais" ponių pavyzdžių jos labiau ar mažiau kaimyniškai buvo paveikiamos, bet ir XIX a. pirmoje pusėje ponių "krinolinos" bus žemaitiškose šimtakvaldėse atsiliepusios ir ilgai išlikusios!

Mūsų sermėgių rūbuose pasireikšdavo ir provincinių skirtumų. Valančius pažymi, jog Raseinių, Telšių ir Šiaulių pavietuose jo metu žmonės tebedėvėję nevienodos spalvos sermėgomis: viename paviete gyvenę rudsermėgiai, kitame juodsermėgiai, o vėl trečiame pilksermėgiai. Gal bus čia palikimas kokių bendrų potvarkių, kaip štai karališkos Šiaulių Ekonomijos, plataus Telšių valsčiaus, senos gadynės žemaičių sostinės Raseinių bajorijos ar toks pats sritinis, kaip bajoriškų rūbų, kieno (gal seimo) nustatytas paskirstymas?

Mūsų laikų mėginimai ir vyrams ką "lietuvišką" sugalvoti ar scenoje parodyti "tikrai lietuviškus" senovės kunigaikščių, didžiūnų ir prastuomenės rūbus nedaug telaimi. Tuo tarpu bent dabarčiai sudaryti tautinius vyrų rūbus tikslingiausia būtų atsiremti lietuvių tautybę taip ilgai at-

laikusiomis sermėgomis (milinėmis), kad ir jų nelietuviškas vardas rodo jų čia, palyginti, vėlyvesnį amžių ir svetimą (lenkų - rusų) kilmę, pritaikinti jas mūsų laikų viešojo gyvenimo reikalavimams ir gal net paskirstyti sritinėmis spalvomis (žemaitiškomis, dzūkiškomis ir tt.). Čia ir būtų tautiniai lietuvių "kontužiai", labiau vykę, negu daugelis kariuomenei, administracijai, policijai, mokykloms, organizacijoms ir tt. Nepriklausomoje Lietuvoje sugalvojamų ir vėl pakeičiamų uniformų, kurių dažnos taip buvo svetimos lietuvių akiai ir sielai, jog šaltai priimamos, pakeistos dar šalčiau buvo pamirštamos.

Atrodytų, jog ir čia tiek dar XVIII a. Lietuvos pulkų uniformos, tik nulenkintos, tiek ir kaimo raitelių bažnytinėse ir kitose iškilmėse joties parėdai galėtų kiek padėti nustatant kariuomenės uniformas. Taip pat Lietuvos mokyklų XIX a. pradžios ir iš dalies net vėlesnių maskoliškųjų gimnazijų (tik ne zapadnoruskinės kosovorotkos) uniformos prisimintinos dabartinių mokyklų uniformas apgalvojant, tik, žinoma, mūsų administracijai savo pareigūnams kratantis žandariškais ir kitokiais lietuvius perdaug erzinančiais pavyzdžiais. Šiaip – kuo gi ne lietuviškas Basanavičius, Kudirka ar Maironis gimnazistinėje savo laikų mandieraitėje, kurios kilmė siekia dar senojo Vilniaus universiteto laikų!

Antra vertus, pripratus prie kurio uniforminio, kad ir negudriausio tipo, ar beverta – be didelio reikalo – jis keisti naujo žinybos viršininko sumanumui parodyti arba jo energijai pasireikšti, o gal dar kam ir asmeniškai tuo esant suinteresuotam? Čia taip pat turi būti galvoje ir sava (lietuviškoji) medžiaga, kam matome gražių pavyzdžių Kauno "Drobės" ar "Marginių" veikloje, kuri miestą ir valstybę vėl sieja su kaimu. Ir ornamentikai (net perkeliniams fabrikatams) kaimas gali duoti gražių pavyzdžių, tiek savo audinių raštais, tiek ir velykiniais *margučiais*, kurių įvairumas, atrodo, čia neturįs ribų. Net ir vilniškio, tiek mūsų tautos paniekos sau sulaukusio, generolo Želigovskio pavyzdys mums čia įsidėmėtinas, kai šis ėmė raginti Vilniaus krašto ir pačios Lenkijos žmones uoliau imtis linininkystės, o vyriausybę ir visuomenę užsakymais ir dirbiniais ją paremti.

IV. LIAUDIS VIRSTA TAUTA.

A. *"Aušrai" dar nepasirodžius.*

Nuo liaudies ligi tautos, nuo šiaudinės pastogės (Vaičaičio "Kur bakūžė samanota") ligi seimo, operos, universiteto ir mokslų akademijos, nuo maldaknygės ligi enciklopedijos ir filosofinių veikalų, nuo baudžiavų vergijos ligi nepriklausomybės — štai po maskoliais, bet priešingas maskoliams lietuvių išeitas savaimingas kelias.

Iš šalies žiūrint, tas kelias neatrodo kuo ypatingai pasaulį galįs nustebinti, bet sekamas iš arti ir ypačiai iš vidaus, aiškėja kaip ypatingos reikšmės ir giliausios prasmės lietuvių tautos istorijos laikotarpis, efektingai išlyginęs praeities tragizmą. Tai iš vidaus aikštėn kyląs, judros kupinas bundančios tautos žygis; laimima kova ne tik dėl savo teisių sulyginimo su kitomis tautomis (teisės "ludžmi zvaccia", tariant gudų poeto Jankos Kupalos žodžiais), bet ir dėl prarasto savo *istorijos vardo* atgavimo tautų visumoje. Tai *tautinės veiklos amžius* — palyginus su tautos sustingimu per kelis šimtmečius, kai atkritus vadovaujančiam sluogsniui tauta buvo susitraukusi savyje užsidariusiąja liaudimi, bet palyginus su vėlesniuoju valstybinio atsistatymo dinamizmu — *pradinaminis, brendimo ir pasirengimo didesniam žygiui amžius.*

Ir iš tikro, XII-XIV a. kaimynų puolimais išjudinti iš savo pelkėtų girių lietuviai, kaip žinome, yra čia pasireiškę kietu atsparumu ir didele ekspansija, įsteigdami valstybę nuo jūrių ligi jūrių, kurią po to besisavindami lenkai nusikalė sau šūkį: od morza do morza, bet lietuviai nestengė ne tik įsijūrinti, stipriau su jūrėmis susirišti, bet ir savo valstybėje apsidrausti nuo perdaug sveriančios slaviškos (rusėniškos ir lenkiškos) įtakos. Svetimų Bažnyčios tarnų, karališkojo dvaro, varšuvinių seimų, "lenkiškųjų" bajorijos vedybų, lenkiškai žydiškų miestų ir miestelių įtaka slegia tautinę lietuvių dvasią, o dažni karai, susiję su krašto naikinimu, medinių miestų ir kaimų gaisrai, badmečiai ir marai, kaip Dievo rykštė už aiškius griekus ir nežinia kokias nuodėmes vis plaka nusiminusius žmones, kuriems neleidžia nei lengviau atsikvėpti nei pastoviau susitvarkyti.

Lietuviai virsta pasyvūs, savyje sustingę, nejudrūs, nekaringi, svetima lengvai besisaviną, bet sava permažai kitiems teikią ponų jungvilkiai - baudžiauninkai. Kaip rodo

XVa. Žalgiris ar XVII a. Salaspils (Kirchholmas), šiaipjau karinė lietuvių galia buvo didelė ir labai reikšminga. Sveikai susitvarkiusiai tautai karinio pajėgumo būtų užtekę kurkas didesnei ekspansijai už XVII a. lietuvių ir lenkų didžiūnų nevykusį žygį į Maskvą, vis dėlto tik nepavergusį Maskolijos. Lietuvių gyvenimas ilgainiui užsidaro kaime ir nesiekia toliau parapijos ribų.

Parapijos ribose praeina lietuvių gyvenimas nuo gimimo ligi mirties. Tikroji jo tėvynė — per kelis šimtmečius — parapija. Įveikus XVI a. prieš krikščionybę kilusią senosios tikybos reakciją, tiksliau, senosios tikybos išėjimą viešumon, kada per du šimtmečiu oficialiai pakrikštytoji Lietuva šiaipjau neviešai tebesilaikė savo senųjų įsitikinimų ir įpročių, naujajai tikybai iš viso dar nesiekiant kaimo žmonių, XVII-XVIII a. Didžioji Lietuva griežčiau katalikinama — bažnyčių ir parapijų gausėja, kuriamos kalvarijos, steigiami vienuolynai, platinamos bažnytinės brolijos (brostvos), bažnyčiose pasigirsta giesmės, spausdinami Rožančiai, Altoriai duchauni, Bromos atvertos ing viečnastį, keliai ir kiemai apstatomi kryžiais[68]. Parapija užsidaro savame atskirame gyvenimėlyje. Pašaliečiams, ačiū Dievui, jis nebuvo įdomus. Ponai ir klebonai kas dieną turi reikalų su kaimu, bet jie gyvena atskiru nuo jo, savu gyvenimu, kiti jųjų net už parapijos ribų. Kaimiečiai tebelieka jųjų kaip ir neliečiami.

Katalikų nustelbti Lietuvos evangelikai - reformatai vos bemerdi, pradžioje gavę sau kunigus iš svetur, iš kurių ilgainiui susidarė lyg ir dvasininkų dinastijos, kur kunigystė per šimtmečius ėjo iš tėvo į sūnų ir net toliau, ir juos, kadaise iš svetur atsikėlusius, surišo lietuviškąja evangelikų parapijos aplinka. Mažojoje Lietuvoje lietuviai protestantai taip pat užsiskleidžia parapijoje, neretai ganomi vokiečių, be abejo, uolių kunigų, kitų net gerai lietuviškai pramokusių, kurių betgi darbo išdavoje bemaž visai išgaruoja *senosios* lietuvybės gyvybė, savo vietą užleisdama neatspariai *prūsinei* lietuvybei, platesniosios "tėvynės" ir "tikrosios" kultūros — vokiškųjų Prūsų — prūsokų uoliai bevirškinamai. XVII-XVIII a. protestantizmas Didžiojoje Lietuvoje beveik išimtinai laikosi Vilniaus ir Kauno vokiečių miestiečių tarpe ir vadovaujamas dabar jau vien tik vokiečių kunigų, dau-

[68] Mūsų jau minėta XVIII a. Žemaičių vyskupijos sinodo griežtas jų pasmerkimas kaip "pagoniškumu" atsiduodančių.

giausia nemokančių visai lietuviškai ir nebeturinčių gražių XVI a. Kulviečio, Zablockio ir kitų lietuviškųjų tradicijų.

Nuo XVIII-jo amžiaus antrosios pusės, drauge su mokyklų gausėjimu Didžiojoje Lietuvoje, kaimiečiai ima siųsti savo vaikus į mokyklas. Iš jų tarpo atsiranda jau ir kunigų, kurie labiau su parapija suartėja. Be to, Žemaičiuose pasidaro kunigams per ankšta, ir jie eina talkon augštaičiams, kurių tarpe mokyklų buvo rečiau negu Žemaičiuose. XIX a. išeina ir už Lietuvos ribų, Kurše ir Lietgaloje, varšuvinėje Lenkijoje ir plačioje Rusijoje, net Sibire dirbdami kunigo darbą. Eksjėzuitinės mokyklos duoda ir pirmuosius mūsų išmokslintus pasauliečius, tiek pasitenkinančius vidurinių mokyklų mokslu, tiek ir siekiančius universiteto, ne tik bajorus, bet ir kaimiečius.

Žemaičiai sujudo. Nuo XVIII-jo amžiaus pabaigos vieni po kitų išmokslintieji žemaičiai, kartais ir augštaičiai, bajorai ir nebajorai, ima reikštis moksle, raštijoje, poezijoje, savo kalbos neniekindami. Palangiškis Šopa(s) profesoriauja tolimame Krokuvos universitete. Į bajorystę pretenduojąs Antanas Strazdas Rytų Lietuvoje savo dainelėmis ramina, džiugina varguolius, o savo išsišokimais erzina ponus ir klebonus. Telšių teisėjas Antanas Klementas, nežemaitiškos kilmės bajoras, pamėgęs literatūrą ir lenkiškai prirašęs nemažai visokių eilėraščių, taip pat ir (mokyklai) scenos veikalėlių, XVIII-jo amžiaus paskutiniame dešimtmetyje ėmė ir lietuviškai eilėmis posmuoti. 1794 m. sukilimui jis parengė kurstomąją dainelę "Klausyk tu, vaikuti muna", vertė lietuviškai savo idilijas ("Reikals mylėtis, graži Rožele" ir kt.), prirašė daug epigramų, kurių parinkęs Juozapinėms siųsdavo Alsėdžiuose gyvenančiam Žemaičių vyskupui Juozapui Arnulpui Giedraičiui kaip žemaičių kalbos mėgėjui, ne tik parūpinusiam (kaikuriems kunigams padėjus kalbos klausimais) lietuviškąjį Naujojo Testamento vertimą (tam panaudojo ir senuosius protestantiškuosius vertimus), bet ir kaiką lietuviškai sueiliavusiam. Klementas pasiuntė vyskupui dar du reikšmingu eiliuotu literatūriniu laišku, kuriuose reiškė savo pažiūras į lietuvių kalbą.

Ėmusi domėtis Lenkijos - Lietuvos respublikos praeitimi ir besistengianti geriau pažinti jos kraštus, jos žmones, tolimoji Varšuva atkreipė dėmesį ir į lietuvių kalbą. Bene labiausia bus ją čia paveikęs pirmasis Lietuvos Statuto istorikas ("O litewskich i polskich prawach", 1800-1801), volui-

nietis Tadas Čačkis, įtakingas Varšuvos Mokslo Mėgėjų Draugijos literatams. Varšuvos literatų klausinėjamas apie Lietuvą ir lietuvius, atvykęs ten gydytis Vilniaus vyskupas Jonas Kosakauskis laišku prašo Vilniaus universitetą suteikti šiai varšuvinei draugijai žinių apie lietuvių kalbą, o 1802. 12.13/25 užsimena apie "garsingą lietuvių poetą" jėzuitą Jurevičių ir prašo žinių apie jo lietuviškuosius eilėraščius. Vyskupo suragintas universitetas paskyrė trijų profesorių komisiją (fiziką kun. Juozą Mickevičių, literatą kun. Pilypą Nerį Golianskį ir architektą Mykolą Šulcą) prašomoms žinioms parinkti. Šioji, kaip rodos, tuo reikalu buvo kreipusis į Žemaičių vyskupą J. A. Giedraitį, o šis bene buvo jai tų žinių prašęs iš Poškos, Klemento ir kitų. Tuo pat metu Varšuvoje gyvenęs išjėzuitis, vyskupo Kosakauskio bičiulis kun. Ksaveras Baužas minėtai varšuvinei draugijai rašo "O początkach języka i narodu litewskiego", bene tuo tikslu apvažiavęs Žemaičių kraštą kaip universiteto siųstas jų mokyklų vizitatorius, Telšiuose suėjęs su Klementu, gal ir Raseiniuose su Poška, o šis gal ir su Čackiu netarpiškai buvo susisiekęs, bent jam savo eilėraštį paskyręs.

Savo Baublio ąžuolu (pirmuoju Lietuvos muziejumi) ne tik Žemaitijoje, bet ir už jos ribų išgarsėjęs Raseinių teismo sekretorius Dionizas Poška, karštas Lietuvos praeities gerbėjas, jos senienų ir lietuvių kalbos mėgėjas, nebejaunas suragintas kilusio Varšuvos lenkų šviesuomenėje, bent literatų tarpe, susidomėjimo lietuvių kalba ir lietuviškais raštais, ne tik rašė "Rozmyslania wiesniaka rolnika o narodach litewskich" ir lietuvių kalbos žodyną, bet ir garsųjį "Žemaičių ir Lietuvos mužiką" (nežinomojo autoriaus eilėraščio "Chlop polski" vertimą, tikriau - sulietuvinimą), odes, literatūrinius laiškus ir daugybę epigramų, iškildamas žymiausiuoju žemaitišku literatu Vilniaus universiteto gadynėje.

Vilniaus universiteto matematikos profesorius vainutiškis Zakarijas Nemčiauskis (tad vokietaitis), jaunystėje Paryžiuje besirengdamas profesūrai, teikė tenykščiam geografui Malte Brunui (danui) žinių apie Žemaičių kraštą, kalbą ir žmones. Plačiai savo pamokslais Žemaičiuose garsėjęs kunigas Jurgis (vienuolis Ambraziejus) Pabrėža, didysis Lietuvos botanikas, paliko daug įdomių žemaitiškų pamokslų, rašinėjo žemaitiškas daineles; savo rastiems naujiems augalams nustatinėjo pavadinimus iš lietuviškos mitologijos, rinkdamas juos per Vilniaus univ. prof. Volfgangą;

domėjosi ir kitų žemaičių literatūrine veikla. Telšių mokyklą ir Vilniaus universiteto Vyriausiąją kunigų seminariją išėję kun. Jonas Krizostomas Gintila pasireiškė hebraistu, net žemaitiškąjį katekizmą hebraiškais rašmenimis surašė, o kun. Skydelis buvo rimčiausias Vilniaus universiteto teologas, nesvetimas, rodos, ir lietuvių kalbai. Nemčiauskio parapietis ir draugas iš Vilniaus mokytojų seminarijos Juozapas Volodzka lietuvių buvo įstatytas cenzūros komitetan lietuviškoms knygoms nuo lenkų cenzorių priekabių apginti, ir pats rašė žemaitiškai.

Kaip ir Gintila išėjęs Vyriausiąją kunigų seminariją, bet kunigu netapęs raseiniškis Valiūnas tapo Raseinių krašto literatu, lenkiškai sukūrė karžyginę poemą "Sobieskiadą", epistoliarinį kūrinį "Listy Posmierckiego" ir (prieš "Telšių pliumpius") taip pat satyrą "Do Kontubernii Telszewsko-Plungianskiej", o žemaitiškai parašė garsią istorinę giesmę "Birutą" ir kitus eilėraščius.

Universitetą Valiūnui jau išėjus, šis pasiekė augščiausią savo kilimo laipsnį — filomatizmo ir filaretizmo gadynėje, taip reikšmingoje Adomo Mickevičiaus poezijai, lenkų kultūros ir literatūros istorijai, bet ir svariai atsiliepusioje tautiniam lietuvių brendimui, literatūriniams jųjų pasireiškimams ir šiaip šį universitetą išėjusiems žemaičiams ir augštaičiams, bajorams ir nebajorams. Prieš tai jau užsimezgęs žemaitiškas bajorų sąjūdis, kuriam universitetas ne ką bedavė, tetarpininkaudamas tarp Varšuvos ir žemaičių, dabar universiteto buvo labiau veikiamas.

Kiek jaunesnis už Valiūną skuodiškis Daukantas, Vilniaus universiteto profesorių Lelevelio ir Onacevičiaus mokinys, 1822 m., pačiu didžiuoju "lenkiškojo" filaretizmo pakilimo laiku ir universiteto sekretoriaus Igno Kontrimo pasiūlymo įsteigti lietuvių kalbos katedrą metais, žemaitiškai rašo "Darbus senuju Lituwiu yr Žemaycziu", 1823 ir kitais metais verčia žemaitiškai mokyklinius lotynų kalbos vadovėlius, bendraudamas, tur būti, su kitais, už jį jaunesniais žemaičiais studentais, kurie 1823-1825 m. buvo susitelkę Lietuvos patriotų būrelin. Visą savo gyvenimą Lietuvai ir jos žmonėms paskyręs, jis tiria jos praeitį, naudingomis knygelėmis stengiasi kelti medžiaginę ir dvasinę sodiečių gerovę. Rygoje, o ypač Petrapilyje, rašo "Istoriję žemaitiszką", "Būdą senovės lietuvių ir žemaiczių" ir "Pasakojimus apej weikalus lietuwiu tautos senowie", parengia "Massiu

pasakas" ir "Daynas žiamajtiu", keliolika knygelių žmonėms pasiskaityti apie girininkystę, taboko auginimą ir tt., pamokomąjį "Palangos Petrį", aritmetikos pradžią ir kitką.

Minėtojo žemaičių būrelio judriausias dalyvis salantiškis Kajetonas Zabitis-Nezabitauskis rašo Lietuvos istoriją ir lietuvių kalbos žodyną, išleidžia elementorių, kurio priede spausdina pirmąją lietuviškųjų knygų bibliografiją; aplanko Pošką, kuris tuo metu eina kaip ir žemaitiškojo sąjūdžio patriarku (nelyginant vėliau Basanavičius), pateikia Poškos rašinius lenkų spaudon ir iškelia jo vardą. Kitas to paties būrelio veikėjas Simanas Stanevičius, vidukliškis, leidžia atskirus Mikalojaus Daukšos XVI a. pamokslus su garsiąja kun. Mikalojaus prakalba, renka medžiagą Lietuvos istorijos (mitologijos) ir kalbos mokslui, žemaitiškai verčia istoriją šventą ir knygeles apie Islandijos kerpes, renka dainas, pažymi jų gaidas ir pakyla žymiausiuoju tos gadynės žemaitišku poetu kad ir tik šešiomis savo paskelbtomis pasakėčiomis, geriausiomis lietuviškųjų pasakėčių tarpe, su politiniu "Arkliu ir meška" ir išpopuliarėjusiais "Aitvarais" priekyje, ir "augštąja giesme" — ode "Žemaičių šlovė", kurioje jis, nelyginant Adomas Mickevičius savo odėje "Do mlodosci" kėlęs filomatinius spinduliuojančio filaretizmo idealus, pakilusia dvasia ir karštais žodžiais rodo "Vilnių šaunų miestą, nuo žemaičių beapsėstą", kurie (savo būrelyje) sutartinai veikdami prikėlę "garbę tėvų ir lijžuvį", dėl ko "prasidžiunga ir lijtuvis", ir pasiryžę "sutaisyti ką amžiai pagadino". Ar tik nebus po ta ode padėtoji data 1823 m. rugpiūčio 1 d. taip pat ir ano būrelio įkūrimo data?

To būrelio nariai (Stanevičius?) gal bus prisidėję prie kun. Rūpeikos vardu 1823 m. išleisto Chodzkos "Jono iš Svisločės" vertimo (gal net tiesiog jį visą išvertę, tik išleidę kun. Rūpeikos vardu, kuris davė lėšų jai išleisti[58]), kurio, sako, net du leidimu universitetas per dvejus metus išplatinęs per mokyklas ir klebonus. Knygelės pabaigoje, greičiausia, tų pat studentų (Stanevičiaus) bus sukurta giminiga Poškos "Mužikui" ir atitinkanti Adomo Mickevičiaus poemoje "Dziady" genialiu paprastumu išreikštą tų laikų Lietuvos bajorų ir pažangiosios šviesuomenės (šubravcų — "niekšų", filomatų, filaretų) prieš kaimiečius engėjus pakilusią nuotaiką "Mužikėlio giesmė": "Vos aušra užšvinta,

[58] Vacl. B-kos pastaba skliaustuose.

vištos pradeda karkti, o man vargdieniui reik dirbti, reik vargti". Žmonėse paplitusi, ji pateko į dainų rinkinius, kaip baudžiauninkų daina. Vienu didžiausiųjų savo baudžiauninkų engėjų buvo laikomas Vilniaus krašto Lazdūnų dvarininkas Volkas, kurį Mickevičius aiškiai kaip tokį įvardijo savo poemoje "Pan Tadeusz", dėl ko dar po 100 metų prieš poetą siuto Volko prosūnaitis ir toks pat, kaip jo protėvis, kaimiečių ir jų kalbos neapkentęs Lietuvos dvarininkų atstovas petrapilinėje Valstybės Taryboje Ipolitas Milevskis, šį savo nusistatymą vaizdžiai išreiškęs savo atsiminimuose ("Wspomnienia"). Kajetonas Zabitis savo išverstą Kluko knygelę apie bites priskyrė vyresniajam savo broliui Veliuonos klebonui Kiprui Zabičiui-Nezabitauskiui, kuris po 1831 m. sukilimo išbėgęs Prancūzijon, pats įėjo lietuvių literatūron savo eilėraščiais ir Mickevičiaus vertimais.

Dar rašo Tirkšlių kamendorius Antanas Savickis, kilęs nuo Kretingos Tamošiaus iš Kempės vertėjas, literatūrinių laiškų ir pasakėčių autorius, — kun. Kazimieras Vizgirda, "Biblijos dėl vaikų" autorius, — nenuorama kun. Vincentas Vilmikas šaukėniškis perredaguoja "Balsą Širdies" ir išpopuliarina jį "Kantyczkų Žemaytiszkų" vardu, ir kiti, savo tarpe neatskiriamai susimaišę bajorai ir nebajorai, iš bažnytinio veikalo, iš meilės kalbai ar žmonėms parūpina žemaitiškai - lietuviškai vieną kitą dalyką. Vyrauja žemaičiai, kurie tuo metu, kaip žinome, dėl Prūsų ir Kuršo artumo labiausiai ūkyje pakilę, mažesniu skirtumu tarp bajorų ir nebajorų, lengvesnėmis baudžiavomis, dažnesni čyžininkai ir laisvesni ūkininkai, dažnomis ir sodiečiams prieinamomis parapinėmis mokyklomis, čia pat pasiekiamų, populiarių ir įtakingų vyskupų veikiami (XVII-XVIII a. Jurgio ir Antano Tiškevičių, XVIII a. Lopacinskio, XVI ir XVIII-XIX a. Giedraičių "pamilijos") uoliau už kitus švietėsi ir veržėsi aikštėn savu, žemaitišku veidu, šiaip ar taip stengėsi atstatyti tai, "ką amžiai pagadino", stanevičiškai betariant.

Lietuva nelietuvių kalba. Pačiuose "amžių pagadintuose" bajorų sluogsniuose savaip, kartais labai vaizdžiai ir įspūdingai, ima reikštis buvus primigusi tautinė sąmonė, čia sujaudinama protėvių ir jų žygių prisiminimu, čia papiktinama istorijos skriaudų išryškėjimu, užgaunama kuriuo dabarties netaktu ar pajusdama broliškos užuojautos vargo žmonėms, kaikada ir sąžinės balsą išgirstanti. Ne tik, kaip matėme, labiau lietuvybės prisilaikusiuose žemaičių bajo-

ruose, bet ir sulenkėjusioje — bent kalbos ir iš dalies šiaip kultūros atžvilgiu — kitų Lietuvos privincijų bajorijoje — ne tik augštaičiuose, bet ir juodgudžiuose — sulenkėjusios ir sugudėjusios Pietų Lietuvos ir (dabar kitų vadinamos Vakarų Gudija) Jotvingijos lietuviškos ir nelietuviškos kilmės, tad nulietuvėjusiuose ir nujotvingėjusiuose pirminiuose gyventojuose ir net tenykščiuose gudų arba mozūrų kolonistuose — kyla senovės Lietuvos ir savo protėvių - senovės lietuvių prisiminimas, gėrėjimasis jųjų kilniaisiais kunigaikščiais ir vadais, šiųjų garsiais žygiais ir didžiais darbais, didžiavimasis savo lietuviškąja kilme ir net pasiilgimas savo senos lietuviškos kalbos, kurios šie aplinkui nekartą nei girdėti nebuvo girdėję.

Kai jiems ir kitiems Lietuvos bajorams dar XVI a. lenkų įkalbinėta, jog jie tesą tik gente Rutheni ar Lithuani, bet natione jau tik Poloni, taigi rusėniškos arba lietuviškos kilmės lenkai, tuo daugelis jųjų ėmė kaip ir tikėti, bijodami "skaldyti valstybę" savo tikrosios (gentinės) tautybės savaimingumo pažymėjimu ir iškėlimu, nes tatai ir XVII a. (kėdainiškė Lietuvos unija su Švedija, kurią sudarant dalyvavo ne tik Jonušas ir Boguslavas Radvilos ir kiti evangelikai, bet ir katalikų vyskupai, prelatai ir kiti Lietuvos didžiūnai) ir XVIII a. pradžioje (Sapiehų ir kitų bruzdėjimas) Lenkijos buvo paverčiama Lietuvos apkaltinimu valstybės išdavimu ir susirišimu su jos priešais, ir todėl Lietuvos, Gudijos ir Voluinės ar kitų "Lenkijos pakraščių" valstybiniai vyrai didesniu negu pačios Lenkijos ponai ir bajorai uolumu ir karštesniu pasiaukojimu gynė bendruosius Lenkijos - Lietuvos valstybės reikalus, kad ir lenkų puikybė, išdidumas ir niekinimas tų, kurie tik natione, o ne gente tebuvę Poloni, dažnai sukeldavo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos bajorams pasipiktinimą ir savo nuo lenkų skirtingos kilmės pajutimą.

XVIII amžiaus pabaigoje panevėžiškis Kimbaras ir juodgudis (iš svetur kilusios giminės) Reitanas, abudu lietuviai, ypatingai griežtai priešinosi bendruose seimuose valstybės padalinimui. Taip pat laikęs save lietuvių lietgalių Inplentų atstovas, bet kilęs iš rusėnų krašto Jonas Ursinas Nemcevičius Didžiojo Varšuvos Seimo metu prakalbomis, straipsniais ir scenos veikalais stengėsi sukelti lenkų patriotizmą. 1794 m. Kosciuškos adjutantas, drauge su juo buvo kalinamas Petrapilio tvirtovėje, paskiau gyvenda-

mas JAV-se, Lenkijoje ir nuo 1831 m. Prancūzijoje savo pezijomis ir kitokiais raštais kėlė lenkų dvasią, ypačiai išgarsėdamas savo giesmėmis iš Lenkijos (ir Lietuvos) istorijos, kurių paskutinė — apie Juozapo Poniatauskio mirtį — buvo išversta ir traukiama taip pat ir lietuvių kalba. Šlanimietis Tadas Kosciuška kurį laiką gavo tarnauti Lenkijos, ne Lietuvos kariuomenėje, iš kur veržte veržđamasis grįžti Lietuvon prašė lietuvius nepamiršti, jog ir jis esąs ne lenkas, tik lietuvis. Didysis augštosios Vilniaus mokyklos rektorius ir ilgametis Lietuvos mokyklų tvarkytojas gardinietis Pačiabutas, išjėzuitis, reikalavo, kad tose mokyklose gerai mokytų lenkų kalbos, bet į augštąją mokyklą nenorėjo jos įsileisti, vieną tepripažindamas tinkant augštajam mokslui dėstyti — lotynų kalbą, per šimtmečius virtusią kaip ir tautine lietuvių mokslo ir rašto kultūros kalba. Bene nuo Virbalio kilęs tos pat augštosios mokyklos profesorius kun. Pilchauskis (Pilkutis?) ne tik dirbo Vilniuje, bet ir nemažai padėjo Pačiabutui kaip vizitatorius, kelis kartus aplankydamas Lietuvos mokyklas ir, kaip sūduvis mokėdamas lietuviškai, grynai lietuviškose apskrityse ypatingai reikšmingas ir naudingas.

Pirmuoju Vygrių (Seinų) vyskupu Prūsų vyriausybės įvestas Vilniaus eksakademijos prof. Mykolas Karpavičius, garsus pamokslininkas, kurio patriotinis 1794 m. lenkiškas pamokslas Vilniuje buvo išverstas ir išleistas taip pat ir lietuvių kalba, bevyskupaudamas gal buvo bent kiek ir lietuviškai pramokęs. Nuo Gardino kilęs Vilniaus universiteto prof. Juozapas Mickevičius, prie kurio kurį laiką gyveno jo tolimasis giminaitis studentas Adomas Mickevičius, kaip ir Pilchauskis lankydavo Lietuvos mokyklas, neaplenkdamas nei žemaičių, bent kiek, tur būti, mokėjo ir lietuviškai, jeigu pats fizikas, drauge su literatūros prof. Golianskiu ir architektūros prof. Šulcu, buvusiuoju Kretingos mokyklos mokytoju, Vilniaus universiteto, kaip žinome, buvo paskirtas komisijon surinkti žinių apie lietuvių kalbą. Prityręs gera ir bloga, lankęs Vakarų Europą ir tremtas Maskolijon, kovojęs prieš "bedievišką prancūzų filosofiją" ir vertęs lenkiškai Napoleono kodeksą, Vilniaus prelatas ir mokyklų vizitatorius, jau minėtas išjėzuitis Pranas Ksaveras Baužas, senatvėje Varšuvoje begyvendamas ir tenykščių literatų raginamas kaip lietuvis, parengęs savo lenkiškąjį rašinį apie lietuvių kalbos ir tautos kilmę, ten karštai iškėlė

jų senovę, kalbos kultūringumą ir raštingumą ir siūlė įsteigti Vilniuje lietuvių kalbos ir istorijos draugiją — mokslo draugiją, tad kaip ir akademiją. Čia jis nebuvo pirmas, nes beveik visu šimtmečiu anksčiau panašus sumanymas - steigti lietuvių kalbos draugiją — buvo kilęs Prūsų Lietuvoje (Gumbinėje) kunigams dėl lietuvių kalbos susiginčijus.

Vilniaus universitete kyla susidomėjimas Lietuvos praeitimi, kurią tiria net keturi profesoriai. Vienas jų kilęs iš Prūsijos vokiečių Loelhoeffelių ("Aušroje" buvo svarstoma, "ar Lelevelei kilo iš lietuvninkų") visuotinosios istorijos prof. Jokimas Lelevelis Vilniuje tebesilaikė mozūru (mat, Varšuvoje užaugęs), bet rašė apie Lietuvos praeities dalykus, o grįžęs Varšuvon ir vėliau (po 1831 m.) atsidūręs Vakaruose, lietuvių išeivių buvo laikomas saviškiu ir pats to nesikratė. Kiti trys buvo juodgudžiai iš buvusios Jotvingijos, unijotų kunigų sūnūs, bet kėlę save lietuviais ir visi pasiskyrę Lietuvos istorijai: kritingasis Lietuvos statuto tyrinėtojas ir Lietuvos metraščių atidengėjas - suradėjas Ignas Danilavičius; skaitęs ištisus Lietuvos istorijos kursus, bet ne ką teparašęs, daug medžiagos surinkęs ir Daukantui nurodęs reikalą susipažinti su Lietuvos praeities šaltiniais Karaliaučiuje, kuriame pats universitetą buvo išėjęs, Ignas Onacevičius, ėmęs net pretensionaliai rašytis O'Nacewicz, lyg būtų iš airių kilęs; nepaprastai reikšmingos, išleistos jau universitetą uždarius, Lietuvos kultūros istorinės apžvalgos "Obraz Litwy" autorius Juozas Jaroševičius. Nei vienam tų keturių profesorių neprilygęs mokytumu, Nočios parapijos Šiaurių dvaro (Vilniaus krašte) savininkas Teodoras Narbutas prašoko juos visus savo veikalo "Dzieje starożytne narodu litewskiego" populiarumu, kurių devyni tomai turėjo XIX a. atlikti tai, ko siekė XVI a. Strikauskis ir XVII a. Kojelavičius — išgarsinti Lietuvos senovę ir lietuvių tautą. Nekritingas praeities mėgėjas, iš įvairiavertės neperkoštos medžiagos, kiek Šiauriuose begyvenant jam pavyko jos kur surasti, o prireikus ir pačiam ją "pasenovinti" arba ir tiesiog sukurti, jis sulopė didžiulį veikalą, kuris Lietuvos bajorų visuomenei labai imponavo ir net kitus istorikus klaidino, bet greitai susilaukė labai nepalankios Krašiauskio, Jaroševičiaus ir kitų kritikos.

Garsingos Lietuvos praeities kiaurai persisunkusi pati jos sostinė veikia kiekvieną gyvesnę vaizduotę, prikelia joje Lietuvos prisiminimą, prieš akis pastato kadaise pasireišku-

sius Lietuvos didvyrius ir šiaip gyvenusius ar tebegyvenančius jos žmones, visaip išreiškia savo žavingą ir sudėtingą, pro svetimą skraistę prasiveržiantį, jos žmonių, darbų ir įvykių savaimingumą.

Iš Voluinės atvykęs literatūros teoretikas prof. Euzebijus Slavackis Vilniuje rašo dramą "Mindowe" (tąja pat tema rašė vėliau ir didysis jo sūnus Julius). Pradžioje Gudijoje veikęs ir 1812 m. parašęs scenos kūrinį "Litwa oswobodzona", sūnų mokslui persikėlęs į Vilnių Jonas Chodzka veikliai pasireiškia tenykščiose masonų ložėse, labdaringuose vaidinimuose, palaiko gyvus santykius su studentija, kurios tarpe yra jo šeši sūnūs, vizituoja mokyklas, rašo kaimo žmonėms pamokomąją apysaką "Pan Jan ze Swisloczy", čia pat išverstą lietuviškai ir dviem laidom išplatintą mokyklose ir parapijose, dalyvauja slaptose priešmaskoliškose organizacijose, du kartu Maskolijon tremtas grįžta Lietuvon ir savo dvare rašo apysakas iš Lietuvos bajorų praeities.

Populiarus Vilniuje pasakėtininkas Antanas Goreckis (tad kalnėnas), po 1831 m. atsidūręs Paryžiuje (ten apie 1855 m. jo sūnus vedė Adomo Mickevičiaus dukterį), ten išleido savo poezijos rinkinį "Poezye Litwina".

Iš lietuviškos giminės, bet gudiškoje apylinkėje ir lenkiškai kalbančioje šeimoje užaugęs Adomas Mickevičius Lietuvoje (Vilniuje ir Kaune) ir Rusijoje (Maskvoje ir Petrapilyje) ne tik nusistato karštu Lietuvos - Lenkijos patriotu, bet ir giliai prisirišęs prie Lietuvos, jos didžiosios, "dabarčiai mirusios" praeities jaudinamas, pasireiškia *didžiausiu lenkų literatūroje, artimu gudams ir savu lietuviams poetu,* savo "Gražina", "Konradu Valenrodu" ir "Ponu Tadu" Lietuvą augščiausiai poezijoje iškelia, lietuvių kartų kartoms rodydamas kilniosios meilės tėvynei pavyzdžius.

Jo kūrybos įtaka susidarė lenkų literatūroje vadinamoji szkola litewska — lietuviškoji srovė ("mokykla", kryptis), kurios reiškėjai ypatingai šiltai kelia sau artimus lietuviškus motyvus: vėliau orientalistu pasižymėjęs Jono Chodzkos sūnus Aleksandras, anglų ir vokiečių poezijos vartėjas Antanas Edvardas Odyniec (odinis, o gal šernas), Dantės vertėjas Julionas Korsakas ir kiti; iš dalies ir Julius Slovackis, Vilniuje išėjęs gimnazijos ir universiteto mokslus, išeivijoje kad ir įsirašęs į Lietuvių draugiją, bet labiau už Mickevičių

lenkybės prisiėmęs, tik nekartą grįždavo ir prie mickevičinių lietuviškų temų.

Vilniaus profesorių ir literatų Niekadėjų (Szubrawcy - niekšai) draugija kad ir pajuokia senienišką Poškos įsikarščiavimą (šis jiems dėl to atsikirto), bet jos nariai patys pasivadina lietuviškųjų dievų vardais ir pseudovardais — Sotvaros, Poklus, Warpu, Auszlawis ir kitais. Raseinių aps. žemaičių dvarininkai ir literatai steigia "Palemoną", masonų ložę. Kiek vėliau vilniečių (ir ne vilniečių) lenkiški literatūriniai almanachai leidžiami "lietuviškomis" antraštėmis: "Melitele", "Znicz", "Biruta", "Linksmine", "Ondyna".

Iš sūduvinės pakaunės kilęs Peliksas Bernatavičius (Bernotas) kuria pirmąją, plačiai pagarsėjusią apysaką iš XIV a. lietuvių gyvenimo "Pojata, corka Lizdejki", kuriai parengti Walter Scotto pavyzdžiu pėsčias keliauja po istorines Lietuvos vietas, įsiskaito į Lietuvos praeities raštus ir gyvai vaizduoja senovės lietuvius. Kitas sūduvis, nuo Seinų, Kaisevičius (Kaisys), atsidūręs išeivijoje, savo eilėraščiais smarkiai puolė lenkus ir kėlė lietuvus, bet paskiau kartu su Kražiuose besimokiusiu Semenenka įsteigė lenkiškąjį Prisikilėlių (Zmartwychwstancy) ordiną.

Vilniaus krašto dvarininkas (nuo Joniškio) Andrius Tovianskis (Taujėnis) išeivijoje pasireiškia įtakingu mistiku, prie kurio glaudžiasi Mickevičius ir kiti Lietuvos išeiviai, lenkų smarkiai puolami taujėniai (towianczycy). Iš Ukrainos kilęs Ževuskis (Rzewuski) Romoje pasakoja Mickevičiui ir, šio raginamas, paskiau surašo apsakymėlius apie populiarų XVIII a. Lietuvos bajorų tarpe "mielsponį" Karolį Radvilą (Panie Kochanku - mielasis Pone, Mielspone) ir jo artimuosius — "Pamiętniki szlachcica litewskiego", kurių — ir savo dėdės apysakaičių paveiktas, Jono Chodzkos sūnėnas Ignotas Chodzka leidžia Lietuvos bajorų visuomenės nepaprastai pamėgtas XVIII-XIX-ojo amžiaus Lietuvos bajorų gyvenimo vaizdelius ir padavimus (Obrazki litewskie ir Podania litewskie): "Brzegi Wilii", "Dworki na Antokolu", "Pamiętniki kwestarza", "Żegota z Milanowa Milanowski" (iš žemaičių Šilalės apylinkių gyvenimo) ir kitus.

Telšiškis Vladimiras Gadonas, 1831 m. išeivis, Prancūzijoje rašo "Statystyka Xięstwa Żmudzkiego", o kitas, taip pat telšiškis Gadonas, Mykolas, leidžia "Opisanie powiatu telszewskiego". Raseiniškis Ignas Bušinskis leidžia "Opisanie powiatu rosienskiego", "Dubisa", "Brzegi Niewiaży",

"Szydlow", "Krože", o šiauliškis Maurikis Griškevičius (Hryszkiewicz) verčia lenkų kalba Valančiaus "Žemajtiu Wiskuplstę" (išlikęs rankraščiu vertimas tebuvo išspausdintas 1898 m.) ir taip pat rankraščiu palieka Šiaulių ekonomijos aprašymą, teišspausdintą "Mūsų Senovėje" 1922 m. lietuviškame M. Davainio Silvestravičiaus vertime. Čia minėtini ir senesni už anas kraštotyrines monografijas Dionizo Poškos "Rozmyslania wiesniaka rolnika o narodach litewskiech". Išskyrus Poškos rašinį, į šiuos Lietuvos apskričių ir miestų kraštotyrinius aprašymus tenka žiūrėti kaip į išdavą darbo, kuriam rengė savo klausytojus Vilniaus universiteto statistikos profesoriai Onacevičius, Jaroševičius, ukrainietis Loboyko; studentiškieji apie 20 apskričių aprašymai yra likę universiteto darbų tarpe. Vilniškis Mykolas Balinskis parūpino reikšmingus istorinius ir kt. tyrinėjimus: "Opisanie statystyczne miasta Wilna", "Historia miasta Wilna", "Dawna Akademia Wilenska" ir kt. Šiauliškis (iš Pakievio) kunigas Liudvikas Adomas Jucevičius pasireiškia kaip pirmas lietuvių folkloristas - etnografas savo veikalu "Litwa", kurį išleido jau pasitraukęs iš kunigų ir priėmęs stačiatikybę, dar "Przyslowia ludu litewskiego", "Wspomnienia Žmudzi" ir kitais raštais. Kijevo universiteto ilgametis tikybos dėstytojas žemaitis kunigas Tomas Dobševičius paliko įdomius atsiminimus ("Wspomnienia z czasow, ktore przežylem") apie žemaičius, jų mokyklas ir kunigus.

Tik visus tuos lituanistinės dirvos darbuotojus pralenkė savo populiarumu ir garsu nepaprastai šakotų gabumų ir dar didesnio darbštumo lenkų rašytojas, gimęs Varšuvoje, bet kilęs nuo Gardino pusės, ten užaugęs ir Vilniuje ėjęs universiteto mokslus, tik 1831 m. gavęs juos nutraukti Lietuvos žmogus – Juozapas Ignotas Kraševskis (Kraszewski). Vilniaus miesto ir Lietuvos senovės prisiminimų, dar ir lituanistinės universiteto aplinkos veikiamas, jis rašo keturių tomų Vilniaus istoriją ("Wilno") ir Lietuvos istorijos (baigiant Vytautu), lietuvių kalbos ir tautosakos tritomę apžvalgą "Litwa", lyg ir 40-50-ųjų metų lituanistinę enciklopediją. Tačiau didžiausią sau vardą Lietuvos bajorų tarpe jis įgyja savo eilėtąja trilogija "Anafielas" (I Witolorauda, II Mindows, III Witoldowe boje), kuria jis tikėjosi sudarysiąs *tautinį lietuvių epą*, kūrybiškai taip lietuviškai jį jausdamas ir pergyvendamas, jog į Vytauto lūpas įdeda žodžius, kurių niekados nebeatšaukė: Lietuvai "Polska pijawką, co jej krew

wysysa, wszystko wyssala i wyssie do reszty" (Lenkija yra Lietuvos dėlė, kuri jos kraują čiulpia, viską jai iščiulpė ir iščiulps ligi galo). Šis epas buvo karštai sutiktas iš buvusios Lietuvos valstybės kilusių ir į ją šlijusių sričių įtakingų lenkų kritikų (M. Grabovskio, kun. Holovinskio, Enr. Ževuskio); tik A. Mickevičiaus draugas Jonas Čečeta, grįžęs iš ištrėmimo, atskira brošiūrėle smarkiai supeikė poemos "Witoldowe boje" turinį ir kalbą. Lietuvos bajorų visuomenei Krašiauskio trilogija gaivino lietuviškus jausmus ir net vėliau nevienam Lietuvos žmogui, kaip ir Mickevičiaus, Kondratavičiaus kūriniai, įkvėpė karštesnę meilę savo kraštui ir žmonėms, bet tik lietuviškai tekalbantiems liko nežinoma dėl savo svetimos jiems kalbos, o Lenkijoje jos visuomenės, kritikų ir literatų buvo šaltai priimta. Kai daugeliui prireikė pakartotinų Krašiauskių veikalų leidimų ir net mūsų laikais kiti jųjų tebekartojami, šio jo Lietuvos istorijos epo lenkai nebekartoja, tik atgimusios Lietuvos žmonės 1919 m. pakartojo jo "Witoldowe boje" (Ant. Valaičio vertimas berods liko rankraštyje), o "Witolorauda" net du kartu (Vištelio ir Kiršos) buvo versta lietuviškai. Kaikieno nuomone reikšmingiausio "Mindows'o nieks nė nebandė versti. Persikėlęs Lenkijon, Krašiauskis jau neberašė "lietuviškųjų" dalykų, supamas visuotinės lenkų meilės ir pagarbos kaip žymiausias jų apysakininkas ir karštas patriotas, bet kai jam, jau toli nuo Lenkijos ir Lietuvos gavusiam po 1863 m. Vokietijoje gyventi, seniui Vištelauskas pateikė lietuvišką "Vitolioraudos" vertimą, šis pradžiugęs pats jį išspausdino savo drezdeniškėje spaustuvėje, prisiminęs savo lietuviškąją jaunystę, parašė jaunuoliškai gyvą apysaką apie Margyrio žygį "Kunigas" ir ragino lietuvius leisti laikraštį savo kalba, kas neužilgo ir buvo įvykdyta ("Auszra", kuri ir jį pasiekdavo). Lenkų visuomenė ir mokytieji kritikai buvo labai nustebę "Kunigo" apysakoje netikėtai pasireiškusiu senio atjaunėjimu, neįsigilinę į labai aiškią šio reiškinio kilmę.

Kaikurių lenkų (Viktoro Gomulickio) kildinamas iš žemaičių Kundrotų giminės, kurios viena šaka persikėlusi Gudijon ar Juodgudžion, gudų tarpe gimęs ir augęs Liudvikas Kondratavičius savo gausingoje lenkiškoje poezijoje, taip lyrikoje, taip poemose ir pašnekose (gawędy) "Margier", "Urodzony Jan Dęborog", "Szkolne czasy Jana Dęboroga", "Cora Piastow" ir kitose sakosi tik Lietuvą tedai-

nuojąs ir tik lietuvius tekeliąs, nors pats nusiskundžia nemokąs lietuviškai kad ir lietuvis būdamas, o šiuo tarpu vieną kitą eilėraštį ir gudiškai parašė. Armino išverstoji "Piastų duktė" lietuvių buvo pamėgta, o iš ten paimtoji daina "Tegul giria šlamščia, ūžia..." virto viena iš pirmųjų atgimusios Lietuvos karinių dainų, dėl kurios 1919-1920 m. lenkai labai užsigavo nesusivokdami, jog tai tik "lenko" Kondratavičiaus dainos vertimas.

Taip pat iš Gudijos, tikriau iš Juodgudžios kilęs Antanas Petkevičius, Plūgo vardu pasireiškęs lenkų spaudoje ir literatūroje, savo poemėlėje "Glos Litwy" ne tik visaip Lietuvą kelia ir linksniuoja, bet ir pats reiškiasi lietuviu. Tokiais pat lietuviais save kelia bemaž visi 30-60-jų metų Vilniaus literatai, nežiūrint kurios bebūtų jie kilmės, su Slivine gimusiu totoriu Adomu Kirkoru, nepaprastai turiningų vadovėlių po Vilnių autorium ir sumaningu lenkiškų ir (vėliau) rusiškų laikraščių leidėju, kurį laiką Lietuvos bajorų literatūrinio sąjūdžio centriniu asmenim, priekyje. Kondratavičiaus kaimynas, gudų vaikinas Korotki, kuris paskiau Korotynskiu virtęs sutapo su Varšuvos spauda ir visuomene, nesikratė laikomas lietuviu; taip pat iš dalies jo sūnūs ir sūnaičiai, šiaipjau visai sulenkėję. Panašiai totoriškai gudiškos kilmės lenkų istorikas, kurį laiką Kauno gimnazijos mokytojas, Tadas Korzonas, iš lietgalių Inplentų kilęs žymiausias lenkų socialistas Boleslovas Limanauskis, Vilniuje, kartu su kitais Maskvos, Petrapilio ir kitų universitetų studentais, 1863 m. išvakarėse dalyvavęs priešmaskoliškoje demonstracijoje, o vėliau, be kito ko, parašęs mažutę "Historya Litwy", ir dar kiti iš istorinės Lietuvos kilę lenkų veikėjai — vieni buvo tikri lietuviai, kiti tik iš vardo save lietuviais laikė arba lenkų jais buvo laikomi.

Telšiškė Karolina Praniauckaitė, lenkiškų eilėraščių autorė, su būsimuoju vyskupu Antanu Baranausku, tuomet tik valsčiaus raštininko padėjėju, poetiškai lenkų spaudoje korespondavusi, toje spaudoje buvo keliama "zuzula žmudzka" (žemaičių gegutė); lietuviškai ji išvertė iš "Vitolioraudos" posmus apie Eglę žalčių karalienę. O vėl Varnių kunigas lenkiškiausia, kokia tik galima išgalvoti, pavarde Ambraziejus Kossarzewski, kurį mes paprastai Kašarauskiu arba Kašarausku sulietuviname, tuo pat metu (50-60 metais) pasireiškė gražiu ir entuziastingu rašiniu apie lietuvių kalbos reikšmę ir grožį "O znaczeniu języka litewskiego we

žvilgsnio naukowym" (išspausdintame 1859 m. Kirkoro leidžiamame "Pismo Zbiorowe Wilenskie"), kurio išvados mums seniai jau paseno, bet tautinio lietuvių atgimimo istorijoje yra labai reikšmingos kaip dar gerokai prieš "Aušrai" pasirodant visiškai "aušriškai" skambančios, tikrai "praaušriškos", nevienam "aušrininkui" nemažą įspūdį padariusios drauge su Mickevičiaus, Krašiauskio ir Kondratavičiaus poezija.

Kad ir 1863 m. sukilimas nepaprastai efektingai pademonstravo lenkiškąjį Lietuvos visuomenės dirigavimą ir todėl teisingai lenkmečiais Lietuvoje yra pramintas, bet ir per patį sukilimą net labiausiai sulenkėjusiuose Lietuvos bajorų sluogsniuose tebesireiškė Lietuvos savitumo pajutimas ir draudimasis prieš Varšuvos apetitus, o ir posukiliminėje gadynėje sulenkėjusioje Lietuvos dvarų visuomenėje tas savitumas šiaip ar taip, stipriau ar silpniau, tebeatsiliepia.

Didžiąją savo gyvenimo dalį Gardine gyvenusi Lietuvos juodgudžių dvarininkė, pačių lenkų lietuvaite keliama Eliza Paulauskaitė Ožeškienė (Orzeszkowa) virto mėgiamiausia ir įtakingiausia lenkų rašytoja, savo apysakoje "Nad Niemnem" įspūdingai atskleidė Lietuvos panemunių vaizdus ir žmones, bet žiūrėdama pro lenkiškus akinius, tautinio lietuvių atgimimo būtinumo ir natūralumo nesuprato, į jį skersavo (Žemkalnio pasikalbėjimas su ja, išspausdintas "Varpe"), kad ir vėliau, 1904-1905 m., nenoriai, betgi gavo jį pripažinti ir su juo apsiprasti. Daug artimesnė lietuviams buvo kita populiari lenkų apysakininkė, iš Gudijos kilusi ir ten savo amžių išgyvenusi Marija Rodzevičiutė, nesikratanti savo lietuviškos (tikriau totoriškai lietuviškos) kilmės ir iš tolo kad ir ne ką bematanti, tik atsirėmusi kitų pasakojimais apie žemaičių (lietuvių) prisirišimą prie savo žemės ir jų kovą dėl spaudos, paskyrė lietuviams malonias ir gražias apysakas "Szary proch" (Rusvos dulkės) ir "Dewajtis" (Dievaitis), kurias lietuviai išsivertė savo kalba ir brangina beveik taip pat, kaip ir savo išverstas ir įsavintas "Pojatą" ir "Kunigą".

Vilniaus krašto dvarininkas, gimęs prie pat Merkinės, Jonas Karlavičius, žymus lenkų kalbininkas ir ilgametis Varšuvos etnografinio žurnalo "Wisla" leidėjas, mokosi lietuviškai, parengia mokslinę monografiją "O języku litewskim" (1875 m.), išleidžia M. Davainio Silvestraičio surinktas

"Podania žmudzkie" ir savo žurnale mielai teikia etnografinių ir folklorinių žinių apie Lietuvą ir lietuvius. Jo sūnus Mečislovas Karlavičius, žymus lenkų muzikas, komponuoja "Rapsodja litewska". Eidamas Krokuvoje universiteto mokslus, Ašmenos aps. dvarininkas Česlovas Jankauskis išleido savo poezijos rinkinį "Poezje Litwina", paskiau išspausdino kelių tomų vertingą monografiją "Powiat oszmianski" ir vėliau visas pasinėręs Varšuvos ir Vilniaus lenkų spaudoje ir teatre, 1920-1922 m. gen. Želigauskio vyriausybės priešlietuviškus įsakymus uoliai vykdęs valdininkas, tad ir ordinais apdovanotas "už nuopelnus Lenkijai", laikas nuo laiko nustebindavo ir papiktindavo lenkų visuomenę, čia (prieš Pirmąjį Pasaulinį Karą) patardamas lenkų dvarininkams Lietuvoje parduoti savo dvarus lietuviams ir keltis Lenkijon, čia dar (1920 m.) geruoju užleisti Vilniaus kraštą Lietuvai.

Galima būtų dar daugiau sužymėti lenkų politikų, kultūrininkų ir literatų, kurie iš Lietuvos kilę kad ir veikė Lenkijos ar lenkų naudai, labiau ar mažiau prisimindavo esą lietuviai, kaip štai Šveicarijoje Rappersvilio pilyje įsteigęs lenkiškąjį muziejų Plioteris tąja sąlyga, kad šis, Lietuvai nepriklausomybę atgavus, būtų perkeltas Lietuvon, ir tuo pačiu tikslu šį muziejų savo surinktomis kolekcijomis rėmęs, Švedijoje apsigyvenęs panevėžietis Enrikas Bukauskis, 1863 m. sukilimo išeivis; prieš Antrąjį Pasaulinį Karą lenkai šį muziejų perkėlė Varšuvon. Paryžiuje gyvenęs, Bukauskaitę vedęs dr. Geršinskis šiaip jau bendravo su lenkais, bet ir įsteigė Paryžiaus lietuvių draugiją "Želmenį".

"Didysis lenkų skulptorius" Pius Wielonski buvo Veliuoniškis, Čenstakavos paulinų vienuolyno prioro Wielonskio ir sūduvinio ūkininko Veliuoniškio tikrasis brolis, kažin ar kada beprisiminęs savo tikrąją tėvynę ir tikrąją tautybę. Varšuvos universiteto botanikos prof. ir botanikos sodo vedėjas Aleksandravičius — ūkininko sūduvio Aleksos brolis. Žymus ir įtakingas lenkų meno kritikas Stanislovas Vitkevičius buvo kilęs iš Žemaitijos, artimai susigiminiavęs su lietuviškųjų rašytojų Lazdynų Pelėdų - Sofijos ir Marijos Ivanauskaičių motina, kad ir yra lenkų branginamas kaip jųjų patriotas, karštas Pilsudskio šalininkas ir rėmėjas, bet į lenkų politiką Lietuvos atžvilgiu lietuviškai skersavo. Maršalo Pilsudskio sekretorė Kazimiera Ilakovičiutė (Ylakytė), kilusi iš žemaičių giminės, kad ir prisiėmė sau naujosios (pil-

sudskinės) Lenkijos siekimus, bet nenustojo jaustis ir lietuve, savo poezijoje nekartą grįžta į Lietuvą ir lietuvius mėgina kaip lietuvė perkalbėti ir įtikinti, kad taikintųsi su lenkais ("pora się godzic, panowie litwini"); jai, žinoma, nei galvon neparėjo, jog lietuvių "nesukalbamumo" kaltininkai buvo patys lenkai, nešvariu būdu Vilnių pagrobę!

Pats Varšuvos maršalas Juozapas Gineta Pilsudskis dėl savo svariai jam pasireiškiančios aiškiai lietuviškos (žemaitiškos) kilmės ir lemtingo veikimo Lenkijos naudai mūsų laikų istorijoje pasireiškia dvejingai. Pilsudskininkai jį dievina ir iš lenkų tautos reikalauna jį dievinti už Lenkijos respublikos (Rzeczpospolitos) atstatymą ir už prigrobimą jai Vilniaus krašto, bet ir primena jį "leidus" įsikurti atskirai nuo Lenkijos Lietuvos respublikai su sostine Kaune, nekartą save lietuviu vadinus, gėrėjusis didžiausiais Lietuvos laimėjimais valstybinio susitvarkymo ir tautinės veiklos srityje, bebarant lenkus sektinu jiems pavyzdžiu rodžius lietuvius ir savo širdį užrašius Vilniui. Lietuviai kad ir žinojo jį, o ne gen. Želigovskį, atplėšus Vilnių nuo Lietuvos (įsakius savo sudarytąja su lietuviais Suvalkų sutartį sulaužyti), tuo sužalojus sveiką Lietuvos respublikos ir lietuvių tautos brendimą ir plėtimąsi, padarius negalima lietuviams susiprasti su lenkais ir sutvirtinus prūsokų ir maskolių pozicijas Lietuvos ir Lenkijos atžvilgiu, ypačiai nuskriaudus Vilniaus krašto lietuvius, ir saugojosi jo "lietuviškų simpatijų", kad šios Lietuvai neatsirūgtų, bet ir suprato jo gente Lithuani ir natione Poloni (lietuviškos kilmės ir lenkiškos tautybės) dvejingumą ne kaip jo asmens padėties nenormalumą, tik kaip Lietuvos bajorų istorinio plėtojimosi kryptinę išdavą, kur "pęknięcie serca znac" (jaučiama širdies plyšimas) ir su kurios reiškėjais (pilsudskininkais, peoviakais ir kitais tokiais lenkų veikėjais iš Lietuvos), nuėję sveiku savarankiško tautinio atgimimo keliu, lietuviai bajorai ir nebajorai nebeturi bendros kalbos.

Ne tik po to, kai Pilsudskis nešvariu ("žulikauskiniu", sodžiaus žodžiu pasakant) būdu atplėšė nuo Lietuvos Vilniaus kraštą, bet ir po to, kai jis 1927 m. padirbdinęs Lietuvos "lenkų persekiojimo" įrodymo raštus Vilniaus krašte uždarydino keliasdešimt lietuviškų mokyklų, sukišdino kalėjiman arba ištremdino lietuvių veikėjus ir ėmė barškinti kardu prieš Lietuvą, versdamas ją kalbėtis su Lenkija, kuri jai nieko nežadėjo, lenkų emisarai ir kiti politikai vis šnabž-

dėdavo lietuviams į ausį, jog maršalas Druskininkuose tebežiūrįs Lietuvos pusėn ir tebegalvojąs suteikti jai kažkokią laimingą "išeitį" iš susidariusios "negalimos", trockiškai pasakius — "nei karo nei taikos" — padėties tarp Lenkijos ir Lietuvos. Tam tereikėję lietuviams atsisakyti nuo savo "nesukalbamos" taktikos (santykių neturėjimo) Lenkijos atžvilgiu ir nereikalauti "tuojau" grąžinti Vilnių — ir kaikurie lietuviai — taip ir Pilsudskiui mirus — mėgindavo tam "išeities" jieškojimui padėti, šiaip ar taip smerkdami mūsų "nesukalbamumą" ir savus susipratimo su lenkais sumanymus iškišdami ("Lietuvos Žinių" Senas Varšuvietis, Cezaris Petrauskas, Vincas Čepinskis, Leonas Bistras ir kiti) arba tiesiog meilindamiesi ir įsiteikdami Varšuvos agentams (Katelbachui ir kitiems tokiems — Gira ir kiti). 1938 m. ultimatumas aiškiai parodė, ko verti buvo lenkiškieji viliojimai ir kaikurių lietuvių išsišokimai prieš "nesukalbamumą", o 1939 m. rudens įvykiai ir visai parodė ne tik Lietuvos visuomenės "nesukalbamumą" buvus sveiką tautos poziciją, net taip šaukiamą ir baramą dėl "nesukalbamumo" Vilniui Vaduoti Sąjungą sveikai galvojus ir toli numačius, ne tik tautinėje, bet ir tarptautinėje savo orientacijoje nesuklydus.

Visa tatai: skirtingi dviejų tautų keliai, savarankiška lietuvių pozicija lenkų atžvilgiu, Lietuvos bajorų skilimas dviem tautom — galutinai teišryškėjo jau mūsų gadynėje tarpusavio santykiuose. Tačiau ligi išryškėjant naujybiniam, jau nebe bajoriškam su nebajorišku priemaišu, tik *tautiniam lietuvių sąjūdžiui*, plačiai atsirėmusiam liaudimi ir augščiau už kitus statančiam liaudies reikalus, tad aiškiai susikertančiam su dvarininkiškais bajorų reikalais, tradicijomis, kultūra, siekimais ir tepatraukiančam su savimi tik tuos bajorus, kuriuos labiau veikia savo krašto reikalai, kraujo ir gyvenimo ryšiai su kaimo visuomene, kultūros tradicijos tiek, kiek jos ypačiai su tąja visuomene yra susijusios, ir bendri su jąja siekimai, — Lietuvos bajorų gente lituanizmas - natione polonizmas (kilminė lietuvybė ir tautinė lenkybė) retai tesusikirsdavo su nepakilusių dar ligi savaimingai ir sąmoningai pasireiškiančių natione lithuana — lietuviškąja "tauta". Minėtina betgi Poškos nesusipratimas su Vilniaus "Niekadėjais", jo lyg paverčiamas "žemaičių" susikirtimu su "lietuviais", savarankiška Daukanto pozicija, Ugenskio nusiskundimai lenkais ir pan. Anoji, sakytume, bajoriškai lenkiškoji lietuvybė dažniausia ne tik palankiai

nusistatė "žemaitiškos" raštijos atžvilgiu, bet ir savo lituanistine pozicija ją stiprino, o savo kūryba — moksline ir literatine — nekartą ją apvaisino.

Daukantas ir Valančius. Taip su senojo Vilniaus universiteto laikų lietuviškuoju darbu, taip ir su pouniversitetiniu — ligi 63-64 metų — bendroji lituanistinė (sakytume — kone litvomaniškoji!) Lietuvos bajorų kultūrinio ir literatūrinio gyvenimo kryptis yra bemaž visiškai suderinta. Žemaičių vardu einąs, labiausia su žemaičių vyskupija susijęs, lietuviškas pouniversitetinis darbas nenutrunka universitetą uždarius, tik prisitaiko prie naujų sąlygų ir iškelia naujus vyrus, naujus vadus ir darbuotojus. Taip šiam darbui, taip ir bendram lituanistiniam veikimui Vilnius tebėra reikšmingas ypačiai savo spaustuvėmis, kuriose leidžiami lietuviškieji ir lituanistiniai dalykai. Dar tebegyvena Vilniuje vieni kiti buvusiojo universiteto profesoriai ir auklėtiniai (Homolickis, Polinskis, Malinauskis, Odyniec - Odinis ir kiti) ir čia teberašo labiau ar mažiau susijusius su Lietuva veikalus, bet daugumas universiteto profesūros ir auklėtinių, literatų, poetų vieni gavo išsisklaidyti po maskoliškus Rusijos miestus, kiti prisiglaudė Lenkijoje, kas atsidūrė Vakaruose arba išliko kur nors Lietuvos arba Gudijos miesteliuose ir dvaruose. Buvęs "nuo žemaičių beapsėstas" Vilnius nebeturi dabar nei vieno reikšmingo žemaičio, o ir šiaip žemaitiškas darbas nustoja bemaž visų savo darbuotojų: vieni miršta, kiti nutyla kur provincijoje, kaikurie dar Lenkijon persikėlę valdininkauja, įsijungia į lenkų visuomenę ir raštiją, tik vienas kitas tebepalaiko dar šiokius ar tokius ryšius su Lietuvos visuomene ir jos kultūriniu darbu. Vis dėlto senoji Lietuvos sostinė tebetraukia į save lietuvių širdis, tiek surinkdama lietuvių maldininkų minias Aušros Vartuose, katedroje, šv. Kazimiero koplyčioje ir artimoje Kalvarijoje, tiek primindama jiems didžiąją Lietuvos praeitį, tebepasilikdama lietuviškųjų spaudinių centru ir nenustodama buvusi administraciniu generalgubernatoriaus miestu maskolių visaip pravardžiuojamai Lietuvai: Zapadnaja Rus, Belarus, Severozapadnyj Kraj.

Galėtų atrodyti, jog bemaž vienas tiktai Simanas Daukantas, pakilęs bene iš nusileidusių ligi karališkųjų ūkininkų bajorų, bajoru betgi nebeatsigavęs (kad ir universitetą baigdamas turėjęs pristatyti savo padirbdintą bajorišką diplomą), ne tik neišsižada vilnietiškų bajoriškai žemaitiškųjų

siekimų, kaip juos kad yra išreiškęs Simanas Stanevičius savo "Žemaičių šlovėje" ir vykdė Stanevičiaus ir Zabičio vadovaujamas studentų būrelis, bet ir persikėlęs Rygon, paskiau Petrapilin, toli nuo Vilniaus ir Lietuvos, tuos siekimus kiek apmužikinęs, žemaitišku užsispyrimu imasi juos vykdyti. Ne taip jau vienas ir vienišas, kaip paprastai apie jį kad sakoma, tik ir tolimame Petrapilyje suėjęs su žemaičių būreliu, kurio priekyje stovėjo išėjęs Vilniaus universiteto Vyriausiąją kunigų seminariją hebraistas kunigas Gintila, dar ir su buvusiuoju savo profesorium Onacevičium, jis ten ne tik rengia reikšmingus Lietuvos istorijai veikalus, kurių tik "Būdą senovės lietuvių" jam tepavyko išspausdinti, bet ir kasmet po vieną-dvi sodžiui arba mokykloms (lenkiškiems vadovėliams pakeisti lietuviškais) skiriamas knygeles. 40-aisiais metais jis ištisą dešimtmetį yra centrinis lietuvių raštinio darbo asmuo, tik dėl savo raštų sunkios kalbos ir nelengvos rašybos žmonėse permažai išpopuliarėjęs ir šiaip visuomenėje beveik nežinomas, nes spausdino prisidengęs įvairiausiais slapyvardžiais.

Ilgainiui, ten pat Petrapilyje, jis sueina su kitu didžiuoju žemaičiu telšiškiu, keleriais metais už jį jaunesniu kunigu Motiejum Valančium (Wolonczewski), išėjusiu tą pačią Vilniaus universiteto Vyriausiąją kunigų seminariją, kaip ir Gintila, kurį laiką profesoriavusiu Dvasinės Akademijos Vilniuje adjunktu ir Petrapilyje profesorium, paskiau perkeltas Varnių kunigų seminarijos pirmuoju rektorium (prieš jį tebuvo regensai[60]) ir galiausia pakeltu Žemaičių vyskupu, dvidešimt penkerius metus juos garbingai ir įtakingai ganiusiu. Taip Gintila vyko į žemaičius ir ten administruodamas vyskupiją, Daukanto padedamas nustatęs lietuviškąją savo darbo kryptį, šį tą (pvz. mokyklų srityje) ten yra padaręs, taip daug už jį energingesnis Valančius, su Daukantu Petrapilyje susitaręs veikti kunigus, kad imtųsi lietuviškai dirbti, ir Varniuose sudaryti kaip ir lietuviškąją akademiją, virtęs vyskupu ne tik Daukantą sau talkon prisitraukė į Varnius, bet ir išvystė tikrai nepaprastai gyvą ir šakotą veiklą, ne tik drauge su savo artimaisiais kunigais talkininkais (Juzumais, Dovydaičiais, Praniaucku, Račkauskiu ir kitais) virsdamas kaip ir žemaičių rašto akademija, bet ir didžiuoju jų ganytoju – globėju,– vadu, dėl savo isto-

[60] V. B-kos skliaustinė pastaba.

rinės reikšmės prilygusiu Merkeliui Giedraičiui, o gal jį net prašokusiu, kaip jis yra prašokęs ir visus kitus žemaičių vyskupus — šis pirmasis žemaičių vyskupas - mužikas (iš laisvųjų ūkininkų) — ponus ir kunigaikščius.

Skirdamasis nuo nesueinančio plačiau su visuomene, raštuose paskendusio svajotojo Daukanto, kurio istoriją kad ir buvo žadėjęs išleisti, tačiau neišleido dėl jos — jo nuomone — negyvenimiškos krypties, perdaug iškeliančios senovės Lietuvą ("ar tu girtas buvai, kai taip rašei?"), ir su užsigavusiu seniu gavo išsiskirti (kaip aiškėja iš kaikurių Valančiaus laiškų Zavadzkiui, to išsiskyrimo priežasčių tarpe buvo ir ta, jog Daukantui Valančius vyskupas likdavo vis toks sau kunigas, kaip ir Petrapilyje, kurio jis ir netituluodavo, o tam Valančius buvo labai jautrus[40]), bet taip pat skirdamasis ir nuo kunigaikštiškai poniškų (giedraitiškų) vyskupijos kapitulos tradicijų, kurių šaukėsi kapitulos vardu vyskupijon jį įvesdamas prelatas Smigelskis, pats rinkęs medžiagą Žemaičių vyskupijos istorijai ir griežtai pasmerkęs — jo nuomone — perdaug suvulgarintą Valančiaus "Žemaičių vyskupystę", Valančius blaiviai, griežtai, bet gaspadoriškai tvarkė vyskupijos reikalus, gyvenimiškai žiūrėdamas į praeitį ir dabartį, į ponus ir mužikus. Papiktinusi Smigelskį ir kitus poniškus kunigus savo "mužikišku" vyskupų ir prelatų darbų darbelių apsakymu, "Žemaičių vyskupystė" kaip tik tuo, ne vien savo žiniomis ir sodietiškuoju savo stiliaus žavingumu, labiausia branginama vėlesnių nebeponiškų Lietuvos patriotų, mielai ir kaime paskaitoma.

Kaimui dar labiau jis įtiko savo visiems suprantamomis, gyvai ir vaizdžiai rašytomis "Kantyczkomis" (ištaisytomis iš Vilmiko "Kantyczkų žemaitiszkų"), "Živatais Šventųjų", "Prade ir išsipletimu katalikų tikeima", "Vaikų knygele", "Paugusių žmonių knygele", "Palangos Juze", "Pasakojimu Antano Tretininko" (teišspausdintu Valančiui jau mirus) ir kitomis, kurias jis per kunigus paleisdavo į žmones. Kai Daukanto knygelės dar XX a. galima buvo rasti dvaruose ir kaimuose neišpjaustytos, valančinės ėjo per rankas ir tikrai nei viena neliko nepaskaityta.

Didelis rašytojas, kaimietiškai ryškus stilistas, Valančius drauge buvo energingas ir sumanus vyskupijos administratorius, sugebėjęs pasirinkti gabių ir darbščių padėjėjų, griežtai laikė savo rankose kunigus ir parapijas, per keleris metus pagarsėjo blaivybės brolijomis, išblaivindamas ir pa-

rapinių mokyklų tinklu padengdamas visą vyskupiją. Jis vengė susikirsti su vyriausybe, bet dėl savo energingos veiklos maskolių buvo skersaujamas, budriai sekamas ir visaip kaip varžomas. Jis nekurstė žmonių prieš ponus, bet pats įsikišdavo baudžiauninkams skundžiantis kuriuo ponu skriaudiku, dėl ko ypačiai, kaip ir dėl visos savo veiklos, ponijos buvo įtariamas esąs prieš ponus nusistatęs "chlopomanas".

Išsiskyręs su lenkiškai nusistačiusiais ponais per 1863-1864 m. sukilimą, kuriam jis nepritarė, jis sumaniai gynė maskolių kaltinamus ir baudžiamus kunigus ir nekunigus. Perkeltas Kaunan, kur kiekvieną jo žingsnį sekė žandarai ir policija, rankų nenuleido, tik toliau atsargiai, bet ryžtingai veikė, Mažojoje Lietuvoje spausdindamas savo palaikančias žmonių nuotaikas knygeles, juos drąsinančias ginti nuo maskolių savo "vierą ir tėvynę", vienas pirmųjų paleido į žmones — per kunigus ir davatkas — prūsines, tariamai Vilniuje Juozapo Zavadzkio spaustuvininko seniau spausdintas vadinamąsias kontrafakcijas (jo paties pirmosios išleistos Prūsuose knygutės dar nebuvo pažymėtos Zavadzkio leidiniais, o pirmosios kontrafakcijos atsirado gan atsitiktinai, Rytprūsių spaustuvėms kopijuojant senuosius leidinius tokius, kokie jie buvo išspausdinti dar Vilniuje, t. y. su Zavadzkio spaustuvės pažymėjimu, su sena cenzūra ir Valančiaus aprobata[61]) ir uolai triūsė, dirbo ligi pat savo mirties, bet jo atminimas ir įtaka per jo išauklėtą kunigų kartą - valančininkus siekė dar XX a., tebepastebima ne tik "Apžvalgoje" ir iš dalies "Tėvynės Sarge", bet ir (daugiausia vyresniųjų) kunigų elgsenoje net 1905 m. revoliucijos metu.

Ivinskis ir kiti. Greta su Daukantu ir Valančiumi pastatomas Laurynas Ivinskis neprilygsta jiems nei sumanytųjų darbų platumu nei atliktųjų reikšme ir įvairumu, tik vis dėlto yra savą, tautai labai svarbią, vagą išvaręs. Kolainių gimnaziją ėjęs, privatus dvarų ir pradžios mokyklų mokytojas, priklausęs nuo ponų malonės ir valdžios nusistatymo beturtis, Ivinskis dvidešimt metų redagavo ir rašė "Kalendorių ar Metskaitlių ukiškąjį" (pirmuosius septynerius metus jis pats juos leido, tik dėl spaustuvininko Zavadzkio nesąžiningumo, kalendorių tyčia pavėluotai išleidžiant, kad jis negalėtų konkuruoti su lenkiškais kalendoriais, turėjo juos

[61] Skliaustinė V. B-kos pastaba.

sustabdyti ir po kelerių metų jų leidimą aitduoti tam pačiam Zavadzkiui, kuris sugebėjo iš jų gauti ir gražaus pelno[62]), kuris iš dalies atstojo periodinės lietuvių spaudos trūkumą ir kaimo žmonių taip pat buvo skaitomas ir branginamas, kaip "Balsas Širdies", "Aukso Altorius" ir kitos maldaknygės, skirdamasis nuo jų savo pasaulietiniu turiniu.

Daugelį kartų paskaitydavo sodietis einamųjų metų kalendoriuje ne tik švenčių, vardinių ir jomarkų nurodymus, bet ir visokias pamokomąsias apysakaites, eilėraščius prieš girtavimą, Barono "Anykščių Šilelį", Poškos eilėraščius, žinias iš Lietuvos istorijos, geografijos, lietuviškųjų knygų sąrašą (pakartotą iš Zabičio elementoriaus ir papildytą sąrašu Zavadzkio lietuviškųjų spaudinių[63]) ir kitus rašinius, kurie plėtė ir gilino jo akiratį, kėlė grožio pajautimą, sąmonino prisirišimą prie savo krašto ir kalbos. Ypač gausu tokios skaitomosios medžiagos buvo vėlesniuose kalendoriuose, nes pradžioje Ivinskis, stengdamasis tik nukonkuruoti lenkiškus kalendorius, savuose daugiausia tekartodavo tik tokią medžiagą, kokią anuose rasdavo. Kad ir sekdamas svetimu (lenkišku) pavyzdžiu, Ivinskio kalendorius dėl savo rašytojo artimumo kaimo žmonėms taip prašoko liaudininkaujančių lenkų bajorų kalendorius savo natūraliu, nedirbtinio natūralumo sodietiškumu, jog jo garsas išėjo net iš Lietuvos ribų.

Didžiosios Lietuvos lietuviškos periodinės spaudos, tad žurnalistikos, ir drauge lietuviškųjų mokyklų mokytojų kuklusis tėvas (dėl savo kuklumo kažin ar bebūtų jis sutikęs kad ir tik dėde būti čia pavadintas), Ivinskis dar savo "Genovaitės" (ir jos antrosios dalies "Boleslavo") vertimu įsirašė lietuviškosios apysakos istorijoje, o Youngo "Nakčių" ir Miltono "Prarastojo Rojaus" eilėtuoju vertimu gal net įkopti svajojo į lietuviškąjį Parnasą (kražiškį Sarbieviaus Medžiokalnį?). Mažojoje Lietuvoje ne tik Kelkis daug anksčiau už jį, nuo 1832 m. ėmė leisti "Nusidavimus apie Ewangelijos Praplatinimą tarp Žydų ir Pagonų" — tikybinio turinio laikraštį, bet dar Natanielis Pridrikis Ostermejeris (Zigfrido sūnus ir Gotfrido sūnaitis[64]) 1823-1824 m. parodė tam kelią "Nusidawimais Diewo Karalystėje". Antra vertus,

[62] Skliaustinė V- B-kos pastaba.
[63] Skliaustinė V. B-kos pastaba.
[64] Skliaustinė V. B-kos pastaba.

nors ne tik Mažojoje, bet ir Didžiojoje Lietuvoje daug anksčiau už Ivinskio laikus pradžios (parapinėje) mokykloje labiau ar mažiau buvo dėstoma lietuvių kalba, bet tiktai Ivinskis šitokią mokyklą mėgina padaryti lietuviškąja.

Šiaip ar taip, Daukanto, Valančiaus, Ivinskio ir daugelio kunigų valančininkų pastangomis, ypačiai 1855-1862 m., drauge su liberalesne tais metais caro Aleksandro II politika, ir Lietuvoje palengvėjus kultūrinio darbo sąlygoms, kilo ne tik lietuvių raštija, bet ir plačiau ėmė reikštis kaimo visuomenėje noras skaityti ir šiaip šviestis. Kad ir kasmet vis naujoms knygelėms, sodiečiams skiriamoms, bepasirodant, jų vis neužtekdavo tam norui patenkinti, o ir Ivinskio kalendoriai, nors vis darėsi turiningesni, įvairesni ir literatūriškesni, bet tik kartą per metus tepasirodydami, skaitytojams buvo perreti, kad ir mieli, svečiai. Pats savaime kilo reikalas aprūpinti žmones nebekalendorine, tik dažnesne periodine spauda.

Apie 1854 m. brolių kunigų Juzumų sediškiuose Rubikuose, paskiau bemaž vienu laiku Valančiaus Varniuose ir Ogiskio Rietave kilo sumanymai leisti žmonėms savaitraštį lietuvių kalba, buvo nustatyti laikraščiams vardai (Aitvaras, Pakeleivingas), numatyti redaktoriai (Ivinskis, Akelaitis), tačiau caro valdžios liberalizmas taip toli nesiekė, nežiūrint jos keliamo ir vykdomo prieš reakcinių maskolių dvarininkų nusistatymą baudžiavų naikinimo ir su tuo susijusių reformų, jog ji sutiktų, kad būtų leidžiamas mužikinis laikraštis, ir ji niekam nedavė leidimo lietuviškąjį laikraštį leisti. Pats vyskupas dar prieš lenkmečius dėl savo plačios veiklos ir lemtingos įtakos žmonėms maskolių buvo laikomas esąs pavojingas. Kai jis buvo sulaikęs žmones nuo girtuokliavimo, tuo sudarydamas didelius nuostolius dvarininkams, karčiamininkams ir valstybės iždui, Petrapilio ministeriai rimtai svarstė klausimą, bene reikia jį Sibiran ištremti.

Tuo laiku Vilniuje spausdinami, bet Varniuose, Rietave ir kitur Žemaičių vyskupijos klebonijose parengiami raštai buvo žinomi *žemaitiškųjų* vardu, nors kalba jų dažniausia nebuvo žemaitiška, tik labiau ar mažiau — pareinant nuo autoriaus— žemaičiuojanti, o kartais ir nieko bendro neturinti su jokia žemaičių tarme. Žemaitiškas lietuvių raštijos pavadinimas buvo tradiciškai iš ankstyvesnės (universitetinės) jų gadynės pasilaikytas, ypačiai dėl Valančiaus vaidmens ir rašytojų daugiausia iš Žemaičių Vyskupijos, nors

nuo 1850 m. į ją įjungus vakarinę Vilniaus vyskupijos dalį toli ne visi Žemaičių vyskupijos žmonės yra žemaičiai, bet rytinėje dalyje gyvena tik augštaičiai. Ypačiai lenkų spaudoje, iš dalies ir maskolių administracijoje, visiems teikiamas žemaičių vardas, visi lietuviškieji (žemaitiškieji ir augštaitiškieji) raštai buvo vadinami žemaitiškais. Pati Žemaičių vyskupija (žemaičiai su augštaičiais) taip pat buvo vadinama Žemaitija, net šventoji Žemaitija (Žmudz święta), nors kartais Anykščiai ar Kupiškis, šiaip nuo Vilniaus vyskupijos priskirti Žemaičių vyskupijai augštaičių — ry tiečių plotai dar ir Lietuva (Litwa) pavadinami, kaip ir ne Žemaičių vyskupijos lietuviškieji ir nelietuviškieji plotai.

Didžiosios Valančiaus asmenybės įtaka siekė ir už Žemaičių vyskupijos, veikdama dar Vilniaus ir Seinų vyskupijos kunigus lietuvius (čia labai reikšmingas buvo jo tiesioginis vadovavimas ir įtaka jaunam Seinų vyskupui lenkui Lubienskiui, kai šis dėl maskolių valdžios spaudimo buvo bepradedąs pasiduoti jų politikai[45]), siekdama ir Mohilevo arkivyskupijos (Rusijos gubernijų) kunigus ir net nekunigus, ypačiai išeivius iš Žemaitijos. Maskvos kunigas Želvys (Želvavičius), žemaitis, labai prastomis eilėmis apsakęs šventąją istoriją ir išvertęs Krylovo pasakėčias, palaiko santykius su Valančiumi ir klausosi jo patarimų, o paskiau, iškeltas Saratovan seminarijos rektorium, vis tebesvajoja grįžti į Žemaičių vyskupiją, tik Valančiui, pagaliau, įvedus jį savo vyskupijon prelatu, deja, šis miršta, kelionei besirengdamas. Kazanės gimnazijos mokytojas ir univ. prof. Andrius Ugenskis, prie tolimųjų Volgos krantų atsidūręs žemaitis, rašo lietuvių kalbos žodyną ir kreipdamasis į Valančių, kaip į centrinį lietuviškojo darbo asmenį, pats buvęs jo mokinys dar iš Kražių gimnazijos, prašo padėti jo darbui. Kitas Kazanės gimnazijos mokytojas, Jonas Juška, ten rašo lietuvišką "kalbriedą". Apsilankydamas Lietuvoje atostogų metu, jis padeda savo broliui, Veliuonos klebonui Antanui, rinkti lietuviškas dainas ir tvarkyti lietuvių kalbos žodyną. Susipažino, kaip rodos, ir su Valančiumi. Buvęs Kauno gimnazijos kapelionas Juozapas Čiulda, senatvėje atsidūręs gudų tarpe (Lopacinskių Sarijoje), rašo "Pomysły" apie lietuvių kalbą, kuriais Valančius ne tik domisi, bet ir

[45] Skliaustinė V. B-kos pastaba.

rekomenduoja juos išleisti spaustuvininkui Zavadzkiui, tačiau šis, dėl savo prolenkiško nusistatymo, jų neišleido[66].

Anapus Nemuno. Atsiliepia ir sūduviniai panemuniečiai — Augustavo vaivadijos (vėliau Suvalkų gubernijos) lietuviai. Tenykščių lenkų prelatų ir vyskupų tarpe Strašinskis pasižymėjo lietuvių kalbos neapykanta, Marcijevskis (žydas) ir kiti jai buvo abejingi ir tiktai žemaitis Butkus - Butkevičius (pusžydis, gimęs iš to pat Marcijevskio sesers) labiau jai buvo linkęs. Jų administruojama vyskupija buvo ankštai surišta su Varšuva ir jos lenkiška kultūra bei politika. Lenkiškoji kultūra (tikriau - politūra) spraudėsi į kaimo žmones iš vyskupų rūmų, iš kunigų seminarijos, iš lenkiškų mokyklų, iš gminos (vok. Gemeinde - valsčius) sekretorių ir kitokių vietos ponelių, bet palyginti su kitomis Lietuvos sritimis, čia mažiau įtakos gauta iš dvarų dėl jų retumo ir visiško žmonėms svetimumo, patiems dvarininkams savo dvaruose dažnai net negyvenant. Pietiniai (Suvalkų - Seinų) plotai, susisiekią su mozūrų arba gudų apgyventais kraštais ir, dvarininkų arba lenkuojančių klebonų dėka, jų gavę net ir savo tarpan, labiau ar mažiau gavo nusilenkti administracinei lenkų kalbai ir nutauto, bet vidurinėje ir šiaurinėje Sūduvoje lenkiškoji žmonių politūra nepažeidė sveikų lietuvybės pradų, ir šie gražiai juos išsaugojo, pribrendino ir lemiamą valandą savo lietuvybę aiškiai ir drąsiai aikštėn iškėlė, o jų lenkiškoji politūra lengvai nubirėjo lyg nebuvusi.

Neanksčiau, atrodo, kaip Varšuvos Kunigaikštijos laikais, vienas kitas Sūduvos panemunis bando šį tą lietuviškai parašyti, bet ligi pat 1863 m. sukilimo ir galutinio baudžiavų panaikinimo 1864 m. nepastebime čia jokio savarankiškesnio, o ką besakyti — su lenkų politika susikertančio — lietuviško žygio. Bene pirmuoju čia jau lietuvių kalba pasireiškusiu, bet dar nepasirašiusiu, tenka laikyti tūlą Kairiūkštį (Kairyksto), kuris, lenkų pavedamas, 1812 m. išvertė lietuviškai Napoleono atsišaukimą. Tam pačiam laikotarpiui priklauso nežinia kieno išversta Nemcevičiaus istorinė giesmė apie Elstery ties Leipcigu 1813 m. paskendusį Poniatauskį ("Iš didžių vainų ir plecių kruvinų"). Gal bus čia kun. Rapolo Aleknos (Olechnowicz, miręs 1827 m.) darbas, kuriam priskiriama dar "Teodoro Medekšos mirtis" (daina) ir kiti (nežinomi) eilėraščiai, apie kurių rengiamą

[66] V. B-kos nuomonė dėl Zavadzkio nespausdinimo.

leidimą dar 1824 m. buvo pranešęs Kajetonas Zabitis (Nezabitauskis) savo "Surinkime" ir pakartojo Koeppeno rašto apie lietuvių kalbą ir raštiją vertime lenkų kalba. Visai galimas daiktas, kad šios "Daynas arba dayniuszkas" nebuvo išspausdintos dėl tos pat priežasties, kaip ir Strazdo eilėraščių antrasis leidimas ir A. Butkevičiaus "Kalbrieda" — būtent, dėl Vilniaus lenkiškojo cenzūros komiteto nusistatymo prieš leidimą pasaulietinių lietuviškųjų knygų[67].

Apie 1840 m. ima rašyti ir per keliasdešimt metų yra populiariausias sūduvių rašytojas kunigas Antanas Tatarė (Totorius, Totoraitis), iš lenkų kalbos vertęs žmonėms pasiskaityti knygeles ir originaliai parengęs prozinių pasakėčių ir trumpų pamokomųjų apsakymėlių rinkinį "Pamokslai išminties ir teisybės" (1851 m.) ir jų tęsimą "Pamokslus gražių žmonių", teišspausdintus tiktai 1900 m., tad 10 metų praėjus nuo jo mirties. Jis savo parapijose (Sintautuose, Lukšiuose) platino ir Valančiaus bei valančininkų knygeles, įsipynęs 1863 m. sukiliman ištremtas Penzos gubernijon, po aštuonerių metų grįžęs apgyvendintas Lomžoje, kad ir suėjo su aušrininkais, skersavo į jų nepriklausomą nuo lenkų tautinę politiką ir su jais nekartą susikertantį jų darbą. Mokytojas Motiejus Pranas Martynaitis (Marcinskis) išleido, o jo sūnėnas kunigas Antanas Martynaitis vėliau papildė ir antrą kartą išspausdino lenkų gramatiką, skiriamą sūduviams lietuviams, lankantiems pradžios mokyklas. Po dvidešimties metų toms pačioms mokykloms tas pats Pr. Martynaitis dar parengė ir katekizmą, bet išleistą leidėjo kunigo Dėdino (Dydynskio) vardu (be leidėjo žinios), ir dar buvo parašęs porą lietuviškų (aritmetikos ir kt.) vadovėlių pradžios mokykloms, bet spaustuvininkas Zavadzkis nesutiko jų išspausdinti, ir jų rankraščiai dingo. Kun. Motiejus Brundza leidžia išpopuliarėjusį lietuviškąjį elementorių. Šis kun. kartais painiojimas su kitu kun. Brundza, Antanu, kuris palaikydavo santykius su Valančiumi ir 1863 m. išbėgęs į Prūsus padėjo Valančiui leisti ir platinti įspėjančias žmones prieš stačiatikinimą ir maskolinimą knygeles, dėl kurių įkliuvęs, buvo ištremtas šiaurės Maskolijon[68].

---

[67] Apie Aleknos dainuškų rengiamą leidimą ir neišspausdinimo priežastį V. B-kos pastaba.

[68] Dėl Martynaičių ir Brundzų įtikslinta V. B-kos.

1831 m. sukilėlio ir tremtinio sūnus Mikalojus Akelaitis, kiek pasimokęs Marijampolėje, bene naminiu mokytoju atsidūrė kažkur Lenkijoje, o paskiau (nuo 1852 m.) Varšuvoje, kur ėmė rašinėti apie lietuvius ir jųjų kalbą, pasirašydamas "Chlop z powiatu Maryampolskiego" (Marijampolės aps. mužikas), rodos, proza išvertė lenkų kalba Duonelaitį ir gavęs kelių lenkų ponų (Voluinės Vilhelmo Radvilos, Aleksandro Volinskio ir rietaviškio Oginskio, Krašiauskio suragintų) paramos, ėmė leisti populiarias lietuviškas knygeles (Chodzkos "Kwestorių" ir kt., bet kartais jam priskiriamą tariamai naują Rūpeikos "Jono Išmisločiaus" perdirbinį iš tikro lenkiškai parašė R. Tizenhauzas, o lietuviškai išvertė Tizenhauzo gydytojas K. Mikėnas - Michnevičius[69]). Ėmęs rašyti lietuvių kalbos žodyną (nepriklausomai nuo A. Juškos, A. Ugenskio ir M. Miežinio), tuo reikalu jis persikėlė į Žemaičius, kur suėjo su Valančium ir Daukantu. Susirišęs su Vilniaus lenkų veikėjais, jų įtakoje jis dalyvavo lenkų demonstracijose Vilniaus bažnyčiose, be to, gavęs iš A. Baranausko šio išverstas lenkų patriotines giesmeles, padedamas kelių žemaičių bajorų išspausdino jas Klaipėdoje ("Giesmės nabožnos", 1861 m.). Susektas gavo bėgti į užsienį ir dar prieš 1863 m. atsidūrė Paryžiuje, iš kur 1863 m. sukilimo metu grįžęs panemunėn, 1864 m. išleido sukilėlių "Žines apie Lenkų vainą su Maskoleis" vieną numerį[70]. Antrą kartą Paryžiun emigravęs, ten išleido lietuvių kalbos gramatiką. "Aušrai" pasirodžius, ją pasveikino ir parėmė vienu kitu rašteliu.

Reikšminga, jog nei vienam šiųjų lietuvių kalbos mylėtojų (lenk. milosnik, maskol. liubitel) ne tik nekilo bendrų tautinių reikalų - klausimų, bet ir iš praeities jie nieko nesisėmė, nesidomėjo, tenkindamiesi jiems mokyklose įkalta Lenkijos istorija, kurioje senovės Lietuva tesudarė tam tikrą jos skyrių (kaip vėliau Rusijos istorijos vadovėliuose). Ateiviai iš seniau apgyventų ir istorijoje pasireiškusių Lietuvos sričių nebeatsinešė į beistorinę Sūduvą (senoji Sūduvos istorija — bemaž nerašytoji sūduvių giminės istorija, vėliau taip pat nerašytoji Nemuno gynybos ir girių kolonizacijos istorija, kuria pirmas kunigas profesorius J. Toto-

[69] Apie Tizenhauzą ir Mikėną - V. B-kos.

[70] Apie Giesmes nabožnas ir 1863-64 m. Akelaičio veikimą - V. B-kos pastaba.

raitis tepradėjo rimtai domėtis) aiškių savo didžios istorijos atsiminimų, tik kiek jų pasilaikė apie panemunius piliakalnius, kurie paskiau — pobaudžiavinėje kartoje — sudarė čia bene svarbiausią istorinės nuovokos formavimosi veiksnį (dr. Basanavičiui, dr. Pietariui, gimnazijos mokytojui Radziukynui).

Baronas ir kiti. Mažai tepasireikšdami populiarioje tikybinėje raštijoje (kun. M. Smolskis, kun. Vaiciekauskis ir dar keli kiti), bet į XIX a. įėję jau Strazdo dainelėmis, Rytų augštaičiai, tiek jau Žemaičių vyskupijoje atsidūrę, tiek likę Vilniaus vyskupijos ribose, ima reikštis poezijoje, aiškiai pralenkdami žemaičius.

Vilniaus kunigų seminarijos rektorius kun. Kikutis (Kitkiewicz), lotyniškųjų bažnytinių himnų vertėjas lenkų kalba, 16 jųjų išvertė ir lietuviškai. Kun. Kajetonas Alekna (Olechnowicz) savo "Pasakose, pritikimuose ir veselijose" ne tik pasekė Strazdo keliu, bet ir išplėtė jį, laimėdamas mūsų poezijai naujų pozicijų ir įgydamas Vilniaus kaimo visuomenėje nemažą populiarumą.

Anykštėnai Klemensas Kairys (Kayro) ir Antanas Baronas (Baranowski) Varnių kunigų seminarijoje drauge su Pranciškum Viksva sudaro pariotinę lietuvių (augštaičių) trijulę (triumviratą), pasiryžusią, kaip ir anie Vilniaus žemaičiai studentai, kelti savo kalbą ir literatūrą. Poezijoje tik ėmęs reikštis Kairys jaunas pasimirė ištremtas pauralėn, neišleidęs Panevėžy jau cenzūruoto savo lenkiškos ir lietuviškos poezijos rinkinio, bet Baronas savo "Artojų giesmėmis šventomis", o ypačiai "Anykščių Šileliu", "Kelione Petaburkan" ir "Lietuvos senovės paminėjimu" ("Giedu dainelę - savo giesmelę apie rūpesčius, vargelius Lietuvos krašto"), iš dalies dar "Pasikalbėjimu giesmininko su Lietuva" ir verstine "Dievo rykšte ir malone" iškilo į didžiausių Lietuvos poetų augštį ir palenkė sau tiek kaimo, tiek užkaimio širdis, o savo Anykščių Šilelio kalba ir šiaip lietuvių kalbos žiniomis jis stebino vokiečių kalbininkus. Vėliau užsiėmęs dar ir matematika, jis pasitraukė nuo poezijos; galbūt, bus jį čia paveikęs ir žiaurus 1863 m. sukilimo likvidavimas, skaudžiai palietęs ir jo artimuosius - ištremtus į Rytus tėvą ir brolį, Kairį ir kitus. Kaip Žemaičių pavyskupis ir paskiau seinų vyskupas, jis pasireiškė dideliu pareigingumu, bet su naujuoju lietuvių sąjūdžiu, tautiniu ir patriotiniu, nesusiprato ir net į pačių kunigų lietuviškąjį darbą skersavo, se-

noviškai ir "dvarininkiškai", nors pats iš karališkųjų ūkininkų tekilęs, sekdamas lenkais. Seinuose jis išvertė lietuvių kalba Šventojo Rašto didžiąją dalį, ligi šioliai neišspausdintą. Kaune jis palydėjo į kapus nebe kunigą, tik pasaulietį (dvarų tarnautoją) poetą Ažukalnį (Zagurski), kuris nemažai vertė mūsų kalba iš lenkų poetų, rašė skambias, žmonių pamėgtas daineles ir satyrą prieš ponus, kurios šiuo tarpu vieną, bet smarkų posakį težinome: "Ponai turi po savim tūkstantį dūšių, bet savyje — nei vienos".

Baronas ir Ažukalnis savo poezija priklauso tarpsukiliminiam laikotarpiui (1831 - 1863 m.) ir tik savo gyvenimu siekia dar XIX a. galą, o tuo tarpu obeliškis Antanas Vienažindys (Vienožinskis, Vienužis), Laižuvos klebonas, kurdamas savo daineles prieš ir po 1863 m. sukilimo, kaip ir riša abi tiedvi gadyni savo poezija. Pradėjęs linksmomis, nerūpesningomis dainomis, kaip štai "Kaipgi gražus, gražus rūtelių darželis" (lyg ir atsiliepimas į kaimo "Sėjau rūtą"), ir kitomis, nekartą ir kitomis kalbomis pasekusiomis, jaunas patyręs liūdnai pasibaigusią meilę — su mylimosios išvežimu tolimojon Maskolijon ir ten jos ištekėjimu už maskoliaus, paskiau liūdnai "Man vis tiek pat" dainavo, savo dainų nuoširdumu mūsų žmonėms labai įtikęs. Jo dainos buvo dainuojamos greta su Strazdo ir Barono dainomis. Iš viso augštaičiai poetai apvainikuoja rimtą Daukanto - Valančiaus žemaičių rašytojų darbą.

Mažojoje Lietuvoje. Mažojoje Lietuvoje tebesirodo literatiškai mažai reikšmingi, bet tikintiesiems kaimo žmonėms brangūs tikybiniai raštai, ir vienas tepakyla šiuo valančiniu metu žymus rašytojas lituanistas - Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos prof. Pričkus Kuršaitis. Prūsokiškai įdrausmintas ir konservatyvus, žymus lietuvių kalbos žinovas, tik, be lietuvių kalbos, ne ką daugiau savyje lietuviška beturėjęs, per 30 metų savo leidžiamame karaliaučiniame laikraštyje "Keleiwis" ne kėlė, tik migdė tautinę lietuvių sąmonę, skiepydamas Prūsų lietuviams visų pirma ištikimumo ir dėkingumo jausmus Prūsijai ir jos karaliui (vėliau Vokietijai ir kaizeriui). Tačiau reikia pripažinti, kad laikas nuo laiko net ir savo, pinigiškai valdžios remiamajame, laikraštyje jis gana griežtai pasisakydavo prieš tuos, kurie siūlė pašalinti lietuvių kalbą iš mokyklų ir bažnyčių, iš dalies tebekartodamas dar 1816 m. Zigfrido Ostermejerio vokiškai išspausdintos brošiūros "Ist es anzurathen

die litauische Sprache zu vedraengen" mintis[71]. Kalbų mokslui jis pasireiškė svarbiu lietuviškai - vokišku ir vokiškai - lietuvišku žodynu ir pirma moksline lietuvių kalbos gramatika.

Kur kas už jį buvo lietuviškesnis, kad ir ne kalbos mokėjimu, ir taip pat ištikimas Prūsijos karaliui mozūrų kilmės vokietis Edvardas Gisevius, Tilžės gimnazijos mokytojas, ne tik pamėgęs lietuvių tautosaką ir etnografiją, bet ir jautriai atsiliepiąs į tautinę Prūsų lietuvių dramą, kai landratai ir pastoriai, lereriai ir kitokie kulturtregeriai visaip kaip varžė lietuvių kalbą ir slėgė tautinę jų sąmonę, stengdamiesi juos paversti vokiškiausiais vokiečiais. Prof. Rėza bene pirmas, o Gisevius antras (neminint jau ano Ostermejerio rašto), kurie užtarė lietuvių teises, antrasis net patį karalių pasiekdamas ir laikinai laimėdamas, išgavęs karaliaus užtarimą ir sutikimą lietuvių kalbos pamokoms Tilžės gimnazijoje.

Bajorai ir lenkai. 1853-1855 m. Krymo karui (Maskolijos prieš Angliją, Prancūziją, Turkiją ir Sardiniją) iškėlus aikštėn mikalojinės Maskolijos supuvimą ir naujam carui (Aleksandrui II) pradėjus vadinamąją reformų gadynę, pati didžioji ir pagrindinė reforma buvo baudžiavų panaikinimas. Tai reformai prieš caro reakcininkus iškelti caro vyriausybei padėjo Lietuvos dvarininkija, kuri, vidinių Lietuvos santykių veikiama (nepriklausomybės nustojusi ir prievarta gavusi svetimą jai santvarką, nesuderinamą su seniau turėta ir įprasta), kaimynų pavyzdžių raginama ir siekianti nustatyti geresnius, patogesnius ir žmoniškesnius santykius su kaimo visuomene, be kurių neįmanomas ir žemės ūkio tobulėjimas, jo modernininimas, dar antrajame dešimtmetyje viešai kėlė baudžiavos panaikinimo klausimą, bet maskolių administracijos buvo sudrausta, o dabar tos pačios administracijos (caro — per Vilniaus generalgubernatorių Nazimovą) suraginta, vėl tą patį klausimą iškėlė. To nusitvėrusi, caro vyriausybė privertė ir maskolių dvarininkiją sutikti su reforma, ir ši nuėjo toliau negu Lietuvos dvarininkai tikėjosi ir norėjo, nes mūsiškių daugumas (Ignas Chodzka ir kiti) tenkinosi tik baudžiavų panaikinimu, nepriskiriant žemės žmonėms (taip Napoleono laikais buvo padaryta Lenkijoje, tad ir Lietuvos Sūduvoje). Kilus aikštėn tokiam Lietuvos dvarininkų nusistatymui, įsikarščiavęs Kondratavičius smar-

[71] Apie O. ir K. minčių tarpusavinį ryšį V. B-kos priminta.

kiame eilėraštyje jiems išdrožė: "Nie chcę byc Litwinem ir hanba mojej herbowej pieczęci" - gėda man būti Lietuvos bajoru! 1861 metų reformoje caro vyriausybė paskyrė žmonėms išpirktinius "nadelus", atlygindama už juos dvarininkams pinigais. 1863 m. Lietuvos sukilimą bemalšindama ir stengdamasi atitraukti nuo bajorų sodiečius, kurie ypač Lietuvoje reikšmingai dalyvavo sukilime, vyriausybė Lietuvos žmonėms 1864 m. padidino tuos "nadelus", ir tokiu būdu šie gavo žemės daugiau negu Maskolijos mužikai, kas savaime sustiprino paleistuosius nuo baudžiavos ūkininkus, kitiems net sukėlė dėkingumo "carui išlaisvintojui" (car osvoboditel) jausmą ir kaimo žmogų aiškiau atskyrė nuo dvarininko, juo labiau, jog palikdama žmonėms servitutus dvarų miškuose ir ganyklose, vyriausybė sudarė tinkamą dirvą dažniems nesusipratimams dvaro ir buvusiųjų baudžiauninkų tarpe.

Baudžiavas panaikinus nustoję žymios savo žemės dalies, ne tiek kritę sukilėlių eilėse, kiek tūkstančiai ištremti Sibiran (tremtinių ir šiaip nusikaltusiųjų bajorų dvarai buvo valdžios konfiskuoti ir išdalinti maskolių generolams, valdininkams ir iš įvairių gubernijų atvežtiems mužikams), susilpninta ekonomine padėtimi ir nupuolusia dvasia, praretinti, atrinkti ir palikti silpnesnieji, lankstesnieji, lengviau prisitaikę prie pasikeitusių, sunkesnių salygų ir sugyvenę su visokiomis, net žeminančiomis sąlygomis, daugelis dvarininkų ir bajorų nuėjo šiuo slidžiu keliu. Kietesni užsidarė savo skausme arba — kiek atsigavę, ypač jaunesnieji, negavę dėl savo amžiaus dalyvauti 1863 m. sukilime ir betarpiškai išgyventi susijusių su juo smūgių, — vėl ėmė svajoti (Lapkasių Liudvikas Janavičius, Brevikių broliai Narutavičiai, broliai Pilsudskiai žulaviškiai, liaudėnai Andrius Domaševičius ir Alfonsas Morauskis, Puziniškio Gabrielė Petkevičaitė, Kairiškių Vladislovas Sirutavičius ir kiti) apie caristinio jungo nusikratymą kovos keliu, veikiant liaudį ir ją prieš carą sukeliant. Keli svajotojai (ne visi, nes, pavyzdžiui, Pilsudskiai ilgainiui patraukė Lenkijon) suėjo su liaudimi, o kiti sutapo ir su lietuvių tauta, bet daugumas bajorų gyveno savo atskiru gyvenimu, dar labiau lenkėdami, skaitydami Varšuvoje leidžiamas knygas ir laikraščius, ten (kiti net Krokuvoje) mokydami savo dukteris ir viso iš ten semdamiesi sau politinės ir tautinės išminties, kiti linkę ir į Petrapilio (ir tos pačios Varšuvos) vadinamuosius "ugo-

dovcus", besistengiančius susiprasti ir taikingai sugyventi su maskoliais, ištikimai atliekant savo pilietines pareigas ir negalvojant apie kokius sukilimus arba pasipriešinimus caro vyriausybei. O susiprasti jie mėgino — nustatomi Petrapilio savaitraščio "Kraj" su jo redaktorium Erazmu Pilzu ir garsiu advokatu pusrusiu Vladimiru Spasovičium priekyje, — vieni su rusų šviesomene, o kiti net su vietine maskolių administracija. Šalininkų laikytis taikingos politikos ir iš viso taikymosi prie esamų sąlygų Lietuvos dvarininkuose randame nuo pat jos prisijungimo prie Maskolijos, pradedant Čartoriskiais ir Oginskiais. Net smarkėjančioje priešmaskoliškoje visuomenės nuotaikoje, 1858 m. Vilniaus bajorai įteikė carui albumą, kuriame taikingosios politikos vadas istorikas Mikalojus Malinauskis ir rašytojas Ignas Chodzka parašė straipsnius apie Lietuvos ryšį nebe su Lenkija, tik su Maskolija, poetas Odyniec lenkiškai, Mikalojus Akelaitis lietuviškai ir Vincentas Korotynskis gudiškai eilėmis reiškė savo atstovaujamų (tam negavus jokių įgaliojimų) tautų prisirišimo jausmus carui. Nestebėtina, jog kiti lenkų politikai jiems už tai smarkiai uždrožė. Čia galima sugretinti iš esmės toks pat, tik nebe bajoriškas, bet paprastas mužikiškas, 1940 m. prasidėjęs Giros, Cvirkos, Neries ir kitų mūsų maskolininkų garbinimas Stalino "saulės" ir jos nešėjų rytiečių žygių.

Bajorų tarpe nekartą jau ima reikštis palankumas lietuviškam darbui ir vis daugiau jų apleidžia "lenkų" eiles, pasisakydami ir pasireikšdami lietuviais (Didžiuliai, Landsbergiai, Ivanauskai, Daugirdai, Putvinskiai ir kiti), bet lietuvių kreipimuisi į Lietuvos bajorus kun. Aleksandro Dambrausko-Jakšto knygele "Glos Litwinow" (lietuvių balsas), raginant dirbti su visa lietuvių tauta, šaukiamoji pusė atkirto Juozo Kordzikauskio ar Simano Meištavičiaus brošiūrėle "Przenigdy" (niekados!), po kurios lenkų spaudoje pasirodė dar straipsnių ir atskirų leidinių, kuriuose lietuviai vis buvo puolami. Kaikurie bajorai, nesidėdami su tautiškai susipratusiais lietuviais, pasireiškė kaip lituanistai susidomėję, suprantą ir gerbią kylantį tautinį lietuvių susipratimą, pvz., prie Merkinės gimęs ir Vyšniavoje, Ašmenos aps., augęs Jonas Karlavičius, dar prieš 1863 m. ėjęs mokslus Maskvos universitete, kur tuo laiku kiti lietuviai (Koncevičius, Daukša, Bukauskis, Puzina, Lipštas, Daraškevičius, Savickis ir kiti) — pasak tenykščio buvusiojo studento, vė-

liau išgarsėjusio lenkų istoriko Tado Korzono — draugų lenkų buvę įtarinėjami svajoją apie Telšių respublikos įkūrimą (buvę separatistai, linkę spręsti Lietuvos politikos reikalus nepriklausomai nuo Varšuvos lenkų politikos). Savo dvare apsigyvenęs ir pasiskyręs kalbotyrai, 1875 m. jis parašė veikalą "O języku litewskim", paskiau papildęs savo lingvistinį mokslą Vokietijos universitetuose, suėjęs ir su Petru Vileišiu, iš kurio buvo gavęs ir Petrapilio lietuvių studentų leidžiamą "Kalvį Melagį", domėjosi "Aušra", bet su lietuvišku sąjūdžiu nesutapo. Varšuvoje jis ėmė leisti "Slownik języka polskiego" ir etnografinį folkloristinį žurnalą "Wisla", kuri mielai dėjo žinias apie lietuvių etnografiją ir folklorą. Skyrium, kaip jau anksčiau buvo minėta, jis išleido Davainio Silvestraičio "Podania żmudzkie" 2 t.

Vienas reikšmingiausių, kad ir vėlyvų, lietuvių tautos laimėjimų šioje srityje — 1939 m. rudenį prof. Mykolo Romerio pasisakymas lietuviu po to, kai jis per 33 savo visuomeninio veikimo metus reiškėsi Lietuvos lenku demokratu. 1906 m. Vilniuje jis leido auklėjantį Lietuvos lenkų visuomenę demokratizmo ir tarpusavio tautų (tad ir lenkų su lietuviais) susipratimo dvasioje dienraštį "Gazeta Wilenska", paskiau Krokuvoje išspausdino plačią, nuodugnią ir labai palankią lietuviams jų tautinio atgimimo istoriją "Litwa" (ligi šioliai neišverstą lietuviškai!). 1910-1914 ir 1922-1938 m. bendradarbiavo Liudviko Abramavičiaus redaguojamame ir lenkų administracijos laikais nuolat konfiskuojamame, palankiame lietuviams ir gudams laikraštyje "Przegląd Wilenski". 1915-1917 m. Pilsudskio legionuose kovojo prieš Maskoliją "už Lenkiją ir Lietuvą". 1920 m. dėl Pilsudskio įsakymu Vilniaus iš Lietuvos paveržimo atviru laišku užprotestavęs, nusigręžė nuo Pilsudskio ir Kaune ėmė eiti Lietuvos Tribunolo nario pareigas, Haagos Tarptautiniame Tribunole atstovaudamas Lietuvai bylose su Lenkija ir Vokietija (tas bylas Lietuva laimėjo), bet daugiausia pasiskyręs mokslo darbui Lietuvos universitete, kurio profesorium ir kelis kartus rektorium Kaune jis išbuvo ligi keli fakultetai 1940 m. buvo perkelti į Vilnių, o su teisių fakultetu ir jis ten persikėlė. Jis išleido kelis svarbius Lietuvos mokslui veikalus iš teisės srities.

Vilniaus miesto lenkų patriotinis darbas ėjo dviem kryptim: vieni su J. Pilsudskiu priekyje steigė socialistinę organizaciją kovai su carizmu už Lenkijos - Lietuvos valsty-

bės atgaivinimą – tai vadinamoji Polska Partja Socjalistyczna (PPS), bet daugumas susidėjo su Romano Dmovskio (ir to pat "Przenigdy" autoriaus Juozo Kordzikauskio) Lenkijoje įsteigta Partja Narodowo - Demokratyczna (PND – vadinamieji endekai, arba kaip juos vadino Petrapilio lietuviai studentai – indykai - kalakutai), kuri stengėsi Lietuvoje sustiprinti ir, lietuvių bei gudų sąskaita, net praplatinti lenkybę, buvo priešinga socialistiniam darbui ir mėgino susiprasti su maskolių vyriausybe, su kuria, kaip matėme, to pat siekė ugodovcai, tik šie nebuvo tokie karšti Lietuvos lenkintojai, kaip endekai.

Vilniaus generalgubernatorių Muravjovo, Kaufmano, Orževskio spaudžiami, verčiami pasirašinėti žeminančius atsiprašymo ir ištikimybės adresus carui, dvarininkai atsigaudavo lengvesniaisiais Albedinskio arba Sviatopolko Mirskio laikais ir mėgindavo juos sau palenkti, bet neperdaug tesivaržė, pvz. 1893 (kražiniais) metais kaip tik drauge su pagarsėjusių Kražių žemaičių žudynėmis Kauno gubernatorium Klingenbergu ir kitais maskoliais dalyvauti valdžios iškilmėse 50 metų Kauno gubernijos įsteigimo sukakčiai pažymėti ir viešai pareikšti ištikimybę Rusijai, arba 1904 m. Vilniuje pastačius Lietuvos pavergėjos carės Kotrynos paminklą, keturiasdešimt keturi Lietuvos lenkų ponai su Plioteriais, Meištavičiais ir kitais priekyje – savo dalyvavimu paminklo atidengimo iškilmėse pabrėžti savo valstybinį ištikimumą, už ką Plioteris ir Meištavičius buvo caro apdovanoti kamerjunkerių titulais (baltomis kelnėmis), kiti dalyviai nieko negavo, tik visi susilaukė visuomenėje paniekinamo "kotrininkų" (kataryniarze) vardo ir plačiai pasklydusio eilėraščio (parašyto jauno Vilniaus advokato Jono Klotto), kur pajuokta, jog "w blasku naszych bialych spodni wstaje nowa era" (žibant mūsų baltoms kelnėms kyla nauja gadynė). Šiuo būdu Adomo Mickevičiaus poemoje "Dziady" kadaise skaičiumi "44" pranašaujamas būsimasis – dar nežinomas – Lenkijos ir Lietuvos išvaduotojas ("a imię jego czterdziesci i cztery") kažkaip atvirkščiai istorijoje pasireiškė ir dar pasikartojo, kai 1917 m. vėl 44 Vilniaus lenkų politikai įteikė vokiečių vyriausybei memorialą prieš Lietuvos patriotų pastangas atgauti Lietuvai nepriklausomybę su sostine Vilniumi.

Pačiame Vilniuje, Kaune ir kituose miestuose ir miesteliuose, o ypačiai Vilniaus krašte, lenkiškai nustatyti kuni-

gai iš bajorų ir nebajorų kilę, be to dar visokie bajoriukai ir miesčioniukai, bajoraitės ir miesčionkaitės, nustatomi ir remiami Varšuvos, kur tik gali skiepija lenkybę, moko lenkiškai rengdami prie išpažinties ir slaptose mokyklose, kelia žmonėms Lenkijos praeitį, primena jos didžygius ir didvyrius, drauge laikydami ir statydami lietuvybę žemiau už lenkybę, lyg ir kokiu "tamsios pagonybės" palikimu caro valdžios persekiojamos "lenkiškos" katalikybės metu. Taip po 1864 metų pačių dvarininkų ir miesčionių pastangomis, kurioms prieš savo norą padėjo negudri maskolių politika, atsitveriama nuo lietuviškosios kaimo visuomenės ir imama lipdyti Lietuvoje iš lietuvių ir gudų savotiškoji "lenkų tauta". Būdingas Vilniaus krašto lenkinimui lietuviškojo kaimo niekinimas pasireiška net mažmožiuose, kaip štai dainele vaiką kilojant: "Opa, opa, opa, nie pojdę za chlopa, pojdę za polaka, bo ja sama taka". Kaimo ir miesto tamsuoliams įpučiama negudri, rėksminga, lyg ir pusponiškoji, pusbajoriškoji "unaro" ir prošepaniškos politūros dvasia.

Tuojau po 1863 m. Druckis Liubeckis ir dar vienas kitas Lietuvos (tikriau čia tik Gudijos) bajoras ne tik ėmė kratytis savo "lenkiškąja" kilme, bet ir sakytis rusais, o kaikurie kunigai Vilniaus vyskupijoje ir kitur gudiškose parapijose įvedė bažnyčion vieton lenkų kalbos rusų (garsusis kun. Šenčikauskis ir kiti) arba net perėjo stačiatikybėn, drauge ir savo parapijas su savim patraukdami, tačiau ilgainiui tatai nutrūko ir bemaž nesikartojo. Tiktai apie 1910 m. Vilniaus krašte išsišoko lenkų politiko Ipolito Milevskio brolis Ignotas, ekscentrikas turtuolis, kuris savo rusiškoje brošiūroje Lietuvos bajorų vardu ne tik kratėsi "lenkiškomis" jųjų nuodėmėmis, bet ir piršte piršosi vyriausybei savo caristiniu ir maskolišku ištikimumu. Užtat lenkų tauta laimėjo ir lietuviškųjų išgamų, kaip generolas Janušaitis, Varšuvos seimo atstovas Vytautas Staniškis, vaivada Kirtiklis, kunigas Meškis (Mieszkis) ir kiti, dažniausia kilę iš mišrių šeimų (iš tėvo ištižusio ar lepšio ir motinos karštos lenkės), užaugę lenkų globojami ir veikiami.

Maskoliškoji stačiatikybė prieš katalikybę ir "lenkybę". Caro vyriausybė stengėsi apdrausti lietuvius sodiečius nuo dvarininkų bajorų ("lenkų") ir kunigų (katalikų) įtakos ir savo priemonėmis juos įtraukti Maskolijos valstybinguman ir stačiatikiškai rusiškos kultūros tinklan, kas reiškėsi paprastu maskolinimu ir pravoslavinimu. Katalikų Bažny-

čios veikimas buvo dar labiau negu pirmiau suvaržytas. Vyskupas Valančius perkeltas Kaunan griežton gubernijinės administracijos priežiūron drauge su perkelta iš Varnių kapitula, konsistorija ir seminarija, o Vilniaus vyskupija, išvežus Maskolijon lenką vyskupą Krasinskį, keliasdešimt metų buvo valdoma patvirkusių ir caro administracijai klusnių prelatų, kurie pro pirštus žiūrėjo kunigams ir parapijoms pereinant stačiatikybėn. Valančiui jau seniai buvo pristatytas jo ir kitų lietuviškiems raštams cenzūruoti, rekomenduotas buvusiojo unijotų vyskupo, perėjusio stačiatikybėn ir sustačiatikybinusio Gudijos unijotus šiųjų metropolito Juozapo Siemaškos, iškunigis popas Antanas Petkevičius, kuris vis rašė dabar donosus prieš vyskupą. Kunigus parapijoms skirti, kelti juos iš parapijos parapijon, kelti kamendorius klebonais ir tt. vyskupai tegalėjo tik administracijos, tad maskolių, sutikimu. Kunigams buvo uždrausta, negavus policijos leidimo, vykti iš savo parapijos ribų net i gretimosios parapijos atlaidus, o vyskupui važinėtis po vyskupiją. Vyriausybė dar anksčiau reikalavo, kad pamokslai būtų sakomi iš jos leistųjų pamokslų rinkinių, o dabar juos sekė bažnyčion atėję vos beraštingi policijos uriadninkai ir žandarai. Buvo uždrausta, negavus gubernatoriaus leidimo, statyti ir net tik taisytis bažnyčias, tvarkyti kapinius, dargi kryžius statytis. Todėl paprastai kryžiai buvo statomi slaptai per naktį "nežinia kieno", o bažnyčios nekartą ir netaisomos kažkaip "taisėsi".

Bemaž visi vienuolynai buvo uždaryti, o likusiuose buvo uždrausta priiminėti naujus vienuolius, tačiau persenę vienuoliai vis "nemirdavo", slaptai pakeičiami jų vieton pastatomų naujų, kiek jaunesnių, tad tuo būdu vis "atsijaunindavo"... Tebuvo leidžiama į seminarijas priimti tik labai mažą skaičių klierikų, be to, gerokai perkoštų per policijos sietuvą, taip, jog kunigų labai trūko (seniau jų darbui daug padėdavo dar vienuoliai, kurių dabar pritrūko vienuolynus uždarius), tad ir įgarsėjusi "kunigų kalvė" visai caro imperijos katalikybei, Žemaitija, vos su savaisiais beišsiversdavo. Kunigai tik kyšiais ir girdydami policiją (uriadninkus, asesorius - pristavus, sprauninkus), valsčiaus raštininkus (pišorius) ir paštininkus, net popus ir žandarus, tegalėjo šiaip taip aplenkti draudimus ir išvengti pabaudų (piniginių, uždarymo Kretingos, Agluonos ar Gardino vie-

nuolyne arba net ištrėmimo į kurią vidurinės ar rytų Maskolijos guberniją).

Uždarius blaivybės brolijas ir neleidus kunigams varžyti žmonių "laisvės" gerti, palengvėjo karčiamininkų, valsčiaus pišorių ir kitų Lietuvos žmonių "kultūrintojų" prie jų priėjimas ir baudžiavas panaikinusios caro valdžios geradarumo kėlimas.

Atimtuose, konfiskuotuose dvaruose buvo apgyvendinti atvežtieji maskoliai, kuriems, o taip pat šiaip činauninkams buvo paimamos katalikiškos bažnyčios ir paverčiamos cerkvėmis arba pastatomos naujos cerkvės, o prie jų sodinami popai, dažniausia girtuokliai ir kunigų šnipinėtojai. Parapinės (su lietuvių kalba) mokyklos valdžios įsakymu buvo uždarytos, ir ji ėmė steigti maskoliškas pradžios mokyklas (narodnyja učilišča) vien su rusų kalba ir obrusitėliais mokytojais, o iš gimnazijų buvo pašalinti visi mokytojai katalikai. Katalikų tikybai dėstyti mokyklon buvo įleidžiami kunigai (gimnazijose kapelionai), kurie turėjo mokyti rusų kalba, o mokiniai ir maldas turėjo išmokti maskoliškai. Greta pradžios mokyklų ėmė kurtis ir parapinės, bet stačiatikių mokyklos (cerkovnoprichodskija školy), kurios mielai priimdavo ir katalikų vaikus, bet kunigo neįsileisdavo. Kunigai niekur neturėjo teisės kalbėti prieš pravoslaviją kaip valstybinę tikybą, kuri nuo caro Mikalojaus I laikų drauge su "samoderžavija" ir "narodnost", tad stačiatikybė, carybė ir maskolybė, sudarė oficialius maskolių valstybingumo pagrindus. Mikalojaus I caromečiui atitenka ir garsių rusų poetų Puškino ir Žukovskio parašyto rusiško himno "Bože caria chrani" pritaikymas muzikai, atliktas žandarų generolo Lvovo, kuris mirė netoli Kauno ir buvo palaidotas supravoslavintame Pažaislio vienuolyne. Popai, mokytojai ir kiti činauninkai, suprantama, nekieno nebuvo varžomi pulti ir niekinti katalikų tikybą mokyklose mokinių katalikų akivaizdoje.

Gimnazijose visiems mokiniams, tad ir lietuviams, buvo įvestos rusiškų mužikų rubaškos (kosovorotkos) ir šikšniniai diržai (kušakai). Jie turėjo gyventi bendrose mokinių kvatierose (bendrabučiuose), inspektorių griežtai prižiūrimose, ir savo tarpe tik maskoliškai kalbėti. Tas, mat, buvo laikoma pedagogine priemone greičiau pramokti valstybinės kalbos, kas betgi tebuvo sekimas lenkišku pavyzdžiu, kai Vilniaus universiteto žmonės (mokyklų vizitato-

riai) užgyrė kaikurių (pvz. Žemaičių Kalvarijos domininkonų) gimnazijų mokytojų tarybos draudimą mokiniams lietuviškai (žemaitiškai) savo tarpe kalbėti, kad geriau pramoktų lenkiškai, o tas dar buvo paveldėta iš lotyniškosios jėzuitų mokyklos, kur ir lenkiškai buvo draudžiama kalbėti, kad mokiniai geriau pramoktų lotynų kalbos, ir kur jau nusidėjusiems ir pratarusiems gimtąja kalba ant kaklo pabaudai buvo kabinama nota linguae, vėliau taip lietuvių neapkenčiama metelinga praminta. Draudimas mokiniams kalbėtis savo kalba maskoliams buvo ne tik "pedagoginė" priemonė, bet ir mokinių atžvilgiu paaštrintas bendras vyriausybės draudimas viešai kalbėti lenkiškai ar lietuviškai, kas buvo primenama vėliau muziejuose terenkamais, o tuomet matomose vietose, įstaigose (valsčiaus valdybose, paštuose, klubuose ir kt.) iškabinamais lapais, kur kerepliškomis maskoliškomis litaromis buvo įspėjama: "Govorit po polski vospreščajetsia" arba "Govorit po litovski vosperščajetsia".

Per gimnastikos pamokas, kurios karininkų mokytojų dažniausia buvo paverčiamos paprastomis muštromis (kariniu žygiavimu ir tokia pat mankšta), buvo verčiama dainuoti rusų liaudines ir karines dainas ("Vniz da po Volge, vniz da po Kazanke", "Naši siostry, meči, sabli ostry" ir kt.), taip pat gimnazistinėse gegužinėse, dainavimo pamokose ir tt. Knygas tegalima buvo skaityti tik duodamas iš savo gimnazijos bibliotekos; iš bibliotekų buvo išimtos visuomeninio turinio knygos. Šventomis dienomis mokiniai katalikai drauge su stačiatikiais turėjo eiti cerkvėn į stačiatikiškas pamaldas. Seni Lietuvos mokyklų mokinių žaidimai buvo pakeičiami maskoliškais; pavyzdžiui, įvesta nomadiškai maskoliškoji čecharda. Mokytojai buvo rusai, jų tarpe nemažai tarnybos sumetimais priėmusiųjų stačiatikybę gudiškai lenkiškų kulvertų arba tokių jau perekinčikų sūnų. Mokytojai katalikai tebuvo skiriami į vidurinės ir rytinės Maskolijos, Kaukazo, net Sibiro mokyklas, tik ne Lietuvoje.

Rusų kalbos ir literatūros, istorijos ir geografijos mokytojai turėjo ypatingą uždavinį lietuvių ir lenkų jaunimui įkvėpti panieką "bajoriškai lenkiškam" Lietuvos istorijos laikotarpiui; įtikinti, jog Didžioji Kunigaikštija iš visa ko, iš kalbos, net tikybos ir tt. visados buvusi rusiška, tad ir jos prijungimas prie Maskolijos tebuvęs natūralus dviejų vieno rusiško kūno dalių susijungimas vienan; įrodyti savo impe-

rijos galią ir neįveikiamumą, įskiepyti pagarbą maskolių kultūrai ir meilę rusų literatūrai: Deržavinui, Puškinui, Lermontovui, Gogoliui ir kitiems, o pačią rusų kalbą lietuviams paversti ne tik šnekamąja, bet ir galvojamąja, ne tik kupina artimų širdžiai Puškino ar Krylovo posakių ir rusiškų priežodžių bei patarlių, bet ir vienintele moksliniam bei inteligentiniam jų mąstymui ir sakymui.

Kad ir tokia buvo maskoliškoji mokykla, bet nuo XVIII-jo amžiaus pabaigos įpratę leisti vaikus į mokslą, Lietuvos kaimiečiai juos ir dabar leido, juo labiau, jog baudžiavomis nusikratę, geriau su žeme išsiversdavo, tvirčiau jautėsi, o pasunkėjęs priėmimas į kunigų seminarijas kreipė jų dėmesį ir į kitokį mokslą — aptiekoriaus, daktaro, advokato, mokytojo, inžinieriaus. Vakarietiškoji Romos katalikybė taip buvo prigijusi lietuvių tarpe (protestantizmas Mažojoje Lietuvoje ir evangelizmas Didžiojoje Lietuvoje taip pat yra vakarietiškos, o ne rytietiškos, kaip kad stačiatikybė, kultūros reiškiniai), jog išėjusiai maskoliškąją mokyklą lietuvių inteligentijai įpratus į rusų literatūrą bemaž kaip į savąją, vieno žmogaus rankų pirštais galima suskaityti, kiek mokytinių lietuvių per 50 metų (1864-1914 m.) yra perėję stačiatikybėn! Kas kita, jog nevienas išmokslintas lietuvis, kaip katalikas negaudamas Lietuvoje pritaikinti savo žinių ir specialybių arba suviliotas geresnėmis caro valdžios, žemietijų, pramoninninkų ir kt. pasiūlomis, nebe Lietuvoje apsigyvendavo ir tuo savo kraštui, savo žmonėms žudavo kaip nebuvęs, bet kiti neišsižadėdavo savo tėvų ar giminių ir juos kaikada sušelpdavo, padėdavo kuriam lietuviui išeiti mokslus arba kur įsitaisyti. Gyvendami už Lietuvos ribų, daugelis jųjų vesdavo stačiatikes, kurių nekartą nedrįsdavo parvežti tėvams ir giminėms parodyti nei šioms savo "tamsuolių" - "mužikiškų" tėvų; vaikai turėjo būti stačiatikiai, nes Maskolijos įstatymai neleido mišrių jungtuvių vaikams, kur vienas tėvų buvo stačiatikis, būti nestačiatikiais. Šitokios šeimos virsdavo ne tik stačatikiškos, bet dažnai ir rusiškos, kad ir jųjų jau atitrūkę nuo savo krašto tėvai tebepasilikdavo lietuviai ir katalikai.

I tomo pabaiga.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

Nededama čia prakalboje "Apie savo rašinį" minimų pavardžių.

A

Aarne Anti, suomių folkloristas 148, 152
Abramavičius Liudvikas, Vilniaus žurnalistas 217
Adomavičius, iškunigis, bolševikas 101
Akelaitis Mikalojus 62, 89, 207, 211, 216
Albedinskis, Vilniaus gen. gub. 218
Alchimavičius, tapytojas 175
Aldona Gediminaitė, lenkų karalienė 139
Alekna Jurgis dr. 76
Alekna (Aleknavičius, Olechnowicz) Kajetonas kun. 59, 62, 212
Alekna (Olechnowicz) Rapolas kun. 209, 210
Aleksa Jonas, ministeris 67
Aleksa (Aleksandravičius), botanikos prof. 14, 199
Aleksandras II, caras 207, 214
Aleksandravičius prof. žr. Aleksa (Aleksandravičius) prof.
Algirdas, did. Lietuvos kun-tis 5, 110, 137, 173
Algis žr. Olegas (Helgi)
Alijošius žr. Binkis (Alijošius) Kazys
Alseikos 68, 76
Alšėniškis (Holszanski), Vilniaus vysk. 69
Ambraziejus žr. Ambroževičius (Ambraziejus) Juozas
Ambroževičius (Ambraziejus) Juozas kun. 112
Andriolli (Andriulis) Elviras, tapytojas 175
Antinis, skulptorius 168, 176
Antokolskis Morkus, skulptorius 35
Anusevičius Julius 21
Aramavičius Viktoras 62
Arminas Petras 75, 197
Audzevičius (Audijonis), Vilniaus vysk. 57
Augaitytė Juzė, dainininkė 146, 162
Augius (Augustinavičius) Paulius, grafikas 176
Augustas II Saksas 60
Augustas III Saksas 60
Avižoniai 68
Avižonis Konstantinas, istorikas 4
Avižonis Petras prof. 66, 76, 82
Ažukalnis (Zagurskis) Valerionas 155, 213

B

Bachmatavičius, tapytojas 174
Bačinskaitė-Būčienė Salomėja žr. Neris Salomėja
Bagdonas (Bogdanavičius) Juozas prof. 66, 76
Baginskis, XVIII a. domininkonas 82, 133, 180
Bagužis žr. Baužas
Balčikoniai 76
Balčikonis Juozas prof. 76, 128
Baldžius (Baldauskas) Juozas, etnologas 4
Balinskis Mykolas, istorikas 195
Balys Jonas, folkloristas 4, 145, 148, 150, 152
Balmontas Konstantinas, rusų poetas 18
Baltramaitis Silvestras, bibliografas 4
Baltrušaitis Jurgis, poetas 18
Balutis Bronius, ministeris 24
Balvočius (Gerutis) Jonas kun. 103
Baranauskas (Baronas) Antanas vysk. 4, 57 88, 102, 103, 106, 122, 125, 127 128, 143, 152, 154, 155, 197, 206, 211, 212, 213
Barčys žr. Bartsch
Baronaitė, tautinių šokių vedėja 165
Baronas Antanas žr. Baranauskas (Baronas) Antanas vysk.
Barškietis žr. Beresnevičius (Barškietis)
Bartsch (Barčys) 146
Basanavičius Jonas dr. 4, 20, 22, 75, 91, 92, 106, 112, 133, 143, 148, 150, 152 153, 155, 167, 173, 182, 188, 212
Bassanowicz žr. Basanavičius
Batoras Steponas 21, 69

Baužas (Bagužis, lenk. Bohusz) Pranas Ksaveras kun. 54, 126, 129, 186, 191
Bedarfas 141
Beerbohm Vilhelmas 141
Beilis 39
Bekešas 21
Belyj žr. Bugajevas
Berdiajevas, rusų rašytojas 18
Berelis Joselavičius žr. Joselavičius Berelis
Beresnevičius (Barškietis) vysk. 57
Berkavičius 34
Bernotavičius (Bernotas) Peliksas 8, 194
Beržanskis (Gediminas-Klausutis) Jonas 55, 56, 101
Bezzenbergeris Adalbertas prof. 4, 9, 128
Bielecki 133
Bieliackinas Simanas prof. 43
Bieliakai 32
Bielinis Kipras 76, 145
Bielskiai 76
Bilevičiai 82
Bilevičiutė Joana žr. Narutavičienė (Bilevičiutė) Joana
Bilevičiutė Marija žr. Pilsudskienė (Bilevičiutė) Marija
Bilevičiutė Sofija žr. Zubovienė (Bilevičiutė) Sofija
Biliūnas Jonas 76
Binkis (Alijošius) Kazys, poetas 67, 122
Biruta 83, 123, 142, 178, 187, 194
Biržiška Mykolas prof. 4, 56, 145, 148
Biržiška Vaclovas prof. 4, 5, 18, 19, 20, 21, 54, 55, 57, 58, 59, 63, 70, 82, 97, 98, 102, 104, 109, 113, 117, 118, 120, 123, 124, 125, 126, 140, 151, 154, 155, 159, 162, 163, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 177, 188, 203, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 214
Biržiška Viktoras prof. 48
Bistras Leonas, ministeris 67, 201
Bytautai 67
Bytautas Romas 20, 129
Bitys, sukilėlių vadas 109
Blusis, mokytojas 53
Bohlenas Petras prof. 146
Bohusz prelatas žr. Baužas
Bohuševičius, gudų poetas 72
Bojanus prof. 19
Boleslovas I, lenkų karalius 173
Bona Žigimantienė, lenkų karalienė 19
Bortkevičiai 55, 66
Botyriai 32
Brastauskai 53
Brastauskas 100
Brazaičiai 68, 76
Brazauskis (Brzozowski) Karolis, lenkų poetas 150
Brazdžionis Bernardas, poetas 125
Brazdžius Pranas, keramikos mokytojas 169
Brenšteinas Mykolas 76, 167
Bretkūnas Jonas kun. 118, 156
Briusovas, rusų poetas 18
Brodovskis Jokūbas, žodynininkas 126, 153, 154
Bruažis žr. Bruožis dr.
Brugmanas prof. 143, 152
Brun Malte žr. Malte Brun
Brundza Antanas kun. 210
Brundza Motiejus kun. 210
Bruožis Ansas 4, 10, 143
Bruožis (Bruažis) Vilius dr. 136
Brzozowski Karolis žr. Brazauskis (Brzozowski) Karolis
Brzozowskiai 14
Būčys Pranas vysk. 66, 99
Budrius (Budrys) Enrikas, mokytojas 141, 146
Buecher (klaid. Buechner) prof. 127, 163
Būga Kazys prof. 4, 67, 127, 129
Bugajevas (Andrei Belyj), rusų poetas 18
Bugailiškiai 68, 76
Bugailiškis Peliksas, kultūrininkas 76
Būgos 68
Bukauskaitė žr. Geršinskienė
Bukauskis Enrikas 162, 199, 216
Bukotos 32
Bukša 162
Bulota Andrius, advokatas 66, 92
Bulotos 32
Buninas, rusų rašytojas 18
Burba, Belvederio dvarininkas 104

Burba Aleksandras kun. 98
Bušinskis Ignas 194
Butkus (Butkevičius) A., vyskupijos administratorius 209, 210
Butrimas XV a. 117

C

Canisius, XVI a. jėzuitas 88
Ceraskis žr. Vaškys (Ceraskis)
Chądzinskis Jonas, XVII a. jėzuitas 123
Chamisso, vokiečių rašytojas 140
Chilinskis Boguslovas, XVII a. rašytojas 70
Chodynickis, lenkų istorikas 4
Chodkevičiai 53, 69, 82, 133, 134, 174, 179
Chodkevičius Jonas XVI a. 53
Chodkevičius (Katkus) Jonas Karolis XVII a. 53, 108
Chodzka Aleksandras, poetas 193
Chodzka Ignas, rašytojas 71, 72, 194
Chodzka Jonas, rašytojas 72, 188, 193, 194, 211, 214, 216
Chrząstowskiai 14
Cvirka Petras 216

Č

Čackis Tadeušas 83, 86
Čartoriskiai 216
Čečeta Jonas 196
Čepėnai 68
Čepinskiai 76
Čepinskis Vincas prof. 68, 201
Čerskis Stanislovas kun. 169
Červinskis prof. 18
Čiulda Juozas kun. 62, 208
Čiurlioniai 68, 159
Čiurlionienė (Kymantaitė) Sofija 87
Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 67, 93, 146, 159, 161, 176
Čiurlionytė Jadvyga 146

D

Dabrila, Vilkaviškio prelatas 98
Dagilis Stanislovas, poetas 124
Dahmel žr. Damelis (Dahmel)
Dambrauskai 76
Dambrauskas (Jakštas Adomas) Aleksandras kun. 4, 66, 99, 151, 216
Dambrauskaitė Antanina, dainininkė 146, 162
Damelis (Dahmel), tapytojas 174
Danilavičius Ignotas prof. 4, 73, 192
Daraškevičius, studentas 216
Darre, nacių publicistas 95
Daugirdai 67, 68, 216
Daujotas (Labunauskas) Vaclovas 123
Daukantas Simanas 8, 18, 38, 43, 62, 64, 66, 73, 82, 83, 84, 90, 102, 114, 126 142, 143, 149, 152, 153, 156, 174, 187, 192, 201, 202, 203, 204, 207, 211, 213
Daukša Jokūbas 22, 58, 216
Daukša Kazimieras 62
Daukša Mikalojus kun. 88, 112, 118, 119, 123, 128, 130, 188
Davainis - Silvestraitis Mečislovas 55, 66, 149, 150, 195, 198, 217
Dėdė Atanazas žr. Pakalniškis (Dėdė Atanazas)
Dėdinas kun. žr. Dydynskis (Dėdinas) kun.
Deržavinas, rusų poetas 223
Detlefsen 272
Dičiute, dainininkė 162
Dydynskis (Dėdinas) kun. 210
Didžiuliai 68, 76, 216
Didžiulienė (Nitaitė) Liuda 88, 89, 105, 134
Didžiulis Stasys 66
Dielininkaitis dr. 66
Dineika Karolis 165
Dlugosz (Longinus) Jonas, lenkų kronikininkas 117
Dobševičius Tomas kun. 195
Dobužinskis Mečislovas, tapytojas 176
Dogelis prof. 18
Domaševičiai 55, 68, 76, 133
Domaševičius Andrius dr. 66, 215
Donelaitis žr. Duonelaitis
Doričas, bulgarų kalbininkas 143
Dostojevskis, rusų rašytojas 18
Dovydaičiai 68
Dovydaitis Juozas Silvestras kun. 62, 147,

203
Dovydaitis Jurgis, dainų rinkėjas 143, 145
Dovydaitis Pranas prof. 67, 143, 203
Drazdauskis žr. Strazdas (Drozdowski) Antanas kun.
Drozdowski žr. Strazdas (Drozdowski) Antanas kun.
Druckis Liubeckis 219
Duonelaitis (Donelaitis) Kristionas kun. 9 10, 121, 122, 133, 144, 153, 155, 211
Dūrys Mykolas kun. 129
Dvarionaitė, dainininkė 162
Džambalas 157
Džiugas 148

E

Ehretas Juozas prof. 100
Endzelynas, latvių kalbininkas 4
Ereminas Leonas 146

F

Fedorovas, XVI a. rusų spaustuvininkas 18
Fortunatovas prof. 143
Fraenkelis Ernestas prof. 4
Frankai, tėvas ir sūnus, profesoriai 19
Frick, architektas 171
Frommas (Gužutis) Aleksandras 14, 135

G

Gadonas Mykolas 194
Gadonas Vladimiras 194
Gaigalaitis Vilius prof. 10, 136
Gailevičius Bonaventuras kun. 62, 63
Gailiūnas V. 121
Galaunė Paulius prof. 176
Galdikas Antanas, tapytojas 67, 176
Galvanauskas Ernestas, ministeris 76
Garalevičius 158
Garibaldi, italų revoliucininkas 20
Garmai 68
Gaudy, vokiečių poetas 140
Gavronskiai 90
Gediminas, did. Lietuvos kun-tis 8, 70, 73, 83, 110, 137, 139, 173
Gediminas - Beržanskis - Klausutis žr. Beržanskis (Gediminas - Klausutis) Jonas
Gedkantas Bridžius XVII a. 120
Gelertas, vokiečių pasakėtininkas 121
Geršinskis dr. 199
Geršinskienė (Bukauskaitė) 199
Gerulis (Gerullis) Jurgis prof. 4, 9, 11, 128
Gerutis žr. Balvočius (Gerutis) Jonas kun.
Giedraičiai 57, 189
Giedraitis Juozas Arnulpas vysk. 61, 62, 63, 83, 185, 186
Giedraitis Merkelis vysk 1, 97, 138, 204
Giedraitis Simanas vysk. 62
Gilius dr. 66
Gimbutai 67
Gineta Juozapas žr. Pilsudskis Juozapas
Gintila Jonas Krizostomas kun. 68, 187, 203
Gira Liudas 93, 201, 216
Girdvainiai 67
Girštautas Polikarpas (Juzumas Juozas) prof. 14, 62
Gisevius (Gižickis) Edvardas 15, 149, 214
Gižickis žr. Gisevius (Gižickis) Edvardas
Glemžaitė 178
Glinskiai 18
Glogau (Glogavas) Karolius Vilhelmas Otto kun. 155
Godlevskiai 90
Goesai 67
Goesas 14
Goethe, vokiečių poetas 2, 140
Gogolis (Hohol) Mikalojus, rusų poetas 223
Goldšmidtas 43
Golianskis Neris prof. 186, 191
Golicinai 18
Gomulickis Viktoras 196
Goreckis, poetas 193
Gorkij (Peškov) Maksimas 96
Goštautai 174
Grabowski Mykolas, lenkų literatūros kritikas 196
Grybas, skulptorius 168
Grigaičiai 68
Grigaitienė (Polovinskaitė) Vladislava, dainininkė 162

Grigorovičius, rusų rašytojas 96
Grigonis Matas, pedagogas 164
Grikša kun. 142
Griniai 68
Grinius (Grinevičius) Kazys dr., Lietuvos prezidentas 66, 76, 92, 112
Griškevičius (Hryszkiewicz) Maurikis 62, 195
Groddeck prof. 19
Grunau XVI a. 149
Gruodis J., kompozitorius 146
Guagnini XVI a. 138, 144
Gucevičius Laurynas žr. Stuoka - Gucevičius Laurynas
Gužutis žr. Frommas (Gužutis) Aleksandras

H

Haack XVIII a. žodynininkas 126
Hahn Wilhelm 33
Haleckis Oskaras, lenkų istorikas 4
Hassenstein kun. 15, 141
Heinrich - Mortensen 9
Helga žr. Olga (Helga)
Helgi žr. Olegas (Helgi)
Herderis, vokiečių poetas 2, 140
Holovinskis vysk. 196
Homolickis prof. 202
Hryszkiewicz Maurycy žr. Griškevičius Maurikis

I

Yčas Martynas, ministeris 67
Igoris (Ingvaris) 4
Ilakavičiutė (Ylakytė) Kazimiera, lenkų poetė 199
Ingvaris žr. Igoris (Ingvaris)
Young, anglų poetas 206
Ivanauskai 28, 55, 67, 216
Ivanauskaitė (Lastauskienė) Marija (Lazdynų Pelėda II) 28, 66, 88, 95, 199
Ivanauskaitė (Pšibiliauskienė) Sofija (Lazdynų Pelėda I) 55, 55, 88, 95, 199
Ivanauskas Tadas prof. 55, 133
Ivinskis Laurynas 53, 62, 142, 152, 205 206, 207
Ivinskis Zenonas prof. 4

J

Jablonskiai 68
Jablonskis Jonas prof. 4, 66, 75, 82, 92, 127, 129, 133, 148, 153
Jablonskis Konstantinas prof. 123
Jadvyga, lenkų karalienė 21
Jagomastai 136
Jaknavičius Jonas, XVII a. rašytojas 58, 123, 124
Jakštas Adomas žr. Dambrauskas (Jakštas) Aleksandras
Jakubovskis, lenkų istorikas 4
Janavičius Liudvikas 225
Jankauskis Česlovas, lenkų publicistas 199
Janulaičiai 76
Janulaitis Augustinas prof. 4, 66, 143
Janulis, tapytojas 176
Janušaitis, lenkų gen. 219
Jaroševičiai 68
Jaroševičius Antanas, dailininkas 167
Jaroševičius Juozas prof. 4, 192, 195
Jasevičius Anupras kun. 62
Jasiukaičiai 68
Jaunius Kazimieras kun. 4, 127
Jogaila 117, 118, 137, 155, 173
Jonavičiai 76
Jonikas Petras prof. 4, 128, 129
Jonynas Ignas prof. 4
Jonuškaitė Vincė, dainininkė 146, 162, 177
Jordanas Jonas Gotfridas kun. 141
Jordanas Karolius Augustas kun. 155
Jordanas Vilius, vokiečių poetas 140
Joselavičius Berelis 34
Jucevičius Liudas kun. 62, 143, 149, 152, 154, 163, 164, 195
Jurevičius Tadas XVII a. poetas 58, 59, 125, 186
Jurgelionis Kleofas, poetas 127, 155
Jurgutis Vladas prof. 4, 67
Juška Antanas kun. 4, 127, 142, 143, 145, 146, 153, 155, 208, 211

Juška Jonas, kalbininkas 4, 127, 208
Juzumai 203, 207
Juzumas Juozas žr. Girštautas Polikarpas
Juzumas Tadas kun. 62
Juzumas Vincas kun. 62

K

Kacenelenbogenas 43
Kačergius Vincas 63
Kaestneraitė 33
Kairiai 76
Kairienė (Paškevičiutė), gudų poetė 28
Kairys Klemensas kun. 62, 212
Kairys Steponas prof. 28, 67
Kairiukščiai 68
Kairiukštis (Kairyksto) 209
Kaisevičius (Kaisys) Jeronimas 62, 194
Kalinauskis Konstantinas, sukilėlių vadas 72
Kalmantai 32
Kalpokai 68
Kalpokas Petras, tapytojas 67, 176
Kalvaitis, vargonininkas 159
Kalvaitis Vilius, dainų rinkėjas 143, 160
Kalvaitytė, dainininkė 162
Kapočius kun. 161
Kapsukas (Mickevičius) Vincas 66, 76
Karge 9
Kaributas kun-tis 21
Karlavičius Jonas, kalbininkas 4, 198, 216
Karlavičius Mečislovas, kompozitorius 199
Karnavičius, kompozitorius 162
Karosas vysk. 57
Karpavičius Mykolas vysk. 73, 191
Karpiai 53, 54, 133
Karpius (Karpis) Ignas 53, 100
Kasakauskis Jurgis kun. 113
Kasakauskis Kalikstas kun. 62
Kasiulis, tapytojas 176
Kašarauskas (Kossarzewski) Ambraziejus 62, 129, 152, 197
Kašiuba, skulptorius 176
Katelbachas Tadeušas, lenkų korespondentas 201
Katiliutė, tapytoja 176
Katkus Jonas Karolis žr. Chodkevičius (Katkus) Jonas Karolis
Kaufmanas gen. gub. 72, 218
Kazimieras šv. 73, 97, 100
Każdajlewicz 133
Kelbauskas, šokėjas 165
Kelkis 137, 155, 206
Kelpšos 67
Kemešis Pabijonas kun. 39
Kęstutis (Keistutis), did. Lietuvos kun-tis 2, 5, 6, 8, 83, 110, 137, 139, 142, 173
Keturakis (Vilkutaitis) 38
Kikutis (Kitkevičius) Antanas kun. 62, 212
Kymantaitė Sofija žr. Čiurlionienė (Kymantaitė) Sofija
Kimbaras XVIII a. 190
Kynstud žr. Kęstutis
Kirkila kpt. 47
Kirkoras Adomas 197, 198
Kirša Faustas, poetas 67, 125, 149, 196
Kirtiklis, lenkų vaivada 219
Kitkevičius žr. Kikutis (Kitkevičius) Antanas kunigas
Klaczko Julian žr. Kliačko Judelis
Klausutis žr. Beržanskis (Gediminas - Klausutis) Jonas
Kleinas Danielius kun. 15, 118, 119, 120, 127, 128
Klementas Antanas 55, 83, 125, 185, 186
Kliačko Judelis (Klaczko Julian) 35
Klimas Petras, ministeris 4, 8 ,67, 76
Klingenbergas, Kauno gub. 218
Klongevičius (Klungis) Benediktas vysk. 57, 63, 64
Klott Jonas, Vilniaus advokatas 218
Kluk kun. 189
Klungis (Klungė) žr. Klongevičius (Klungis) Benediktas vysk.
Kneippas kun. 112
Knipavičius (Kniuipis) 18
Kniuipis žr. Knipavičius
Kobeckis (Korilskis) Liudvikas 62
Kochanowski Jonas, lenkų poetas 124
Koeppenas Petras 210
Kojelavičius Vijukas Vaitiekus, istorikas 8, 192
Kolbergas Oskaras, lenkų folkloristas 146

Kolupailos 67
Konarskis Stanislovas XVIII a. 60
Koncevičius Jonas 216
Končius Ignas prof. 168
Kondratavičius Liudvikas, Lietuvos poetas 8, 14, 28, 196, 197, 198, 214
Konopnickienė Marija, lenkų poetė 95
Kontrimas Ignotas 55, 187
Kordzikauskis Juozas 216, 218
Korilskis žr. Kobeckis (Korilskis) Liudvikas
Korotynski (Korotki) Vincas 197, 216
Korotki žr. Korotynski (Korotki) Vincas
Korsakas Julionas, poetas 193
Korzonas Tadas, lenkų istorikas 197, 217
Kosakauskiai 57
Kosakauskis Jonas vysk 186
Koscialkowski 133
Kosciuška Tadas gen. 14, 28, 34, 126, 180, 190, 191
Kosciuška Vaclovas, tapytojas 175
Kossarzewski Ambrožy žr. Kašarauskas (Kossarzewski) Ambraziejus
Kotryna II, maskolių carė 34, 218
Kotzebue Augustas, vokiečių rašytojas 5
Kozlovskis kun., Jogailos kapelionas 118
Krasinskis, Vilniaus vysk. 220
Kražiauskis (Kraszewski)Juozas Ignas, lenkų rašytojas 8, 72, 149, 174, 192, 195, 196, 198
Kreutzfeldas prof. 140
Krėvė (Mickevičius) Vincas prof. 8, 67, 93, 144, 145, 150, 153, 157
Kriaučiūnai 68
Kriaučiūnas Petras 66, 75, 91
Kriaušaitis žr. Jablonskis Jonas
Krigeriai 15
Kriščiukaičiai 68
Kriščiukaitis Antanas prof. 75
Krylovas, rusų pasakėtininkas 153, 208, 213
Krupavičius Mykolas kun. 67
Krzyvickis Liudvikas, lenkų sociologas 4
Krzyžanowski 133
Kubilius Juozas, publicistas 67
Kučingis, dainininkas 162
Kudirka Vincas dr. 4, 39, 66, 75, 89, 91, 92, 146, 161, 182
Kulieša, tapytojas 174
Kulvietis Abromas 69, 185
Kumutaitis 155
Kundrotai žr. Kondratavičius Liudvikas
Kupala (Lucevičius) Janka, gudų poetas 183
Kuprevičiai 168
Kuršaitis Pričkus prof. 4, 127, 213
Kutkus, dainininkas 162
Kuzma Vladas prof. 67, 112
Kuznecovas žr. Schmidt (Kuznecovas)

L

Labunauskas Vaclovas žr. Daujotas Vaclovas
Landau dr. 43
Landsbergiai (Liandsbergiai) 14, 216
Lapinskis Adolfas 143
Lappo Ivan Ivanovič prof. 4
Lasickis XVI a. 149
Laskovskis (Liaskovskis) XVI a. 149
Lastauskas Vaclovas, gudų veikėjas 28, 31
Lastauskienė Marija žr. Ivanauskaitė Marija
Laukaittis Juozas kun. 76
Lautenbachas, latvių folkloristas 144
Lazdynų Pelėda I žr. Ivanauskaitė Sofija
Lazdynų Pelėda II žr. Ivanauskaitė Marija
Ledesma, XVI a. jėzuitų rašytojas 88
Lelevelis žr. Loelhoeffel
Lemanas Jonas kun. 120
Leonai 68
Leonas (Leonavičius) Petras prof. 66, 75
Leontavičius prof. 4
Lermontovas, rusų poetas 223
Leskienas prof., vokiečių kalbininkas 4, 143
Lessingas, vokiečių rašytojas 2, 140
Liandsbergiai žr. Landsbergiai
Liandsbergis (Žemkalnis) Gabrielius 55, 56, 66, 198
Limanauskis Boleslovas 197
Lipštas (Lipštavičius) Pranas 216
Lituanus Michalo XVI a. 117
Liubavskis prof. 4
Lizdeika 149

Lobelis Pridrikas kun. 120
Loboyko prof. 195
Loelhoeffel (Lelevelis) Jokimas 187, 192
Longinus žr. Dlugosz Jonas
Lopacinskiai 57, 208
Lopacinskis vysk 58, 61, 189
Lovmianskis prof. 4, 8, 14
Lozoraičiai 68
Lozoraitis Motiejus, advokatas 66
Lukauskiai 76
Lukošiūnas, sukilėlių vadas 109
Lvovas, žandarų gen. 221

M

Maciūnai 68
Maciūnas Vincas prof. 4
Mackevičius Antanas kun., sukilėlių vadas 109
Mackevičius A., tapytojas 175, 176
Mackiewicz Mečislovas 133
Maculevičius Jonas žr. Maironis
Mačiai 68
Mačiulis Jonas žr. Maironis
Mahometas 32
Maironis (Maculevičius, Mačiulis) Jonas 8 66, 86, 99, 102, 103, 122, 125, 134, 182
Maleinaitė, šokėja 165
Malinauskis (Malinauskas) Donatas, 1918.2. 16 signataras 55
Malinauskis Mikalojus, istorikas 202, 216
Malinovskiai 14
Malte Brun, danų geografas 186
Mapu, žydų rašytojas 42, 45
Marcijevskis vysk 38, 209
Marcinkevičius, gudų rašytojas 159
Marcinskas (Martynaitis) Antanas kun. 62, 210
Margalis žr. Šnapštys Juozas kun.
Margyris 2, 8, 137, 148, 196
Markowski 134
Martynaitis Antanas kun. žr. Marcinskas Antanas kun.
Martynaitis (Marcinskis) Motiejus Pranas, mokytojas 210
Marting Benno, istorikas 7
Masalskiai (Massalskiai) 57
Masalskis vysk. 58, 60, 174
Mašiotai 68
Mašiotas Pranas 66, 75
Mateika Jonas, lenkų tapytojas 175
Matulaičiai 38
Matulaitis (Matulevičius) Jurgis vysk. 57, 66, 99
Matulaitis Petras dr. 66, 76
Matulaitis Stasys dr. 66, 76
Matulaitytė Gražina 162
Matulevičius Jurgis vysk. žr. Matulaitis Jurgis vysk.
Matulioniai 68
Mažeika, dainininkas 162
Mažvydas (Vaitkūnas) Martynas 113, 117, 138
Medekša Teodoras, sukilėlis 209
Meištavičius Aleksandras, caro kamerjunkeris 218
Meištavičius Simanas 216
Mendog žr. Mindaugas
Meškis (Mieszkis) kun. 219
Michalo Lituanus žr. Lituanus Michalo
Michnevičius K. žr. Mikėnas (Michnevičius) K.
Mickevičius Adomas 1, 8, 14, 28, 34, 38, 72, 84, 100, 103, 139, 157, 158, 174, 175, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 196, 198, 218
Mickevičius Juozas prof. 186
Mickevičius Vincas I žr. Kapsukas
Mickevičius Vincas II žr. Krėvė
Mickiewicz 134
Mickus 134
Micutė (Šutavičienė), poetė 28
Mieleckis (Rotundus) Augustinas 14, 69, 117
Mieleška Simporionas kun. 62
Mierzynskis prof. 4, 8
Mieszkis kun. žr. Meškis kun.
Miežinis M. kun. 127, 153, 154, 211
Mikelionis žr. Michalo Lituanus
Mikalojus I, caras 21, 34, 221
Mikelionis žr. Michalo Lituanus

Mikėnas (Michnevičius) K. 211
Mykolaitis Vincas žr. Putinas
Mikoleitis (Thielo) Kurtas, poetas 15
Mikulskis 158
Mileriai 15
Milesius žr. Mieleckis (Rotundus) Augustinas
Milevskis (Korvinas Milevskis) Ignotas 219
Milevskis (Korvinas Milevskis) Ipolitas 189, 219
Milkė Kristionas Gotlibas 121, 133
Milleris prof. 143
Milton, anglų poetas 206
Mindaugas, Lietuvos karalius 6, 8, 83, 137, 173, 193, 195, 196
Mindowe, Mindows žr. Mindaugas
Minkovskis, žydų matematikas 42
Mironas Vladas kun. 76, 101
Mišeika 76
Mogėnas Domininkas kun. 62
Moncevičius Jokimas kun. 62
Mongirdai 68
Moniuška Stanislovas, Lietuvos kompozitorius 14, 149, 159
Morauskis Alfonsas 66, 215
Morawski 134
Morikoniai 53
Mortensenn žr. Heinrich - Mortensen
Muravjovas Korikas 72, 218
Murzos 32

N

Nagevičius Vladas gen. 76, 175
Napoleonas I 190, 209, 214
Narbutas Teodoras, istorikas 4, 18, 126, 192
Nariškinai 53, 135
Naruševičiai 68
Naruševičius Adomas vysk., istorikas 83
Narutavičienė (Bilevičiutė) Joana 76, 135
Narutavičius Gabrielius, Lenkijos prezidentas, 40, 76, 151, 215
Narutavičius Stanislovas, 1918.2.16 signataras 40, 76, 135, 151, 215
Nasvytytė, šokėja 165
Naujelis Juozas, muzikas 146, 159
Nauragis (Nagrodskis), dainininkas 162
Nazimovas, Vilniaus generalgubernatorius 214
Nemcevičius Jonas Ursinas 190, 209
Nemčiauskis Zakarijas prof. 186, 187
Nerlichas Karolis kun. 62
Nerlichas Samuelis 124
Neselmanas (Nesselmann) Jurgis Enrikas Ferdinandas prof. 4, 121, 127, 141, 143, 146
Neris (Bačinskaitė - Būčienė) Salomėja, poetė 216
Nezabitauskis žr. Zabitis - Nezabitauskis
Niemi prof., suomių folkloristas 4, 143, 144, 157
Nižinskis, rusų šokėjas 165
Noreikos 68
Norkai 68

O

Odyniec (Odinis) Antanas Edvardas, poetas 72, 193, 202, 216
Odinis žr. Odyniec
Oginskiai (Uogintai) 53, 160, 216
Oginskis (Uogintas) Ireniejus 53, 54, 207, 211
Olechnowicz žr. Alekna (Olechnowicz)
Olegas (Helgi) 4
Oleškevičius, tapytojas 174
Olga (Helga) 4
Olgerd žr. Algirdas
Olszewski Kastantas 133
Onacevičius (O'Nacewicz) Ignotas prof. 73, 187, 192, 195, 203
Orzechowskis Stanislovas kun. 117
Orzeszkowa žr. Ožeškienė
Orževskis, Vilniaus gen. gub. 218
Ostermejeriai 15
Ostermeyer Gotfridas 206
Ostermeyer Natanielis Pričkis 206
Otrębskis Jonas prof. 128
Ovidius, lotynų poetas 59
Ožeškienė (Orzeszkowa) Paulauskaitė Eliza 198

P

Pabrėža Jurgis Ambraziejus kun. 59, 62, 112, 123, 142
Pacai (Pociai) 57, 69, 170, 179
Pacas (Pocius) Mikalojus 123
Pačiabutas (Poczobut) Martynas, rektorius 61, 191
Paderevskis (Poderis) Ignacas, muzikas 14
Pajauta 194, 198
Pakalnis, kompozitorius 162
Pakalniškis (Dėdė Atanazas) Kazimieras kun. 66
Pakarklis P. 9
Palemonas 5, 117
Palukaičiai 68
Palukaitis Vincas, mokytojas 101
Pancerzynski 134
Paškevičius Augustinas gen. 152
Paškevičius Enrikas prof. 4
Paškevičiutė žr. Kairienė (Paškevičiutė)
Pašukanis, tarybinis teisininkas 18
Pavlova, rusų šokėja 165
Pečkauskaitė (Šatrijos Ragana) Marija 55, 66, 87, 89
Peires de, Klaudijus 13
Penkaičiai 68
Petkevičaitė Gabrielė, rašytoja 55, 66, 88, 89, 215
Petkevičius Antanas, iškunigis 220
Petkevičius Antanas (Plug), lenkų rašytojas 197
Petkevičius Melkioras XVI a. 124
Petkus 134
Petras I, rusų caras 16
Petrauskai 159
Petrauskas Cezaris, publicistas 201
Petrauskas Jurgis, teatro artistas 162
Petrauskas Kipras, dainininkas 93, 159, 162
Petrauskas Mikas, dainininkas 146, 159, 162, 164
Petravičius Benediktas XVII a. 123
Petravičius, grafikas 176
Petravičius kun. 72
Pfeil gr., vokiečių karininkas 72
Pietaris Vincas dr. 66, 212
Pietkiewicz 134
Pilchauskis prof. 191
Pilsudskienė (Bilevičiutė) Marija 135
Pilsudskis - Gineta Juozapas 3, 14, 31, 135, 199, 200, 201, 215, 217
Pilz Erazmas, lenkų publicistas 216
Pirogovas prof. 63
Plateriai (Pliateriai, Plioteriai) 14, 55, 135, 218
Pliateriai žr. Plateriai
Pleirytė Ona žr. Puidienė (Pleirytė) Ona
Plėvė, caro ministeris 18
Plioteriai žr. Plateriai
Plioteris Jurgis 62, 135
Plioteris - Rappersvilio muziejaus steigėjas 199
Plugas žr. Petkevičius (Plug) Antanas
Pociai žr. Pacai
Podbereskis Romualdas 174
Pohl Vincentas, lenkų poetas 87
Pojata žr. Pajauta
Polinskis prof. 202
Polujanskis 150
Poniatauskis Juozapas gen. 191, 209
Poniatauskis Stanislovas, karalius 125, 174, 179, 180
Poška Dionizas 55, 83, 100, 122, 125, 126, 186, 188, 194, 195, 201 206
Potockiai 90
Požėla Vladas, advokatas 76
Pranaitis Justinas kun. 39
Praniauskis Otonas kun. 62, 203
Praniauckaitė Karolina 197
Pretorijus Motiejus kun. 120, 163
Pryšmantas V. 9
Prochaska, lenkų istorikas 4
Protasevičius vysk. 69, 97
Puida Kazys, literatas 48
Puidaitė Mimoza 48
Puidienė (Pleirytė) Ona 48
Puidokas, sukilėlių vadas 109
Puidos 48
Pundzevičiai 68
Purėnai 68
Purėnas Antanas prof. 76
Purickis Juozas, publicistas 4

Puskunigis, kanklininkas 157, 158
Puškinas Aleksandras, rusų poetas 221, 223
Putinas - Mykolaitis Vincas prof. 67, 92
Putviai žr. Putvinskiai
Putvinskiai (Putviai) 55, 67, 68, 216
Putvinskis Vladas 56, 133
Puzinas (Puzyna) 169, 216

R

Račkauskai 68, 76
Račkauskas (Račkauskis) Jeronimas kun. 62, 203
Radvila Boguslovas 190
Radvila Jonušas 190
Radvila Karolis 194
Radvila Vilhelmas 211
Radvila vysk 69
Radvilos 57, 69, 70, 174, 179
Radziukynas Juozas, mokytojas 212
Raliai 68
Rangvald žr. Rohvolodas (Rangvald)
Rey Mikalojus, XVI a. lenkų rašytojas 124
Reymont 134
Reymont Vladislovas, lenkų rašytojas 95
Reitanas Tadas 28, 190
Rėza Liudas (Gediminas) prof. 5, 10, 121, 126, 141, 146, 214
Rhesa žr. Rėza
Rimgaudas 5
Rimka Albinas prof. 4
Rimša Petras, skulptorius 114, 166
Ringaudas 5
Ryngold (Ryngovd) 5
Robinzonas, advokatas 43
Rodzevičiutė Marija, lenkų rašytoja 32, 198
Roemeriai (Romeriai) 67
Roemeris Mykolas žr. Romeris Mykolas
Roemeris Edvardas, tapytojas 175
Rogalskis Leonas 142
Rohvolodas (Rangvald) 5
Roisius XVI a. 69
Romeris (Roemeris) Mykolas prof. 4, 14, 135, 217
Ropai (Roppai) 53
Rotundus žr. Mieleckis (Rotundus)
Ruhigai žr. Ruigiai
Ruigiai (Ruhigai) 127
Ruigys Pilypas kun. 119, 129, 140, 144
Ruigys (Ruhig) Povilas Pridrikis 119
Rūpeika Juozas kun. 62, 63, 188
Rūpeika 211
Rustejko 133
Rustemas, tapytojas 174
Rušinas (Rusin), admirolas 18
Rutenbergas 43
Rzewuski žr. Ževuskis

S

Sabaliauskai 68
Sabaliauskas Adolfas kun. 4, 144, 156, 157
Salys Antanas prof. 4, 127, 128, 129
Sapiehos (Sapijos) 53, 57, 69, 179, 190
Sarbievius (Sarbiauskis) Motiejus Kazimieras, XVII a. Lietuvos lotynų poetas 14, 69, 123, 206
Sarnackaitė, šokėja 165
Sasnauskas Česlovas, muzikas 146, 159
Sauerwein žr. Zauerveinas
Savickis Antanas kun. 189
Savickis stud. 216
Scheu 152
Schimmelpfennig žr. Šimelpenikas
Schlager 135
Schleicher (Šleikeris) Augustas prof. 4, 121, 127, 128, 143, 152, 153, 155
Schmidt 135
Schmidt (Kuznecovas) 149
Schulz 135
Schuster 15
Scott Walter, anglų rašytojas 194
Semenenka Petras kun. 194
Senčikauskis kun. 219
Senkai 68, 134
Senkevičius Enrikas, lenkų rašytojas 54
Sereiskis 43
Sergijevskis 72
Sevrukas žr. Siaurukas
Siaurukas (Sevrukas) prof. 18
Siemaška Juozapas, stačiatikių metropolitas 220

Sienkiewicz 134
Silvestraitis žr. Davainis - Silvestraitis Mečislovas
Simonaitytė Jieva, rašytoja 10
Sirutavičiai 55, 67, 76
Sirutavičius Vladislovas inž. 215
Sirvydas Anupras kun. 62
Sirvydas Konstantinas žr. Širvydas Konstantinas
Skardžius Pranas prof. 4, 127, 128, 129
Skarga Petras, XVI a. jėzuitas 69
Sketeriai 68
Skydelis kun. 62, 64, 187
Skinderis Antanas kun. 112
Skirgaila kun-štis 173
Skorina Pranas, XVI a. gudų rašytojas 22
Skrodzkis Kazimieras kun. 62
Skvireckas Juozas arkivysk. 104
Slaviūnas (Slavinskas) Zenonas 146
Slavočinskis XVII a. 123, 124
Slendzinskiai, tėvas ir sūnus, tapytojai 175
Sleževičiai 55, 67
Sleževičius Mykolas, ministeris 56
Slovackis Euzebijus prof. 193
Slovackis Julius, lenkų poetas 72, 193
Smakauskis (Smokowski), tapytojas 174
Smalakys 136
Smetona Antanas, Lietuvos prezidentas 4, 67, 76, 92
Smetonos 68
Smigelskis Benediktas, prelatas 57, 62, 204
Smokowski žr. Smakauskis
Smolskis Mykolas kun. 212
Smuglevičius, tapytojas 174
Sobieskis Jonas, lenkų karalius 160
Sodeikos 159, 162
Sondeckiai 76
Spasovičius Vladimiras, advokatas 216
Spechtas P. 4, 128, 152
Spudulis Jonas dr. 151
Srba kun. 129, 155
Sruoga Balys prof. 67, 76
Stabrauskis Kazimieras, tapytojas 176
Stalinas (Džiugašvili) Josifas 157, 216
Stanevičiai 55
Stanevičius Emerikas 142
Stanevičius (Staneviče) Simanas 62, 73, 83, 122, 123, 126, 142, 143, 146, 153, 188, 203
Stanislovas Augustas žr. Poniatauskis Stanislovas
Staniškis Vytautas, lenkų veikėjas 219
Stankevičius Maurikis, bibliografas 4
Stasevičius 151
Stašinskis Vladislovas, advokatas 76
Stašys Konstantinas, vaistininkas 76
Staugaitis Justinas vysk. 67, 85
Steponavičiai 68
Steputaitis 136
Styka, tapytojas 175
Stolypinas Petras, caro ministeris 18, 135
Storosta - Vydūnas žr. Vydūnas
Strašinskis vysk 209
Strašunas 45
Strazdas (Strazdelis, Drozdowski) Antanas kun. 59, 88, 102, 122, 142, 175, 185, 210, 212, 213
Stricovius žr. Strikauskis Motiejus
Strikauskis (Stricovius, Strikovius, Stryjkowski) Motiejus, XVI a. Lietuvos istorikas 8, 14, 117, 138, 149, 192
Strimaitis, mokytojas 158
Stulginskis Aleksandras, Lietuvos prezidentas 92
Stuoka - Gucevičius Laurynas, architektas 170
Sudermanas (Sudermann) Enrikas, vokiečių rašytojas 15
Sulkevičius Mykolas 32
Sutkevičius Domininkas, žodynininkas 62
Sviatopolk - Mirskis, Vilniaus gen. gub. 218
Svirskis, smūtkelininkas 166
Szaudien žr. Šiaudinis (Szaudien)

Š

Šakeniai 76
Šakenis Konstantinas, ministeris 76
Šalčiai 68
Šalčius Petras prof. 4
Šalkauskai 68, 76
Šapira doc. 42, 43

Šapoka Adolfas, istorikas 4
Šarūnas 137, 150, 157
Šatrijos Ragana žr. Pečkauskaitė Marija
Šembekas vysk. 123
Šemeta Pranas, politinis emigrantas 100
Šemetos 90
Šiaudinis (Szaudien) 15
Šidlauskis (Visuomis) Domas 39, 76, 101
Šidlauskis Ignas, gimnazijos mokytojas 142
Šikšniai 76
Šikšnys Marcelinas, pedagogas 66
Šilingai 66
Šimkevičius Gabrielius, XVII a. jėzuitas 18, 24
Šimkevičius, šiauliškis 152
Šimkus Stasys, muzikas 146, 159
Šimelpenikas (Schimmelpfennig) Adomas Pridrikis kun. 15, 120, 121, 140
Šimonis Kazys, tapytojas 127, 176
Širvydas (Sirvydas) Konstantinas kun. 58, 69, 88, 112, 118, 119, 123, 126, 127
Šklėris Kajetonas, tapytojas 176
Šlapelis Jurgis dr. 67, 76
Šleikeris žr. Schleicher
Šliūpai 68
Šliūpas Jonas dr. 8, 24, 76, 101, 150
Šnapščiai 68
Šnapštys (Margalis) Juozas kun. 39
Šniukšta, ministeris 76
Šopa(-s) prof. 185
Šrubauskis Pranas, XVII a. jėzuitas 58, 112, 123, 124
Šulcai 15
Šulcas Jonas XVII-XVIII a. 121
Šulcas Mykolas prof. 170, 186, 191
Šutavičienė žr. Micutė (Šutavičienė)
Šutinas, zakristionas 66
Švedas 158, 165
Švitrigaila kun-štis 173
Švobas (Schwabe) Melkioras 120

T

Taboras, Vilniaus vysk. 69
Talko - Hrincevičius, lenkų antropologas 32
Tallat-Kelpšai 32
Tallat-Kelpša J., muzikas 146, 162
Tamošaitienė, dailininkė 177, 178
Tamošaitis Antanas, dailininkas 177, 178
Tamošius iš Kempės 189
Tarabildaitė, skulptorė 176
Tarvainis Petras kun. 123
Tatarė (Totoraitis) Antanas kun. 62, 210
Taujenis žr. Tovianskis Andrius
Tetzner, vokiečių literatas 122
Thielo žr. Mikoleitis (Thielo) Kurtas
Thilo 141
Tiška žr. Lituanus Michalo
Tiškevičiai 53, 57, 69, 134, 179
Tiškevičius Antanas vysk. 123, 189
Tiškevičius Jurgis vysk. 189
Tizenhauzas (Tuzinauza) XVIII a. 159
Tizenhauzas Rainoldas 211
Tolstojus Levas, rusų rašytojas 96
Tomašaičiai 68
Tomaševičiai 68
Totoraičiai 68
Totoraitis Antanas žr. Tatarė Antanas
Totoraitis Jonas kun. 4, 211
Tovianskis (Taujenis) Andrius 194
Trinkovskis žr. Trinkūnas
Trinkūnas (Trinkovskis) kun. 62, 72
Trubeckiai 18
Truikys, tapytojas 176
Trzecieskis, XVI a. lenkų poetas 124
Tubelis Juozas, ministeris 67, 76
Tuhan-Baranovskis prof. 32
Tumas (Vaižgantas) Juozas kun. 4, 39, 59, 66, 101, 164
Tumėnai 68
Turgenevas, rusų rašytojas 96
Tuzinauza žr. Tizenhauzas (Tuzinauza)

U

Ugenskis Andrius prof. 62, 201, 208, 211
Uogintas (Oginskis) žr. Oginskis (Uogintas)
Urbšiai 32
Uspenskis Glebas, rusų rašytojas 96
Užupiai 68

V

Vabalas - Gudaitis prof. 80
Vabalas žr. Žukauskas
Vaicekauskis kun. 212
Vaičaičiai 68
Vaičaitis Pranas, poetas 66, 76, 89, 183
Vaičiūnas Petras, poetas 67
Vaidila Stanislovas kun. 58
Vaidievutis 117
Vailokaičiai 38
Vailokaitis Juozas kun. 67, 76
Vaineikiai 68
Vaitkūnas (Mažvydas) Martynas žr. Mažvydas
Vaitkus Mykolas kun. 92
Vaižgantas žr. Tumas Juozas
Valaitis Antanas 196
Valančius (Volončevskis, Valančiauskas) Motiejus vysk. 4, 38, 39, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 66, 71, 74, 81, 82, 84, 85, 104, 107, 114, 142, 149, 152, 154, 155, 164, 174, 181, 195, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 210, 211, 213, 220
Valenrodas Konradas XIV a. 8, 157, 175, 193
Valevičiai 57
Valiūnas (Valenavičius) Silvestras, poetas 62, 83, 122, 123, 142, 178, 187
Valmikas žr. Vilmikas
Vanagaitis Jonas 136
Vanda, legendinė lenkų valdovė 59
Vankavičius Valentas, tapytojas 174
Varkala (Warkolewicz) Juozas kun. 59, 62
Warkolewicz žr. Varkala
Varnas Adomas, tapytojas 67, 167, 176
Vasilčikovai 135
Vaškys (Ceraskis) prof. 18
Vazos, švedų dinastija 69
Veckenstedtas E. 150, 151
Velička Mikalojus, pedagogas 61
Veliuoniškis (Wielonski) Pijus, skulptorius 14, 166, 199
Veliuoniškis (Wielonski) kun., Čenstakavos vienuolyno prioras 199
Vizgirda Kazimieras kun. 62, 189
Venclauskiai 76
Vergilius, lotynų poetas 59
Veriovkinai 135
Wężyk žr. Žaltinėlis
Vichertas (Wichert) Ernstas 15
Vydūnas (Storosta), mintytojas - poetas 10, 136, 146
Wiedemann 127
Wielonski žr. Veliuoniškis
Vienažindžiai žr. Vienožinskiai
Vienožinskiai 68
Vienožinskis (Vienažindis, Vienužis) Antanas kun. 88, 122, 177, 213
Vienožinskis (Vienažindis) Justinas, tapytojas 176
Vienužis žr. Vienožinskis Antanas kun.
Vijukas Kojelavičius žr. Kojelavičius Vijukas
Viksva Pranas kun. 62, 212
Vilčinskis, Vilniaus albumo leidėjas 175
Vileišiai 68
Vileišis Petras inž. 66, 217
Vileišis Vincas 9
Vilentas Baltramiejus XVI a. kun. 118
Vilkutaičiai 68
Vilkutaitis žr. Keturakis (Vilkutaitis)
Vilmikas (Walmik) Vincentas kun. 59, 73, 189, 204
Vilūnas Pranas, iškunigis, bolševikas 101
Vireliūnai 68
Vireliūnas Antanas, kalbininkas 127, 144
Visuomis žr. Šidlauskis (Visuomis) Domas
Višinskiai 76
Višinskis Povilas 66
Vištеliauskas žr. Vištelis
Vištelis (Vištеliauskas) Andrius 89, 149, 196
Vytartas Aleksandras kun. 62
Vytautas, did. Lietuvos kun-tis 2, 5, 6, 8, 33, 83, 108, 110, 117, 128, 137, 139, 142, 173, 195, 196
Vitkauskai 68
Vitkevičius Stanislovas, lenkų menininkas 14, 95, 199
Witold, Vitovt žr. Vytautas
Vittikas 141

Voigt Johann prof. 4, 7
Voldemaras Augustinas, ministeris 67
Volfgangas prof. 186
Volianas, XVI a. rašytojas 69
Volinskis Aleksandras 211
Volkas 189
Volodzka Juozapas 187
Volončevskis žr. Valančius vysk.
Volteris Edvardas 122, 143, 149

Z

Zabitis (Nezabitauskis) Kajetonas 62, 73, 83, 188, 189, 203, 206, 210
Zabitis (Nezabitauskis) Kiprionas kun. 62, 189
Zablockis Jurgis XVI a. 185
Zagurskis žr. Ažukalnis (Zagurskis) Valerionas
Zajączkowskiai 14
Zauerveinas (Sauerwein) Jurgis, poetas, 10, 15
Zauniai 68
Zaunius Dovas, ministeris 160
Zavadzkis Juozapas 73, 204, 205, 206, 209
Zdziechovskis Marijonas, Vilniaus univ. rektorius 95
Zenkavičius, tapytojas 174
Zikaras, skulptorius 168
Zippelis kun. 155
Zubovai 53, 68, 76, 135
Zubovienė (Bilevičiutė) Sofija 135
Zubovas Vladimiras, Mikalojaus sūnus 53

Ž

Žadeikiai 68
Žakevičius Stasys 98
Žaltinėlis (Wężyk), XV a. tapytojas 173
Žebriai 68
Žebryk (Žebrauskis) Tomas prof. 170
Želigovskis (Želigauskis) Liucionas gen. 31, 56, 199, 200
Želvys (Želvavičius) Juozas kun. 62, 208
Žemaičiai 68
Žemaitė (Žymantienė) Julija 66, 81, 82, 88
Žemkalniai 68
Žemkalnis Gabrielius žr. Liandsbergis (Žemkalnis) Gabrielius
Žeromski 134
Žeromskis, karininkas 48
Ževuskis (Rzewuski) Enrikas 194, 196
Žygimantas II Kazimieraitis 69
Žygimantas III Žygimantaitis 69, 138
Žilevičius, muzikas 159
Žilinskai 68
Žilinskas žr. Žilius
Žilius (Žilinskas) Jonas kun. 24, 144
Žymantienė (Benusevičiutė) Julija žr. Žemaitė
Žiogas Juozas kun. 156
Žitkus 161
Žižytė 178
Žmuidzinavičius Antanas, tapytojas 67, 93, 176
Žukauskai 68, 134
Žukauskas Silvestras, Lietuvos kariuomenės vadas 56
Žukowski 134
Žukovskis Vosylius, rusų poetas 221

TURINYS

APIE SAVO RAŠINĮ (biobibliografinė autometrika) V

I. SAVIEJI IR SVETIMIEJI, TARPUSAVIO ĮTAKOS IR DARBAI 1

Kaimynų išdidumas 1
Atsiranda ir gerbėjų 2
Sveikai galvokime 3
Aisčiai ir germanai 5
Kryžiuočiai, prūsai ir lietuviai 6
Dėl Prūsų lietuvių 8
Vokiečiai ir lenkai 11
Lenkai ir lietuviai 12
Ir nuo šiaurės Vakarai mus siekia 15
Rytai ir Lietuva 16
Tolimieji Vakarai ir Lietuva 18
Tolimoji Amerika ir lietuviai 22
Gudai ir lietuviai 24
Poliublininės įtakos 27
Totoriai ir karaimai Lietuvoje 32
Žydai ir lietuviai 33
Vakarietiškų pradmenų vyravimas 48

II. SAVIJA (bajorai ir nebajorai, miestiečiai ir kaimiečiai, žemaičiai ir augštaičiai) 51

Lietuvos bajorai 51
Bajorai ir Bažnyčia 57
Bajorai, nebajorai ir mokykla 60
Bajorai ir mužiksūniai 64
Lietuvos miestelėnai ir miestiečiai. Vilnius, Kaunas ir kaikurie miesteliai 68
Dar apie Vilnių 71
Dar apie Kauną 74
Dar miestai ir miesteliai 75
Nepriklausomos Lietuvos miesteliai 77
Žemaičiai 79
Augštaičiai 86
Sūduviai - užnemuniečiai 89
Dzūkai 92
Mažosios Lietuvos lietuviai 93
Amerikos lietuviai 93

III. KAIMO KULTŪRA IR UŽKAIMIO VISUOMENĖ 95

Lietuvos kaimynai ir kaimo kultūra 95
Lietuvių katalikybė 97
Lietuviai žemdirbiai ir jųjų būdas 102
Kariai nustoja savo vėliavos ir vėl ją atgauna 107
Kaimas ir mokslas 111
Kaimo būdas istorijos sąlygose 116
Kalba ir raštai 117
Duonelaitis 120
Didžiosios Lietuvos senoji poezija 123
Kalbininkai 126
Teisingi Daukšos žodžiai 130
Sulietuvėjimas ir grįžimas į lietuvių kalbą 132

Savo kalbos teisių gynimas 135
Dainos 138
Dainų gaidos ir chorai 146
Sakmės 148
Pasakos 152
Smulkiosaka 153
Kaimo muzika 156
Bažnyčia ir muzika 158
Mūsų laikų muzika 160
Darbo ritmas ir šokiai 163
Skaptyba (skulptūra) 165
Bažnytinė ir nebažnytinė statyba 169
Tapyba, audiniai ir raštai 173
Rūbai 178
IV. LIAUDIS VIRSTA TAUTA 183
A. "Aušrai" dar nepasirodžius **183**
Žemaičiai sujudo 185
Lietuva nelietuvių kalba 189
Daukantas ir Valančius 202
Ivinskis ir kiti 205
Anapus Nemuno 209
Baronas ir kiti 212
Mažojoje Lietuvoje 213
Bajorai ir lenkai 214
PAVARDŽIŲ RODYKLĖ 224
TURINYS 239